

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

**ENGELLİ BİREYLERİN SOSYAL DIŞLANMA DENEYİMLERİ VE
SOSYAL DIŞLANMA İLE BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ: TOKAT İLİ
ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Behçet KALDIK

Sivas
Aralık 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

**ENGELLİ BİREYLERİN SOSYAL DIŞLANMA DENEYİMLERİ VE
SOSYAL DIŞLANMA İLE BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ: TOKAT İLİ
ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Behçet KALDIK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ercan ŞAHBUDAK

Sivas
Aralık 2020

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

12..12/2020

Behçet KALDIK

TEŞEKKÜR

Engellilik ve sosyal dışlanma gibi önemli olguları inceleme konusu yapan bu tez çalışması, uzun ve zorlu bir sürecin sonunda tamamlanmıştır. Şüphesiz bu zorlu süreçte çalışmaya birçok kişinin ilgisi ve katkısı oldu. Bu kişilerin başında tez danışmanım Doç. Dr. Ercan Şahbudak gelmektedir. Bu süre zarfındaki motivasyonel duruşu, önerileri ve katkılarından dolayı kıymetli hocama çok teşekkür ediyorum.

Tez çalışmasına değerli görüş ve tavsiyeleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Fatih Arslan'a teşekkürü bir borç bilirim. Aynı şekilde desteklerini esirgemeyen ve önerileriyle tezi zenginleştiren Dr. Öğr. Üyesi Meral Öztürk'e teşekkürlerimi sunuyorum. Yine tezin her aşamasında kıymetli görüşleri ve önerileriyle tezi besleyen Prof. Dr. Mehmet Anık'a ayrıca çok teşekkür ediyorum.

Tezin uygulama aşamasında katılımcılara ulaşma noktasında birçok kişinin, kurumun ve kuruluşun katkısı oldu. Bu kapsamda, başta Türkiye Sakatlar Derneği Tokat Şubesi yönetimi olmak üzere hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Ayrıca değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Özgür Sarı'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim. Yine katkılarından ötürü Öğr. Gör. Zeynep Dilara Tınaz'a teşekkür ediyorum.

Tez çalışmasına katkıda bulunup da ismini sayamadığım herkese, bütün çalışma arkadaşlarıma ve çalışmaya katkı sunan tüm katılımcılara gönülden teşekkür ediyorum.

12.12.2020

Behçet Kaldık

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vii
TABLO LİSTESİ	ix
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1. SOSYAL TEORİDE ENGELLİLİK	9
1.1. Tanımsal Olarak Engellilik ve Engelli Kavramları	9
1.2. Engellilik Olgusuna Tarihsel Bir Bakış.....	14
1.3. Engellilik Olgusuna Toplumsal Bir Bakış.....	17
1.4. Engellilik Nedenleri	21
1.5. Engelli Gruplarının Kategorizasyonu.....	24
1.6. Kuramsal Perspektif Ekseninde Engellilik.....	28
1.6.1. Geleneksel /Ahlaki Model	29
1.6.2. Tıbbi (Medikal) Model	30
1.6.3. Sosyal Model	31
1.7. Sosyolojik Kuramlarda Engellilik	34
1.7.1. Yapısal İşlevselci Yaklaşım ve Engellilik	34
1.7.2. Çatışmacı Yaklaşım ve Engellilik.....	36
1.7.3. Sembolik Etkileşimcilik ve Engellilik	37
1.7.4. Feminist Yaklaşım ve Engellilik.....	38
1.7.5. Sosyal İnşacı Yaklaşım ve Engellilik	39
1.8. Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Engellilik	41
1.8.1. Engellilerle İlgili Uluslararası Alandaki Yasal Düzenlemeler	42
1.8.2. Engellilerle İlgili Ulusal Alandaki Yasal Düzenlemeler	46
İKİNCİ BÖLÜM	51
2. SOSYAL DIŞLANMA VE ENGELLİLİK	51

2.1. Tanımsal ve Olgusal olarak Sosyal Dışlanma	51
2.2. Sosyal Dışlanma Kavramının Tarihsel Gelişimi	55
2.3. Sosyal Dışlanmanın Nedenleri	57
2.4. Temel Boyutlarıyla Sosyal Dışlanma	59
2.5. Kuramsal Perspektif Ekseninde Sosyal Dışlanma.....	63
2.5.1. Silver’ın Üç Paradigma Yaklaşımı	63
2.5.2. Levitas’ın Üç Söylem Yaklaşımı	65
2.6. Sosyal Dışlanmanın Ölçülmesi.....	66
2.7. Sosyal Bir Sorunsal Olarak Engellilerde Dışlanma.....	68
2.8. Dezavantajlı Bir Grup Bağlamında Engellilerde Dışlanma Alanları	71
2.8.1. Erişilebilirlik	71
2.8.2. Eğitim Hizmetleri.....	74
2.8.3. Ekonomi ve Çalışma Yaşamı.....	78
2.8.4. Sosyal Güvenlik	83
2.8.5. Sağlık ve Rehabilitasyon Hizmetleri	83
2.8.6. Siyasal Haklar ve Katılım	87
2.8.7. Sosyal ve Kültürel Yaşama Katılım.....	89
2.9. Engelliler İçin Bir Gerekliklik: Sosyal İçerme	92
2.10. Bir Mücadele Alanı: Başa Çıkma Stratejileri	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	101
3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	101
3.1. Konuyla İlgili Yapılmış Çalışmalar.....	101
3.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	109
3.3. Araştırmanın Amacı	111
3.4. Araştırmanın Önemi	112
3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	114
3.6. Araştırmanın Sayıtları	115
3.7. Araştırmanın Problemleri ve Hipotezleri	115
3.7.1. Araştırmanın Problemleri.....	115
3.7.2. Araştırmanın Hipotezleri	116
3.8. Araştırmanın Modeli.....	117
3.9. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	120

3.10. Araştırma Evreninin Tarihsel, Ekonomik ve Kültürel Özellikleri	123
3.11. Veri Toplama Araçları.....	125
3.11.1. Kişisel Bilgi Formu.....	125
3.11.2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	125
3.11.3. Sosyal Dışlanma Ölçeği.....	126
3.11.4. Stresle Başa Çıkma Ölçeği	127
3.12. Verilerin Toplanması ve Analiz Edilmesi	127
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	131
4. BULGULAR.....	131
4.1. Nitel Araştırma Verilerine Dair Bulgular.....	131
4.1.1. Kişisel Bilgiler	132
4.1.2. Engellilik Deneyimi.....	134
4.1.2.1. Engelliliğin Anlamlandırılma Biçimi.....	137
4.1.2.1.1. İlahi Bir Mükâfat ve Bir Sınav Olarak Engellilik	137
4.1.2.1.2. "Beterin Beteri Var" Anlayışı ve Şükür	139
4.1.2.1.3. Farklılık Olarak Engellilik.....	140
4.1.2.1.4. Kısıtlılık ya da "Kanadı Kırık Bir Kuş"	141
4.1.2.1.5. Zihinsel Engellilerin Damgalanması	142
4.1.2.2. Gündelik Yaşamın Etkilenme Biçimi	143
4.1.2.2.1. Bağımlı Yaşam	145
4.1.2.3. Toplumsal Perspektif	147
4.1.2.3.1. Acıma Odaklı Bakış	148
4.1.2.3.2. Ön Yargısal Duruş.....	150
4.1.2.3.3. Alay Etme ve Küçümseme	152
4.1.2.3.4. Bağımsız Birey Olarak Görmeme	153
4.1.2.3.5. Temel Bir Sorun Olarak Zihinsel Bilinç Eksikliği.....	155
4.1.2.3.6. Tuhaf Bakma	157
4.1.2.3.7. Anlayıştaki Kalıp Yargılar	158
4.1.2.3.8. Örtük Ayrımcılık	159
4.1.2.3.9. Çelişik Duygulu Bakış.....	160
4.1.2.4. Gösteriş ve Popülist Söylemler	160
4.1.2.5. İlgisizlik ve Yüzeysellik.....	162

4.1.2.6. Yaşam Paradigması	162
4.1.2.6.1. Kendisiyle Barışık Hayatlar	162
4.1.2.6.2. Karamsarlığın Pençesine Doğru	164
4.1.2.7. Herkesin Adaylığı	165
4.1.2.8. Eve kapanma ve Aile	166
4.1.3. Sosyal Dışlanma Alanları	167
4.1.3.1. Ekonomik Alanda Sosyal Dışlanma	170
4.1.3.1.1. İş Gücüne Katılım Sorunu	171
4.1.3.1.2. İhtiyaçları Karşılama(ma) Durumu	173
4.1.3.1.3. Çalışma Yaşantısındaki Güçlükler	175
4.1.3.1.3.1. Yönetici ve Personelin Tutumları	176
4.1.3.1.4. Ek Maliyetler	178
4.1.3.2. Erişilebilirlik Alanında Sosyal Dışlanma	179
4.1.3.2.1. Toplu Taşıma Sistemi	180
4.1.3.2.2. Fiziksel Çevre Tasarımı	182
4.1.3.2.3. Sosyal Engeller	185
4.1.3.3. Eğitim Alanında Sosyal Dışlanma	187
4.1.3.3.1. Öğretmenlerin ve Arkadaşların Tutumu	188
4.1.3.3.2. Eğitim Materyallerin Uygun(suz)luğu	190
4.1.3.3.3. Okulun Fiziki Yapısı	192
4.1.3.4. Sağlık Alanındaki Sosyal Dışlanma	193
4.1.3.4.1. Personelin Tutum ve Davranışları	194
4.1.3.4.2. Sistemsel ve Yasal Engeller	195
4.1.3.4.3. Fiziksel Yapı ve Donanım	196
4.1.3.4.4. Sosyal Güvenlik	197
4.1.3.5. Sosyal Katılımdan ve İlişkilerden Dışlanma	198
4.1.3.5.1. Sosyal Yaşam ve Etkileşim	199
4.1.3.5.2. Arkadaşlık İlişkilerinden Soyutlanma	200
4.1.3.5.3. Evlenme Sorunsalı	202
4.1.3.5.4. Aile İçi İlişkileri	205
4.1.3.5.5. Sanatsal, Kültürel ve Sportif Etkinlikler	206
4.1.3.6. Siyasal ve Bürokratik Alandaki Sosyal Dışlanma	207

4.1.3.6.1. Siyasal Alandaki Dışlanma	208
4.1.3.6.2. Kamu Kurum ve Kuruluşlardaki Dışlanma.....	210
4.1.3.6.2.1. Personel Tutumları.....	210
4.1.3.6.2.2. Bürokratik Engeller.....	211
4.1.3.6.2.3. Fiziksel Engeller	212
4.1.4. Başa Çıkma Stratejileri	213
4.1.4.1. Sosyo-Ekonomik Stratejiler	216
4.1.4.1.1. Sivil Toplum Örgütlerinin Desteği.....	216
4.1.4.1.2. Çalışma Yaşamına Katılım.....	219
4.1.4.1.3. Sosyalleşme	220
4.1.4.1.4. Sosyal Yardımlar	222
4.1.4.2. Psikolojik Stratejiler.....	223
4.1.4.2.1. Soruna Yönelme	224
4.1.4.2.1.1. Yasal Çözümlere Yönelme	226
4.1.4.2.1.2. İletişim Eksenli Çözüm.....	228
4.1.4.2.2. Sosyal Destek Arama	229
4.1.4.2.2.1. Arkadaş Desteği.....	231
4.1.4.2.2.2. Aile Desteği	233
4.1.4.2.3. İç Kapanma.....	234
4.1.4.2.3.1. Ağlama.....	236
4.1.4.2.4. Pasif Kalma ve Akışına Bırakma	236
4.1.4.2.5. Dini Başa Çıkma	238
4.1.4.2.6. Sevilen Aktiviteye Yönelme.....	241
4.1.4.2.7. Polyannaya Başvurma	242
4.1.4.2.8. Suçlama	244
4.1.4.2.9. Sorunla Uğraşmaktan Kaçınma.....	245
4.2. Nicel Araştırma Verilerine Dair Bulgular	246
4.2.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri	246
4.2.2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı	253
4.2.3. Ölçeklere ve Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler.....	256
4.2.4. Sosyal Dışlanmaya Yönelik Bulguların Karşılaştırılması	258
4.2.4.1. Sağlık ve Sosyal Güvenlik	262

4.2.4.2. Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim	265
4.2.4.3. Eğitim Hizmetleri	269
4.2.4.4. Sosyal Yaşam	272
4.2.4.5. Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan.....	276
4.2.4.6. Beslenme Tüketim Alanı.....	280
4.2.4.7. Siyasal Katılım	283
4.2.5. Başa Çıkma Stratejilerine Yönelik Bulguların Karşılaştırılması	285
4.2.5.1. Problem Odaklı Başa Çıkma	288
4.2.5.2. Kaçınma	291
4.2.5.3. Sosyal Destek	293
4.2.6. Ölçekler ve Boyutları Arasındaki İlişkiler	294
4.3. Nitel ve Nicel Bulguların Karşılaştırılması, Birleştirilmesi ve Değerlendirilmesi	297
4.3.1. Engellilik Deneyimiyle İlgili Bulgular	298
4.3.2. Sosyal Dışlanmayla İlgili Elde Edilen Bulgular	300
4.3.2.1. Ekonomi Alanında Yaşanan Dışlanma	300
4.3.2.2. Eğitim Alanında Yaşanan Dışlanma	302
4.3.2.3. Siyasal ve Bürokratik Alanda Yaşanan Dışlanma.....	303
4.3.2.4. Sağlık Alanında Yaşanan Dışlanma	305
4.3.2.5. Kültürel, Sanatsal ve Sportif Alanda Yaşanan Dışlanma.....	306
4.3.2.6. Toplumsal Katılım ve Sosyal İlişkilerde Yaşanan Dışlanma.....	307
4.3.3. Başa Çıkma Stratejileriyle İlgili Elde Edilen Bulgular	309
4.3.3.1. Problem Odaklı Başa Çıkma Stratejisi	310
4.3.3.2. Sosyal Destek Stratejisi	311
4.3.3.3. Sorunla Uğraşmaktan Kaçınma Stratejisi	313
4.3.3.4. Dini Başa Çıkma Stratejisi	315
4.3.3.5. Sosyo-Ekonomik Başa Çıkma Stratejileri.....	315
SONUÇ	317
ÖNERİLER.....	329
KAYNAKLAR.....	333
EKLER.....	363
ÖZ GEÇMİŞ.....	369

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	: Aktaran
BM	: Birleşmiş Milletler
Çev.	: Çeviren
DB	: Dünya Bankası
Der.	: Derleyen
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
Ed.	: Editör
Eds.	: Editörler
EKPSS	: Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı
ICF	: İşlevsellik, Yeti yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması
ICIDH	: Uluslararası Yetersizlik, Engellilik ve Sakatlık Sınıflandırması
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ÖZİDA	: Özürlüler İdaresi Başkanlığı
pp.	: Pages
s.	: Sayfa, sayfa aralığı
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UPIAS	: Ayrımcılığa Karşı Bedensel Engelliler Birliği
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Silver'in Üç Paradigması	63
Tablo 2. Katılımcılara Ait Tanıtıcı Bilgiler	133
Tablo 3. Engellilik Deneyimi Katılımcı-Kod Matrisi	136
Tablo 4. Sosyal Dışlanma Alanları Katılımcı-Kod Matrisi	169
Tablo 5. Başa Çıkma Stratejileri Katılımcı-Kod Matrisi	215
Tablo 6. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin (SDÖ) Açıklayıcı Faktör Analizi Sunuçları .	247
Tablo 7. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar	249
Tablo 8. Yapısal Modelin Uyum İyiliği Değerleri (SDÖ)	250
Tablo 9. Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları	250
Tablo 10. Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar	252
Tablo 11. Yapısal Modelin Uyum İyiliği Değerleri (BÇÖ)	252
Tablo 12. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları.....	253
Tablo 13. Kullanılan Ölçeklerin ve Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistikleri	256
Tablo 14. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Puanlarının Karşılaştırılması.....	259
Tablo 15. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması.....	262
Tablo 16. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması	266
Tablo 17. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması.....	269

Tablo 18. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sosyal Yaşam Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması.....	273
Tablo 19. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan Boyutu Puanlarının Karşılaştırılması.....	277
Tablo 20. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması	280
Tablo 21. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Siyasal Katılma Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması.....	283
Tablo 22. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Puanlarının Karşılaştırılması.....	286
Tablo 23. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Problem Odaklı Başa Çıkma Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması	289
Tablo 24. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Kaçınma Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması	292
Tablo 25. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sosyal Destek Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması.....	293
Tablo 26. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Boyutları Arasındaki İlişki.....	295

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. ICF Etkenleri Arasındaki İlişki.....	12
Şekil 2. Araştırmanın Deseni	120
Şekil 3. Çalışmanın Ana Temaları	132
Şekil 4. Engellilik Deneyimi Hiyerarşik Tema-Kod-Alt Kod Modeli.....	135
Şekil 5. Engelliliğin Anlamlandırılma Biçimi Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi.....	137
Şekil 6. Toplumsal Perspektif Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi	147
Şekil 7. Sosyal Dışlanma Alanları Hiyerarşik Tema-Kod-Alt Kod Modeli	168
Şekil 8. Ekonomik Alanda Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi	170
Şekil 9. Erişilebilirlik Alanında Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi.....	179
Şekil 10. Eğitim Alanında Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi	187
Şekil 11. Sağlık Alanında Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi.....	193
Şekil 12. Sosyal Katılım ve İlişkilerden Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi ...	198
Şekil 13. Siyasal ve Bürokratik Alandaki Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi.....	208
Şekil 14. Başa Çıkma Stratejileri Hiyerarşik Tema-Kod-Alt Kod Modeli.....	214
Şekil 15. Sosyo-Ekonomik Stratejiler Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi	216
Şekil 16. Psikolojik Stratejiler Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi.....	223
Şekil 17. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Birinci Düzey Çok Faktörlü Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Model	248
Şekil 18. Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Birinci Düzey Çok Faktörlü Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Model.....	251

ÖZET

Engelli bireyler, gündelik yaşam pratiklerinde birçok sorun deneyimlemektedir. Deneyimledikleri bu sorunların başında ise sosyal dışlanma bulunmaktadır. Bireylerin çeşitli ekonomik, sosyal ve kurumsal hizmetlerin dışında kalmasının nedeni, bireylerin yeti yitimlerinden ziyade toplumsal, kültürel ve siyasal düzlemde üretilen olumsuz tanımlama biçimleridir. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, engelli bireylerin deneyimledikleri sosyal dışlanma alanlarını ve boyutlarını tespit etmek; bireylerin başta sosyal dışlanma olmak üzere deneyimledikleri sorunlarla mücadelede kullandıkları başa çıkma stratejilerini belirlemektir.

Tokat il merkezinde ikamet eden 18-65 yaş arasındaki %40 ve üstü engellilik durumu olan ortopedik, dil ve konuşma, görme, ruhsal/duygusal ve işitme engelli bireyler çalışmanın evrenini oluşturmuştur. Dezavantajlı bir grup olan engelli bireylerin deneyimledikleri sosyal dışlanmayı ve başa çıkma stratejilerini incelemek için karma araştırma modelinin yakınsayan paralel deseni kullanılmıştır. Bu çerçevede nitel araştırma, fenomenolojik desen ekseninde yapılmıştır. Nitel araştırma kapsamında, yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla 36 kişiyle görüşülmüştür. Nicel araştırmada ise Sosyal Dışlanma Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Ölçeği ve Sosyo-Demografik Bilgi Formu kullanılarak 262 kişiden veriler elde edilmiştir.

Çalışma sonunda elde edilen nitel veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Nicel verilere ise öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Daha sonra tanımlayıcı istatistikler, Independent T Testi, One Way ANOVA Testi ve Pearson Korelasyon uygulanarak hipotezler test edilmiştir. Bu analizlerden sonra, ayrı şekilde elde edilen nitel ve nicel sonuçlar birleştirilerek yorumlanmıştır.

Araştırma sonucunda; engelli bireylerin ekonomi, eğitim, sağlık, siyaset, toplumsal katılım ve sosyal ilişkiler ile kültürel, sanatsal ve sportif alanlarda çeşitli boyutlarda dışlanmışlık yaşadıkları görülmüştür. Bununla birlikte bireylerin, bu dışlanmışlık ve sorunlarla mücadele etmede; soruna yönelme, sosyal destek alma, sorunla uğraşmaktan kaçınma, dini başa çıkma ve sosyoekonomik başa çıkma stratejilerini kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bireylerin deneyimledikleri sosyal

dışlanma ve kullandıkları başa çıkma stratejileri, onların bazı sosyo-demografik özelliklerine göre de farklılık göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Sosyal Dışlanma, Başa Çıkma Stratejileri, Engelli Bireyler.

ABSTRACT

Individuals with disabilities experience numerous problems in their daily life. Of the problems they experience, social exclusion comes to the fore. The reason that individuals are excluded from various economic, social and institutional services is the negative forms of identification attributed on the social, cultural and political plane, rather than their disabilities. In this context, the present study mainly aims to determine the areas and dimensions of social exclusion experienced by individuals with disabilities and to determine the coping strategies they use to fight against the problems, especially the social exclusion they experience.

The study population consisted of orthopedic, language and speech, vision, spiritual/emotional and hearing impaired individuals with a disability of 40% and above in the 18-65 age group, residing in the provincial center of Tokat, Turkey. Of the mixed research designs, the convergent parallel design was used to investigate the coping strategies and social exclusion experienced by individuals with disabilities, as a disadvantaged group. In this context, the qualitative research was carried out on the basis of phenomenological design. Within the scope of the qualitative research, 36 individuals were interviewed using a semi-structured interview form. In the quantitative study, however, data were obtained from 262 individuals using the Social Exclusion Scale, the Stress Coping Questionnaire and the Socio-Demographic Information Form.

Qualitative data obtained at the end of the study were subjected to descriptive analysis. First, Explanatory Factor Analysis and Confirmatory Factor Analysis were applied to the quantitative data. Then, hypotheses were tested by applying the Independent Samples t-test, the one-way ANOVA, and the Pearson correlation to the descriptive statistics. After these analyses, qualitative and quantitative results were combined for evaluation.

As a result of the study, it was found that individuals with disabilities experience exclusion in various dimensions in the fields of economy, education, health, politics, social participation and social relations, as well as in the field of culture, art and sports. However, it was found that individuals use the coping strategies of problem orientation, receiving social support, avoidance, religious

coping strategies, and socioeconomic coping strategies to fight against these problems and exclusion. In addition, the social exclusion experienced by individuals and their coping strategies were found to differ according to some of their socio-demographic characteristics.

Keywords: Disability, Social Exclusion, Coping Strategies, Individuals with Disabilities.

GİRİŞ

Engellilik olgusu, insanlık tarihiyle paralellik göstermektedir. İnsanların yaşadığı her dönemde ve her mekânda çeşitli nedenlerle görülen engellilik olgusu, her toplumda farklı biçimde değerlendirilmiştir. Engelli bireylere yönelik bakış açısının, zamansal bakımdan farklılık gösterdiği gibi toplumsal bakımdan da farklılık gösterdiği görülmektedir. Genellikle olumsuz yaşam deneyimlerine sahip olan engelli bireyler, dezavantajlı bir grup olarak bütün toplumlarda çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Tarihsel bağlamda, dinamik bir özne olarak görülmekten ziyade edilgen ve pasif bireyler olarak görülen engelli bireyler, zorlu bir yaşam mücadelesinden geçmişlerdir. Temel hak ve özgürlükleri genelde ihlal edilerek ikincil plana atılan bu bireylerin toplumsal katılım ve bağımsız yaşama sorunsalı, daima gündelik yaşam pratiklerinin bir parçası olmuştur. İnsan hakları paradigmasından bakıldığında; başta eğitim hakkı, çalışma hakkı, sağlıktan yararlanma hakkı, toplumsal katılım hakkı gibi birçok temel haklarının ihlal edildiği görülmektedir.

Birçok alanda hakları ihlal edilen ve sorun yaşayan engelli bireylerin de diğer bireyler gibi toplumsal yaşama katılma hakları bulunmaktadır. Bu bağlamda, toplumdaki eşitsizliklerin neden olduğu birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorun ve eşitsizliklerin, bazen yasal düzenlemelerden bazen de toplumsal yapıdan kaynaklandığı görülmektedir (Kulaksızoğlu 2011: 31). Bu sorunlara modern dünya, her geçen gün yeni sorunlar eklemekte ve toplumsal yaşama yeni riskler getirmektedir. Bilim ve teknolojiye ileri adımlar, bir yandan insan yaşamını kolaylaştırırken ve ortalama insan ömrünü uzatırken diğer yandan da çeşitli iş kazaları ve trafik kazaları gibi olumsuzluklara neden olarak engelli bireylerin sayısını artırmaktadır. Dolayısıyla tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de engelli bireylerin sayısı her geçen gün artmaktadır.

Özürlüler¹ İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) ile Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (DİE) tarafından 2002 yılında ortaklaşa yürütülen çalışmada, Türkiye’de

¹ Bu çalışmada, özürlü, engelli ve engellilik gibi kavramlar sadece mevzuatta geçtiği şekilde kullanılmıştır. Çalışmanın genelinde engel, engelli ve engellilik kavramları kullanılmıştır.

engelli olan nüfusun toplumdaki oranı %12,29 olarak bulunmuştur. Zihinsel engelli, işitme engelli, ortopedik engelli, görme engelli, dil ve konuşma engelli bireylerin oranı %2,58 iken, süregen hastalığı olan bireylerin oranı ise %9,70 olarak tahmin edilmiştir (ÖZİDA, DİE 2009: 5). Ancak bu oran, Türkiye’deki engelli bireylerin net sayısını vermemektedir. Modern toplumun yüksek riskleri göz önüne alındığında; bu oranın, daha da artmış olabileceği düşünülmektedir. Engelli bireylerin niceliksel artışlarının dışında, bireylerin deneyimledikleri yaşam serüvenlerinin barındırdığı sorunların da komplike bir hal aldığı görülmektedir. Yaşanan yapısal ve kültürel engeller, çeşitli dışlayıcı niteliklerle birlikte hak ihlallerini de kapsamaktadır. Dolayısıyla bu durum, engelliler açısından zorluklarla ve mücadeleyle dolu bir yaşamın alametifarikası olmaktadır.

Tarihsel bağlamda tüm toplumlarda, engelli bireylerin yaşam mücadelesi her zaman daha çetin olmuştur. Hatta bazı toplumlarda, engelli bireylere yaşam hakkı bile tanınmamıştır (Seyyar 2006: 3). Dolayısıyla engelliler, her toplumda çeşitli sorunlar yaşamıştır. Engelli bireylerin sorunları, modern dünyada da çözülebilmüş değildir. Engelli bireylerin niceliksel artışına paralel şekilde, yaşadıkları sorunlar da artmıştır. Bu bireyler sağlık, eğitim, istihdam, ekonomi, adalet, siyaset, ulaşım gibi toplumsal yaşamın birçok alanında çeşitli sorunlar yaşamaya devam etmektedirler. Sanayileşme ile birlikte gelişmeye başlayan kentsel yaşam, birçok yeni sorunun da kaynağını teşkil etmiştir. Özellikle küreselleşme ve neoliberal politikalarla harmanlanan kapitalizm, engelli bireylerin yaşadıkları sorunları artırmıştır. Engelli bireylerin yaşadıkları temel sorunlardan biri, birçok alanda sosyal dışlanma yaşamalarıdır.

Sosyal dışlanma olgusunun bilimsel paradigma ekseninde kuramsal ve ampirik olarak ortaya çıkması, 1970’lerde olmuştur. Kullanımı nispetten yeni olan bu kavram, tüm dezavantajlı grupları ve durumları kapsamıştır. Dolayısıyla sosyal dışlanma yaşama riski bulunan dezavantajlı gruplardan biri de engelli bireylerdir. Tarihsel olarak bu bireylerin, sosyal dışlanma yaşamaları ve ayrımcı uygulamalara maruz kalmaları, sık karşılaşılan bir durum olmuştur. Neredeyse hiç sorunsuz bir dönem yaşamayan engelli bireylerin durumu, zamansal ve mekânsal düzlemde farklılık göstermiştir. Başka bir deyişle, tarihsel olarak engelli bireylerin durumu, içinde bulunulan zamana ve topluma göre farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiştir.

Batı’da feodalitenin hüküm sürdüğü dönemlerde engelli bireyler, hem aile içinde hem de toplum içinde bulunurken, sanayileşmeyle birlikte engelli bireyler toplumdan soyutlanmaya başladılar. Çünkü ev ve iş mekânları birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Engelliler, çeşitli kurumlara kapatılarak disipline edilmeye çalışılmıştır. Bu anlayış, çeşitli biçimlerde yirminci yüzyıla kadar devam etmiş, yüzyılın ortalarından sonra kurumsal yapılar yavaş yavaş terk edilmiştir (Oliver 2011a: 216-217). Başka bir ifadeyle, bu dönemde, engelli bireylerin durumlarında görece olarak pozitif bir anlayışın oluşmaya başladığı ve toplumsal katılım ilkesinin önemli hale geldiği söylenebilmektedir. Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya ölçeğinde engelli bireylerin sayısı artmıştır. Bu niceliksel artış, ülkelerin çeşitli yasal düzenlemeler yapmalarını zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda engelli bireylerin de bilinçlenmesi ve hakları için bir hareket haline gelmeleri, söz konusu durumu etkilemiştir. Bu örgütlenme anlayışı, bazı kazanımların elde edilmesini sağlamıştır. Engellilik alanında, siyasal anlayışın ve toplumsal bilincin değişmesi, gelişen imkânlarla birleşince olumlu bir bakış açısı ortaya çıkmıştır. Bu noktada, engelli bireylerin başarılı bir sosyalizasyon sürecinden geçerek toplumla bütünleşmeleri için nispetten daha sağlam temeller oluşmaya başlamıştır.

Gerek dünyada gerekse de Türkiye’de özellikle son yıllarda, engelli bireylerle ilgili önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak toplumsal düzlemde engelli bireyler, teorik olarak kanıksanmış gibi görünse de bu bireylerin, birçok noktada hâlen sorun yaşamaya devam ettikleri görülmektedir (Doğan, Çitil 2011: 43). Toplumsal katılım istenen şekilde sağlanamadığı gibi, toplumsal ikilikler de devam etmektedir. Engelli bireylerin deneyimledikleri bu sorun alanlarının nedenlerini ortaya koyarak sorunları açıklamaya ve çözüm bulmaya çalışan engellilik modelleri bulunmaktadır.

Engellilik olgusunu, nedenleri ekseninde açıklayan ve engelli bireylerin sorunlarını ele alarak çözüm önerilerini geliştiren iki temel model öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi tıbbi (medikal) model, ikincisi sosyal modeldir. Tıbbi model, engelliliği bireysel bir patoloji olarak ele almaktadır. Bu model, engelliliği sadece biyolojik bir sorun olarak görme eğilimini göstermektedir. Patolojik olarak değerlendiren engellilik, ancak tıp ve rehabilitasyon tarafından tedavi edilerek düzeltilebilmektedir. Dolayısıyla bu model, engellilik açıklamalarında toplumsal ve kültürel unsurları dikkate almamakta ve bireyleri toplumsal bir varlık olarak

görmemektedir. Sosyal model ise tıbbi modele eleştirel bakmaktadır. Bu model, engelliliği bireysel bir patoloji olarak görmek yerine, toplumsal ve kültürel unsurlar üzerinde odaklanmıştır. Sosyal model, engelliliğin kaynaklarını toplumsal yapıda görmektedir. Bu bağlamda, bireylerin önüne toplumsal olarak konulan engelleyici bariyerler, bireyleri engelli hale getirmektedir. Toplumsal ön yargılar, damgalamalar ve stereotipler bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmalarına neden olarak bireyleri marjinalize etmektedir.

Sosyal model, bireysel tıbbi modelin açıklamalarını yetersiz görerek alternatif bir model olarak gelişmeye başlamıştır. Bu model, engelliliği doğuştan gelen bir durum olarak değil, sonradan toplumsal süreçte inşa edilen bir durum olarak görmektedir. Sosyal model, engellilik ile yeti yitimi arasında bir ayrım yapmaktadır (Davis 2011: 503). Dolayısıyla engellilik bir toplumsal ve ideolojik inşa olarak ortaya çıkmıştır. Engellilik durumunu bireysel trajedi ile açıklayan tıbbi egemen anlayış, engelliliği açıklamada toplumsal ve kültürel faktörleri kullanan sosyal modelin gelişmesiyle zayıflamaya başlamıştır. Bu çerçevede, sosyal model, tıbbi modelin engelliliği bireysel ve biyolojik bir kusur olarak görmesi anlayışına alternatif bir model olarak gelişmiştir.

Son yıllarda, tıbbileştirilmiş engellilik açıklamalarına itirazlar yükselmeye başlamıştır. Tarihsel olarak engelli bireylerin durumları ilahi cezalandırma ve ahlaki kusur ile açıklanırken, aydınlanmadan sonra ise bu durum biyolojik kusur ile açıklanmıştır. Son zamanlarda gelişen engellilik hareketi ise toplumsal ve kültürel engeller üzerinde durmaya başlamıştır (Shakespeare 2011: 51). Zira tıbbi model ekseninde gelişen engellilik anlayışı, bireyleri ötekileştirerek marjinal bir çizgiye itmiştir. Yıllarca hâkim anlayış olarak kalan tıbbi model, engellilik alanında yapılan çalışmaları da etkilemiştir. Dolayısıyla bu çalışmalar, uzun bir süre tıbbi modelin temel sayılırları çerçevesinde yapılmıştır.

Engellilik çalışmaları, tarihsel bağlamda yıllarca tıp gibi disiplinlerin kapsamında yapılmıştır. Ancak son zamanlarda engellilik çalışmaları, bu disiplinlerden uzaklaşarak sosyal bilimlerde kendini göstermeye başlamıştır (Garland-Thomson 2011: 521). Engellilik konusunun, sosyal bilimlerde ele alınması zorlu bir sürecin neticesinde gerçekleşebilmiştir. Engellilik çalışmaları, 1970'lerde

başlamakla birlikte 1980'lerden sonra gelişmeye başlamıştır. Bu çalışmalar, önemli oranda 1960'lardaki sosyal hareketlilikten etkilenerek başta İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. Özellikle akademik alandaki engellilik çalışmaları, engellilik hareketinin etkisiyle biçimlenmiştir (Bezmez, Yardımcı, Şentürk 2011: 17). Sosyolojik bağlamda engellilik çalışmaları ise toplumda dezavantajlı durumda olan engelli bireylerin sosyal paradigma ekseninde ele alınmasıyla başlamıştır (Burcu 2015: 73).

Özetle; engellilik olgusu, başlarda tıbbi model ekseninde incelenerek bireylerin biyolojik yeti yitimleri üzerinde durulurken, daha sonra bu tıbbi anlayışın geliştirdiği açıklamaların yetersiz olduğuna odaklanan sosyal model gelişmiştir. Sosyal model, bireylerin toplumsal düzlemdeki pratiklerle ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan engellendiğini savunmaktadır. Türkiye'de de son yıllarda sosyal modelin argümanlarına verilen önem artmakla birlikte, engellilik alanındaki alanyazın incelendiğinde yapılan bilimsel çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Özellikle sosyal bilimlerin, engellilik konusunu incelemeye başlaması son yıllarda görece olarak bir hareketlilik gösterse de, bu çalışmaların istenen düzeyde olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde, engelli bireylerin sayısını ve engel türlerini gösteren herhangi bir veri tabanının olmaması, hem engellilik olgusunun incelenmesi açısından hem de sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi açısından dezavantajlı bir durum yaratmaktadır. Bu bağlamda, engellilik alanında yapılan her çalışma, alanın ufuk açıcı bir kılavuzu olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın da alana katkı sunması beklenmektedir. Yapılan çalışmada, sosyal modelin temel argümanları baz alınmış, bireylerin sahip olduğu yeti yitimlerinin; eğitim, istihdam ve toplumsal yaşamın diğer alanlarına eşit ve bağımsız bir şekilde katılmalarını engellemediği savunulmuştur. Bu engellerin, daha çok ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel düzlemde oluşturulduğu savunulmaktadır. Bu nedenle çalışmada, engellilik olgusunun sosyal olarak inşa edildiği kabul edilmektedir.

Bu çalışma, bir yandan engelli bireylerin yaşadıkları sorunları ele alarak sosyal dışlanma deneyimlerini incelerken diğer yandan da engelli bireylerin deneyimledikleri sorunlar ve sosyal dışlanma ile başa çıkmada ne tür stratejiler kullandıklarını tespit etmeye çalışmaktadır. Genel olarak engellilik olgusunu, özel

olarak da engelli bireylerdeki sosyal dışlanma sorunsalını odak noktası yapan araştırma sayısı çok sınırlıdır. Özellikle alanyazın incelendiğinde, engelli bireylerin sosyal dışlanmayla mücadelede kullandıkları stratejiler üzerine çalışan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın, alanyazındaki bu boşluğu doldurarak alana önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırmanın, politika üreticilerine ve uygulayıcılarına da kılavuzluk ederek katkı sağlaması beklenmektedir. Yine bu araştırmanın, engellilik alanında toplumsal bir farkındalık ve zihinsel bir bilinç yaratarak, engelli bireylerin yaşam koşullarının iyileştirilmesine de katkı sağlaması beklenmektedir.

Engelli bireylerdeki sosyal dışlanma ve başa çıkma stratejilerini inceleyen bu çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; çalışmanın, engellilik olgusu ile ilgili temel kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilmiştir. Bu bağlamda, engellilik olgusunun tanımsal açıklanması, tarihi, nedenleri ve çeşitleri ele alınmıştır. Genel ve toplumsal bir çerçevede değerlendirilen engellilik olgusuyla ilgili yaklaşımlar ve modeller incelenerek konunun kuramsal altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, önemli sosyolojik yaklaşımlar olan yapısal işlevselcilik, çatışmacılık, sembolik etkileşimcilik, feminizm ve sosyal inşacılık kuramlarının engellilikle ilişkisi kurulmuştur. Fakat bu çalışmada, sosyal inşacılık yaklaşımın temel argümanlarından hareket edilmiştir. Ayrıca engellilik olgusunun tanımlanmasında ve açıklanmasında kullanılan iki temel model olan, tıbbi model ve sosyal model detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde, gerek ulusal düzeydeki gerekse de uluslararası düzeydeki engellilik mevzuatı da açıklanmıştır.

İkinci bölümde, sosyal dışlanma olgusu ile ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve çizilmiştir. Bu çerçevede, sosyal dışlanma kavramı tanımlanarak tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Ayrıca sosyal dışlanmanın nedenleri üzerinde durularak sosyal dışlanmanın ekonomik, siyasal, toplumsal ve mekânsal boyutları açıklanmıştır. Yine bu bölümde, sosyal dışlanma kuramları ele alınmış olup sosyal dışlanmanın ölçülmesi hususu irdelenmiştir. Çalışmanın temel argümanı olan dezavantajlı bir grup olarak engelli bireylerin, sorun ve sosyal dışlanma yaşadıkları alanlar olarak erişilebilirlik, eğitim hizmetleri, ekonomi ve çalışma yaşamı, sosyal güvenlik, sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri, sosyal ve kültürel yaşama katılım ve siyasal katılım alanlarında engelli bireylerin yaşadıkları sosyal dışlanma ele alınarak

açıklanmıştır. Engelli bireylerin, tarihsel olarak sorun yaşadıkları bu alanların incelenmesi, temel sorunsalın anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle sosyal içermenin sağlanamamasından kaynaklanan problemlerin çözülmesi önem taşımaktadır. Bu bölümde, bu problem alanları tanımlanarak teorik altyapı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde, çalışmanın önemli bir boyutunu oluşturan engelli bireylerin sorunlarla ve sosyal dışlanma ile başa çıkmada kullandıkları stratejiler teorik olarak ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, çalışmanın üzerinde yükseldiği metodoloji ele alınmıştır. Bu kapsamda, konuyla ilgili olarak daha önce yapılan çalışmalar ele alınmış olup çalışmanın konusu, kapsamı, amacı ve önemi açıklanmıştır. Çalışmanın problemleri ve hipotezlerinin açıklandığı bu bölümde, araştırmanın sınırlılıkları, sayıtları ve modeli de belirtilmiştir. Ayrıca bu bölümde, araştırmada kullanılan yöntem açıklanmış olup araştırmanın evreni ve örnekleme belirtilmiştir. Çalışmada, karma araştırma modelinin bir deseni olan yakınsayan paralel desen kullanılmıştır. Çalışmada, karma modelin avantajlarından faydalanılmak ve engelli bireylerin engellilik deneyimleri, “kendi bakışlarıyla” ortaya konmak istenmiştir. Son olarak bu bölümde, karma araştırma modelinin neden kullanıldığı temellendirilerek çalışmada kullanılan veri toplama teknikleri ve elde edilen verilerin analizi hakkında bilgilendirilme yapılmıştır.

Son bölümde ise araştırmada elde edilen bulguların analiz edilmesi ve değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Elde edilen bulgular ışığında, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve demografik özellikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bireylerin, engellilik deneyimleri incelenerek yaşadıkları sosyal dışlanma ele alınmıştır. Buna bağlı bir şekilde sosyal dışlanma alanları, boyutları ve dereceleri analiz edilmiştir. Önemli bir nokta olarak da engelli bireylerin, deneyimledikleri sorunlar ve sosyal dışlanma ile başa çıkmada hangi stratejiler kullandıkları üzerinde durulmuştur. Son olarak bu bölümde, elde edilen bulgular, literatür ekseninde ele alınarak tartışılmış, değerlendirilmiş ve çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SOSYAL TEORİDE ENGELLİLİK

Çalışmanın bu bölümünde, engellilik olgusuyla ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve ele alınmıştır. Çalışmada, toplumsal ve zamansal olarak farklı şekillerde tanımlanan engellilik ve engelli kavramları tanımlandıktan sonra engellilik olgusunun tarihsel gelişimi açıklanmıştır. Son yıllarda sosyal bilimlerde önem kazanmaya başlayan engellilik olgusunun, toplumsal boyutunun da incelendiği bu bölümde, engellilik nedenleri de açıklanmıştır. Ardından engellilik çeşitleri ele alınmıştır.

Alanyazında yaygın olarak iki engellilik modeli üzerinde durulmaktadır. Uzun yıllar hegemonyasını sürdüren tıbbi modelin yetersiz görülmesi üzerine sosyal model, alternatif bir model olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada da sosyal modelin temel argümanları kullanılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde, engellilik modelleri açıklanmıştır. Ayrıca çalışmanın sosyolojik eksenli olmasından dolayı engellilikle ilgili sosyolojik yaklaşımlar da bu bölümde açıklanmıştır. Son olarak, gerek uluslararası düzlemdeki gerekse de ulusal düzlemdeki engellilik mevzuatı üzerinde durulmuştur.

1.1. Tanımsal Olarak Engellilik ve Engelli Kavramları

Engellilik kavramının evrensel bir tanımlanmasından ziyade bu kavramı, her toplum kendi koşulları ekseninde ele alarak tanımlamıştır (Barton, Armstrong 2011: 304). Gerek engelliliğin tanımı olsun, gerekse de engellilik deneyimi olsun değişik faktörlere bağlı olduğundan toplumsal farklılık göstermektedir (Oliver 2011a: 209). Başka bir söylemle, engellilik olgusu, tüm toplumlarda ve çağlarda aynı şekilde değerlendirilmemiş, tarihsel ve toplumsal koşullara göre farklılık göstermiştir (Okur, Erbil Erdugan 2010: 261). Ayrıca engellilik olgusu engelin çeşidine, ağırlık derecesine ve ortaya çıkış zamanına göre de farklılık göstermektedir (Arıkan 2001: 46).

Oliver’a göre, modern toplumlarda engelliliği açıklayan hegemonyanın beslendiği kaynaklar bireycilik ve tıbbileştirme anlayışıdır (2011b: 227-228). Modern dönemin başlangıcındaki engellilik açıklamaları tıbbi eksenli olmakla birlikte, son yıllarda toplumsal ve çevresel koşullara ağırlık verilmektedir (Schriner 2011: 270). Son yıllardaki birçok engellilik tanımı ve yasal düzenleme bu çerçevede yapılmıştır. Zira engellilik için aşırı derecede tıbbileştirilmiş açıklama ve anlayışlar yetersiz kalmaktadır. Bu yöndeki tanım ve açıklamalar, engelliliğin toplumsal ve kültürel boyutunu ihmal ettiği için engelli bireylerin toplumsal katılımı ile temel hak ve özgürlüklerini gölgede bırakmaktadır.

Burcu’nun ifade ettiği gibi, engelliliğin anlamı sadece biyolojik farklılıklarla izah edilemeyecek kadar geniştir. Çünkü engelli bireylerin yaşadıkları sorunların büyük bir kısmı toplumsal ve kültürel anlamlarla ilgilidir (2007: 9). Başka bir ifadeyle engellilik olgusu, sadece bedensel yeti ve işlevlerle ilgili bir olgu değil, çevresel koşulların uygun şekilde düzenlenmemesi ve toplumsal katılım sorunları ile de ilgilidir (Tekindal, Attepe Özden 2017: 188). Bu yüzden engellilik konusundaki güncel tartışmalar, engelliliğin sivil haklar sorunu olarak ve bir sosyal dışlanma biçimi olarak tanımlanması gerektiği etrafında toplanmaktadır. Bu çerçevede, en uygun araç ise sosyal engellilik modelidir (Zarb 1995: 26). Bu açıklamalar ışığında engelli birey; biyolojik, zihinsel ve ruhsal bazı yeti kayıplarından dolayı yaşadığı problemlere çeşitli sosyal, ekonomik ve çevresel engellerin eklenmesiyle toplumsal hayata katılımda zorlanan kişidir (Seyyar 2006: 75).

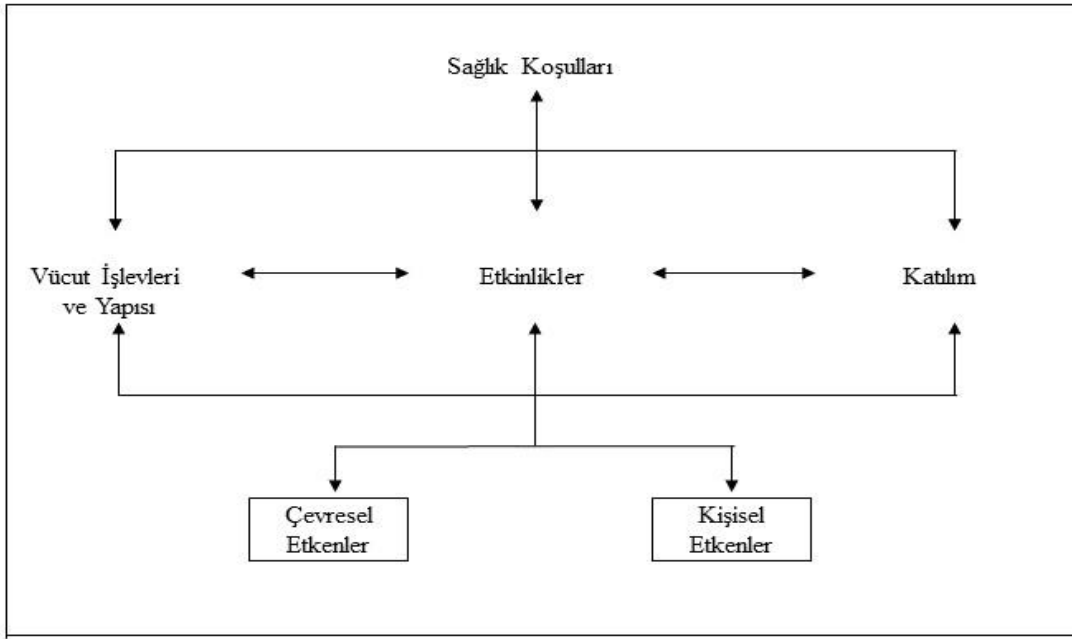
Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin 1. Madde’sine göre ise “*Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir.*” Bu çerçevede, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, engelli bireylerin maruz kaldıkları ayrımcı ve dışlayıcı etkenlerin taraf devletlerce ortadan kaldırılarak engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin eşit bir şekilde korunmasını gerektirmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 2005 yılında kabul edilen 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un 3. Maddesi c bendine göre engelli, “*Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma*

diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi” ifade etmektedir. Bu bağlamda, engellilik açısından önemli olan husus, bu kanunun engelliliği toplumsal koşullar ve tutumlar açısından ele almasıdır. Bu durum ise engellilik tanımı ve açıklamalarının, sosyal model ekseninde yapılmaya çalışıldığını göstermektedir.

Tanımsal bağlamda, engellilik kavramının ilk kez belirgin hale gelmesi Uluslararası Yetersizlik, Engellilik ve Sakatlık Sınıflandırması (ICIDH) ile söz konusu olmuştur. 1980 yılında yapılan bu kongreden sonra, Dünya Sağlık Örgütü’nün 2001’de geliştirdiği yeni bir sınıflama olan İşlevsellik, Yeti yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması (ICF) kabul edilmiştir (Burcu 2007: 54). Böylece Dünya Sağlık Örgütü tarafından, ICIDH şemasında bazı değişiklikler yapılarak ICF şeması şeklinde güncellenmiştir. Bu yeni düzenlemede “engellilik” kavramının yerine faaliyet sınırlamasını ifade eden “engellenme” kavramı kullanılmıştır. “Yeti yitimi” kavramı ise eski şekliyle psikolojik ve fizyolojik noktada yapı veya işlev kaybı anlamında tekrar kullanılmıştır. “Özürlülük” kavramının kullanımı ise kaldırılmıştır (Thomas 2011: 35).

ICF, tıbbi model ile sosyal modeli sentezleyen bir biyopsikososyal model oluşturmuştur (Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Bankası 2011: 3). ICF’yi ICIDH’den ayıran temel vurgu, sosyal ve fiziksel çevreye odaklanması olmuştur. ICF’de nötr bir bakış açısı bulunmakta, engellilik durumu çeşidine veya nedenine göre bir ayrıma tabi tutulmamaktadır. Bu yeni sınıflamanın önemi, evrensel bir özellik taşımasının yanı sıra sağlık ve engelliliğin açıklanması ile ölçülmesi için yapılacak çeşitli araştırmada da kolaylık sağlaması hususudur. ICF’ ye göre engellilik, sağlık durumu ile çevresel ve kişisel etkenler arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır (DSÖ, DB 2011: 5). Böylece bu yeni sınıflandırma, bir yandan bireylerin bedensel ve biyolojik yapılarına odaklanırken bir yandan da bağlamsal etkenlere odaklanmaktadır. Başka bir söylemle, ICF bireylerin engel durumlarını, sadece bedensel ve biyolojik yeti yitimleri ile açıklamamakta, aynı zamanda bireylerin çevrelerini ve kişisel yapılarını da dikkate almaktadır. Bu yüzden ICF, biyopsikososyal bir model olarak değerlendirilmektedir. Yeni engellilik tanımları ve açıklamaları da genelde bu ekseninde yapılmaktadır.

Şekil 1. ICF Etkenleri Arasındaki İlişki
(Kaynak: World Health Organization, 2002).

Dünya Sağlık Örgütü tarafından oluşturulan İşlevsellik, Yeti yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması (ICF), sağlık ve işlevlerinin belirlenmesi için uluslararası alanda standart bir terminoloji geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu sınıflandırma sistemi, “İşlevsellik ve Yeti Yitimi” ile “Bağlamsal Etkenler” olmak üzere iki temel bileşenden oluşmaktadır. “İşlevsellik ve Yeti Yitimi” bileşeni, “Vücut İşlevleri ve Yapısı” ile “Etkinlikler ve Katılım” bileşenlerinden oluşurken; “Bağlamsal Etkenler” bileşeni ise “Çevresel Etkenler” ve “Kişisel Etkenler” bileşenlerinden oluşmaktadır (Maviş 2011: 121):

Özetle, Dünya Sağlık Örgütü’nün engellilik tanımına göre, engelliliğin boyutları şunları içermektedir: Bir insanın vücut yapısında yeti yitimi, fizyolojik ve psikolojik işlevlerinde bozulma, faaliyet sınırlamaları ve toplumsal katılım sınırlamaları. Bu bağlamda engellilik olgusunun, kişiye özgü faktörlerin yanı sıra topluma ve çevreye özgü çeşitli faktörleri de içerdiği savunulmaktadır (Eddey, Robey 2005: 710). Dolayısıyla, Dünya Sağlık Örgütü’nün engelliliğin açıklanmasında, toplumsal ve çevresel faktörlere de vurgu yapması yaklaşımsal bir farklılığın göstergesidir.

Engelliliğin açıklanmasında bağlamsal faktörlerin dikkate alınması, engellilik anlayışında bir değişimin işareti olmaktadır. Zira engellilik olgusu, uzun bir zaman tıbbi bilimlerin çalışma konusu olmuştur. Bu tıbbi anlayış, engelli bireylerin, toplumsal bazdaki hak ve özgürlükleri ekseninde değerlendirilmelerini ve toplumsal anlamda katılımcı birer yurttaş olmalarını engellemiştir. Dolayısıyla bu anlayış değişikliği, engellilik olgusunun tıbbi ekseninden sosyal bir eksene kayması anlamına gelmektedir (Güngör, Güneş 2012: 26). Bu yeni anlayış, engellilik olgusuna dair tanımsal açıklamaların da değişmesine ve tıbbi hegemonik yapının sarsılmasına vesile olmuştur. Böylece toplumsal ve kültürel etkenlerin de değerlendirmede kullanılmasının önü açılmıştır. Zira yeti yitimleri olan bireylerin faaliyetlerinin kısıtlanması olarak belirtilen engelliliğin asıl nedeni, bu bireylerin topluma dâhil edilmemesidir (Kazou 2017: 29). Son zamanlarda gerçekleşen bu anlayış değişikliği, evrensel ölçekte birçok kurum ve kuruluşta görülmektedir. Avrupa Birliği raporlarında da sosyal model, ağırlıklı bir anlayış olarak öne çıkmaya başlamıştır.

Tıbbi modelin geliştirdiği tanımda engellilik, bireysel koşullara bağlanmaktadır. Bireylerin çeşitli nedenlerden dolayı yaşadıkları sorunların ancak tıbbi tedavi ve rehabilitasyon ile giderilebileceğine inanılmaktadır. Bilakis sosyal modelin tanımında engellilik, bireysel koşullara bağlanmamakta, toplumsal ve kültürel çevreye bağlanmaktadır (Burcu 2007: 53). Çünkü engellilik, insandaki bir eksikliği ifade etmemektedir. Engellilik, bir şeyin belirli ve istenen şekilde yapılmadığına dair bir değer yargısına işaret etmektedir (Pfeiffer 2002: 5). Bu değer yargıları, toplumsal ve kültürel unsurların bir inşası olduğundan engellilik toplumsal yapıyla ilişkili bir kavramdır.

Engellilik kavramı, geniş yapıya sahip olan bir durumu ifade etmektedir. Toplumsal düzlemde bu durum, farklı sıfatlarla ifade edilmektedir. Bu nitelendirmeler, toplumsal bazda farklılık gösterse de genelde toplumsal standartların dışındaki bedensel yapıları değersizleştirmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla “anormal”, “özürlü”, “deforme”, “hasta”, “deli”, “embesil” ve “moron” gibi sıfatlar bireylere zarar veren ideolojik tanımlamalardır (Garland-Thomson 2011: 525). Engellilik paradigması ekseninde kullanılan “eksiklik” söylemi de genelde engelliliğin fiziksel ve işlevsel bir yetersizliğini ima etmektedir (Gray 2009: 324).

Engelliler için Malûl, malûlîn, alîl, sakat, amelmânde gibi çeşitli lakap ve adlar Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmıştır (Şimşek 2018: 730). Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan bu terimler genelde olumsuz bir anlam içermemiştir. Dolayısıyla engellilik kavramını niteleyen sıfatlar ve tanımlamalar noktasında bir bütünsellik bulunmamaktadır. Farklı toplumsal yapılarda ve farklı zamanlarda değişik isim ve sıfatların kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye'de “sakat”, “özürlü” ve “engelli” kavramları genellikle birlikte kullanılmaktadır. Bu kavramların, yasal düzenlemelerde ve toplumsal faaliyetlerde çeşitli şekillerde kullanıldığı görülmektedir (Altuntaş, Atasü-Topçuoğlu 2016: 18). Türkiye'de 1990'lı yıllara kadar ağırlıklı olarak “sakat” kavramı kullanılmış, daha sonra ise “özürlü” kavramı “sakat” kavramı ile eş anlamda kullanılmıştır. Ancak son yıllarda bu kavramlar yerine “engelli” kavramı kullanılmaktadır (Şişman 2012: 81). Bu kavramın kullanılmasında uluslararası düzenlemelerin ve mevzuatın da etkili olduğu görülmektedir. Çeşitli zamanlarda kullanılan farklı sıfatlar, genelde incitici ve dışlayıcı bazı anlamlar barındırmıştır. Engelli bireylerin, evrensel ölçekte eşit bireyler olarak sosyal anlamda dâhil olmaya başlamalarıyla birlikte hak sahibi bireyler olarak görülmüşlerdir. Evrensel ölçekteki bu gelişmeler ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin de etkisiyle söylem ve eylem birlikteliğini sağlamak amacıyla, sorun teşkil eden sıfat ve kavramların kullanılmaması için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, 2013 yılında TBMM'de kabul edilen 6462 sayılı Kanunla; çeşitli kanun hükmündeki kararnamelerde ve kanunlarda bulunan özürlülük, özürlü, özür, sakat, çürük, sakatlık vb. ibareler engellilik, engelli, engel gibi evrensel bağlamda kullanılan kavramlarla değiştirilmiştir. Böylece kavram karmaşasına son verilerek bir bütünsellik ve ortak dil oluşturulmak istenmiştir. Ayrıca bu düzenlemelerle, toplumsal yapıda bulunan çeşitli dışlayıcı ve incitici sıfatların yasal mevzuattan kaldırılması hedeflenmiştir.

1.2. Engellilik Olgusuna Tarihsel Bir Bakış

Çalışmanın bu kısmında, engelli bireylerin durumu tarihsel olarak ele alınmaktadır. Engellilik olgusunun neredeyse her dönemde çeşitli sorunlar barındırdığı görülmektedir. Tarihsel olarak birçok toplumda engelli bireyler

toplumsal yaşamın dışında tutulmuş, yük getiren, herhangi bir fayda sağlamayan, acınan ve dışlanan insanlar olarak görülmüştür. Kültürel kalıplar tarafından bu şekilde marjinalize edilen engelli bireyler, toplumsal yaşamın birçok alanında hak ettikleri hizmetlerden mahrum kalmışlardır. Toplumsal düzlemdeki ön yargıların oluşturduğu bu sorunlar, birçok alanda hak ihlaline neden olmuştur (Burcu 2015: 146). Ancak genellikle hakları ihlal edilen engelli bireyler ile ilgili son yıllarda evrensel anlamda zihinsel bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. Bu durum, bazı kazanımlara vesile olmakla birlikte, Batı toplumlarında antik çağdaki birçok sorun, modern dönemde de çeşitli biçimlerde devam etmektedir. Doğu toplumlarında da çeşitli sorunlar evrilerek devam etmektedir.

Batı toplumlarında Antik Yunan ve Roma dönemlerinde, kalıtsal anlamda engelli olan bireylerdeki engellerin tanrıların gazabının bir işareti olduğuna inanılmıştır. Bu yüzden, bu bireylere yaşam hakkı tanınmamıştır. Ancak sonradan engelli olan bireyler, toplumsal yapıda normal bir yurttaş gibi yaşayabilmekteydi. Orta Çağda ise engelli bireylere acımayı vaaz eden bir hareket olarak dini söylemler öne çıkmıştır. Bu ekseninde engelli bireylere hizmet veren ve onları disipline etmeyi amaçlayan yatılı kurumlar da ilk kez bu çağda ortaya çıkmıştır (Braddock, Parish 2011: 103). Bu çağda engellilere yönelik çeşitli olumsuz uygulamalar söz konusu olmuştur. Aslında Orta Çağdaki engelli bireylere yönelik mevcut olumsuz bakış açısının kalıntıları uzun süre devam etmiştir. Çeşitli fiziksel ve zihinsel farklılıklardan ötürü mahkemelerde yargılanan, eziyet edilen ve yaşam hakkı elinden alınan engelli bireylerin bu durumu, yıllarca farklı şekillere bürünerek devam etmiştir. Dolayısıyla engellilik olgusu, tarihsel olarak sürekli toplumsal, siyasal ve entelektüel değişimlerden etkilenmiştir.

Engellilik olgusu, Rönesans döneminde bilimsel anlayışın öne çıkmasından ve toplumun bakış açısının değişmesinden etkilenmiştir. Ayrıca Aydınlanma Döneminde önem kazanmaya başlayan akıl ve bilim, toplumsal dönüşümü de sağlamaya başlamıştır. Dolayısıyla bu değişimlerden sonra engelli bireylerin hayatlarına doktorlar gibi çeşitli uzmanlar girmeye başlamıştır (Braddock, Parish 2011: 103). Bu zihinsel değişimden sonra gerçekleşmeye başlayan siyasal, ekonomik, bilimsel ve entelektüel gelişmeler toplumsal dönüşümü de beraberinde

getirmiştir. Bu dönüşümle birlikte gelişmeye başlayan sanayileşme, engelli bireylerin yaşamlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Engelli bireyler, sanayileşme ile birlikte birtakım zorluklar yaşamaya başlamışlardır. Sanayileşmeyle beraber her geçen gün sayıları artan engelli bireyler, bu dönemde dramatik bir çerçevede yaşamak zorunda kalmışlardır. Ayrıca sanayileşme döneminde engelli bireyler, çalışma hayatının dışına itilerek sosyal yapıdan dışlanmışlardır. (Özgökçeler, Alper 2010: 36).

Genel anlamda Doğu toplumlarındaki engellilik uygulamaları farklılık arz etmektedir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde engellilere yönelik çeşitli tedavi yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda zihinsel engelli bireyler, su sesi, müzik ve çiçek kokularıyla tedavi edilmişlerdir (Altuntaş, Atasü-Topçuoğlu 2016: 21). Ayrıca Osmanlı devletinde yaşayan engelli bireyler, engellerini vurgulamaktan çekinmemişlerdir. Bireyler, yardım almak için yazdıkları dilekçelerde isimleriyle birlikte engel durumlarını da yazmışlardır. Bireyler, engel çeşitlerine göre bazı lakaplar da kullanılmıştır (Şimşek 2018: 738). Görüldüğü gibi tarihsel anlamda engellilik uygulamaları toplumsal ve dönemsel farklılık göstermekle beraber, her toplumda engellilerin kendine özgü çeşitli sorunları bulunmaktadır.

Modern dünyada da dezavantajlı bir grup olarak engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar azalmamış, aksine artmıştır. Bu bağlamda, engellilik alanında dünya ölçeğinde çeşitli sosyal politikalar üretilmeye başlanmıştır. Ancak engelli bireylerin sorunlarıyla mücadelede, engelliliği bireysel yetersizliğe bağlayan ve marjinalize eden toplumsal algının da dönüştürülmesi zorunludur (ÖZİDA 2010: 1). Bu durum, kısmen sosyal model ile gerçekleşse de henüz istenen düzeyde bir gelişmenin kaydedilmediği görülmektedir.

Özetle, engelli bireylerin tarihsel süreçte farklı uygulamalarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Engelli bireylere yönelik başlangıçtaki yok etme ve damgalama anlayışının kurumlara kapatmaya dönüştüğü, daha sonra ise bu anlayışın tedavi ve eğitim eksenine kaydığı görülmektedir. Ancak 20. ve 21. yüzyıllarda ise bu anlayışın hak temelli bir çizgiye kaymaya başladığı görülmektedir (Altuntaş, Atasü-Topçuoğlu 2016: 25). Engelli bireyler, artık toplumsal ve çevresel etkileşim

ekseninde ele alınmakta; siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel bariyerlere de vurgu yapılmaktadır.

1.3. Engellilik Olgusuna Toplumsal Bir Bakış

Dünya Sağlık Araştırması'na göre dünya genelindeki engelli bireyler, toplam nüfusun yaklaşık %15'ini oluşturmaktadır. Bunların %2,2'si ise ağır derecede işlevsel bozukluk yaşamaktadır. Küresel Hastalık Yüğü Araştırması'na göre ise dünyadaki engelli bireylerin oranı %19'dur. Dünya ölçeğinde ortalama bir milyar engelli bireyin yaşadığı öngörülmektedir (DSÖ, DB 2011: 283). Engelli nüfusun Avrupa Birliği ülkelerindeki oranı %8 ile %14 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Yapılan araştırmalar, bu engelli nüfusun heterojen olduğunu göstermektedir. Bu nüfus içerisinde bütün engelli grupları bulunmaktadır (Burcu 2007: 65). Ancak dünya ölçeğindeki engellilik oranı stabil değildir. Demografik değişiklikler ve tıbbi ilerlemeler, engellilik oranlarını ve yaşa bağlı engellilikleri etkilemektedir. Yaşlı nüfusun gittikçe artması engelli bireylerin de nicel olarak artışını beraberinde getirmektedir (Schriner 2011: 272). Engelli bireylerin niceliksel artışı, engellilik alanındaki tartışmalara ve çalışmalara da ivme kazandırmıştır. Engellilik olgusunun tıbbi bir izahın dışında ele alınması, ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra mümkün olabilmektedir. Bu dönemden sonra engellilik alanındaki açıklamalar ve tartışmalar, sosyal perspektif ekseninde yapılmıştır.

Kapitalist toplum modeliyle birlikte engellilik açıklamalarında Comte ve Marx'ın öğretilerinden yararlanılmıştır. Comte'un öğretilerinden yararlanan açıklamaya göre bireylerin yaşadıkları, aklın ve insanlığın sürekli ileriye evrilmesinden kaynaklanmaktadır. Marx'ın öğretilerinden yararlanan açıklamaya göre ise engelli bireyler için değişen politikaların asıl nedeni üretim biçiminde gerçekleşen değişikliklerdir (Oliver 2011a: 218-219).

Engellilik durumunu etkileyen ekonomik etkenlerin dışında toplumsal ve kültürel etkenlerin önemli ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Bağlamsal olarak çeşitli toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullar, bazı yetilerin yitimine neden olmaktadır (Köten, Erdoğan 2014: 24-25). Ekonomik ve teknolojik koşulların etkilediği engellilik olgusunun inşasında toplumsal ve kültürel etkenler öne

çıkmaktadır. Fakat aynı zamanda engellilik olgusu, kültürün her alanını ve sosyal kimlikleri de etkilemektedir (Garland-Thomson 2011: 524). Zira engellilik tartışmaları artık kimliksel ve kültürel bir çerçevede yapılmaktadır. Engelli bireylerin kimlik tartışmaları geç başlamış olsa da bu tartışmaların dünya ölçeğinde belirli bir başarı elde ettiği söylenebilir. Bu çerçevedeki gelişmeler siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları etkilemiştir. Aslında her ne kadar bu alanlarda görece bir iyileşme sağlansa da yaşanan sorunlu durum ve dezavantajlar devam etmektedir.

Niceliksel olarak sürekli sayıları artan engelli bireyler, toplumsal yapıdaki çeşitli ön yargılardan ve stereotiplerden dolayı sosyal ve ekonomik bakımdan geri planda kalmaktadırlar. Ayrıca engelli bireylerin dezavantajlı durumları cinsiyetleri, yaşları ve kimlikleri nedeniyle daha fazla derinleşebilmektedir (Çağlar 2011: 48). Bu sorunların yanı sıra engelli bireylerin fiziksel, cinsel ve duygusal anlamda istismara uğrama oranları halen yüksektir (Seyyar 2011: 163). Yaşanan bu sorun ve dezavantajların kaynağı ise sosyal yapıdaki kalıp yargılara dayanmaktadır.

Engelliler hakkındaki kalıp yargılar genellikle eski düşünce yapılarına, mitlere ve batıl inançlara dayanmaktadır. Bu stereotipler, çeşitli yöntemlerle yeni kuşaklara aktarılmaktadır. Bu noktada, kitle iletişim araçları önem kazanmaktadır. Engelli bireylerle ilgili olarak kitle iletişim araçlarında görülen “acıklı”, “merak uyandırıcı”, “uğursuz”, “kötü”, “yük”, “cinselliği olmayan”, “katılım sağlayamayan” vb. stereotipler bireylerin dışlanmasına ve dezavantajlı hale gelmesine neden olmaktadır (Barnes 1991: 46). Dolayısıyla engelli bireylerin toplumsal çerçevede yaşadıkları sorun ve engellerin, yaşamın bütün alanlarına sirayet ettiği görülmektedir. Farklılıkları ötekileştiren kolektif bir düşüncenin varlığı, bireylerin sosyalizasyon sürecini zorlaştırmaktadır. Başarılı bir sosyalizasyon süreciyle toplumsal entegrasyonları tamamlanmayan engelli bireylerin önüne konulan bariyerler, bireylerin tüm yaşamlarını negatif etkilemektedir. Böylece bu bireyler, toplumsal katılımın dışına itilerek pasifize edilmektedir.

Engelli bireyler genellikle politik, entelektüel ve kültürel dünyadan uzaklaştırılmaktadır (Abberley 1999: 15). Toplumsal yaşamda ön yargı, dışlanma, alay edilme gibi durumlarla karşı karşıya kalan engelli bireyler, kamusal alandan soyutlanmaktadır. Ayrıca sağlık, eğitim, istihdam, sosyal güvenlik, erişilebilirlik ve

sosyal dâhil edilmede çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar, aynı zamanda bireylerin çalışma hayatına katılımlarında ve eğitim derecelerini yükseltmelerinde de engelleyici bariyer olmaktadır (Köten, Erdoğan 2014: 27). Bu ayrımcı ve dışlayıcı pratiklerin yaşanmasına kaynaklık eden ön yargılar ve stereotipler, engelli olmayan bireylerin geliştirdikleri ahlaki ölçütler içerisinde yapılandırılmakta ve sürekli olarak yeniden üretilmektedir.

Toplumsal anlamdaki ön yargı, ahlaki ölçütleri ikili bir şekilde yapılandırmaktadır. İç grup üyeleri, kendileri için doğal bir hak olarak gördükleri şeyleri, dış grup üyeleri için ise bir iyilik ve lütuf olarak görebilmektedirler. Başka bir ifadeyle, eğer bir şeyi veya eylemi iç grup üyeleri yapmışsa övülmekte, ancak bunu dış gruptan biri yapmışsa sıradanlaştırılarak önemsiz görülmektedir (Bauman 2018: 64-65). Bu durum, engelli olmayan bireylerin engelli bireylere yaklaşımlarında somutlaşmaktadır. Dolayısıyla toplumda engelli olmayan bireylerin, engelli bireyleri yok sayması ve iletişim kurmaması, iletişim sorununa neden olarak engelli bireylerin kendilerini ifade etmelerini engellemektedir (Öztürk 2013: 75). Bu kapsamda engelli bireylerin, engelli olmayan diğer bireyler tarafından değerlendirilme biçimleri önem kazanmaktadır. Özellikle engelli bireylerin yaptıkları birçok şeyin diğer bireylerce önemsizleştirildiği, görmezden gelindiği ya da aşırı derecede abartılarak anormalleştirildiği ve olağanüstüleştirildiği görülmektedir.

Engelli olmayan diğer bireylerin, engelli bireyleri çeşitli şekillerde damgaladıkları görülmektedir. Damgalanmanın bireyler üzerinde örseleyici bir etkisinin olduğunu düşünen Goffman, damga kavramını “itibarsızlaştırılmış bir sığara atıfta bulunmak” anlamında kullanmakla birlikte, gerçekte bir ilişki dili olarak görmektedir (Goffman 2019: 29). Damgalanma sonucunda ortaya çıkan olumsuz kimlik, zamanla yaygın bir kişilik özelliği haline gelerek damgalanmış kişinin kendisini geliştirmesini engellemektedir. Ayrıca üstünlük duygusunu sürdürmek isteyen insanlar, damgalanmış insanların pasif, çaresiz ve aşağı bir konumda oldukları yönünde bir algı geliştirerek kendi konumlarını desteklemektedirler (Coleman 1986: 223-224). Dolayısıyla toplumsal damgalamada içselleştirilmiş baskının kolektif deneyimi vardır (Corbett 1994: 345). Bu bağlamda, engelli bireyler ile toplumdaki diğer engelli olmayan bireylerin ilişkilerinin bir dili olarak damgalanma, sosyal dışlanmaya kaynaklık etmektedir. Deneyimlenen damgalanma

ile engelli bireyler, birçok sorun yaşamakta ve toplumsal bütünleşmenin dışında tutularak marjinalize edilmektedirler.

Toplumsal yaşamda, engelli bireylerin de bağımsız yaşama ve toplum tarafından kabul edilme gereksinimlerinin olduğu aşikârdır. Bu noktada, engelli bireylerin de diğer bireyler gibi bağımsız ve eşit bir şekilde yaşamlarını sürdürme hakları bulunmaktadır. Dolayısıyla çeşitli hukuksal ve fiziksel çevre düzenlemeleri yapılarak toplumsal bağlamdaki algının değiştirilmesi gerekmektedir (Doğan, Çitil 2011: 31). Çeşitli alanlarda sorun yaşayan engelli bireylerin, eşit ve bağımsız bir şekilde toplumsal katılımlarının sağlanması için gerekli olan yasal düzenlemelerin dışında, ayrıca toplumsal farkındalığın artırılması ve bilimsel çalışmaların önemsenmesi gerekmektedir. Özellikle sosyal bilimler şemsiyesi altında yapılan engellilik çalışmaları daha da önem arz etmektedir.

Sosyal bilimler içinde önemli bir yere sahip olan engellilik sosyolojisi, toplumsal ve kültürel engelleyici bariyerler üzerinde durmaktadır. Odak noktasına engelli bireylerin sosyal sorunlarını alan engellilik sosyolojisi, toplumsal yaşamda inşa edilen engelleri öne çıkartmaktadır (Burcu 2015: 128). Bu anlayış, engelliliğin toplumsal bağlamda inşa edildiğini ve bu durumun, engelliliği biyolojik durumdan daha çok etkilediğini göstermektedir (Siebers 2011: 81). Toplumsal bağlamda inşa edilen engellilik durumuyla ilgili sorunların, sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte ivme kazandığı görülmektedir. Başta çalışma yaşamı olmak üzere birçok alanın dışında bırakılan engelli bireyler, böylece toplumsal bütünleşmenin de dışında kalmışlardır.

Aslında sanayileşmeden sonra hızlanan kentleşme, engelli bireyler açısından hem avantajlı hem de dezavantajlı olmuştur (Shakespeare, Watson 2011: 397-398). Kentlerin, engelli bireylere görece bazı olanaklar sunması söz konusu olsa da kentlerde erişilebilirlik ve fiziksel mimari gibi temel alanlarda sorunlar yaşanmaya devam etmektedir (Gleeson 2011: 366). Kentler, engelli bireylere bazı olanaklar sağlamakta; fakat bu mekânlar, aynı zamanda birçok soruna da kaynaklık etmektedir. Başta kentsel mekanlarda olmak üzere modern dünyada yaşanan engel ve sorunların komplike olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, bireyler tarafından deneyimlenen engellerin kamçılayıcı güçlerinden biri de kitle iletişim araçlarıdır. Özellikle inşa

edilen kitle kültürü, tek tipçi ve mekanik bir anlayışın çarkı olarak işlev görmektedir. Farklılıkların törpülenerek düzleştirildiği modernite çağında engelli bireyler; sinema, edebiyat ve sanat gibi birçok alanda “anormal” olarak gösterilmektedirler. Genellikle engelliler, bu yapıtlarda tali karakterlerle temsil edilmektedir. Aslında dünyanın birçok yerinde engelli bireylerin yaşadıkları bu sorunlar, onlarda kolektif bir bilinç oluşturarak dışlayıcı pratiklere karşı mücadele safalarını belirginleştirmiştir.

Son zamanlarda engelli bireyler, kültürel dayanışma sağlamak için bir araya gelmeye başlamışlardır. Bu durum, kültürel dayanışma şemsiyesi altında birleşen engelli bireylerin aynı hedefe yöneldikleri anlamına gelmektedir. Bu ortak kültürel form ise farklı ihtiyaçlar, sesler ve yöntemler barındırmaktadır. Dolayısıyla engellilik kimliği, ayrımcılık ve baskı ile mücadele ekseninde biçimlenmeye başlamıştır (Peters 2000: 593). Bu engellilik kimliği ve hareketi ile engellilik kültürü arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Toplumsal düzlemde inşa edilen engellilik kültürünün içeriği önem arz etmektedir. Sadece engelli bireylerin katkısıyla oluşmayan engellilik kültürü, zamansal ve toplumsal bağlamda farklılık göstermektedir. Bu yüzden engellilik kültürünün içerisine; ebeveynler, ailenin diğer fertleri, bakıcılar ve savunucular gibi geniş bir ağsal yapıyı dâhil etmek önemlidir (Eddey, Robey 2005: 707).

Engelli bireylerin yaşadıkları sorunların çözülmesi için kolektif bir şekilde hareket edilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, engelli bireylere yönelik toplumsal bağlamda bir bilincin oluşturulması için bireylerin, ailelerin, sivil toplum örgütlerinin, tüm kurum ve kuruluşların fonksiyonel olması önem arz etmektedir. Bu çerçevede, engelli bireylerin temel hak ve özgürlükleri baz alınmalıdır (Karagöz 2008: 15). Yaşam standartları yükselen ve toplumsal katılım olanakları eşit hale gelen engelli bireylerin yaşadıkları sosyal dışlanma da böylece ya ortadan kalkmakta ya da minimum düzeye inmektedir.

1.4. Engellilik Nedenleri

Çalışmanın bu kısmında engelliliğin nedenleri, özellikle yeti yitimleri ve işlevsel sınırlılıklar çerçevesinde ele alınmaktadır. Yeti yitimleri, bireylerde çeşitli derecelerde bedensel, zihinsel, duygusal sorunlara ve hareket kısıtlılığına neden

olmaktadır. Ancak yeti yitimlerinin nedenleri farklılaşmaktadır. Yeti yitimleri, genel olarak doğum öncesi dönemde, doğum sırasında ve doğumdan sonraki dönemde çeşitli nedenlere bağlı olarak meydana gelmektedir. Toplumsal yaşamda, engellilik risk faktörleri farklılık göstermektedir (Doğan, Çitil 2011: 36). Bu risk faktörleri, kadının gebelik sürecinde de ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca kadının yaşı, hamilelik sürecinde yetersiz beslenmesi, hastalıklar geçirmesi, alkol ve madde kullanması gibi çeşitli etkenler de engellilik riskini yükseltmektedir. Dolayısıyla engelliliğe neden olabilen riskler ve etkenler, bireysel ve toplumsal bazda farklılık göstermektedir. Bireylerin bedensel, zihinsel ve duygusal anlamda yetilerini kaybetmelerinin birbirinden farklı nedenleri bulunmaktadır.

Bireylerde bedensel yeti kaybı; sinir sistemi, solunum sistemi, kas ve iskelet yapısı gibi çeşitli alanlarda görülen hastalıklar neticesinde de oluşabilmektedir. Dolayısıyla yeti kaybı, değişik durumlarda meydana gelebilmektedir (S. İnal 2011: 183). Bu kapsamda, engellilik ile yaşlılık arasında da bir bağlantı bulunmaktadır. 1990'lardan itibaren nüfusun yaşlanması giderek artmaktadır. Zira yaşlı nüfusun inme, bunama gibi çeşitli sağlık sorunlarını yaşayarak engelli hale gelme olasılığı daima daha yüksektir (Shakespeare, Hameed, Kiama 2019: 340).

Engelliliğin sebeplerinden biri de yoksulluktur. Yoksulluk nedeniyle ortaya birçok hastalık çıkabilmektedir. Ayrıca temiz su sorunu, yetersiz beslenme, iş kazaları, çevre kirliliği, sağlık hizmetlerindeki sorunlar, savaşlar ve doğal afetler gibi faktörler de engelliliğe sebebiyet verebilmektedir (Özgökçeler, Bıçkı 2010: 227). Sayılan bu faktörlerin büyük bir kısmı, özellikle doğum sonrası dönemde çeşitli yetilerin kaybına neden olmaktadır.

İnsanların büyük çoğunluğu sonradan engelli hale gelmektedir. Ancak toplumun bu gerçekliği kabul etmesi kolay olmamıştır. Zira ana akım toplum, engelli grupları sabit görmekte ve kendilerinin de bir gün bu gruba dâhil olabileceğini düşünmek istememektedir (Siebers 2011: 87). Oysaki modern toplumlarda her birey kaza, hastalık, yaşlılık ve savaş gibi çeşitli nedenlerden dolayı bir engelli adaydır (Köten, Erdoğan 2014: 19).

Burcu (2007)'nin yaptığı çalışmaya göre, bireylerin engelli hale gelmelerinde; %39,3'ünde hastalık etkeni, %21,9'unda geçirilen kaza, %10,4'ünde

hatalı yapılan tıbbi müdahale, %9,4'ünde genetik etkenler, %5,5'inde doğum esnasında yaşananlar, %4'ünde ise annelerinin hamilelik döneminde yaşadıkları etkili olmuştur. Ayrıca çalışmada, %1,4 kan uyuşmazlığı ve %0,8 geleneksel uygulamaların engelliliğe neden olduğu bulunmuştur.

Akbaba ve arkadaşları (2012)'nin yaptıkları bir çalışmada, ebeveynler arasındaki akraba evliliği oranı %20 olarak bulunmuştur. Total olarak ebeveynleri akraba olanlarda engellilik oranı %44,5 iken, ebeveynleri akraba olmayanlarda engellilik oranı ise %17,8 olarak bulunmuştur.

Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması (2010)'na göre, engelli bireylerin %14,7'sinin engel durumu doğum öncesinde, %10,6'sı doğum esnasında, %18'i bir yaşından önce ve %54,5'i de bir yaşından sonra engelli hale gelmiştir. Maviş (2011)'in çalışmasına göre ise dil ve konuşma engelli bireyler ile zihinsel engelli bireylerde doğuştan ya da sonradan engelli olma oranlarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Her iki engelli grubunda da kadınların doğuştan engelli olma oranları daha fazladır.

Bu çalışmada engelin ortaya çıkış zamanı, doğuştan ve sonradan olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Çünkü engelin, doğum öncesi dönemde mi yoksa doğum sırasında mı ortaya çıktığını net bir biçimde tespit etmek güç olduğu kadar, ileri derecede hassasiyet de gerektirmektedir. Bu durum, aynı zamanda ailenin kültür ve farkındalık düzeyiyle de ilgilidir. Engelli bireylerin oranı, sosyoekonomik ve sosyokültürel düzeyi düşük olan ailelerde daha yüksektir. Çünkü bu ailelerde ekonomik ve kültürel kaynaklı birçok sorun yaşanmaktadır.

Engelli bireylerin ve yakınlarının eğitim, aile, istihdam, sosyal dışlanma ve damgalanma gibi birçok alanda sorunları bulunmaktadır (Yıldız, Özgedey 2018: 49). Bu sorunlar, sadece belirli engel gruplarında görülmediği gibi belirli engel nedenlerine de bağlı değildir. Bu yüzden yaşanan bu sorunlar, bütün engel gruplarında görülmektedir. Finkelstein'in de belirttiği gibi, engelli bireyleri bir mücadele paydasında birleştiren durumlardan biri de toplumun engelli bireylere karşı dışlayıcı uygulamalarıdır. Dolayısıyla engelliliğin asıl nedeni, toplumun farklı fiziksel yeti yitimleri olan bireyleri hesaba katmadan sosyal yapıyı tesis etmesidir (1988: 650). Başka bir ifadeyle, aslında engellilik patolojik bir durum değil, bir

sosyal konumdur. Zira engellilerin kimlikleri ve sosyal konumları, toplumun baskın ideolojileri tarafından inşa edilmiştir (Siebers 2013: 283). Bu bağlamda, bireylerdeki yeti yitimlerinin gerçekliği inkâr edilemez olup yeti yitimlerinin çeşitli işlevsel kısıtlara neden olduğu aşîkârdır. Bu yeti yitimleri; bedensel, zihinsel ve duygusal bazda bazı sorunlara kaynaklık etmektedir. Ancak asıl sorun, belirli yeti yitimleri olan bireylerin dikkate alınmadan fiziksel, çevresel, ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıların inşa edilmesidir. Bireylerin önüne konulan engelleyici bariyerler, bireyleri toplumun dışına iterek bağımlı hale getirmektedir. Dolayısıyla bireyleri engelli hale getiren asıl durum, toplumsal ve kültürel inşa neticesinde oluşturulan marjinalize edici ve dışlayıcı pratiklerdir.

1.5. Engelli Gruplarının Kategorizasyonu

Engellilik grupları çeşitlilik göstermekte ve heterojen bir özellik taşımaktadır (Kang vd. 2016: 2). Komplike bir alan olarak engellilik, bireylerin birçok yetilerinin yitimine neden olabilmektedir. Engellilik, özellikle fiziksel ve duysal işlevleri etkilemektedir. Bu yüzden fiziksel işlevlerdeki sınırlamalarla yakından ilişkilidir (Tokarski, Roman-Liu 2016: 463). Ayrıca bireylerin, bazı nedenlerden dolayı zihinsel ve ruhsal yetilerinde çeşitli kayıplar yaşadıkları görülmektedir. Bireyler, bazen de birden fazla engele sahip olduklarından çoklu engellilik yaşamaktadır. Bu konuda yapılan bir çalışmaya göre, spina bifida ve serebral palsili engelli gençlerin sadece %10'nun tek bir engeli bulunmaktadır. Geriye kalan diğer engelli gençler, çoklu engellilik yaşamaktadır (Anderson, Clarke, Spain 1982: 29). Çoklu engellilik, daha çok orta ve ağır derecede engelli olan bireylerde görülmektedir.

Bireylerin yaşadıkları yeti yitimlerinin derecesi birbirinden farklıdır. Bunlar, genel olarak hafif derecede engelli olan bireyler, orta derecede engelli olan bireyler ve ağır derecede engelli olan bireyler şeklinde kategorize edilmektedir. Özellikle ağır derecede engelli olan bireylerin büyük çoğunluğu, bakım desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bireylerin yaşadıkları yeti yitimlerinin ortaya çıktığı duyu ve organlar farklılık göstermektedir. Genel bir ifadeyle, yeti yitimleri bedensel, zihinsel ve duygusal alanlarda görülmektedir. Alanyazında engellilik, genelde sekiz grupta ele alınarak incelenmektedir. Dolayısıyla yeti yitimlerinin ve işlevsel sınırlılıkların

görüldüğü alanlar; ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel, ruhsal, süregelen hastalık ve çoklu engellilik şeklinde kategorize edilmektedir.

Ortopedik engelli, iskelet sisteminde veya kas sisteminde herhangi bir yeti yitimi ve işlev kaybı olan kişiyi ifade etmektedir. Bireylerde kas güçsüzlüğü, felç, serabral palsi ve sipina bifidanın yanı sıra bedensel uzuvlarda kısalık, hareket kısıtlılığı veya fazlalık varsa da bireyler bu kategoride değerlendirilmektedir (Öztürk 2011: 18). Engelli grupları içerisinde niceliksel anlamda en fazla olan gruplardan biri olarak ortopedik engelliler, toplumsal yaşamda birçok sorunla yüz yüze kalmaktadırlar. Bireyler, başta erişilebilirlik alanı olmak üzere eğitim, çalışma yaşamı, sağlık, siyasal katılım, adalete erişim, bilgi ve iletişim teknolojileri gibi alanlarda sorun yaşamaktadırlar. Bu bireylerin, bağımsız hareket etme ve toplumsal dâhil olma sorunsalı yirmi birinci yüzyılda da çözilememiştir. Ayrıca sanayileşmenin getirdiği risklerden dolayı ortopedik engelli bireylerin sayısı her geçen gün artmaktadır.

Toplumda yaygın şekilde bulunan bir diğer engel grubu görme engellilerdir. Görme engelli, tek göz ya da her iki gözünde de tam ya da kısmi görme kaybı yaşayan kişiyi ifade etmektedir. Bu bağlamda, görme kaybıyla beraber göz protezi kullanan bireyler ve renk bozukluğu olan bireyler de bu gruba girmektedir (ÖZİDA, DİE 2009: X). Görme engelli bireylerin, toplumda azımsanmayacak bir sayıda oldukları görülmektedir. Diğer engel grupları gibi görme engelli bireylerin de yaşam pratiklerinde çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Dil becerisini kazanmada işitme engelli bireylere göre daha avantajlı olan görme engelli bireylerin, okuma becerisini edinebilmeleri için Braille alfabesini bilmeleri gerekmektedir. Görme engelli bireylerin, kentlerde yaşadıkları ulaşım sorunlarını gidermek için mevcut düzenlemelerin daha da geliştirilmesi gerekmektedir (Kulaksızoğlu 2011: 24). Ancak bireyler, farklı çözüm yollarına gereksinim duyabilmektedir. Bir kısım görme engelli birey, Braille alfabesini kullanırken, bir kısmı da büyük puntolu yazıları, elektronik ve ses dosyalarını kullanabilmektedir (Shakespeare 2011: 58). Bu çerçevede, görme engelli bireylerin sorunlarının giderilmesine yönelik düzenleme ve uygulamalarda, bütünsel bir bakışla tüm bireylerin kapsanması gerekmektedir.

İşitme engelli bireyler de çeşitli sorunlarla yüz yüze kalmaktadır. İşitme engelli, bireylerin bir veya her iki kulağında kısmi ya da tam işitme kaybının olması durumunu ifade etmektedir. İşitmek için herhangi bir cihaz kullananlar da işitme engelli sayılmaktadır (ÖZİDA 2010: 11). İşitme engelli çocukların ve gençlerin, sosyal iletişim becerilerinin artırılması için mevcut eğitim ve öğretim programlarının gözden geçirilmesi önem arz etmektedir (Sarı 2009: 401). Özellikle işaret dilinin daha fazla kabul görmesi ve dil engellerinin kaldırılması önemlidir (Lane 1995: 186). Günlük yaşamlarında çeşitli sorunlar yaşayan işitme engelli bireylerin temel sorunlarından biri de işaret dilini bilen kişi sayısının az olmasıdır. Kamu kurum ve kuruluşları başta olmak üzere, çeşitli toplumsal yaşam alanlarında ve iletişim ağlarında da bu sorun yaşanmaktadır.

Eraslan ve arkadaşları (2015)'nin yaptıkları bir çalışmada, işitme engelli sporcuların atılganlık düzeyleri düşük çıkmıştır. Bu durum spor dallarına, yaşa ve cinsiyete göre de anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bu sonucun ise toplumsal ve kültürel biçimlendirmelerden kaynaklandığı vurgulanmaktadır.

İşitme engelli bireylerin büyük çoğunluğu, aynı zamanda dil ve konuşma engellidir. Dil ve konuşma engelli, herhangi bir sebepten dolayı konuşma yetisini kaybetmiş, konuşmasının akıcılığı bozuk olan veya ses bozukluğu olan kişiyi ifade etmektedir. Ayrıca kekeme olanlar ve konuşmak için çeşitli cihazlar kullananlar ile dil, çene, dudak ve damağında bozukluk olanlar da bu kapsama girmektedir (ÖZİDA, DİE 2009: X).

Engelli bireylerin deneyimledikleri temel toplumsal sorunların başında dışlanma ve damgalanma gelmektedir. Bu sorunları aileleriyle birlikte deneyimleyen gruplardan biri zihinsel engellilerdir. Zihinsel engelli, çeşitli derecelerde zihinsel yeti yitimi olan kişileri ifade etmektedir. Bu kategoride sayılan down sendromu ve mental retardasyonun dışında, şayet zekâ bozukluklarına neden olmuşsa fenilketonüri de bu kapsamda sayılmaktadır (ÖZİDA, DİE 2009: X). Zihinsel engelli bireyler, eğitsel açıdan veya duygusal açıdan sınıflandırılmaktadır. Eğitsel bakımdan zihinsel engelli bireyler “eğitilebilir”, “öğretilebilir” ile “ağır ve çok ağır” şeklinde sınıflandırılmaktadır. Psikolojik açıdan yapılan sınıflandırma ise bireylerin zeka testlerinden aldıkları puanlar baz alınarak yapılmaktadır (Arslan, Altıntaş 2014: 172).

Zihinsel engelli grupları, tarihin her döneminde çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Batı'da Orta Çağ döneminde birçok zihinsel engelli bireyin yaşam hakkı elinden alınmıştır. Ancak bu dönemde Doğu toplumlarında zihinsel engelli bireyler müzikle tedavi edilmişlerdir. Batı'da Aydınlanmayla birlikte rasyonel düşünce öne çıkmış ve özel eğitim anlayışı önem kazanmıştır (Kara 2017: 287). Bu durum, engelliler açısından olumlu olmakla birlikte bu bireyler, sadece özel eğitim alanında değil, birçok alanda desteklenmelidir. Zihinsel engelli bireylerin, yaşam boyunca engelli olmaları, hem bireyler açısından hem de aileleri açısından kolay olmadığından özel destek gerekmektedir. Özellikle sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal dâhil olma haklarının korunması önemlidir (Fazlıoğlu 2011: 142).

Zihinsel engelli bireylerin eğitim süreçlerinde, ailelerin etkisi olduğundan ailelerin de desteklenmesi önem arz etmektedir. Ayrıca ailelerin bilgilendirilmeleri, toplumsal katılım noktasındaki farkındalık düzeylerini artırmaktadır (Demirbilek 2013: 63). Zira zihinsel engelli çocuğa sahip olan aileler için destek hizmetlerinin varlığı, ailelerin kaygı düzeylerini azaltmaktadır. Bu ailelerde yaşanan en büyük sorunlardan biri zihinsel engelli çocuğa, anne ve babasının ölümünden sonra kimin bakacağı konusudur. Dolayısıyla bu çocukları koruma altına alan kurumların varlığı, ailelerin kaygılarını azaltmaktadır (Kulaksızoğlu 2011: 23).

Ruhsal engelli bireylerin ailelerinin de çeşitli kaygıları ve sorunları bulunmaktadır. Ruhsal engelli; duygu, düşünce ve davranışları bakımından farklılık gösteren, günlük yaşamda ve sosyal ilişkilerde sorun yaşama durumu olan kişiyi ifade etmektedir. Şizofreni ve depresyon gibi çeşitli hastalıklar bu kapsamda değerlendirilebilir (TÜİK 2011: XIV). Tarihsel bağlamda, ruhsal engelli bireylerin yaşadıkları en büyük problemlerden biri, bu bireylerin damgalanmaları ve sosyal dışlanmaya maruz kalmalarıdır.

Toplumsal yapıda, neredeyse bütün engelli grupları, dışlanma ve damgalanma gibi çeşitli sorunlar deneyimlemektedir. Ancak süreğen hastalığı olanlar nispeten daha az dışlanmakta ve damgalanmaktadır. Süreğen hastalık, sürekli olarak tedavi ve bakım gerektiren, bireylerin çalışma kapasitesi ve işlevini engelleyen kronik hastalıkları ifade etmektedir (ÖZİDA, DİE 2009: XI). Kronik hastalığı olan bazı bireylerin, başka da çeşitli engelleri olabilmektedir. Başka bir söylemle, bazı engelli

bireylerin birden fazla engel durumu olabilmekte, yani çoklu engellilik yaşayabilmektedir. Bu engel grubu, birden çok engel çeşidinin bir arada bulunmasını ifade etmektedir (TÜİK 2011: XIV). Bu gruptaki bireylerin genelde bir engel çeşidi ağırlıklı olmakla birlikte başka da çeşitli engel durumları söz konusu olmaktadır.

1.6. Kuramsal Perspektif Ekseninde Engellilik

Engellilik modelleri, engellilik olgusunu açıklamayı, engelliliğin nedenlerini ortaya koymayı ve engellilerin yaşadıkları sorunlara çözüm bulma yöntemlerini sunmayı hedeflemiştir. Genellikle engelliliğe yönelik anlayışların, İngiltere ve ABD'de farklı odakta geliştikleri kabul edilmektedir. İngiltere'nin engellilik anlayışı, ülkenin emek hareketi geleneğinden etkilenirken, ABD'nin engellilik anlayışı ise sivil haklar alanındaki kazanımlardan etkilenmiştir (Ellis 2015: 2).

Bilimsel literatürde 1960'lı yıllardan itibaren birçok engellilik modeli ortaya çıkmıştır (Degener 2016: 2). Engelliliğin yasal bağlamda kurumsal uygulamalara nasıl yansıdığını gösteren bu modeller, belirli bir mekândaki ve belirli bir dönemdeki engelli bireylerin haklarını da göstermektedir. Ayrıca bu modeller, engelli bireylerin haklarının gelişmesine destek sunmuş olup engellilik olgusunun kapsamının belirlenmesine de katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, birkaç model ortaya çıkmış olmakla birlikte, iki temel model ön planda yer almaktadır: tıbbi model ve sosyal model (Çağlar 2011: 58). Tıbbi model, engelliliği bir patoloji olarak ele almıştır. Engelli bireyleri toplumsal bütünleşmenin dışında tutan bu anlayış, bazı yeni sorunlara neden olmuştur. Eşit toplumsal katılım ve bağımsız yaşam argümanlarını temel alan sosyal model ise tıbbi modelin bireysel ve patolojik belirlenimciliğine karşı alternatif bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal model, aşırı biçimde tıbbileştirilmiş bir anlayışa karşı gelişmiştir. Dolayısıyla sosyal modelde engellilik durumu, biyolojik bir patoloji olarak değil, toplumsal yapı tarafından inşa edilen bir durum olarak görülmektedir (Hughes, Paterson 2011: 66). Zira tıbbi model, engelli bireylerin sorunlarını tıbbi tedaviye indirgemektedir. Bu nedenle sosyal model, toplumsal engelleri ortadan kaldıracak ve bağımsız yaşamın önünü açacak olan çeşitli düzenlemelerin yapılmasını istemektedir (Shakespeare 2011: 54). Bu bağlamda sosyal model, tıbbi modelin engelli olmayan

diğer bireyleri üstün görmesini sosyal dışlanmanın temel kaynağı olarak görmektedir (Aysoy 2008: 27).

Engelli bireylerin talepleri olan eşit toplumsal katılım ve bağımsız yaşam alanlarında yıllardır çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Zira yıllarca bu sorunların kaynağı patolojik durumla açıklanmış ve sadece tıbbi tedavi üzerinde durulmuştur. Bireylerin önüne konulan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel engeller dikkate değer bulunmamıştır. Bu nedenle bireyler; sosyal dışlanmaya, ayrımcılığa ve damgalanmaya maruz kalmışlardır. Bu çalışmanın odağında da bu yaklaşım ve anlayış bulunmaktadır. Çünkü engellilerin maruz kaldıkları sosyal dışlanma sorunsalı, ancak sosyal model ekseninde izah edilebilmektedir. Sosyal dışlanmanın tıbbi model veya başka herhangi bir model ile açıklanması mümkün görünmemektedir. Başka bir ifadeyle sosyal dışlanma, esasında toplumsal tabanlı bir sorundur ve ancak sosyal model ile açıklanabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, sosyal modelin temel argümanları esas alınarak yürütülmüştür.

1.6.1. Geleneksel /Ahlaki Model

Ahlaki model, ilkel dönemde ve eski çağlarda görülen bir model olmakla birlikte bu modele göre bireyler, yanlış şeyler yaptıkları için Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. Bu dönemlerde, hem engelli bireyin kendisi hem de ailesi toplumsal bağlamda dışlanmıştır (Alkan Meşhur 2017: 1519). Zira bu modele göre engellilik, ahlaki anlamdaki bir çöküntüden dolayı oluşmuştur. Bu yüzden, hem engelli bireyin kendisi hem de ailesi suçlanarak damgalanmış ve sosyal dışlanmaya maruz kalmıştır (Özgökçeler, Alper 2010: 37). Bu modelde, bireyin yaptığı yanlış bir şey yüzünden engelli hale getirilerek cezalandırıldığı anlayışı bulunmaktadır.

Engelliliğin teolojik bir paradigmada ele alınması farklı anlayışların da oluşmasına neden olmuştur. Bu çerçevede kadercı bir anlayış, engellilik ile toplum arasındaki ilişkiyi ve sosyal dışlanmayı çeşitli metafizik durumlarla açıklamıştır. Engelli bireylerin çalışma hayatı, eğitim ve toplumsal katılım gibi alanlarda deneyimledikleri sorunlar, onların yeti yitimlerine ve kaderlerine bağlanmıştır (Yılmaz 2016: 60).

Ahlaki model, engelliliği dışarıdan bireye uygulanan bir ceza olarak görmüştür. Engellilik, bireyin kendisinin veya aileden birinin yaptığı bir kötülüğün

sonucu olarak görülmüştür (Amponsah-Bediako 2013: 127). Bu cezalandırıcı anlayışın, geleneksel ve teolojik toplumlarda hâkim olduğu görülmektedir. Engellilikle ilgili en eski model olan ahlaki model, Orta Çağın sonlarına kadar değişik şekillerde görülmeye devam etmiştir. Özellikle Rönesans ve Aydınlanma gibi bilimsel ve entelektüel gelişmelerle birlikte bu anlayış terk edilmeye başlanmıştır. Bu sefer, engellilik patolojik bir durum olarak görülmüş, bu durumun tıbbi çerçevede tedavi edilerek düzeltilmesi yoluna gidilmiştir. Böylece medikal model gelişmeye başlamıştır.

1.6.2. Tıbbi (Medikal) Model

Modern bilimin doğuşuyla birlikte, engelliliğe olan bakış açısı değişmeye başlamıştır. Engellilik olgusu, dinin etkisinden uzaklaşarak tıbbi bir mesele olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede, bedensel farklılıklar, anomali olarak görülmüş ve tedavi edilmeye çalışılmıştır (Yardımcı 2015: 10). Tıbbi engellilik modeli uzun bir geçmişe sahiptir. Bu model, uzun yıllar tıp biliminin gücünü elinde bulundurarak baskın bir model olarak kalmıştır (Smart, Smart 2006: 30). Bu modelde engelliliğin, genelde tıbbi meslekler tarafından ele alındığı görülmektedir (Oliver 2011b: 240). Başka bir ifade ile tıbbi model, engellilik olgusunu bireysel olarak görmektedir. Bireylerin bedensel ve zihinsel anlamdaki yeti yitimleri üzerinde durmaktadır (Burcu 2015: 28).

Engelliliğin tıbbileşmesi ekseninde, yeti kaybı olan bireylerin çalışma hayatına dâhil edilmesi için bireylerin rehabilitasyona tabi tutularak “normal” bir yurttaş haline getirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Galvin 2011: 485). Dolayısıyla medikal alanın bu indirgemeci bakış açısı, engelli bireylerin sorunlarını temelden çözemediği gibi engellilerin toplumsal bağlamda bazı yeni sorunlar yaşamalarına da neden olmuştur.

Tıbbi modelin bu ideolojisi, engelli bireylerin deneyimledikleri toplumsal dışlanma pratikleri üzerinde durmaktan ziyade, engelli bedenleri “işlevsiz” ve “anormal” görerek değiştirmeye odaklanmıştır. Oysa engelliliğin, acının ve hastalıkların önlenmesi temel bir insani davranıştır (Garland-Thomson 2011: 533). Şüphesiz engellilik olgusunun tıbbi çerçevede ele alınmasının önemli katkıları da bulunmaktadır. Bu bağlamda, bazı engellilik durumları ortadan kaldırılmış ve insanların yaşam süreleri uzamaya başlamıştır. Engellilik olgusunun

tıbbileştirilmesine yöneltilen asıl eleştiri, yanlış ve negatif bakış açısıdır. Çünkü tıbbi model, engelliliği toplumsal bağlamdan kopartarak sadece patolojik eksende değerlendirmektedir (Oliver 2011b: 231). Zira bireyler, tedavi ve rehabilitasyon amacıyla yıllarca kurumsal yapılara kapatılarak toplumdan izole edilmiştir. Dışlayıcı bir pratik olan bu uygulamalar, engelli bireyleri pasifize etmiş ve toplumsal bütünleşmenin dışında tutmuştur.

1.6.3. Sosyal Model

Sosyal model, tıbbi modelin sorunu bireyselleştirmesine karşı çıkarak yeni tartışmalar başlatmıştır. Böylece sosyal model, engelli hakları hareketinin baz aldığı temel bir model olarak, tıbbi modelin karşısında kendisini konumlandırmaktadır. Çünkü tıbbi model, bireylerin biyolojik yapıları üzerinde durarak bireyleri hasta olarak değerlendirmektedir (Aysoy 2008: 25; Ellis 2015: 2). Bu hasta bireylerin, tıbbi ve rehabilitasyon uygulamalarıyla tedavi edilmesi gerektiği düşüncesini eksene alan tıbbi model, bireylerin toplumsal koşullarını dikkate almamaktadır. Dolayısıyla sosyal model, tıbbi modelin dikkate almadığı bu toplumsal koşulların engellilik durumunu inşa ettiğini savunmaktadır.

Bireylerin bazı yeti yitimlerinin olduğunu kabul eden sosyal modele göre, bireyleri engelli hale getiren bu yeti yitimlerinden ziyade bireyleri bağımlı kılan ve toplumsal yaşama katılımlarını engelleyen çevresel faktörlerdir. Bu çerçevede, engelli bireylerin, diğer bireyler gibi eşit ve bağımsız bir şekilde toplumsal katılım sağlayamadığı ve engelli olmayan diğer bireylerin oluşturduğu standart yapı ve uygulamalara uymak zorunda kaldığı savunulmaktadır. Her ne kadar Birleşmiş Milletler tarafından 2006 yılında kabul edilen Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'den sonra bazı kuramcılar, yeni bir model olarak insan hakları modelini öne sürse de yaygın anlayış, bu modelin de sosyal modelin şemsiyesi altında değerlendirilmesi gerektiği şeklindedir. Bu çalışmada da insan hakları modeli, ayrı bir model olarak değil, sosyal modelin çatısı altındaki bir anlayış olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal engellilik modeli, hem bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması hem de bireylerin yaşam kalitesini geliştirecek olan sosyal politikaların inşası için önemlidir (Oliver 1986: 16). Bu model, engelliliği nedensel bir bağlantı içinde ve patolojik bir kategori olarak görmemektedir. Daha ziyade kitle iletişim araçları, gündelik

söylemler gibi çeşitli toplumsal etkenler ekseninde engelliliği düşünmektedir (Waldschmidt 2017: 24). Sosyal model, UPIAS'ın düşünsel argümanları üzerine kurulmuş bir modeldir. UPIAS, 1974 yılındaki bildirisinde amacını şöyle açıklamaktadır: Yeti yitimi olan bireylerin; topluma katılmasını sağlamak, bağımsız bir şekilde yaşamlarını devam ettirmeye çalışmak ve çalışma hayatına katılmaları için çeşitli fırsatlar sağlamaya çalışmak. Ayrıca bu grup, engelli bireyleri ezilen bir grup olarak tanımlamıştır (Shakespeare 2011: 51-52).

Sosyal model, kısa sürede kolektif bir engellilik bilincini oluşturarak eşitlik talebinin arkasındaki temel fikir haline gelmiştir. Engelli bireylerin yaşadıkları engellerin tespit edilmesi ve ortadan kaldırılması için mücadele eden sosyal model, çeşitli kazanımlar sağlamıştır (Oliver 2013: 1024-1025). Bu kazanımlar, uzun bir mücadelenin sonucunda elde edilmiştir. Dolayısıyla sosyal model, engelli hakları hareketinin bir zaferi olarak şekillenmiştir. Bu modele göre engelli bireyler, fiziksel ve zihinsel durumlarından dolayı toplumsal yapının dışına itilmiştir. Toplumsal yapıda çeşitli engeller, sosyal yaşama katılımı engellemiştir (Arıkan 2002: 14-15).

Sosyal model, engelliliği kolektif bazda inşa edilen bir sosyal yaratım olarak görmektedir. Dolayısıyla engellilik, toplumsal damgalamaların, yasal düzenlemelerin ve kültürel tanımlama biçimlerinin oluşturduğu bir olgu olarak görülmektedir (Aysoy 2008: 28-29). Başka bir deyişle, engellilik ile yeti yitimi arasındaki nedensel ilişki üzerinde durmayan sosyal model, engelliliğin toplumsal olarak inşasını savunmaktadır (Kazou 2017: 27).

Schriner, engellilik olgusunun, toplum tarafından yaratıldığını ifade etmiştir. Buna göre toplumdaki koşullar, bireylerdeki yeti yitimlerine çeşitli mimari ve ön yargısal dezavantajlar ilave etmekte ve engelliliği inşa etmektedir. Ayrıca Schriner'e göre, bu yapısal eksikliklerin araştırılması ve giderilmesi gerekmektedir (2011: 275). Dolayısıyla sorunları çözülen engelli bireyler, toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda katıldıklarında engelli olmaktan çıkmaktadırlar. Bu durum ise çeşitli yasal, psikolojik ve sosyal engellerin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür (Seyyar 2006: 192). Toplumsal yapıdaki engellerin ortadan kaldırılarak engelli bireylerin de eşit ve bağımsız bir şekilde yaşam sürmelerini hedefleyen sosyal model, bireylere

çeşitli kazanımlar sağlamıştır. Dolayısıyla bu model, çeşitli alanlarda engelli bireylerin yaşamlarını etkilemiştir.

Sosyal modelin temel vurgusunu toplumsal ve kültürel etkenlere odaklaması, biyolojik açıklamaları gölgede bırakmıştır. Böylece engellilik olgusu, artık yalnızca biyolojik yapıyla değil, sosyal koşulları da baz alan bir durumla açıklanmaya başlanmıştır (Burcu 2015: 32). Dolayısıyla sosyal model, engellilik ile yeti yitimini birbirinden ayırmıştır, engelliliğin toplumsal koşullarla inşa edildiğini savunurken, yeti yitiminin ise biyolojik olduğunu savunmaktadır. Sosyal modelin engellilik alanında yaptığı bu ayırım, bazı eleştirilere yol açmıştır.

Bazı düşünörlere göre sosyal modelin sunduğu engellilik açıklamaları yetersiz kalmaktadır. Bu düşünörlere, sosyal modelin sunduğu açıklamaların engelliliği bedensizleştirdiğini savunmaktadır (Beckett 2011: 416). Hughes ve Paterson'a göre, sosyal modelin yeti yitimi ile engelliliği birbirinden ayrı mecralarda görmesi, engelliliği biyolojiden kopartmaktadır ve biyolojinin bir kenara atılması, bedenle ilgili tartışmaların da sonlanması demektir (2011: 68).

Sosyal modele her ne kadar bazı eleştiriler yöneltile de engellilik olgusuna yaptığı katkıları evrensel bağlamda kabul edilmektedir. Özellikle bu model, engelli bireylerin maruz kaldığı ayırmacı, dışlayıcı, damgalayıcı, ötekileştirici ve marjinalleştirici toplumsal ön yargılara, stereotiplere ve anlayışlara dikkat çekmektedir. Engelli bireylerin, toplumsal anlamda yaşadıkları birçok engel ve sorunsal tespit edilerek çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu model, yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren bütün dünyada önemsenmeye başlanmıştır. Engellilik çalışmalarının da sosyal bilimler kapsamında yapılmasına vesile olan bu model, tıbbi modelin yıllarca süren tahakkümünü tartışma konusu yaparak sarsmayı başarmıştır. Ancak bu modelin özgöl yapısında, bireylerin yeti yitimleri noktasındaki destekleyici tıbbi ve rehabilitasyon uygulamalarına itiraz edilmemekte; tıbbi anlayışın, bireyleri toplumsal yapıdan bağımsız görerek sosyalizasyon sürecini sekteye uğratması ve bireyleri toplumsal bütünleşmenin dışında bırakmasına itiraz edilmektedir.

Tıbbi model, yıllarca engellilik alanındaki baskın öğretinin temel kaynaklarını oluşturmuştur. Hem engellilerin gündelik yaşamlarında hem de akademik çalışmalarda egemen anlayış olarak var olmuştur. Ancak engelli hakları

hareketlerinin gelişmesiyle bu hâkimiyet sarsılmıştır. Akademik çalışmalar da bu paralelde sosyal modelin argümanlarını kullanmaya başlamıştır. Böylece engellilik alanındaki çalışmaların şemsiyesi altında bulunan disiplinlerde artış olmuştur. Engellilik çalışmaları, sosyal bilimlerin kapsamında da yapılmaya başlanmıştır. Ancak dünya ölçeğinde, son yıllarda engellilik alanında yapılan çalışmalar, görece olarak bir artış göstermekle birlikte yetersiz kalmaktadır. Özellikle yapılan birçok çalışmada, sosyal modelin önemine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla yapılan bu çalışmada da, hem araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi oluşturulurken hem de uygulama gerçekleştirilirken sosyal model baz alınmıştır.

1.7. Sosyolojik Kuramlarda Engellilik

Akademik anlamda engellilik olgusunun sosyolojik bir çerçevede ele alınması ve toplumsal koşulların dikkate alınması zaman içinde gerçekleşebilmiştir. Engelli bireylerin toplumsal düzlemde deneyimledikleri ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel sorunların bilimsel bir paradigma ekseninde irdelenmesi, hem kuramsal düzeyde hem de uygulama düzeyinde çeşitli olumlu sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında, sosyolojik kuramların engellilikle ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın temel argümanlarından olan engelliliğin toplumsal olarak inşa edildiği düşüncesinden hareketle, sosyal inşacılık yaklaşımı çalışmada temel yaklaşım olarak kullanılmıştır.

1.7.1. Yapısal İşlevselci Yaklaşım ve Engellilik

Yapısal işlevselci yaklaşımın entelektüel kaynaklarını Comte, Spencer, Pareto ve Durkheim'in düşünceleri oluşturmaktadır. Bu noktada Comte, Spencer ve Pareto toplumsal sistemlerin birbirine karşılıklı bir şekilde bağımlı olduğunu savunurken, Durkheim daha çok bütünleşme ve dayanışma olgularının önemine odaklanmıştır. (Wallace, Wolf 2015: 44).

Yaklaşımın önemli bir temsilcisi olan Parsons ise büyük ölçekli toplumsal sistemlere ve bu sistemlerin birbirleriyle olan ilişkilerine odaklanmıştır. Bu noktada Parsons, toplumsal sistemdeki düzenin devam etmesini savunmuştur (Ritzer 2014: 472). Parsons kuramının temelinde sistem kavramı vardır. Ona göre, sistem bir denge durumuna denk gelmektedir. Toplumsal yaşamda bulunan her aktör, toplumsal ve

kültürel olarak kendisinden beklenen işlevleri yerine getirirse sistem sürekli denge halinde kalacaktır. Şayet aktörler, kendilerinden beklenen işlevleri yapmazlarsa sapma meydana gelmektedir (Wallace, Wolf 2015: 78). Dolayısıyla Parsons, bütün toplumların; var olma, hedeflerine erişme ve bütünleşme nedeniyle karşısına çıkan tüm sorunları çözmek zorunda olduğunu belirtmektedir (Yıldırım, Yıldırım 2008: 13).

Parsons kuramının temelini oluşturan dört eylem sisteminden biri olan kültürel sistemin; toplumsal sistem, kişilik sistemi ve davranışsal organizmayı denetlediği görülmektedir (Ritzer 2014: 480). Dolayısıyla kişilik sistemi, kültürel sistemin içselleştirilmesi ile ilintilendirilerek edilgen bir konumda görülmektedir (Ritzer 2014: 477). Parsons'a göre, bir sistemin devam etmesi için uyum, amaca ulaşma, bütünleşme ve gizlilik/kalıp korunması işlevlerini yerine getirmesi zorunludur (Ritzer, Stepnisky 2018: 98). Ayrıca değerlere önem veren Parsons, toplumdaki kurumların sağlıklı bir şekilde işlevlerini yerine getirmesi ve iyi olması gerektiği anlayışını benimsemektedir (Wallace, Wolf 2015: 84).

Bu kuramın kurucusu sayılan Durkheim'e göre ise iki tip dayanışma vardır. Bu dayanışma tiplerinden biri olan mekanik dayanışmanın egemen olduğu toplumlarda henüz farklılaşma olmadığı için bireyler, birbirine benzerler ve aynı duygulara sahiptirler. Ancak organik dayanışmanın egemen olduğu toplumlarda ise farklılaşma gerçekleşmiştir (Aron 2010: 230). Bu toplumlarda işbölümü ve uzmanlaşma ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla organik dayanışma, iş bölümünden doğan bir dayanışma tipidir (Sanay 2014: 185).

Bu yaklaşım ekseninde engellilik olgusu; statüler, roller, işlevler ve sorumluluklar çerçevesinde değerlendirilerek açıklanmaktadır. Bu yaklaşımda bir sistem olarak görülen toplumun düzenli işleyişi için her birimin bazı işlevler yüklenmesi gerekmektedir. Engellilik durumunu normallikten sapma olarak gören Parsons, engellilerin normal sisteme uyum sağlayamadığını ve toplumsal sistemin işleyişini tehlikeye düşürdüğünü savunmuştur. Bu durumun, bazen de ahlaki ve toplumsal işleyiş açısından sistemin düzenlenmesine katkı sağlayabildiğini öne sürmektedir. Bu çerçevede engelli bireyler, sorumluluklardan muaf sayılmaktadır (Burcu 2015: 45-46). Ancak genel olarak bu yaklaşım, engelli bireylerin sistemin

devamı için gerekli olan görev ve sorumluluklarını yerine getiremediklerini, böylece sistemin işleyişini olumsuz etkilediklerini savunmaktadır.

1.7.2. Çatışmacı Yaklaşım ve Engellilik

Geniş bir perspektiften bakıldığında, çatışmacılık yaklaşımı üç temel unsur barındırmaktadır. Buna göre birincisi, insanlarda ortak temel çıkarlar mevcuttur. İkincisi, insanlar arasında eşitsiz dağıtılan güç aynı zamanda zorlayıcıdır. Üçüncüsü ise düşünce ve değerler, tüm toplumun amaçlarını ve kimliğini yansıtmamaktadır (Wallace, Wolf 2015: 108-109).

Bu kuramın temsilcileri de odaklarına toplumsal yapı ve kurumları almışlardır. Çatışmacılara göre toplum durağan değildir. Toplumun düzenliliğini vurgulayan yapısal işlevselcilerin aksine çatışmacılar, toplumun her yerinde çeşitli çatışmaların bulunduğu dair vurguyu temel almışlardır. Dolayısıyla toplumsal unsurlar, toplumda çeşitli çözümlere ve değişmelere neden olmaktadır (Ritzer, Stepnisky 2018: 122).

Bu yaklaşımın esas tartışma alanları; toplumda mevki, servet ve gücün eşitsiz bir şekilde dağıtılması üzerinedir (Wallace, Wolf 2015: 121). Çatışmacılara göre alt konumda bulunan kişiler, mevcut statükoyu değiştirmeye çalışırken, üst konumda bulunan kişiler ise onu devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu çıkar çatışması hep varolagelmıştır (Ritzer, Stepnisky 2018: 124).

Bu yaklaşıma göre toplumdaki eşitsizlikler, bazı grupların lehine olacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu eşitsizlikler eğitim, hukuk ve siyaset gibi birçok alanda görülmektedir (Zencirkıran 2016: 52). Engellilik olgusu, özellikle maddi faktörler ekseninde ele alınmakla birlikte kurumsal engeller, kaynaklar ve güç ilişkilerindeki eşitsizlikler de baz alınarak tartışılmaktadır. Marx ve Engels, çalışma koşullarının işçilerin sakatlanmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu yaklaşımın vurguladığı asıl nokta, engelli bireylerin bağımsızlığı sorunu olup onların üzerinde bulunan baskının anlaşılması istenmiştir. Buna göre engelli bireyler, üretim faaliyetlerine katılırlarsa toplumsal anlamda kabul görebilmekte; fakat üretim faaliyetlerine katılmazlarsa yabancılaşıma yaşamaktadır (Burcu 2015: 49-50). Bu kapsamda Marx, yabancılaşıma olgusunu, kapitalizmin insanlar ve toplumlar arasındaki yıkıcı etkisini belirtmek için kullanmıştır (Ritzer 2014: 165).

1.7.3. Sembolik Etkileşimcilik ve Engellilik

Sembolik etkileşimcilik, bir “ben”i olan bireyin duygu ve düşünceleri ile sosyal davranışı arasında gerçekleşen etkileşim üzerinde durmaktadır. Burada bireyler, dış etkiler noktasında edilgen değil, kendi hareketlerini tanımlayan ve davranışlarını inşa eden varlıklar olarak görülmektedir. Bu yaklaşımın entelektüel kaynaklarını Simmel, Park, Thomas, Cooley, Dewey, Mead ve Weber’in fikirleri oluşturmuştur (Wallace, Wolf 2015: 269). Ancak kuramın asıl kurucuları Mead ve Blumer’dir.

Mead’e göre sosyal bir edim, en az iki kişiyi kapsamakta olup jestler bu sosyal edimin asıl mekanizmalarıdır. Ancak bu jestlerin bilinçli anlamlarını yalnızca insanlar birbirine aktarabilmektedirler. Dolayısıyla anlamlı semboller, insanların birbirleriyle etkileşim kurmalarını ve dilin gelişmesini sağladığı gibi düşünceyi de olanaklı hale getirmektedir. Toplumsal süreçte oluşan benlik, iki aşamadan oluşmaktadır. Birincisi, benliğin yaratıcı yönü “ben”; ikincisi, diğerlerinin davranış kalıbı olan “beni” aşamasıdır (Ritzer 2014: 433-434). Bu kapsamda Mead, nesneleşmiş benlik ve toplum nosyonunda düzeltme yaparak öznenin yaratıcılığına vurgu yapmıştır (Swingewood 1998: 314).

Bu yaklaşıma göre, toplumun belirli durumları sapkın olarak veya sorunlu olarak damgalaması halinde, bir durum o zaman sorun haline gelmektedir. Bu durum, iki şekilde görülebilmektedir. Birincisi, gücü elinde bulunduran grup, diğer gruplara baskı uygulayarak ve damgalayarak yapmaktadır. İkincisi ise sorunlu veya sapkın olarak damgalanan grupların bu davranış biçimini benimseme olasılığının artmasıdır. Dolayısıyla bu yaklaşım engelliliği, özellikle toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl anlamlandırıldığını ele alarak incelemiştir (Burcu 2015: 52).

Sembolik etkileşimciliğe göre insanlar, düşünme kapasitesine sahiptir ve bu kapasite toplumsal etkileşimle şekillenmektedir. Bu etkileşim sürecinde insanlar, eylem ve etkileşime olanak veren anlamlar ve semboller öğrenmektedirler. İnsanlar, yorumlamalarıyla bu sembolleri ve anlamları değiştirebilirler (Ritzer, Stepnisky 2018: 233). Sembolik etkileşimcilik, doğası gereği deterministik olmayan bir yaklaşım olmakla birlikte, engelli bireylerin damgalanmaları, dışlanmaları ve karşı karşıya kaldıkları kalıp yargılar üzerinde durmuştur (Bogdan, Taylor 1989: 135).

Özetle, sembolik etkileşimcilik, engellilik olgusunu damgalanmanın dışında kimliksel ve etkileşimsel ekseninde ele almaktadır. Bireylerin çevreyle etkileşimleri üzerine odaklanan sembolik etkileşimcilik yaklaşımı, kültürel olarak inşa edilen damgalanmanın, yasal pratiklerle desteklendiğini savunmaktadır (Burcu 2015: 55). Dışlanma ve damgalanma gibi kültürel inşa süreçleri, engelli bireylerin birçok alanda sorun yaşamalarına ve toplumsal katılımın dışında kalmalarına neden olmaktadır.

1.7.4. Feminist Yaklaşım ve Engellilik

Feminist kuram, toplumsal cinsiyet ile oluşturulan tabakalaşmadan etkilenen kadınlara yaşamı inşa eden bir bakış açısı sağlayarak dünyaya kadınların perspektifinden bakmaktadır. Dolayısıyla feminist yazın çok sayıda eleştirel çalışmayı barındırmaktadır (Ritzer 2014: 67). Kadınların iktidar, sosyal statü, ekonomik kaynaklar ve diğer imkânlarla erişme bağlamında erkeklere göre daha dezavantajlı durumda oldukları görülmektedir. Bu toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin nedeni, biyolojik bir farklılıktan ziyade toplumsaldır (Lengermann, Niebrugge 2018: 308). Toplumsal yaşamda, kadınların yüksek ücret ve statüye erişimlerini engelleyen bir cam tavan söz konusudur. Erkeklerin genellikle iyi ücretli işlerde, kadınların ise az geliri olan işlerde çalıştıkları görülmektedir (Wallace, Wolf 2015: 209).

Bu yaklaşım, tıbbi modelin argümanlarını kabul etmeyerek tıbbi modelin bedenleri bir bozukluk olarak görmesini eleştirmiştir. Amacı “normal” ve “sağlam” bir beden imajını üretmek olan tıbbi model, sadece tıbbi otoritelere bağlı bir şekilde hareket ettiği için feminist yaklaşım tarafından eleştirilmiştir. Dolayısıyla feminist yaklaşımın temel kabulleri, sosyal model ekseninde gelişmiştir. Özellikle ataerkil yapının kadınlar üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır (Burcu 2015: 68-69; Schriempf 2001 akt. Burcu 2015). Feminist kuram, ataerkil tahakküm üzerinde yoğunlaşmış olmakla birlikte, engelli kadınların deneyimlerini de eksenine almıştır. Özellikle engelli kadınların çiftte dezavantajlılık yaşadıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu kadınlar, hem kadın olmanın hem de engelli olmanın dezavantajlarını deneyimlemektedirler.

Feminist engellilik yaklaşımı genetik ve erişim sorunları gibi konuların ötesine geçmektedir. Bu kuram, daha çok kadınların birliği, tıbbileştirilme, normalliğin hegemonyası, bütünleşme ve kimliğin inşası gibi daha kapsamlı konuları

odak noktasına almaktadır (Garland-Thomson 2011: 523-524). Ayrıca cinsel kimlik konusundaki sorunsal da irdelenmektedir.

Toplum, engelli bireylere karşı sahip olduğu ön yargılardan dolayı onların ilişki kurmalarını ve evlenmelerini uygun görmemektedir (Buz, Akbulut 2015: 38). Başka bir ifadeyle, engelli kadınların diğer kadınlardan farklı olarak cinsel kimlikleri reddedilmekte, evlenmeleri ve çocuk sahibi olmaları uygun görülmemektedir (Altuntaş Duman, Doğanay 2017: 7). Dolayısıyla kadınlarda yaptığı gibi baskıcı engellilik yaklaşımları, öznel kimliklerini çarpıtmakta, sadece sorunlu yönlerini oluşturarak insani yönlerini sınırlamaktadır (Abberley 1987: 16).

Feminist engellilik bakış açısının, yurttaşlık tartışmalarına katkısı üzerinde durmak, hem düzeltici bir vurgu olarak hem de kavramsal zenginleşme olarak hizmet edebilmektedir (Lloyd 2001: 717). Ayrıca engelli kadınlara yönelik feminist ilkelerinin kullanılması, toplumsal katılım için yol göstermektedir. Engelliliği, bireysel patoloji olarak görmenin ötesine geçerek engelli kadınların, sosyal bağlamlara katılmasını sağlamak önemlidir. Ataerkil yapı ve güç anlayışı, engelli kadınları etkilediğinden her türlü dışlayıcılığa ve baskıya karşı güçlendirme stratejilerinin kullanılması önemlidir (Collins, Valentine 2003: 37). Bu bağlamda, mevcut cinsiyete dayalı işbölümünün de ortadan kalkması önemlidir (Mies 2012: 388).

1.7.5. Sosyal İnşacı Yaklaşım ve Engellilik

Engelli bireylerin, başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşadıkları sorunların büyük çoğunluğu toplumsal ve kültürel çerçevede inşa edilmiştir. Söz konusu olan bu toplumsal ve kültürel yapı ise bireylerin değerlerinden oluşan bir yaratımdır. Ancak daha sonra bireysel bir yaratım olan bu kültürel doku, tekrar bireylere yönelerek onları etkilemektedir. Dolayısıyla toplumsal düzlemde söz konusu olan bu inşa sürecinden hareketle; bu çalışmada, sosyal inşacılık yaklaşımının temel argümanları kullanılmıştır.

Sosyal inşacılık yaklaşımı, Berger ve Luckmann tarafından 1966 yılında yazılan “Gerçekliğin Sosyal İnşası” adlı kitabın yayımlanmasından sonra öne çıkmaya başlamıştır. Berger ve Luckmann, bu çalışmalarında insanların çevrelerini anlamlandırma biçimlerini, bilgiyi oluşturma tarzlarını, gerçekliği inşa etmelerini ve

kendilerine nasıl baktıklarını ele almışlardır (Teater 2015: 87). Bu çerçevede Berger ve Luckmann, toplumsal yaşamın hem makro hem de mikro alanları arasındaki bağlantıları açıklamaya çalışmışlardır (Layder 2010: 118). Dolayısıyla bu yaklaşımda, toplumsal gerçekliğin çokluğu öne sürülmüştür. Bu gerçekliğin toplumsal olarak inşa edildiği savunularak hem makro alan olarak yapı hem de mikro alan olarak aktör bu inşa sürecine katılmıştır (Yücedağ 2013: 24).

Bu yaklaşım, bilginin keşfedilmesinden ziyade inşa edildiğini savunmaktadır. Bireylerin düşünceleri, ortak toplumsal paylaşımlardan etkilenmektedir. Dolayısıyla her bireyin yaşam deneyimi farklı olup sosyal ve kültürel değerlerin etkisinde gerçekleşmektedir (Teater 2015: 89). Bireyin içinde var olduğu toplumsal yapı, bireyin bazı biyolojik potansiyellerini kısıtlayabilmektedir. Bir sosyal insanın neticesi olarak gerçeklik algısı, bireylerin bilinçlerini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin biyolojik işleyişini de etkilemektedir. Bu çerçevede bireylerin jestleri, mimikleri ve yürüme biçimi gibi birçok durum sosyal bir inşanın sonucunda oluşmuştur (Alpman 2018: 20). Başka bir ifade ile sosyal inşacılık yaklaşımı, insanların davranışlarını ele alarak toplumsal çevrenin insanların işleyişlerine olan etkilerini incelemektedir. Ayrıca kültür ve toplumsal çevre, bireylerin değer yargılarını ve inanç sistemlerini etkileyerek bireylerin dünyayı algılama biçimlerini ve yaşam deneyimlerini belirlemektedir (Teater 2015: 91-92).

Toplumsal düzen, biyolojik olarak veya doğal çevrede verili bir ürün değildir, bu düzen bir insan faaliyeti olarak dışsallaştırma sürecinde üretilmektedir (Berger, Luckmann 2008: 79). Dolayısıyla bu yaklaşım, kimliği, bireylerin kendileri tarafından oluşturulan bir gerçeklik olarak görmek yerine, bedensel ve toplumsal yapı arasında gerçekleşen diyalektik bir ilişkinin neticesi olarak görmektedir. Sosyal etkileşimlerin bir sonucu olan kimlik olgusunun, sosyalleşme süreciyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Zira sosyalleşme sürecinde, toplumsal yapının birey üzerindeki etkisi öne çıkmaktadır (Alpman 2018: 22).

Kurumsal dünya, bireyler tarafından nesnel bir gerçeklik olarak deneyimlenmektedir. Bireyler üzerinde baskıcı bir gücü olan kurumlar, dışsal bir gerçekliktir. İnsan etkinliklerinin sonucunda dışsallaşan ürünlerinin objektiflik kazandığı bu süreç nesnelleşmedir. Dolayısıyla sosyal dünyayı ifade eden bu durum,

asında insan etkinliklerinin bir sonucudur (Berger, Luckmann 2008: 90-91). İnsan ile ürettikleri sosyal dünya arasında diyalektik bir etkileşim bulunmaktadır. Üretilen ürün, zamanla üreticisine geri dönmektedir. Sosyalleşme süreciyle birlikte sosyal dünya, bireylerin bilincine geri dönmektedir. Bu durum ise içselleştirme olarak ifade edilmektedir. Birbiriyle ilişkili olan dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla “Toplum, insani bir üründür. Toplum, nesnel bir gerçekliktir. İnsan, sosyal bir üründür” (Berger, Luckmann 2008: 92).

Sosyal inşacı yaklaşım, engellilik olgusunun açıklanması noktasında bedenlerin sosyal bağlamda inşa edildiğini savunmaktadır. Bu kurama göre, bedenin belirlenmesinde kurumlar ve toplumsal yapı, biyolojik durumlara nazaran daha çok belirleyicidir. Engelli bedenleri belirleyen toplumsal ve kültürel etkenler, kendilik bilincini de belirlemektedir (Burcu 2015: 56). Bu yaklaşım, engellilik olgusunun toplumsal çerçevede nasıl inşa edildiğini ele almakta ve engelli bireylerin deneyimlerini önemsemektedir. Ayrıca toplumda engelli bireyler açısından kısıtlılık yaratan kültürel anlamların keşfedilmesi önem arz etmektedir. (Burcu 2015: 58-59). Ancak toplumsal yaşamda inşa edilen bu kısıtlayıcı etkenlerin, toplumsal ve zamansal bağlamda farklılık gösterdiği görülmektedir (Hacking 1999: 100).

Toplumsal ve zamansal farklılaşma, engellilik algısını ve uygulamalarını etkilemektedir. Ancak her zaman engelli bireylerin toplumsal ve kültürel bir inşanın neticesinde deneyimledikleri çeşitli sorun ve engeller bulunmaktadır. Engelli bireylerin yaşadıkları sorunların, hak ve politika ekseninde değerlendirilmesi çözüme giden yolu kolaylaştırmaktadır. Ayrıca toplumsal ve kültürel eksende inşa edilen dezavantajların ortadan kaldırılmasında kolektif anlayış ve kültürel yapı önem arz etmektedir.

1.8. Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Engellilik

Hukuk devletleri, bütün bireylerin eşit bir şekilde korunma hakkına sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda devletler, engelli bireylerin ayrımcılığa uğramalarını önlemek ve bu bireylerin haklarını güvence altına almak zorundadır (T. İnal 2011: 76). Elbette ki engelli bireylerin sorunları, yalnızca çeşitli yasal

düzenlemelerle çözülemeyecek kadar karmaşıktır (Seyyar 2006: 189). Ancak devletlerin sahip oldukları yasal düzenlemelerin hukuki eksende olması ve bütün ayrımcı uygulamaların yasaklanması toplumsal ve kültürel uygulamalara da sirayet etmektedir. Zira yasal düzenlemeler olmadan pratikte bir değişimin gerçekleşmesi imkânsız görünmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın bu kısmında engelli bireylerle ilgili uluslararası ve ulusal mevzuat incelenmiştir.

1.8.1. Engellilerle İlgili Uluslararası Alandaki Yasal Düzenlemeler

Birleşmiş Milletler, engelli bireylerin haklarını önemseyen bir kurumdur. Engelli bireyler için Birleşmiş Milletlerin farklı organları faaliyet göstermektedir. UNESCO, özel eğitim konusunda; WHO, engelliliğin önlenmesinde ve sağlık konusunda; UNICEF, engelli çocuklar konusunda; ILO ise engelli bireylerin çalışma yaşamı alanında faaliyet göstermektedir. Engelli bireylerle ilgili haklar, 1948 yılındaki İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde düzenlenmiştir. Bu kapsamda, fiziksel engelli bireylere vurgu yapılarak engelliliği önleme ve rehabilitasyon çalışmalarına odaklanılmıştır. 1971 yılında Zihinsel Engellilerin Haklarına Dair Bildirge yayınlanarak önemli bir boşluk doldurulmuştur. Birleşmiş Milletler, 1981 yılını Uluslararası Engelli Bireyler Yılı olarak ilan etmiştir. BM, 1982 yılında ise engelli bireyler için engelliliğin önlenmesi, rehabilitasyon, fırsat eşitliği ve katılıma yoğunlaşan Dünya Engelliler Eylem Planı'nı hazırlamıştır. Ayrıca dünyada ortak bir hareket oluşturmak amacıyla 1983-1992 yılları arasındaki dönem Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı olarak belirlenmiştir. Dünyada engelli bireylerin, en çok gelişmekte olan devletlerde yaşadığı düşüncesiyle 1993-2002 dönemi Asya Pasifik Engelliler On Yılı ilan edilmiştir. Bu on yıllık dönem, daha sonra 2002-2012 yıllarını kapsayan şekilde tekrar uzatılmıştır (Burcu 2007: 49-50).

Türkiye'de de dünya ölçeğindeki birçok ülkede olduğu gibi, son yıllarda engellilik ile ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle engelli bireylerin haklarını esas alan bilinçsel farkındalığın artmaya başlaması ve uluslararası arenadaki toplumsal/yasal gelişmeler, engelli hakları hareketine ivme kazandırmıştır.

Engelli hakları hareketinin kazanımları, ülkelerin toplumsal, ekonomik ve politik koşullarına göre farklılık göstermiştir. Engelli hareketinin kazanımlarının son yıllarda artmasında uluslararası politikaların etkisi büyüktür. Bu bağlamda, Birleşmiş

Milletler tarafından 1975 yılında Engelli Bireylerin Hakları Beyanı'nın kabul edilmesi, dünyanın birçok yerindeki engelli hareketlerine ivme kazandırmıştır. Dolayısıyla Birleşmiş Milletler, gittikçe insan haklarına daha fazla vurgu yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede BM, 1993 yılında da Engelli Bireyler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kuralları kabul etmiştir (Shakespeare, Watson 2011: 397-398).

BM, bu kurallar ile engelli bireylerin haklarını geliştirmek ve toplumsal bağlamda eşit katılım sağlamayı amaçlamıştır (Oran 2017: 37). Bu standart kurallar, 1982 yılında kabul edilen Dünya Engelliler Eylem Planı'ndaki temel ilkeler ekseninde oluşturulmuştur. Bu metin, sadece siyasi, hukuki ve idari bağlamdaki ayrımcılıkla mücadele etmemiş, aynı zamanda özel eğitim ve rehabilitasyon için kurumlardaki programlardan da faydalanma hakkını vermiştir (Braddock, Parish 2011: 157). Dolayısıyla uluslararası düzlemde yapılan bu düzenlemeler, birçok ülkede engelli bireylere yönelik pozitif bir atmosfer oluşturmuş ve çeşitli yeni yasal düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca taraf devletlerin kendi iç hukuklarındaki düzenlemeleri bu çerçevede oluşturmaları sağlamıştır.

BM tarafından 1966 yılında kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile aynı yıl kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, doğrudan engelli bireylerle ilgili olmamakla birlikte, genel anlamda ayrımcı uygulamaları yasaklamaları ve çeşitli hakları eşit bir şekilde güvence altına almaları bakımından önemli metinlerdir.

Avrupa Birliği tarafından 1981 yılında engellilerin toplumsal bütünleşmeleri için bir karar alınmıştır. Avrupa Topluluğu seviyesinde ise Engellilerin İstihdamına İlişkin Konsey Tavsiye Kararı 1986 yılında alınmıştır. Dolayısıyla Avrupa Birliği tarafından engellilik konusundaki ilk önemli kararlar, toplumsal bütünleşme ve istihdam alanlarında alınmıştır (Burcu 2007: 51). Aslında, ayrımcılıkla mücadele politikalarının ivme kazanması, her ne kadar 1990'lardan sonra olsa da daha önce de çeşitli ayrımcılık karşıtı çalışmalar yapılmıştır. Ancak ağırlıklı olarak toplumsal bütünleşme ve fırsat eşitliği konuları ele alınmıştır (Braddock, Parish 2011: 158). Bu durum, AB ülkelerinde, özellikle fırsat eşitliği ve toplumsal bütünleşmenin öne çıkmaya başladığını göstermiştir.

Avrupa Birliği'nde ayrımcılıkla mücadele çalışmaları, 1990'lardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede, tüm dezavantajlı grupları içeren bir sosyal politika anlayışı esas alınmıştır. Bu durum ise 2000 yılında çıkartılan ayrımcılıkla mücadele direktifi olan 2000/78/EC sayılı direktifle şekillenmiştir (Kolat 2010: 237). Dolayısıyla engellilik alanında yaşanan ayrımcılıkla mücadele mevzuatının gelişmesi nispeten yeni sayılmaktadır. Avrupa Birliği, ancak 2000 yılında engellilerin istihdam ve eğitim alanlarındaki haklarını koruyan bir direktif yayınlamıştır (Sloane, Jones 2012: 143).

Engellilik alanında önemli çalışmalar yapan Avrupa Konseyi ise 1990 yılında, "Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemi İçerisinde Kaynaştırılması" kararıyla engelli çocuk ve gençlerin öğretim haklarını düzenlemiştir. 2000 yılında ise Avrupa Birliği Temel Şartı'nı kabul etmiştir. Ayrıca Konsey, 2003 yılını Avrupa Engelliler Yılı olarak kabul etmiştir (Burcu 2007: 51-52). Böylece evrensel bağlamda yapılan birçok yasal düzenleme, statükonun dağılmasını sağlamıştır (Ferri, Connor 2005: 470). Engelli bireylere verilen önem artmaya başlamış, uluslararası alanda ayrımcı ve dışlayıcı toplumsal pratiklerle mücadele ivme kazanmıştır. Bu bağlamda, toplumsal yapıyı dikkate alan birçok beyanname, sözleşme ve tebliğ düzenlenmiştir. Böylece engellilerin sorunları, patolojik ve bireysel perspektifte görülmekten ziyade, toplumsal ve kültürel tabanlı olarak görülmeye başlanmış olup bireylerin temel hak ve özgürlüklerine verilen önem artmıştır.

Avrupa Konseyi üyesi olan devletler tarafından 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye de bu sözleşmeyi 1950 yılında imzalamıştır. Bu sözleşme, özellikle birinci kuşak insan haklarını güvence altına almıştır. Sözleşmenin 14. Maddesi her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. Bu düzenlemenin denetim organı ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir. Konsey daha sonra 1961 yılında bu sözleşmenin devamı niteliğinde olan Avrupa Sosyal Şartı'nı imzalamıştır. Burada özellikle sosyal ve ekonomik haklar güvence altına alınmıştır. Bu sözleşmenin 15. Maddesi ise doğrudan engelli bireylerin mesleki eğitim ve rehabilitasyon ile mesleğe ve topluma uyum haklarını düzenlemektedir.

Sosyal modelin savunduğu düşüncenin politikalara aktarılması Avrupa Birliği Komisyonu tarafından benimsenmiştir (Barnes, Mercer 2005: 9). Avrupa Komisyonu, “Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa için Yenilenmiş bir Taahhüt” raporunda engelli bireylerin erişilebilirlik, istihdam, eğitim, sağlık, katılım, eşitlik ve sosyal güvenlik alanlarındaki engelleri kaldırmayı hedeflemiştir. Böylece Komisyon, engelli bireylerin mevcut sorunlarını çözerek bir iyileştirme çabasına girmiştir.

Engelli bireyler açısından önemli bir belge olan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2006 yılında kabul edilmiş ve 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, engelli bireylerin, insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit bir biçimde yararlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla sözleşme, engellilerin; ekonomik, medeni, siyasi, sosyal ve kültürel haklarını düzenlemektedir. Bu sözleşme ile engelli bireylerin bağımsız hareket etme ve toplumsal katılım sağlamaları hedeflenerek her türlü ayrımcılık ve dışlanma yasaklanmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi 2007 yılında imzalamış ve sözleşme 2009 yılında yürürlüğe girmiştir. Ayrıca BM Genel Kurulu, 2006 yılında Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol’ü imzalamış ve bu protokol 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu protokolü, 2009 yılında imzalamış olup protokol 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. Protokol, sözleşmede belirtilen haklarının ihlali durumunda bireysel başvuru imkânını ve soruşturma usulünü düzenlemektedir.

İngiltere’de yürürlükte olan ayrımcılıkla mücadele kanunu, 1995’ten itibaren sürekli güncellenmektedir. Bu kanunda bulunan sınıflamalar ile Avrupa Birliği müktesebatı arasında bazı benzerlikler vardır. İngiltere’deki engelli kuruluşlarının fırsat toplumu modelini baz alarak hazırladıkları rapor, 2025 yılına kadar yapılacak çalışmaları belirlemiştir. Buna göre, 2025 yılına kadar bağımsız yaşam, engelli çocuk sahibi ailelerin desteklenmesi ve istihdamın teşvik edilmesi gibi konular temel çalışma alanları olarak belirlenmiştir (Aysoy 2008: 22).

Amerikan Engelliler Yasası ise 1990’da kabul edilmiştir. Amerika’da engelli hareketi güçlenmeden önce engelli bireyler arasında kolektif bir anlayış gelişmemiştir. Ancak Vietnam Savaşı’ndan sonra ülkelerine dönen bireylerle birlikte

engelli bireylerin haklarını savunan bir hareket doğmuştur. Bu hareketin çalışmaları, Amerikan Engelliler Yasası'na kaynaklık etmiştir (Davis 2011: 502-503).

1.8.2. Engellilerle İlgili Ulusal Alandaki Yasal Düzenlemeler

Avrupa'da 1970'li yıllardan itibaren engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'de ise son yıllarda engelli bireylerle ilgili düzenlemeler, hem sosyal politika olarak ortaya çıkmaya başlamış hem de siyasi partilerin programlarına girmeye başlamıştır (Seyyar 2006: 187). Bu durum, Türkiye'nin tarafı olduğu uluslararası mevzuat dışında, evrensel ölçekte engelli bireylere yönelik anlayışın pozitif hale gelmesinden de etkilenmiştir.

Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren engellilere yönelik bazı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 1950'lerde özel eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı'nın müfredatı kapsamına alınmıştır. Engelli bireyler, 1960'lardan sonra toplumsal konumları ekseninde ön plana çıkmaya başlamışlardır. Yine bu dönemde, ilk kez özel eğitim yönetmeliği çıkartılmış ve Ankara Üniversitesi tarafından 1965 yılında Özel Eğitim Bölümü açılmıştır. 1970'lerde ise engelli bireylerin çalışma hayatına katılımlarını sağlamak ve mesleki donanımlarını yükseltmek için bazı politikalar oluşturulmuştur. 1980'lerde Anayasada engelli bireylerle ilgili çeşitli düzenlemeler görülmeye başlamıştır. 1990'larda ise bazı araştırmaların yapılmasına ve kurumsal yapılara önem verilmiştir. Bu bağlamda, 1997 yılında 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlı bir şekilde Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Engellilik politikaları için önemli bir çalışma olan I. Özürlüler Şurası 1999 yılında yapılmıştır. 2005 yılında da II. Özürlüler Şurası yapılmıştır (Kara 2016: 252-253).

Türkiye'de 2000'lerdeki engellilik politikaların özünde, kurumsallaşma ve alt yapı sorunlarını giderme anlayışı bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde, sosyal haklara önem verilmeye başlanmıştır. Böylece engelli bireylerin sorunlarının sadece tıbbi modelle çözülemeyeceği anlayışı gelişmiş ve sosyal model öne çıkmaya başlamıştır (Burcu 2007: 48). Tıbbi model ekseninde oluşturulan 4. Kalkınma planından sonra engellilik konusundaki ana akım politikalar, 6. kalkınma planından sonra sosyal modele evrilmiştir. Engellik anlayışı, 8. kalkınma planında ise sosyal modelin paradigmasını esas almıştır. Bu çerçevede sağlık, eğitim ve çalışma hayatında bazı

pozitif düzenlemeler yapılmıştır. 10. Kalkınma planında ise bu duruma erişilebilirlik alanı da ilave edilmiştir. Ancak yapılan tüm bu yasal düzenlemelere rağmen pratikte sorunların tam olarak çözülemediği görülmektedir (Sallan Gül vd. 2016: 792).

Anayasa’da engellileri kapsayan önemli maddeler bulunmaktadır. Anayasa (1982)’nın 10. Maddesine göre “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*” Bu maddeye 2010 yılında şu fıkra eklenmiştir: “*Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.*” Dolayısıyla anayasanın bu maddesiyle, engelli bireylerin eşit yurttaşlar olduğu garanti altına alınmış ve onlara yönelik tüm ayrımcı uygulamalar yasaklanmıştır. Anayasa’nın 17. Maddesinde, “*Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.*” denilmektedir. Anayasanın bu maddesi, tüm bireyler gibi engelli bireylerin de yaşama hakkını ve kendini geliştirme hakkını güvence altına almıştır.

Anayasa’nın 42. maddesi ise “*Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.*” ve “*Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.*” hükümlerini barındırmaktadır. Bu madde, engellilerin eğitim haklarını düzenleyerek, bireylerin ihtiyaçları olan özel eğitim hizmetlerinin devlet tarafından karşılanacağını belirtmektedir. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunun 8. Maddesi, özel eğitime ve korunmaya ihtiyacı olan çocuklar için bazı önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Kanunun 4. Maddesi, eğitim kurumlarının dil, din, ırk, engellilik ve cinsiyet ayrımı yapılmadan herkese eşit şekilde açık olduğunu belirtmektedir. 2000 yılında hazırlanan Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, bu kapsamda hizmet verilmesi için gerekli olan usul ve esasları düzenlemektedir. Ayrıca 2012 yılında yayınlanan Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği, özel eğitim okulları ile özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerini kapsayan düzenlemelerle ilgilidir.

Anayasa’nın 49. Maddesine göre, “*Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir.*” Ayrıca 50. madde “*Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.*” hükümlerini içermektedir. Bu

maddeler, engelli bireylerin çalışma haklarını garanti altına alarak, engellilerin özel olarak korunmaları gerektiğini savunmaktadır. 1965 yılında kabul edilen 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 53. maddesine göre, kurum ve kuruluşlar %3 oranında engelli personel çalıştırmak zorundalar. 4857 sayılı İş Kanunu 5. Maddesi ise *“İş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz.”* demektedir. Ayrıca ilgili kanunun 30. Maddesi, işverenlere 50 ve üzerinde personel çalıştırmaları halinde özel sektör %3 engelli birey, kamu ise %4 oranında engelli birey çalıştırma zorunluluğu getirmektedir. Kota sistemi açısından ilk düzenlemelerden biri olan ve 1967 yılında kabul edilen 854 sayılı Deniz İş kanunun 13. Maddesi, mevcut sektörde belirlenen hüküm, ölçü ve koşullar ekseninde engelli bireylerin çalıştırılmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca 2014 yılında resmi gazetede yayınlanan Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik, kamuda engelli bireylerin istihdam edilmeleri için yapılacak merkezi seçme sınavı, kura ve yerleştirme işlemleri gibi konulardaki usul ve esasları belirlemektedir.

1976 yılında kabul edilen 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun, engellilik aylığını da düzenlemektedir. Bu kanunla herhangi bir geliri olmayan ve ihtiyacı olan 18 yaşından büyük engelli bireylere ve 18 yaşını doldurmayan engelli bireylerin yakınlarına maaş bağlanmaktadır. Sağlık raporunun dışında, kişi başına düşen gelir baz alınarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından maaşlar ödenmektedir. Ayrıca 1986 yılında kabul edilen 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, dezavantajlı gruplara yönelik çeşitli yardımlar yaparak sosyal adaleti geliştirmeyi, yardımlaşma ve dayanışma sağlamayı amaçlamaktadır.

1983 yılında kabul edilen 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, bakıma, korunmaya ve yardıma ihtiyacı olan engelliler, yaşlılar, çocuklar, aileler ve diğer dezavantajlı bireylere yönelik verilen sosyal hizmetleri ve bu hizmetleri yürütmek amacıyla kurulan teşkilatlarla ilgili usul ve esasları düzenlemektedir.

5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, belediyelere engellilerle ilgili çeşitli yükümlülükler getirmiştir. Belediyelerin, diğer

dezavantajlı gruplar gibi engelli bireylere yönelik de sosyal hizmet sunmak ve yardımlar yapmak, engelli merkezleri oluşturmak ve çeşitli programlar düzenleyerek engellilere destek olmak gibi görevleri bulunmaktadır. Ayrıca büyükşehir belediyelerin çeşitli sosyal ve kültürel hizmetler sunma, mesleki eğitim ve beceri kurslarını düzenleme görevlerinin yanı sıra engelli hizmet birimlerini oluşturma görevi de bulunmaktadır.

Anayasanın 56. Maddesi, *“Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.”* diyerek engelli bireylerin de sağlık hakkını güvence altına almıştır. Anayasanın 60. Maddesinde ise *“Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.”* denmektedir. Bu madde, herkes gibi engelli bireylerin de sosyal güvenlik haklarını düzenlemektedir. Engelli bireylerle ilgili diğer önemli bir madde ise 61. maddedir. Buna göre *“Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır.”* Başka bir düzenleme olarak Bakıma Muhtaç Özürlülere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği, 2006 yılında resmi gazetede yayımlanmıştır. Bu yönetmelik, gerçek kişi ve özel hukuk tüzel kişilerin açılacak özel bakım merkezleri ile ilgili açılış, işleyiş, personel, denetlenme vb. konulardaki usul ve esasları düzenlemektedir. Bakıma Muhtaç Özürlülere Yönelik Resmî Kurum ve Kuruluşlar Bakım Merkezleri Yönetmeliği ise 2006 yılında yayımlanmıştır. Yönetmelik kamu kurumları ve kuruluşlarınca açılacak olan bakım merkezleriyle ilgili usul ve esasları belirlemektedir. 2019 yılında resmi gazetede yayımlanan Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik, erişkin bireyler için engellilik sağlık kurulu raporu alınması, geçerliliği, yetkili sağlık kuruluşunun belirlenmesi, engellilerle ilgili derecelendirme ve sınıflandırma işlemleri gibi konuları kapsamaktadır.

5237 sayılı Türk Ceza Kanununun nefret ve ayrımcılığı düzenleyen 122. Maddesinin birinci fıkrasında *“Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle...”* denilerek engellilik ibaresi de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Engelli bireylerle ilgili ortak bir dil ve anlayış geliştirmek için 2013 yılında kabul edilen 6462 sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde

Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu kanunla, çeşitli yasal düzenlemelerde bulunan özürlölük, özürlü, çürük, özü, sakat, sakatlık vb. ibarelerinin yerine engelli, engellilik, engel gibi kavramların kullanılması düzenlenmiştir.

Engelli bireyler açısından önemli olan bir diğer düzenleme ise Engelliler Hakkındaki Kanun'dur. Uzun çalışmalardan sonra 2005 yılında neticelendirilen bu kanun, önemli düzenlemeler getirmiştir. 2005 yılında kabul edilen 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almıştır. Engellilerin de diğer bireyler gibi eşit bir şekilde toplumsal katılım sağlaması gerektiği ilkesi esas alınmıştır. Ayrıca engelli bireylerin, doğuştan sahip oldukları saygın ve onurlu kişiliklerinin korunması; her türlü ayrımcı ve dışlayıcı pratiklerden korunarak eşit bir yurttaş olarak eğitim, istihdam, sağlık, rehabilitasyon ve erişilebilirlik gibi anlarda hizmet alması hedeflenmiştir. Özetle, bu kanunla engelli bireylerin önündeki siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel engellerin kaldırılması hedeflenmiş, her türlü ayrımcı anlayış ve uygulamalar yasaklanmıştır. Bu kanun, Türkiye'deki engellilik anlayışının tıbbi modelden ziyade sosyal model ekseninde gelişmeye başladığını göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL DIŞLANMA VE ENGELLİLİK

Çalışmanın bu bölümünde, sosyal dışlanma olgusunun kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilmiştir. Sosyal dışlanma kavramının akademik anlamda ele alınması nispeten yeni sayılmaktadır. Kavram, zamanla farklı anlamlarda kullanıldığından kavramın kapsamı genişlemiştir. Bu bölümde, sosyal dışlanma kavramı açıklandıktan sonra kavramın, çok eski olmayan, akademik anlamdaki tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Ayrıca sosyal dışlanmanın nedenleri açıklandıktan sonra kavramın boyutları üzerinde durulmuştur. Sosyal dışlanma, çok boyutlu bir kavram olmakla birlikte genelde ekonomik, sosyal, siyasal ve mekânsal boyutlar öne çıkmaktadır.

Sosyal dışlanma ile ilgili olarak alanyazında çeşitli kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşımlar içinde öne çıkan iki yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlar, Silver'in üç paradigma yaklaşımı ve Levitas'ın üç söylem yaklaşımıdır. Dolayısıyla söz konusu yaklaşımlar açıklandıktan sonra sosyal dışlanmanın nasıl ölçülebildiği üzerinde de durulmuştur.

Bu bölümde, ayrıca engellilik ile sosyal dışlanma ilişkisi kurulmuştur. Ardından engelli bireylerin dışlanma yaşadıkları alanlar ele alınmıştır. Engelli bireylerin eşit ve etkin bir şekilde toplumsal katılım sağlamaları önemlidir. Bireylerin bağımsız hareket ederek kendi ihtiyaçlarını gidermeleri için toplumsal bariyerlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca bu bireylerin, başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşadıkları sorunlarla mücadelede ne tür stratejiler kullandıkları önemlidir. Dolayısıyla son olarak bu bölümde, sosyal içerme ve başa çıkma stratejileri üzerinde durulmuştur.

2.1. Tanımsal ve Olgusal olarak Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma kavramı, çok boyutlu olduğundan birçok disiplin tarafından inceleme konusu yapılmıştır. Nispeten yeni bir olgu olan sosyal dışlanma, çeşitli dezavantajlı durumlarla ilişkilendirilmektedir. Bu kapsamda, başta yoksullar olmak

üzere pek çok dezavantajlı grup toplumsal bütünleşmenin dışında tutulmaktadır. Dolayısıyla sosyal dışlanma olgusu, toplumsal bütünleşme kavramının karşıtı olan bir durumu ifade etmektedir. Bu kavram marjinalite, ötekileştirilme, damgalanma ve sosyal izolasyon gibi çeşitli toplumsal sorunlarla ilişkilidir. Genellikle bu sorunları deneyimleyen grupların başında engelliler, yoksullar, işsizler, yaşlılar, kadınlar, göçmenler ve hükümlüler gibi dezavantajlı gruplar gelmektedir. Özellikle son yıllarda, bu grupların yaşadıkları sorunların çözülmesi için gerek ulusal düzeyde gerekse de uluslararası düzeyde çeşitli çalışmaların yapıldığı görölmektedir.

Başta sosyoloji olmak üzere birçok disiplin, sosyal dışlanma olgusunu öne çıkartmaya başlamıştır. Bu kapsamda, sosyal çalışma alanında da sosyal dışlanmaya olan ilgi önemli derecede artmıştır. Çünkü sosyal çalışmanın temel kaygısı, ötekileştirilmiş dezavantajlı bireylerdir. Öte yandan dünya ölçeğinde sosyal dışlanma, çeşitli politik argümanların ve akademik tartışmaların odak noktasında yer almaya başlamıştır (Sheppard 2006: 5). Başka bir ifadeyle sosyal dışlanma kavramı, bir taraftan politik söylemlerde, politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında yaygın şekilde kullanılırken bir taraftan da sosyal bilimlerde akademik anlamdaki araştırmalarda kullanılmaktadır (Byrne 2005: 52).

Sosyal dışlanma, aktif dışlanma ve pasif dışlanma diye iki şekilde ayrılabilir. Aktif dışlanma, kasıtlı bir şekilde bireylerin dışarıda tutulmasıdır. Pasif dışlanma ise yoksunluk durumunun kasıtlı olarak değil de toplumsal süreçler yoluyla ortaya çıkmasını ifade etmektedir (Sen 2000: 14-15). Ancak genellikle grup üyeliklerinde baskın olan kültürel ve yasal kurallar, kimin “içeride” ve kimin “dışarıda” olduğunu belirlemede referans olmaktadır (Silver 2016: 2). Başka bir ifadeyle, toplumsal düzlemde dışlanmanın belirlenmesinde egemen olan anlayışın etkisi öne çıkmaktadır. Ancak bireylerin tüm toplumlarda, gerek aktif gerekse de pasif olan sosyal dışlanmaya aynı derecede maruz kalmadıkları görölmektedir. Bireylerin deneyimledikleri sosyal dışlanmanın farklı boyutlarda ve farklı derecelerde olması, aynı zamanda bu kavramın açıklanmasını da güçleştirmektedir.

Sosyal dışlanma kavramının anlamı zamana ve mekâna göre farklılık gösterdiğinden tanımlanması da güçleşmektedir. Çünkü bu kavram ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal bağlamda çeşitli anlamlar içermektedir (Sapancalı 2005:

23). Dolayısıyla sosyal dışlanma kavramının anlamsal içeriği, sosyal bağlamlara göre farklılık göstermekle birlikte genellikle birbiriyle örtüşen tanımların ileri sürüldüğü görülmektedir (Silver 2016: 2). Sosyal dışlanma kavramı genellikle iki şekilde tanımlanmaktadır. İlk olarak, dar anlamda sosyal dışlanma gelir yoksulluğu anlamında kullanılmaktadır. Burada, iş gücünün dışında tutulma veya düşük gelirli işlerde çalışma durumu ifade edilmektedir. İkinci olarak ise sosyal dışlanma kavramı, geniş anlamda tanımlanmaktadır. Burada, kavram sadece yoksulluk ve gelir eşitsizliği ile sınırlandırılmamakta, bireylerin birçok farklı alanda da yoksunluk yaşayabilecekleri öne sürülmektedir (Peace 2001: 26).

Özetle, sosyal bütünleşmenin karşı tarafında yer alan bir kavram olarak sosyal dışlanma, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan fırsatların yokluğu nedeniyle bireylerin toplumsal ilişkilerinin zayıflaması; çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal haklardan mahrum bırakılması durumu olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla sosyal dışlanma toplumsal, fiziksel ve psikolojik anlamda bir engellenme halidir (Sapancalı 2005: 28-29). Yani sosyal dışlanma, birey veya grupların bilgiye, kaynaklara ve etkinliklere erişimlerinin sosyal açıdan kontrol edilmesini ifade etmektedir (Silver 2019: 3). Birey veya grupların yaşam pratiklerinin sosyal açıdan kontrol edilmesi ve çeşitli kısıtlar barındırması durumu, farklı kavramlarla ifade edilmektedir.

Genellikle sosyal dışlanma kavramı eşitsizlik, yoksulluk, yoksunluk, alt sınıf ve marjinalite gibi çeşitli kavramlarla birlikte kullanılmaktadır (Taylan, Barış 2015: 34). Bireylerin, toplumsal yaşama katılımında herhangi bir alanda yoksunluk yaşamaları, bireylerin diğer alanlarda da yoksunluk yaşamalarına neden olmaktadır. Bu çerçevede, ekonomik alanda dışlanma yaşayan bireyler siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda da dışlanma yaşayabilmektedir (Tartanoğlu 2010: 2). Yani iş gücü piyasasının dışında kalarak işsizlik yaşayan yoksul bireyler, sadece ekonomik anlamda dışlanmamakta, aynı zamanda bazı sosyal haklara erişimden de dışlanmaktadır (Topgül 2016: 271). Dolayısıyla bir alanda yaşanan dışlanma ve hak ihlalleri, diğer alanları da etkileyerek dışlanmayı daha da derinleştirmektedir.

Bireylerin kaynaklara, haklara ve imkânlarla erişimlerinin eşit olmaması ve damgalanmış bireylerin dışarıda tutulması, çeşitli ayrımcı uygulamalara neden olmaktadır (Silver 2016: 5). Çeşitli ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalan bu

grupların dışında işsizler, yoksullar, tecrübesi olmayanlar gibi birçok kategori de sosyal dışlanma yaşayabilmektedir (Topateş 2009: 123). Ayrıca tek ebeveynli ailelerin ve belirli yerlerde ikamet eden sakinlerin de sosyal olarak dışlandıkları görülmektedir (Cass, Shove, Urry 2005: 542). Dolayısıyla, sosyal dışlanma olgusu sadece yoksulluk ile ilişkilendirilmemektedir. Kavram, yoksulluğu içine almakla birlikte dezavantajlı olan fakat yoksul olmayan engellileri, yaşlıları, azınlıkları, göçmenleri, kadınları ve çocukları da kapsamına almaktadır (Arslan 2013: 6).

Sosyal dışlanma yaşayan bireyler, toplumsal ilişkilerin dışında tutulan bireyleri ifade etmektedir. Bu bireylerin, sosyal sermaye eksikliği ve kurumlarla bağlarının zayıflaması dışında, yasal hakları kullanmada ve sosyal katılımı da çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir (Sapancalı 2005: 27). Sosyal dışlanma neticesinde yaşanan bu dezavantajlı durumların değerlendirilmesinde sosyal bütünleşme kavramı öne çıkmaktadır. Sosyal dâhil etmenin sağlanması ve öne çıkması, sosyal dışlanmanın zayıflamasını sağlamaktadır.

Toplumsal bağlamda, dâhil etme ve dışlanma çerçevelerinde yürütülen tartışmalar, bütün toplumu ilgilendirmektedir. Bu topluluğa yeti yitimi, farklı sosyoekonomik ve siyasal durumu olan bireyler de dâhildir. Geniş kitleleri ilgilendiren bir sorun olan sosyal dışlanmanın azaltılmasında çeşitli kurumların etkisi bulunmaktadır (Barton, Armstrong 2011: 315-316). Dolayısıyla dışlanma yaşayan bireylerin aynı zamanda toplumsal faaliyetlere katılımı ve karar alma sürecine dâhil olmada da sorun yaşadıkları görülmektedir (Tobias, Mukhopadhyay 2017: 33). Yaşanan bu sorunların kaynağı ise toplumsal ve kültürel koşullar tarafından yapılandırılmıştır. Toplumsal ve kültürel pratiklerle inşa edilen dışlanma, bireylerin içinde bulundukları kategorileri belirginleştirmektedir.

Kültürel olarak inşa edilen biz onlar, içerisi dışarı ve yerli yabancı ayrımlarının temelinde farklılıklar bulunmaktadır. Böylece kültürler, kendi düzenlerini “ötekilere” karşı korumaya çalışmakta, “ötekiler” ancak mevcut alanın ve düzenin uzağında kaldıklarında hoşgörüle karşılanmaktadır (Bauman 2018: 196). Gündelik yaşamda görülen bu dışlayıcı pratikler, birçok soruna neden olmaktadır. Özellikle sosyal bağlamda dışlanma yaşayan ve çeşitli dezavantajlı olan bireylerin sosyal dâhil edilmeleri önem arz etmektedir. Çünkü sosyal dâhil etmenin birçok

alandaki başarı getirmesi ve tam yurttaşlık sağlayarak toplumun gelişmesine katkı sunması beklenmektedir. Bu çerçevede, engelli bireylerin de diğer bireylerle eşit fırsat ve seçeneklere sahip olmaları gerekmektedir (Hassanein 2015: 30).

2.2. Sosyal Dışlanma Kavramının Tarihsel Gelişimi

Sosyal dışlanma olgusu, ihtilafli ve çetrefilli bir yapı arz etmektedir (Barton, Armstrong 2011: 300). Bu yüzden sosyal dışlanma kavramının anlamı, ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu kavram, yoksullukla ilgili bir şekilde Fransa’da ortaya çıkmıştır. Fransız cumhuriyetçi düşüncesinde bu kavram, toplumsal bağın kopması anlamını ifade etmektedir (Silver, Miller 2003: 3). Dolayısıyla sosyal dışlanma kavramı, ilk defa 1970’li yıllarda Fransa’da kullanılmıştır. Ancak bu kavramın bütün dünyada yaygınlık kazanması, 1990’lardan sonra olmuştur. Sosyal dışlanma kavramı, her ne kadar yirminci yüzyılın sonlarında kullanılsa da, aslında bu kavram içerik olarak çok eskidir. Bu kavram işsizlik, yoksulluk, ayrımcılık ve eşitsizlik gibi sosyal politika sorunlarıyla ilgilidir (Sapancalı 2005: 11). Söz konusu olan bu sorunlar ise yüz yıllarca çeşitli toplumlarda yaşanmıştır.

Sosyal dışlanma kavramını ilk defa kullanan Rene Lenoir, dışlanmış bireyleri ekonomik kalkınmadan faydalanamayan bireyler olarak tanımlamıştır. Ayrıca Lenoir, sadece yoksul zümrelerin dışlanmadığını, başka çeşitli grupların da dışlandığını belirtmiştir. Ona göre engelli bireyler, yaşlılar, istismar edilen çocuklar, tek ebeveynli çocuklar, suçlu bireyler ve madde bağımlısı olan bireyler de dışlanma yaşamaktadır (Sapancalı 2005: 13). Dolayısıyla Fransa’da, 1970’lerde “dışlananlar” söyleminin atıfta bulunduğu gruplardan biri de engelliler olmuştur. Bu dönemdeki çeşitli ekonomik sorunlardan dolayı gençler, göçmenler ve yaşlı çalışanlar arasında işsizlik oranı artmaya başlamıştır. Dışlanan bu işsizlerin oranı, 1980’li yıllarda daha da artmaya başlamıştır. Bunun üzerine Fransa’da sosyal dışlanma ile mücadele etme anlayışı önem kazanmıştır (Silver, Miller 2003: 4).

Sosyal dışlanma kavramı, serbest piyasa ve özelleştirmelerin yaygın olduğu İngiltere veya ABD’de değil, Fransa’da ortaya çıkmıştır. Zira Fransa’da toplumsal uyum, güçlü bir ulus inşa etme ve çalışmayanlar için sosyal güvenlik ağı inşa etme gibi çeşitli taahhütlere yapılan vurgu öne çıkmıştır. Sosyal dışlanmanın Kıta

Avrupa'sından Birleşik Krallık'a geçmesiyle birlikte, Birleşik Krallık'ta daha önceden var olan refah politikası ile birleşerek esnek bir politika aracı haline gelmeye başlamıştır (Pierson 2010: 7-8).

Söz konusu olan bu kavram, Amerika Birleşik Devletleri'nde genellikle sınıfsal kavramı ve Latin Amerika'da ise marjinalleşme kavramı ile ifade edilmektedir. Son yıllarda sosyal dışlanma kavramı, Avrupa'da sadece yoksulluk için kullanılmamakta, daha kapsamlı bir anlamda kullanılmaktadır. Dışlanma, bireylerin gelir yetersizliklerini, toplumsal yaşama katılım risklerini ve kurumsal düzenlemelerin yetersizliğini de vurgulamaktadır (Alacahan, Duman 2011: 2). Dolayısıyla bir taraftan kavramın anlam içeriği genişlerken diğer taraftan da kavramın daha yoğun bir biçimde kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Kavramın yoğun bir şekilde kullanılması 1990'lara denk gelmektedir. Sosyal dışlanma, bu yıllardan itibaren Avrupa Birliği'nde temel bir kavram haline gelmiştir. Bununla birlikte, sosyal dışlanma kavramının bir politika terimi olarak 1980'lerde Avrupa Birliği yoksulluk programlarında ilk kez ortaya çıktığı söylenebilir (Peace 2001: 18). Bu kavram, Avrupa'daki sosyal politikaların temel kavramlarından biridir. Daha çok şemsiye bir kavram olarak kullanılan sosyal dışlanma, yoksulluğun gelir yoksulluğu ile sınırlı olmadığını belirtmektedir. Çok boyutlu olan ve ayrımcılıkla da ilişkili olan bu kavram, aynı zamanda bireylerin toplumsal hayata katılamamasını da ifade etmektedir (Uyan Semerci 2012: 192). Dolayısıyla ekonomik ve toplumsal yaşamı sarmalayan bir kavram olarak sosyal dışlanma, Avrupa Birliği tarafından giderek önemsenebilir hale gelmiştir.

Avrupa Birliği, 2000 yılında sosyal dışlanma ile mücadele için bazı kararlar almıştır. Buna göre üye devletler, 2001 yılından itibaren her iki yılda bir sosyal içerme konusunda ulusal eylem planları hazırlayacak ve sosyal göstergeleri ortaya koyacaklardır (Silver 2007: 6). Avrupa Birliği, Lizbon sürecinde ekonomik ve sosyal politikaları, bir sosyal modelinin şemsiyesinde birleştirmiştir. AB'ye üye olan ülkeler, 2001 yılında çeşitli hedefler ve sosyal içerme için ulusal eylem planlarında gerçekleşen ilerlemeyi raporlamayı kabul etmişlerdir. Daha sonra ise 2010 yılı Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma ile Mücadele Yılı olarak kabul edilmiştir (Silver 2019: 1).

Avrupa Birliği, sosyal dışlanma ekseninde engelliler, yaşlılar, kadınlar ve göçmenler gibi dezavantajlı grupların yaşadıkları yoksullukla mücadele için çeşitli sosyal politikalar geliştirmiştir (Peace 2001: 32). Zira ekonomik ve sosyokültürel bağlamdaki dışlanma, kaynakların dağılımında bir dengesizlik oluşturmuştur. Bu dışlanma, bireylerin mal ve hizmetlere erişimini kısıtlamakla kalmamış aynı zamanda damgalanmaya ve marjinalleşmeye de neden olmuştur (Ward 2009: 248). Bu yüzden sosyal dışlanma yaşayan bireyler, genelde toplumsal bağlamda çeşitli sorunlar yaşama riskiyle karşı karşıya kalmışlardır (O'grady vd. 2004: 270). Çünkü ülkelerin sosyal politikaları, hem sosyal içermenin hem de sosyal dışlanmanın çerçevesini belirlemekle birlikte piyasaların işleyiş biçimini de etkilemektedir. Dolayısıyla küresel çerçevede, ekonomik kalkınma ve sosyal bütünleşmenin sağlanması için çeşitli sosyal yatırımların yapılması gerekmektedir (Haan 2007: 84). Aksi takdirde, tarihsel olarak var olan ve sosyal dışlanmaya neden olan sorunlar, daha da derinleşebilmektedir. Dolayısıyla gündelik yaşamda sosyal dışlanmanın derinleşmesi, çeşitli yoksunluklar yaşayan birey ve grupların artması ve marjinalize edilmeleri anlamına gelmektedir.

2.3. Sosyal Dışlanmanın Nedenleri

Çeşitli boyutları olan sosyal dışlanma, farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda çeşitli toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal, mekânsal ve bireysel etkenler sosyal dışlanmanın nedeni olabilmektedir. Sosyal dışlanmanın nedenleri, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelere farklı olabilmektedir. Ayrıca bu nedenler, aynı ülkede de çeşitli değişkenlere göre farklılaşabilmektedir (Sapançalı 2005: 65). Dinamik bir kavram olan sosyal dışlanma, çok boyutlu olup sosyoekonomik bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda dışlanma; aşağılama, sosyal destek ağlarının eksikliği, yoksulluk ve işsizlik konuları ile ilgili bir kavramdır (Silver, Miller 2003: 8). Dolayısıyla sosyal dışlanmaya uğrayan gruplar içinde, işsizlik ve yoksulluğa bağlı çoklu dezavantaj yaşayanlar, yurttaş olarak tüm haklarından yararlanamayanlar ve sosyal bağları zayıflayanlar bulunmaktadır (Sheppard 2006: 10). Ayrıca göçmenler de çeşitli şekillerde dışlandıklarından dışlanmaya uğrayan gruplar içinde bulunmaktadır (Topgöl 2016: 286). Pierson'a göre yoksulluk, iş piyasalarına erişimin eksikliği, sosyal destek

ağlarının zayıf olması, yerel alanın etkisi ve bireylerin hizmetlerin dışında bırakılması sosyal dışlanma sürecini belirlemektedir (2010: 13).

Sosyal dışlanmanın nedenleri genel olarak yapısal ve bireysel olmak üzere iki başlık altında toplanabilmektedir. Yapısal nedenler olarak küreselleşme, neoliberal politikalar, kamu harcamalarının azalması, iş gücü piyasasındaki değişim ve eşitsizliklerin artması sayılabilir. Bu yapısal faktörlerden etkilenen ailedeki değişim, yaş ve toplumsal cinsiyet gibi bazı bireysel faktörler de sosyal dışlanmanın nedenleri arasında bulunmaktadır (Sapancalı 2005: 66). Ancak sosyal dışlanmanın nedenlerini birbirinden keskin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Bu yapısal ve bireysel etkenler, karşılıklı etkileşim içerisinde olduğundan sürekli birbirini yeniden yapılandırmaktadır.

Sosyal dışlanmanın sebebi olan etkenler, birbirinden tamamen bağımsız değildir. Bu etkenlerin etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Ancak bu etkenlerin başında sayılan nedenler sürekli güncellenerek farklı formlarda devam etmektedir (Çakır 2002: 88). Ayrıca sosyal dışlanmanın önemli nedenleri arasında sayılan engellilik, yaşlılık, cinsiyetçilik, göçler ve aile yapısında görülen değişim gibi etkenlerin nedenselliği de devam etmektedir (Yıldırım, Yenihan 2013: 3). Bu etkenler, bir yandan bireyleri sosyal izolasyona tabi tutarken bir yandan da bireylerin iş gücünün dışında kalarak yoksullaşmasına neden olmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan neoliberal politikalar ve kapitalist anlayış, yeni yoksulluğu doğurmuştur. Gelirleri aynı olmayan bireyleri, aynı ekonomik harcamaya sevk etme hedefindeki bu yapı, yoksulların dışlanmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla sosyal dışlanma, ekonomik ve psikososyal bağlamdaki çeşitli sebeplerden dolayı bireyleri toplumsal yaşamdan soyutlamaktadır (Karakaş 2010: 10). Bu noktada, yoksul bireylerin dezavantajı, yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmamakta; bu dezavantajlı durum, duygusal ve sosyal alanda da yaşanmaktadır.

Neoliberal politikalarla birlikte gerilemeye başlayan sosyal devlet anlayışı, sosyal politikaların kapsamını da daraltmıştır. Bu durum ise bireylerin sosyal dışlanma yaşamalarına neden olmuştur (Tartanoğlu 2010: 6). Ayrıca işsizlik oranlarının artması ve çalışmanın esnekleşmesi de sosyal dışlanmayı artırmıştır

(Tartanoğlu 2015: 288). Dolayısıyla sosyal dışlanma, sayılan bu etkenlerin bir neticesi olarak deneyimlenmeye devam edilmektedir.

İstihdam olanakları giderek informel, güvencesiz ve süreklilik arz etmeyen bir çerçeveye bürünmektedir. Bu durum, ekonomik yapı içindeki bireylerin gelir durumlarını doğrudan etkilerken, sağlık ve eğitim gibi diğer alanları da dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca kültürel yapılar, toplumsal anlamda bazı dışlanmalara neden olabilmektedir. Sosyalizasyon sürecinde edinilen kültürel unsurlar, bazen hâkim kültürün dışındaki kesimleri dışlamaktadır (Adaman, Keyder 2006: 13-14). Bu yüzden sosyal dışlanmanın nedenleri olarak sayılan etkenlerin etkinlik dereceleri farklı olmakla birlikte; bu etkenlerin, birbirini etkilediği ve birbirinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Sosyal dışlanmanın dinamik, çok boyutlu ve göreceli bir kavram olması, bu etkileşimin ve dinamizmin kaynağını teşkil etmektedir.

2.4. Temel Boyutlarıyla Sosyal Dışlanma

Modern çağdaki temel toplumsal problemler arasında sosyal dışlanma, ön yargı ve ayrımcılık bulunmaktadır. Ötekileştirmeyi doğuran “biz” ve “öteki” ayrımı neticesinde bireyler ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanların dışına itilerek dışlanmaktadır (Taylan, Barış 2015: 9). Bu yüzden sosyal dışlanma, ekonomik ve siyasal anlamdaki kurumsal sorunlar bağlamında görülmektedir. Ayrıca bireylerin toplumsal kurumlara ulaşamamaları ve mevcut çıktılarından faydalanamamaları, bireylerin dışlandıklarını göstermektedir (Sapancalı 2005: 11). Sosyal dışlanmanın bu göstergeleri, her ne kadar toplumsal ve zamansal bağlamda farklılık gösterse de bazı grupların tüm toplumlarda dışlanma yaşama olasılıkları her zaman daha yüksektir. Bireylerin veya grupların maruz kaldıkları dışlanmanın tek bir boyuttan ziyade birçok boyutta yaşandığı görülmektedir.

Sosyal dışlanma, belirli bir grubun toplumsal faaliyetlere tam katılımını engelleyerek bireylerin kaynaklara erişimlerinin önüne set çekmektedir. Böylece bireylerin toplumsallaşmalarının önüne geçilmekte ve bireylerin yeteneklerine göre belirli hedeflere ulaşmaları engellenmektedir. Dışlanmanın boyutları içerisinde, en çok dezavantajlı görünenleri ise ekonomik ve toplumsal yönlü olanlarıdır (Silver 2007: 1-2). Dolayısıyla sosyal ilişkilerin dışında kalan bireyler, birçok alanda sorun

yaşamakta ve dışlanmaya uğrayarak temel ihtiyaçlarını karşılamada da dezavantajlı duruma düşmektedirler.

Bireylerin toplumsal bütünleşmesini tehlikeye düşüren bu riskli durum bireyleri, ailelerini ve toplumu kapsayacak şekilde genişlemektedir. Toplumun dışında kalan bu bireyler, çeşitli psikolojik ve biyolojik sağlık sorunlarını da yaşayabilmektedirler. Ayrıca bütünleşmenin dışında kalan bu bireylerin, çeşitli suçlara karışma ihtimallerinin artmasıyla bazı sosyal ve ahlaki sorunlar da ortaya çıkabilmektedir (Küçükşen 2017: 2409). Dolayısıyla bireylerin toplumsal katılımın dışında kalmalarına neden olan ve çeşitli sorunlar yaratan dışlanma etkenleri çok boyutludur.

Sosyal dışlanma, çok boyutlu ve dinamik bir olgudur. Bireylerin ya da grupların maruz kaldıkları sosyal dışlanmanın tek boyutla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Çünkü boyutlar, müstakil ve etkileşimsiz bir niteliğe sahip değildir, diğer boyutlarla etkileşim içerisinde. Dolayısıyla herhangi bir boyutta yaşanan dışlanma, diğer boyutlara da sirayet etmektedir. Alanyazında bireylerin maruz kaldıkları sosyal dışlanmanın boyutları, genel anlamda dört kategoride toplanmaktadır. Belirlenen bu genel boyutlar; ekonomik, toplumsal-kültürel, siyasal ve mekânsal şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Sosyal Dışlanmanın Ekonomik Boyutu

Bireylerin üretim sürecinden dışlanması anlamına gelen işsizlik, sosyal dışlanmanın en belirgin biçimlerinden biridir (Sapançalı 2005: 143). Zira bireylerin çalışma hayatına katılmaları, hem ekonomik anlamda gelir için gereklidir hem de toplumsal yaşama katılmaları için gereklidir. İnsanların temel ihtiyaçları olan beslenme, barınma, giyinme, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçlarını giderememesi, bireylerin toplumsal katılımın dışında kalmasını ifade etmektedir. Öte yandan bireylerin sadece bir iş sahibi olmaları, sosyal dışlanmayı önlemek için yeterli değildir. Asgari yaşam standartlarının altındaki bir ücretle çalışan bireylerin de dışlanmaya maruz kaldıkları görülmektedir (Çakır 2002: 86). Dolayısıyla informal ve süreklilik arz etmeyen çalışma koşulları da bireylerin dışlanma yaşamalarına neden olmaktadır. Ekonomik alanda dışlanan bu bireyler beslenme, giyinme ve barınma gibi temel insani ihtiyaçlarını karşılamada bile güçlük çekmektedirler.

Sosyal dışlanmanın ekonomik boyutunda, bireylerin mal ve hizmetlerden dışlanarak geçim sorunları yaşamaları söz konusudur (Sapançalı 2005: 130). Tüketime dışında kalan bu bireyler, yoksulluğun tüm boyutlarını deneyimlemektedirler. Dolayısıyla yoksul olan bireyler, yeterli maddi imkânlarla ve eşit fırsatlara sahip olmadıkları için toplumsal bütünleşmenin de dışında kalmaktadırlar (Erkul, Koca 2016: 616).

Sosyal Dışlanmanın Toplumsal ve Kültürel Boyutu

Sosyal dışlanmanın bu boyutu, bireylerin toplumsal ve kültürel hayata istediği şekilde katılamaması durumunu ifade etmektedir. Bireylerin bulundukları yerlerde farklı etnisiteye, inanca veya kültüre sahip olması gibi çeşitli nedenlerden dolayı dışlanmaları söz konusu olabilmektedir (Adaman, Keyder 2006: 10). Bireyler, bu farklılıklarından ötürü toplumsal katılımın dışında tutularak marjinalize edilebilmektedirler.

Bireylerin toplumsal yaşama dâhil olarak çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmaları engellenebilmektedir. Bütün bireylerin toplumsal yaşama katılarak sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunma hakları bulunmaktadır. Ancak bireylerin serbest zamanlarını değerlendirmeleri, alışveriş yapmaları, organizasyonlara katılmaları, kurumlardan hizmet almaları, bazı sportif, sanatsal ve kültürel etkinliklere katılımları çeşitli şekillerde engellenebilmektedir. Dolayısıyla farklı nedenlerden dolayı bu alanlardan dışlanarak dezavantajlı hale getirilen bireylerin toplumsal bütünleşmeleri ve sosyal ilişkileri de zarar görmektedir.

Dezavantajlı olan bu bireylerin toplumsal risklere karşı savunulması ve fırsat eşitliğinin sağlanması önemlidir. Sosyal refah devletinin temel mekanizmalarından biri olan bazı hizmetler, sosyal dışlanmayı minimize edebilmektedir (Sapançalı 2005: 176). Çünkü bireylerin toplumsal katılımlarını bağımsız bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için fırsat eşitliğinin ve bazı koşulların sağlanması gerekmektedir.

Sosyal Dışlanmanın Siyasal Boyutu

Bireylerin hukuki ve siyasi düzlemdeki haklarını tam anlamıyla kullanamamaları katılım sağlayamaması durumunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bireylerin kamusal güvencelerini yitirerek politik alandan uzaklaşması söz konusu

olabilmektedir (Adaman, Keyder 2006: 10). Bireylerin siyasal bağlamda dışlanmaları, demokrasinin tam olarak işlemediğini göstermektedir. Çünkü demokrasi, karar süreçlerine yurttaşların katılımlarını sağlamaktadır (Sapancalı 2005: 195). Ancak yurttaşlık, sadece bireylerin seçimlerde oy hakkını serbestçe kullanmasını ifade etmemektedir. Bireylerin daha geniş bir çerçevede işlevsel olması ile haklarını tam ve eşit bir şekilde kullanmasını da ifade etmektedir.

Siyasal alandan dışlanan bireyler, politik alandaki güç kaynaklarına erişimin dışında kalmaktadırlar. Bu durumun nedenlerinden biri de politik anlamda nüfuzlu olanların, gücü elinde tutmanın yolu olarak diğer bireyleri dışlamasıdır. Ayrıca dışlanmış bireylerin eşit haklara sahip olmadıkları ve politik güce ulaşamadıkları görülmektedir (Genç, Dalkılıç 2013: 468). Dolayısıyla sağlam dayanışma ağlarına ve siyasal güce sahip olamayan birey veya grupların yaşadıkları sosyal dışlanmanın şiddeti de gittikçe artabilmektedir.

Sosyal Dışlanmanın Mekânsal Boyutu

Sosyal dışlanmanın bu boyutu ise bireylerin belirli mekânlara erişimde veya mekânlardan faydalanma noktasında çeşitli sorunlar yaşamalarını ifade etmektedir. Bu boyutta dışlanma yaşayan bireyler, yaşadıkları mekândan dolayı farklı görülerek bazı dışlayıcı uygulamalarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrıca bu dışlanma biçiminde bireyler, yaşadıkları mekânlardaki kamu hizmetlerinin eksikliğinden dolayı da toplumsal yaşama tam katılım sağlayamamaktadırlar (Adaman, Keyder 2006: 10).

Mekânsal dışlanmanın görüldüğü yerlerden biri kentlerin çeperindeki bölgelerdir. Genellikle bu bölgelerde kırsal mekânlardan göçle gelen bireyler ikamet etmektedir. Kentlerin çeperinde gecekondu gibi barınma yerlerinde yaşama tutunan bu bireyler; güvencesiz, informel ve sürekliliği olmayan işlerde çalışmaktadırlar (Sapancalı 2005: 169). Bu mekânsal ayrışmanın daha da derinleşmesine neden olan sosyal dışlanma, bireylerin mekânsal erişimde veya kamusal hizmetlerden faydalanmada çeşitli sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır.

2.5. Kuramsal Perspektif Ekseninde Sosyal Dışlanma

Alanyazında sosyal dışlanma ile ilgili olarak öne çıkan iki önemli yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Silver’ın üç paradigma yaklaşımıdır. İkincisi ise Levitas’ın üç söylem yaklaşımıdır.

2.5.1. Silver’ın Üç Paradigma Yaklaşımı

Silver, sosyal dışlanma ile ilgili üçlü tipolojisinde, birbirinden farklı teorik bakış açıları, ideolojileri ve ulusal söylemleri ele alarak aralarındaki ayrımı açıklamaktadır. Dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşme paradigmalarının her biri, sosyal dışlanmayı farklı bir sebeple açıklamakta olup cumhuriyetçilik, liberalizm ve sosyal demokrasi gibi farklı politik anlayışlara dayandırmaktadır. Ayrıca her paradigma ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel anlamdaki dezavantajlı durumları açıklamaktadır (Silver 1994: 539).

Sosyal bütünleşme, vatandaşlık ve dayanışma teorileri, sosyal dışlama için üç paradigmatik yaklaşım olan “dayanışma”, “uzmanlaşma” ve “tekelleşme”nin tanımlanmasına kaynaklık etmektedir (Silver 1994: 541). Bu üç paradigma, aşağıda biraz daha detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

Tablo 1. Silver’in Üç Paradigması

	Dayanışma	Uzmanlaşma	Tekelleşme
Bütünleşme kavramsallaştırması	Grup dayanışması/ Kültürel sınırlar	Uzmanlaşma/ Birbirine bağlılık	Tekel/ Sosyal kapalılık
Bütünleşmenin kaynağı	Ahlaki bütünleştirme	Değiş Tokuş	Vatandaşlık hakları
İdeoloji	Cumhuriyetçilik	Liberalizm	Sosyal demokrasi
Söylem	Dışlanma	Ayrımcılık, sınıfsal	Yeni yoksulluk, eşitsizlik, alt sınıf
Öncü düşünürler	Rousseau, Durkheim	Locke, Madison, faydacı entelektüeller	Marx, Weber, Marshall
Yeni politik ekonominin modeli	Esnek üretim	Beceriler İş ayrımcılığı Ağlar Sosyal sermaye	İş piyasası ayrımı

(Kaynak: Silver 1994: 540)

Dayanışma Paradigması

Fransa'da hâkim olan dayanışma paradigması, bireyler ile toplumsal yapı arasındaki manevi ve kültürel bağların zayıflaması hususunu dikkate almaktadır. Bu paradigmaya göre merkezinde çeşitli hakların, değerlerin ve ahlaki yapıların bulunduğu bir sosyal sistem inşa edilmiştir. Bu bağlamda, bireylerin toplumsal yapı ile bütünleşmeleri için çeşitli kurumlar faaliyet göstermektedir. (Sapancalı 2005: 50).

Fransız Cumhuriyetçi düşüncenin politik felsefesi eksenindeki bu paradigma, sosyal yapıda ahlaki ve kültürel bağlara önem vermektedir. Dolayısıyla kolektif bir vicdan bireylerin toplumla bağlarını güçlendirmektedir. Ayrıca bu yaklaşım, kültürel ve ahlaki sınırların toplumsal bazda çeşitli düalist kategoriler oluşturduğuna vurgu yapmaktadır (Silver 1994: 541-542). Bu paradigma, sosyal ve kültürel bağlarla oluşturulan toplumsal bütünleşmenin dışlanma ile bir yandan tehdit edildiğini bir yandan da beslenerek güçlendiğini savunmaktadır (Çakır 2002: 85).

Uzmanlaşma Paradigması

Bu paradigma dışlanmayı, bireysel davranışların ve piyasa işleyişinin bir neticesi şeklinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda bireylerin dışlanması, ya kendi tercihlerine bağlanmakta ya da diğer bireylerle yapılan pazarlıklara bağlanmaktadır. Dolayısıyla bu paradigma, Anglosakson liberal düşünce biçimini yansıtmaktadır (Sapancalı 2005: 51). Bu paradigma, uzmanlaşma ile sosyal dışlanma arasındaki bir ilişkinin varlığını vurgulamaktadır.

Anglosakson liberal düşünce biçiminde sosyal dışlanma, uzmanlaşmanın sonunda ortaya çıkan bir çıktı olarak görülmektedir. Toplumsal düzen, çıkarları olan bireyler arasındaki gönüllü etkileşimin bir sonucu olarak görülmektedir. Uzmanlaşmış toplumsal yapı eşit olmayan, bağımsız ve birbiriyle çelişen çeşitli alanlardan oluşmaktadır. Dışlanma, toplumsal alanların yetersiz ayrılması, kuralların uygulanmaması ve engellerden ortaya çıkmaktadır (Silver 1994: 542-543).

Tekelleşme Paradigması

Tekelleşme paradigmasına göre toplumsal yapıda, kaynakların birbirinden farklı gruplar tarafından denetlendiği hiyerarşik bir yapı bulunmaktadır (Sapancalı 2005: 53). Bu paradigma toplumsal düzeni, hiyerarşik güç ilişkilerinin bir baskısı

olarak görmektedir. Dışlanma, eşitsizlik yaratan ve tekelleşen bir kesimin belirtisi olarak görülmektedir (Çakır 2002: 85-86).

Dışlanmayı grup tekelinin bir neticesi olarak değerlendiren bu paradigma, Weber ve Marx'ın görüşleri ekseninde toplumsal düzeni, çeşitli hiyerarşik güç ilişkilerinin bir dayatması olarak görmektedir. Bu yüzden sosyal demokratik anlayış çerçevesinde dışlanma; sınıf, güç ve statünün etkileşiminden doğmaktadır. Gruplar, sosyal kapanma ile sadece kendilerini korumaya almamakta, eşitsizliğin sürdürülmesini de sağlamaktadır (Silver 1994: 543).

2.5.2. Levitas'ın Üç Söylem Yaklaşımı

Levitas'a göre sosyal dışlanma, sorunları farklı şekillerde oluşturan çeşitli söylemlerde gizlidir. Bu çerçevede Levitas, üç farklı söyleme dayalı olan bir model geliştirmiştir. Levitas sosyal dışlanmayı, birincisi “yeniden dağıtımcı söylem”, ikincisi “ahlaki alt sınıf söylemi” ve üçüncüsü “sosyal bütünleştirici söylem” olmak üzere üç farklı perspektiften değerlendirmiştir. Bu yaklaşımların her biri, insanların, gerek içerden gerekse de dışarıdan nelerden etkilendikleri ve sosyal dâhil edilmenin gerçekleştirilme biçimi konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu söylemler, sosyal dışlanma ile eşitsizlik arasındaki ilişkiyi farklı şekillerde ele almaktadır (Levitas 1998: 7).

Yeniden Dağıtımcı Söylem

Bu söylemin asıl odak noktası yoksulluk olup İngiliz eleştirel sosyal politikasını baz alarak oluşturulmuştur. Bu söylem, odak noktası olan yoksulluktan hareket ederek eşitsizliğin eleştirisini yapmaktadır. Dışlanmayı servet ve gücün yeniden dağıtılmasını gerektiren bir vatandaşlık tipi ekseninde ele almaktadır (Levitas 1998: 7).

Yeniden Dağıtımcı Söylem, yoksulluğu sosyal dışlanmanın temel sebebi olarak görmekle birlikte, toplumun her alanında eşitsizliğe neden olan dışlayıcı süreçler üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla eşitsizliklerin azaltılması, kaynakların ve gücün yeniden dağıtılmasını ifade etmektedir. Ayrıca ekonomik, politik, sosyal ve kültürel vatandaşlığı ele alırken, sadece maddi eşitsizlikle sınırlı olmayan bir eşitsizlik eleştirisi yapılmaktadır (Levitas 1998: 14):

Ahlaki Alt Sınıf Söylemi

Ahlaki Alt Sınıf Söylemi, dışlanan bireylerin ahlaki ve davranışsal bakımdan suçlulukları konusuna odaklanmaktadır. Suça eğilimliler, işsiz olan genç erkekler, cinsel ve sosyal bakımdan sorumlu olmayan bekâr kadınlar gibi gruplarla ilgili bir söylemdir (Levitas 1998: 7-8).

Bu söylem, alt sınıfı ya da sosyal dışlanmaya uğrayan bireyleri, kültürel olarak ana akımdan farklı sunmaktadır. Bu çerçevede, toplumdaki bütün bireylerden ziyade yalnızca yoksulların davranışlarına odaklanmaktadır. Toplumun geri kalan bireyleri arasındaki eşitsizlikler göz ardı edilmektedir. Ayrıca bu söylem işsiz, suçlu genç erkekler ve bekâr kadınlar ile ilgili olduğundan cinsiyetçi bir söylemdir (Levitas 1998: 21).

Sosyal Bütünleştirici Söylem

Sosyal Bütünleştirici Söylem'in üzerinde durduğu temel nokta ücretli işidir. Dolayısıyla ağırlıklı olarak işsizlik ve ekonomik hareketsizlik üzerinde duran bu söylem, bireylerin ücretli işe dâhil olarak toplumsal anlamda bütünleşmeleri ve uyum sağlamaları üzerine odaklanmaktadır (Levitas 1998: 7). Başka bir ifadeyle bütünleştirici söylem, bireylerin çalışma yaşamına dâhil olmalarını, toplumsal uyum sağlamalarını ve katılımlarını öne çıkartmaktadır.

Ücretli çalışma ile toplumsal bütünleşmeyi savunan bu söylem, sosyal çevreyi ekonomiyle sınırlamaktadır. Ayrıca ücretli çalışan bireyler arasındaki eşitsizlikleri gizlemektedir. Farklı bir ifadeyle, kadınlara daha az ödeme yapıldığını, bir cam tavan olduğunu ve kadınların düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kaldığını, kısaca iş gücü piyasasındaki cinsiyetçiliği ve sınıf eşitsizliğini gizlemektedir (Levitas 1998: 26-27).

2.6. Sosyal Dışlanmanın Ölçülmesi

Toplumsal düzlemde yaşanan bir sorunun anlaşılması, sebeplerinin kavranması ve çeşitli sosyal politikaların oluşturulması için sorunun ölçülebilir olması önemlidir. Bu çerçevede, önemli bir sosyal sorun olan sosyal dışlanmanın ölçülmesi gerekmektedir (Şenol 2010: 66). Bununla birlikte, sosyal dışlanmanın net bir şekilde ölçülmesi kolay olmamaktadır. Sosyal dışlanmanın yapısından dolayı

bütün toplumlarda kullanılabilecek bir ölçme aracının varlığı mümkün olmamaktadır. Fakat sosyal dışlanmayı ortaya koyabilecek bazı nesnel ölçütlerin geliştirilmesi mümkündür. Toplumsal farklılıklar baz alınarak belirlenebilen bu ölçütler, sosyal dışlanmayı ortaya koyabilmektedir. Bazı durumları ise nesnel olarak ölçmek mümkün olmadığı için de öznel analizler gerekmektedir (Adaman, Keyder 2006: 12).

Sosyal dışlanmanın açıklanmasında, nesnel bazı öğelerin dışında öznel olan bazı öğeler de bulunmaktadır. Genellikle sosyal dışlanmanın sayısallaştırılarak ölçülmesi tartışma konusu yapılmakla beraber, en çok da sosyal dışlanmanın öznel boyutunun nicel olarak ölçülmesi güçtür (Sapançalı 2005: 63). Bu noktada, sosyal dışlanmanın mevcut zorluklardan dolayı ölçülmesinin kolay olmadığı görülmekle birlikte yapılan birçok çalışma, sosyal dışlanmanın ölçülebileceğini göstermektedir (Atış 2019: 67). Ancak toplumsal düzlemde sosyal dışlanmanın ortaya konabilmesi için dışlanmanın birbiriyle ilişkili olan bütün göstergelerinin kullanılması önem arz etmektedir (Bucuka 2017: 104).

Bütün bu zorluklara rağmen sosyal dışlanmanın ölçülmesi için çeşitli ölçekler geliştirilmiştir. Geliştirilen bu ölçeklerden biri Jehoel-Gijsbers ve Vrooman tarafından geliştirilen ölçektir. Bu ölçek, Bayram ve arkadaşları (2010) tarafından revize edilerek Türkçe alanyazına kazandırılmıştır. Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan bu sosyal dışlanma ölçeği, beşli likert tipinde olup otuz beş maddeden oluşmaktadır. Ölçekte maddi yoksunluk, sosyal haklara erişme, sosyal katılımcılık ve kültürel bütünleşmeden oluşan dört boyut bulunmaktadır (Bayram vd. 2010: 83-84).

Sosyal dışlanmanın ölçülmesi amacıyla bir diğer çalışma ise Berman ve Phillips (2000) tarafından yapılmıştır. Berman ve Phillips, sosyal dışlanmanın ölçülmesiyle ilgili olarak yaptıkları çalışmaya göre sosyal dışlanma, sosyal içermenin karşı tarafında yer almaktadır. Sosyal içirme, toplumsal yaşamda birçok alanla ilişkili olup bu alanların da bazı göstergeleri vardır. Dolayısıyla bu göstergelerden yola çıkılarak sosyal dışlanma ölçülebilmektedir (Şenol 2010: 97).

Engelli bireylerde sosyal dışlanma sorununu eksene alan bu çalışmada ise sosyal dışlanma ile ilgili nicel verilerin toplanmasında söz konusu olan Berman ve Phillips (2000)'in geliştirdiği sosyal dışlanma ölçeği kullanılmıştır. Ancak sosyal

dışlanmanın çok boyutlu olması, hem nesnel boyunun olması hem de öznel boyutunun olması karma araştırma yönteminin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla engellilik ve sosyal dışlanma gibi hassas konularda, tek bir yöntemle zengin ve farklı verilerin güvenilir bir şekilde elde edilmesi mümkün değildir. Bu yüzden bu çalışmada, verilerin toplanmasında ve sosyal dışlanmanın ölçülmesinde hem nitel ölçme araçları hem de nicel ölçme araçları kullanılmıştır.

2.7. Sosyal Bir Sorunsal Olarak Engellilerde Dışlanma

Engelli bireylerin yeti yitimlerinin oluşturduğu dezavantajlı durumdan dolayı çeşitli toplumsal organizasyonların dışında tutulmaları sosyal dışlanmaya neden olmaktadır. Kamusal alanların neredeyse tümü engelli olmayan bireylere göre inşa edildiğinden engelli bireyler pek çok hizmetten yararlanamamaktadır. Bu çerçevede engelli bireyler, yoksulluk başta olmak üzere çeşitli sorunlar yaşamaktadır (Burcu 2015: 143). Toplumsal yaşamda genellikle engelli bireylerin deneyimleri bireyselleştirilerek izole edilmektedir. Zira toplum daha çok engelli olmayan bireylerin kişisel kapasitelerine odaklanmaktadır (Morris 1993a: 59). Böylece toplumsal bağlamda engelli bireylerin kimlikleri inşa edilirken bireyler marjinalize edilerek ötekileştirilmektedir. Farklı bir söylemle bireyler, kimliklendirilme sürecinde “normalin” dışında tutularak dışlanmaktadır (Oğuz 2015: 8).

Engelli bireyler, çok boyutlu bir sosyal dışlanma yaşamaktadır. Engelliler, dünya ölçeğinde eğitim, çalışma hayatı ve kamusal hizmetlere erişim olanaklarında sorun yaşamaya devam etmektedir (Köten, Erdoğan 2014: 25). Şenyurt Akdağ vd. (2011) tarafından hazırlanan “Türkiye’de engellilik temelinde ayrımcılığın izlenmesi raporu” sonucuna göre istihdam, eğitim, sağlık, barınma ile mal ve hizmetlere erişim alanlarında çeşitli ihlaller ve ayrımcılıklar yaşanmaktadır.

Hughes ve Paterson’a göre, modern çağda engelli bireyler ötekileştirilerek toplumsal bağlamda çeşitli ayrıcalıkların dışında tutulmuşlardır. Böylece iktidarın nimetlerine erişimleri kapatılmış ve Foucault’un “büyük kapatılma” dediği şekilde hapsedilmişlerdir (2011: 63). Çünkü engelli bireyler, yalnızca dışlanma ve ayrımcılık yaşamamış, aynı zamanda kurumsal düzlemde de bazı sorunlar yaşamışlardır.

Dolayısıyla bireyler, yüzyıllarca çeşitli sorunlar yaşamış ve toplumsal bütünleşmenin dışında tutulmuşlardır.

Yirmi birinci yüzyılın toplumsal yapısında da engelli bireyler, birçok alanda toplumsal bütünleşmenin dışında kalmaktadır. Özellikle ekonomik açıdan dezavantajlı olan ailelerde engellilik durumu daha da artmaktadır. Çünkü yoksul ailelerde beslenme, barınma, eğitim ve sağlık sorunları daha çok yaşanmaktadır. Böylece engelli bireyler de yoksulluğun dışında sağlık, eğitim gibi alanlarda sorun yaşamaktadır (Özgökçeler, Bıçkı 2010: 226). Özellikle işsizlik sorunundan ötürü giderek yoksullaşan engelli bireyler, buna bağlı olarak diğer alanlarda da dışlanma yaşamaktadırlar.

Engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmaları, yalnızca işsizlik, ekonomik sıkıntılar ve bütünleşme sorunlarına neden olmamakta, bireylerin ruhsal sağlıklarını da tehdit edebilmektedir (ÖZİDA 2010: 25). Ayrıca bu sorunlar, bireylerin sosyal ilişkilerini olumsuz etkileyerek sosyal sağlıklarını da tehdit etmektedir. Böylece engelli bireyler, biyolojik ve fiziksel anlamdaki bazı acılara ilaveten çeşitli ruhsal ve sosyal sorunlar da yaşamaktadırlar. Bireylerin dışlanmasına ve çeşitli sorunlar yaşamasına neden olan “sağlam bedenlilik” ve “normallik” anlayışı toplumsal bir inşa olarak ortaya çıkmıştır.

Bu “sağlam bedenlilik” anlayışı, aslında kapitalist üretim biçimiyle ilişkilidir. Kapitalist toplumsal yapı öncesinde bireylerin toplumdan dışlanmaları söz konusu olmamıştır. Fakat kapitalist toplumsal sistemle birlikte engellilik bireysel patolojiye dönüştürülerek engelliler dışlanmıştır. Özellikle tıbbi alanın bedene odaklanması dışlanmayı hızlandırmıştır (Oliver 2011b: 230). Sanayileşmeyle birlikte başta üretim faaliyetleri olmak üzere pek çok alandan dışlanan engelli bireyler, dünya ölçeğinde çeşitli yoksunluklar, yoksulluklar ve problemler yaşamaya başlamıştır.

Türkiye’de de kimi zaman aşırı korumacı düzenlemeler ile bazı mesleki ve yasal düzenlemelerde dışlanmaya kaynaklık eden çeşitli unsurlar bulunmaktadır (Kolay 2010: 201). Bu çerçevede, Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması (2010)’nda ayrımcılık algısı %75 olarak ölçülürken, ayrımcılık deneyimi ise %68 olarak ölçülmüştür. Araştırma, en çok zihinsel engelli bireylerin (%35,7) ayrımcılığa maruz kaldığını ortaya

koymuştur. Katılımcılar, en çok çalışma hayatında dışlanma yaşadıklarını dışınmaktadırlar. Bu dışlanma tipini sırasıyla eēitim alanı, toplumsal hayata katılım, serbest zaman faaliyetleri, bilgiye erişim alanı, saēlık alanı ve adalet erişim alanları takip etmektedir. Ayrıca katılımcıların %65'i, tanımadığı kişiler tarafından engelli olduēu için ařaēılanma, umursanmama ve dalga geçilme gibi olumsuz davranışlara maruz kaldıklarını söylemişlerdir.

ÖZİDA'nın bu alışması, Türkiye'deki engelli bireylerin de çeşitli biçimlerde ayrımcılık ve dışlanma yaşadıklarını göstermektedir. Son yıllarda sayıları hızla artan engellilerin, dünya lēinde yaşadıkları sorunların azaltılması ve çözülmesi için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Burcu'nun aktardığına göre Avrupa'da engelli nüfusun oranı %15,5'tir. Avrupa Birliēi'ne ye olan ülkeler, engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmamaları için ortak bir platformda hareket etmektedir (2007: 242). Türkiye'de de engellilerin başta ayrımcı ve dışlayıcı uygulamalar olmak üzere, yaşadıkları sorunların çözülmesine yönelik bazı düzenlemeler yapılmaktadır. Bu baēlamda, yapılan çalışmalar arasında bilgisayar ve internet destekli çeşitli uygulamalar da bulunmaktadır. Özellikle teknolojik ve elektronik uygulamalar kullanılarak erişilebilirlik sorunu özlmeye çalışılmaktadır.

Modern dünyada gittikçe gelişen bilgisayar ve internet destekli uzaktan eēitim programları, dijital kütüphanecilik ve elektronik ticaret gibi çeşitli sanal uygulamalar, engelli bireylerin sosyal dâhil edilmelerine belirli katkılar saēlamaktadır. Ancak bu uygulamaların bireyleri sosyal yaşamdan kopartarak marjinalleştirme riski de bulunmaktadır (Köten, Erdoğan 2014: 23). Dolayısıyla bu dijital ve teknolojik uygulamaların kullanım çerçevesinin iyi belirlenmesi gerekmektedir. Aksi halde yaşanan dışlanma ve izolasyon daha da derinleşebilmektedir.

Engelli bireylere yönelik dışlanmanın ortadan kaldırılmasının en önemli yollarından biri, toplumsal farkındalıēın saēlanmasıdır. Özellikle ailelerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Ailelerin bilinçli olduēu ve sosyal desteēin yüksek olduēu toplumlarda, engelli bireylerin sorunlarında azalma gerçekleşmektedir (Doēan, itil 2011: 36). Dolayısıyla bilinç sahibi ailelerde yaşayan engelli bireyler,

daha az sorun yaşamakta ve daha huzurlu bir hayat sürdürmektedir, ayrıca toplumsal katılımı ve bağımsız hareket etmede de daha etkin olmaktadır.

2.8. Dezavantajlı Bir Grup Bağlamında Engellilerde Dışlanma Alanları

Engelli bireyler, gündelik yaşam pratiklerinde birçok boyutta sosyal dışlanma yaşamaktadır. Bireylerin dışlanma yaşadıkları bu boyutlar arasında da bir etkileşim olduğu düşünüldüğünde, yaşanan dışlanmanın boyutunun daha da derinleştiği görülecektir. Dolayısıyla bu çalışmada erişilebilirlik, eğitim hizmetleri, ekonomi ve çalışma yaşamı, sosyal güvenlik, sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri, siyasal haklar ve katılım ile sosyal ve kültürel yaşama katılım alanlarında engelli bireylerin yaşadıkları dışlanma ele alınıp incelenmektedir.

2.8.1. Erişilebilirlik

Erişilebilirlik, bireylerin fiziksel çevreyi oluşturan değişik mekânlara ve binalara nasıl ulaştıklarını ifade etmektedir. Engelli bireyler için ulaşılabilirliğin etkin kılınması için çevresel mimarinin düzenlenmesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Bireyler özellikle modern kentlerde daha çok sorun yaşamaktadır (Seyyar 2006: 22). Engelli bireyler, kentlerde en yaygın olarak fiziki engeller, binaların mimari yapıları, toplu taşıma araçları ve kamu bilgilendirme şekillerinde sorun yaşamaktadır (Gleeson 2011: 367). Kentlerde özellikle mekân tasarımları, bütün bireylerin benzer erişim kapasitelerine sahip oldukları anlayışından hareket edilerek düzenlenmiştir. Klişelere bağlı olan bu anlayış, dışlayıcı mekânları üretmeye hizmet etmektedir (Imrie 2011: 329). Dolayısıyla bu dışlayıcı tasarım ve düzenlemeler, kuşaklar arası aktarımla gündelik yaşamın bir rutini haline getirilmektedir.

Dezavantajlı bir grup olarak engelli bireyler, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında sorun yaşamaya ve engelleyici bariyerlerle karşılaşmaya devam etmektedirler. Bu çerçevede, engelli bireylerin yaşadıkları en büyük engelleyici bariyerler, hem fiziki mekânlarda hem de bu mekânlara erişimde yaşadıkları engellerdir. Toplumsal engellerin ortadan kalkması için öncelikle fiziksel ve mimari

düzenlemelerden kaynaklanan engellerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir (Aysoy 2008: 41). Dolayısıyla bu noktada erişilebilirliğin önemi ortaya çıkmaktadır. Zira engelli bireylerin temel hizmetlerden faydalanmaları ve toplumsal katılım sağlayabilmeleri için erişim hizmetlerinin engel barındırmaması gerekmektedir.

Erişilebilirlik, engelli bireylerin bağımsız hareket etmelerinde ve toplumsal dâhil olmalarında etkin bir faktördür. Özellikle fiziksel mimarinin tasarımsal sorunları ve toplu taşıma sisteminden kaynaklanan sorunlar, engelli bireylerin çalışma yaşamı, sağlık, eğitim ve sosyal dâhil olma gibi alanlardaki hizmetlerin dışında kalmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, toplu taşıma sistemleri ve fiziksel mimari engelli bireylere göre dizayn edilmelidir (Tiyek vd. 2016: 255-256). Zira engelli bireyler, genelde ulaşım sistemlerinde sorunlarla karşılaşmakta ve bağımlı bir şekilde yaşamaktadır. Engellilerin diğer bireylerden daha az erişim olanaklarına sahip olmaları, dışlanmaları anlamına gelmektedir (Casas 2007: 464).

Son yıllarda engelli bireylerin erişim sorunları, çeşitli politika düzeylerinde tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, engelli gruplarının dikkate alınması için bireylerin, günlük deneyimlerini uygulamaya koyarak bir uzmanlığa dönüştürmeleri gerekmektedir (Nijs, Heylighen 2015: 146). Böylece engelli bireylerin sistemdeki aksaklıkların giderilmesine yönelik katkıları profesyonel anlamda öne çıkabilmektedir. Çünkü bireyler, fırsatlara adil ve eşit bir şekilde erişim sağlayamamaktadır. Bu yüzden bireylerin temel mücadele alanlarından biri kamu kurum ve kuruluşlarının uygun bir şekilde dizayn edilmesini sağlamaya yöneliktir (Forber-Pratt 2018: 250). Ayrıca engelli bireylerin iletişim ve bilgi teknolojilerine ulaşımalarının kolaylaştırılması için gerekli yasal ve tasarımsal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Alkan Meşhur 2017: 1523). Çünkü modern yaşamın vazgeçilmezleri haline gelen iletişim ve bilgi teknolojisi, insan yaşantısında önemli kolaylıklar sağlamakta ve bireylerin sosyal ilişkilerini etkilemektedir.

Engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılmasını ve bağımsız hareket etmesini sağlama görevi devletlerindir. Engelli bireylerin de bunu talep etme hakları vardır. Kamusal alanlara ulaşmada yaşanan yol, kaldırım, rampa, asansör ve toplu taşıma sistemindeki sorunlar erişilebilirlik alanında öne çıkan bazı sorunlardır (T. İnal 2011: 82-83). Ayrıca erişilebilirlik sorunları yalnızca bu alanlarla sınırlı

kalmamaktadır. Bireylerin eğitim kurumlarına erişimleri, eğitim kurumların fiziksel durumu, eğitim materyali, iletişim biçimi gibi alanlarda da çeşitli sorunlar yaşanmaktadır (Özgül 2015: 69). Erişim alanında yaşanan bu dışlanma sorunları, engelli bireylerin toplumsal katılımını engelleyerek eve kapanmalarına neden olmaktadır.

Engelli bireylerin bağımsız bir şekilde toplumsal katılım sağlamaları ve ihtiyaçlarını gidermeleri önemlidir. Fakat bunun için fiziksel ve toplumsal engelleyici bariyerlerin kaldırılması gerekmektedir. Bu kapsamda, Burcu (2007)'nin çalışmasına bakıldığında; engelli bireylerin %57,6'sının alışveriş yapmada ve %51,6'sının da tek başına dışarı çıkmada sorun yaşadığı anlaşılmaktadır. Köten ve Erdoğan'ın yaptıkları bir çalışmaya göre de genç engelli bireylerin %62,7'si ulaşım araçlarından faydalanamamaktadır. Oysaki ulaşım araçları, sosyal dâhil olmada önemli araçlar olup bireylerin eğitim olanaklarına, çalışma hayatına ve sağlık hizmetlerine erişimlerini sağlamaktadır. Çeşitli hizmetlere erişim sağlayamayan bu bireyler, işsiz kalarak yoksullaşmakta ve sosyal dışlanmaya maruz kalabilmektedirler (2014: 98).

ÖZİDA (2010)'nın çalışmasına göre ise engelli bireylerin %70,1'i kamusal alanlarda engelli bireyler için gerekli düzenlemeler yapılmadığı için sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Çalışmada bireylerin %77,3'ü kaldırımlar, yollar ve parklar gibi alanlarda erişim sorunlarını yaşadıklarını beyan etmişlerdir. Araştırmaya katılan örneklem grubunun %72,1'i metro, otobüs, dolmuş, vapur gibi toplu taşıma araçlarında engelli bireyler için gerekli düzenlemeler yapılmadığı için kullanamadıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla engelli bireylerin yaşadıkları erişim sorunlarının kaynağını teşkil eden klasik kentsel tasarım anlayışı, son yıllarda tartışma konusu yapılmaktadır. Engelli bireylerin, erişim alanlarında yaşadıkları sosyal dışlanma sorunsalı, yeni kentsel tasarımlarda dikkate alınmaya başlanarak mimari düzenlemeler, tam olmasa da, bu çerçevede yapılmaya çalışılmaktadır.

Yapılan bu çalışmalardan anlaşılacağı üzere engelli bireyler, erişilebilirlik alanında çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Bireyler, yaşadıkları bu sorunlar nedeniyle toplumsal katım sağlayamamaktadır. Dolayısıyla temel hizmet alanlarından eşit bir şekilde yararlanamadıkları için sosyal dışlanma yaşamaktadırlar. Oysaki sosyal bir

ilişki biçimi olarak engellilikte çeşitli değişiklikler yapılabilmektedir. Genellikle fiziksel engelli bireylerin toplumsal entegrasyonu için sosyal engeller kaldırıldıktan sonra engellilik de ortadan kalkmaktadır. Farklı bir söylemle, toplumdaki sosyal ve fiziksel çevredeki değişiklikler ile sosyal rollerdeki değişiklikler bireylerin tutumlarını da değiştirmektedir (Finkelstein 1980: 22).

Erişilebilirlik alanındaki sorunların ortadan kaldırılması, toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmektedir. Engelli bireylerin de eşit ve etkin bir şekilde toplumsal katılım sağlama hakları bulunmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’de 2020 yılı erişilebilirlik yılı olarak ilan edilmiştir. Yaşanan erişim sorunlarının giderilmesi hedeflenerek, özellikle kamu kurum ve kuruluşlarının bu ekseninde fiziksel, zihinsel ve teknolojik anlamda güncellenmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarına erişimde ve iç tasarımında yaşanan erişim sorunlarının giderilmesi gerekmektedir. Türkiye’de yıllardır yaşanan temel sorunlardan biri de engelli bireylerle ilgili mevzuatın tam anlamıyla uygulamaya konulmaması ve gereken takibatının yapılmamasıdır. Ancak 2020 yılının erişilebilirlik yılı olarak ilan edilmesi, aynı zamanda bu sorunların giderilmesi için de önemli görünmektedir.

2.8.2. Eğitim Hizmetleri

Eğitim, toplumsal kültürün yeni kuşaklara aktarılmasını sağlayarak bireylerin kültürel normlara uymasını sağlamaktadır (Fichter 2012: 217). Ancak eğitim kurumunun bu önemli işlevlerinden eşit derecede yararlanamayan bazı dezavantajlı gruplar bulunmaktadır. Bu dezavantajlı grupların başında ise engelli bireyler gelmektedir. Engelli çocuklar ve gençler farklı nedenlerden ötürü eğitim alanından dışlanabilmektedir. Özellikle engelli çocuklar ve gençler, okulların mekânsal düzenlemeleri ve fiziksel erişim sorunları nedeniyle dışlanarak dezavantajlı bir konuma sokulmaktadır. Keza okul kültürü, müfredat ve eğitimin yapısı da engelli çocukların ve gençlerin dışlanmalarını üreten engelleyici bariyerler barındırmaktadır (Barton, Armstrong 2011: 314-315).

Toplumsal çerçevede inşa edilen engellilik ile eğitim arasındaki ilişki dinamik bir özellik taşımaktadır. Engellilik oranı, OECD ülkelerinde eğitim düzeyi düşük olan bireylerde %19 iken, eğitim düzeyi daha yüksek olan bireylerde ise bu oran %11’dir. Dolayısıyla eğitim düzeyi düştükçe, engellilik oranı da artmaktadır.

Ayrıca UNESCO'ya göre gelişmekte olan ülkelerde, engelli çocukların yaklaşık %90'ı okula gidememektedir (Özgökçeler 2015: 340). Bu durum, bireylerin eğitim düzeyleri ile engellilik durumları arasında bir ilişki olduğunu göstermekle birlikte engelli bireylerin, eğitim hizmetlerinin dışında da tutulduğunu göstermektedir.

Engelli bireylerin de diğer bireyler gibi eğitim ortamlarına katılma ve kapasitelerini geliştirme hakları bulunmaktadır (Fazlıoğlu 2011: 148). Oysaki herkes için temel bir hak olan eğitim hakkından engelli bireylerin eşit şekilde yararlandığını söylemek güçtür. Özellikle eğitim binalarının ve fiziki çevrenin engelli bireylere göre dizayn edilmediği görülmektedir (Kulaksızoğlu 2011: 23). Bu eksiklikler, bireylerin önüne çeşitli engelleyici bariyerler koyarak onları eğitim hizmetlerinin dışında tutmaktadır. Oysaki eğitim hakkı temel bir insani hak olarak değerlendirilmektedir.

Eğitim hakkının temel bir insan hakkı olarak ele alınması, sosyal devlet anlayışı ile ilişkili bir paradigmaya vurgu yapmaktadır. Sosyal devletler, bütün yurttaşlarının eğitim haklarını eşit bir şekilde düzenlemekle mükelleftir. Eğitim sosyal dışlanma, işsizlik ve yoksulluk gibi çeşitli sosyal sorunların çözülmesinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, aynı zamanda sosyal adalete de hizmet etmektedir (Şişman 2014: 58). Bu bağlamda, engelli bireyler açısından eğitim önemli bir yere sahiptir. Eşit fırsatlarda sunulan eğitim hizmeti, engelli bireylerin bağımsız bazı davranışlar kazanmaları, sosyalleşmeleri ve meslek sahibi olmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla eğitim hizmeti, engelli bireylerin toplumsal dışlanmadan ve diğer sorunlardan kurtulmalarında önemli bir fonksiyon üstlenmektedir (Burcu 2015: 107). Başka bir söylemle, engelli bireylerin birçok alanda yaşadıkları sorunların çözülmesinde anahtar bir işlev gören eğitim hizmeti, aynı zamanda bireylere bazı mesleki beceriler de kazandırarak bireylerin istihdam edilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu noktada, engelliler açısından eğitimin önemi daha da artmakta, çeşitli fonksiyonel eğitim politikalarının üretilmesi zorunlu görünmektedir.

Türkiye'de engelli çocukların eğitiminden sorumlu olan kamu kurum ve kuruluşlarının uygulamaları için çeşitli politikalara yönelik hedefler bulunmaktadır. Ancak bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için pratik düzenlemelerin yetersiz kaldığı görülmektedir (Düşkün 2016: 18). Böylece Türkiye'de engelli genç bireylerin eğitim düzeyi, ortalamanın altında kalmaktadır. Engelli bireyler, sadece okullardaki fiziksel

tasarımlarla ilgili sorunlar yaşamamakta, farklılıklarından ötürü hedef gösterilerek küçümsenebilmektedir. Bireyler, genellikle ön yargılardan ve zihinsel farkındalık eksikliğinden ötürü bazı negatif tutum ve davranışlarla karşılaşabilmektedir (Köten, Erdoğan 2014: 249-250). Dolayısıyla bu negatif tutum ve davranışların toplumsal ve ideolojik bir inşa olduğu söylenebilir. Dışlayıcı ideolojilerin ve pratiklerin kaynağını oluşturan toplumsal ve kültürel anlayışların inşa süreci, çeşitli önyargıların ve stereotiplerin sonucudur. Bu önyargı ve stereotipler, engelli çocuk ve gençlerin eğitim hizmetlerinden faydalanmasının önüne çeşitli engelleyici bariyerler koyarak bireylerin çeşitli sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır.

Yeti yitimleri, engelli çocukların eğitimini etkileyebilmekte; ancak çocuğun okula ulaşmasını engelleyen fiziksel mimari, olumsuz personel tutumları ve uygun olmayan müfredatların varlığı asıl engelleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal model, engellilerin yaşadıkları ekonomik, toplumsal ve siyasal engellerin açıklanmasına katkı sağlamaktadır (Oliver, Barnes 2010: 552). Evrensel ölçekte artık birçok ülke bu modelin argümanları ekseninde engellilik politikalarını belirlemektedir.

Son yıllarda dezavantajlı bir grup olarak engelli çocuklar ve gençlerin adil bir eğitim hizmeti almaları için çeşitli politikalar geliştirilmektedir. Bu noktada, bireylerin bağımsızlığı ve toplumsal ilişkileri için eğitimin erken dönemlerde başlaması önem kazanmaktadır. Ayrıca eğitim hizmetleri, diğer bireylerin engelli bireyler konusunda bilinçlenmesini de sağlamaktadır (Burcu 2007: 12). Zira bireylerin, günlük pratiklerinde sergiledikleri tutum ve davranışların inşasında, eğitim kurumu önemli bir işleve sahiptir. Çünkü eğitim kurumu, bireylerin toplumsal edimlerinde ve sosyalizasyon sürecinde ailelerden sonra etkili olan ikinci kurumdur.

Sosyalizasyon sürecinde çocukların ailelerinden sonra karşılaştıkları en önemli kurum eğitimidir. Engellilik ekseninde, çocuklara verilen eğitim “özel eğitim” olarak adlandırılmaktadır. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra özel eğitim imkânlarının artmasıyla birlikte engelli bireyler, toplumsal yaşamda daha görünür hale gelmişlerdir (Doğan, Çitil 2011: 37-38). Ancak çeşitli sorunlar yaşanarak bazı kazanımlar sağlanabilmiştir. Bununla birlikte bu görece gelişmeler, engelli bireylerin toplumsal bazda tam katılım sağlayarak bağımsız hareket

edebildiği anlamına gelmemektedir. Bireylerin, toplumsal bütünleşme ve bağımsız hareket etme imkânlarının eşit bir şekilde geliştirilmesine dönük çeşitli çalışmalara ve düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Engelli çocuk ve gençlerin toplumsal katılımları ve bağımsız hareketleri için kaynaştırma eğitiminin daha etkin bir şekilde kullanılması ve eğitimin daha kapsayıcı olması gerekmektedir.

Kaynaştırma eğitiminin her ne kadar bazı eksik yönleri olsa da çeşitli avantajları olan bir uygulamadır. Kaynaştırma eğitimini sadece özel eğitime ihtiyacı olan birey açısından değerlendirmemek gerekmektedir. Kaynaştırma eğitimi, sınıftaki diğer çocukların, öğretmenlerin, ailelerin ve toplumun da engellilik konusunda farkındalık kazanmasını sağlamaktadır (Arslan, Altıntaş 2014: 176). Bu çerçevede, eğitim gören engelli çocukların okulda dışlanmamalarında öğretmenlerin rolü önem arz etmektedir. Ayrıca diğer öğrencilerin aileleri de dışlayıcı tutumların seyrini etkileyebilmektedir (Sart, Barış 2016: 30). Ancak Çolak ve Çetin'in (2014) yaptığı bir çalışma, öğretmenlerin engellilik olgusu ile ilgili tutum ve algılarının, beklenen düzeyin altında olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla engelli öğrencilerin dâhil olmalarında önemli bir fonksiyonu bulunan öğretmenlerin bu konudaki tutum ve algılarının güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca engelli çocukların eğitimleri ve bütünleşmeleri için okulların ve öğretmenlerin daha fazla sorumluluk almaları gerekmektedir (Reid, Knight 2006: 21).

Engelli öğrencilere yönelik bakış açısını etkileyen faktörlerden biri de ders materyalleri ve müfredattır. Eğitim ve öğretimde bir araç olarak kullanılan bu materyallerin ve müfredatların çeşitli sorunlar barındırdığı görülmektedir. Bu konuda Ergün (2017) tarafından yapılan bir çalışma, 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında okullarda ders kitabı olarak okutulan farklı sınıf ve branşlardan toplam 37 kitabın incelenmesini konu edinmiştir. Çalışmaya göre, ders kitaplarında engelli bireylerin başarıları bireysel çabalarına bağlanarak istisnalaştırılmıştır. Yine çalışmada, ders kitaplarında engelli bireylerin sadece engellilik durumlarına vurgu yapılarak bir kimikleştirmeye gidildiği, engelliliğin bir toplumsal sapma ve hastalık olarak görüldüğü belirtilmiştir. Dolayısıyla engelli bireylerin hak temelli bir yaklaşımla değil, yardım temelli bir yaklaşımla ele alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca Bahadır ve arkadaşları (2016)'nın engelli üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları bir çalışma, üniversitenin fiziksel tasarımının engelli öğrenciler için uygun olmadığını, ders

materyalinin engelliler için yetersiz olduğunu ve diğer bireylerin engellilere yönelik olumsuz tutumlara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu yüzden okullarda, öğrencilerin engel türlerine uygun şekilde ölçme yöntemlerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Ders materyallerinin de bu çerçevede oluşturulması gerekmektedir (Karakuş vd. 2017: 2584). Ayrıca engelli bireylerin okullarda yaşadıkları problemlerin çözümüne odaklanılırken engelli bireylerin fikirlerine de başvurulması gerekmektedir (Ayan Ceyhan 2015: 123). Ancak bu şekilde sorunlar gerçekçi bir şekilde tespit edilerek çözülebilmektedir. Eğitim kurumlarında fırsat eşitliğinin sağlanması ve eğitimin kapsayıcı olması, bireylerin yaşadıkları dışlanmayı minimize etmektedir.

Kapsayıcı eğitim, engellilikle ilgili önemli konulardan biridir. Çünkü insan haklarının uygulanmasıyla ilgili bir durumu da yansıtmaktadır (Rioux 1999: 97). Kapsayıcı bir eğitim politikası, okullarda fırsat eşitliğinin sağlanmasının temel parçasıdır. Bu bağlamda fırsat eşitliği politikası, kurumlarda yaşanan olumsuz ve dışlayıcı uygulamaların değiştirilmesini sağlamaktadır (Barton 1997: 234). Başka bir ifadeyle, kapsayıcı eğitim, engelli bireylerin ikinci sınıf yurttaş olarak görülmesine neden olan ön yargıların yıkılmasını sağlamaktadır (Lawson 2001: 217). Bazı ülkelerde eğitim, istihdam ve diğer toplumsal katılım alanlarından dışlanan engelli bireyler, niceliksel artışlarıyla beraber dâhil olmada farklı eğitim biçimlerini kullanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla bireyler eğitimi; siyasal, sosyal ve ekonomik statünün geliştirilmesi için kullanmışlardır (Chimedza, Peters 1999: 8).

2.8.3. Ekonomi ve Çalışma Yaşamı

İş, insanlara bağımsız bir yaşam için maddi araçlar sağlamaktadır. Bu yüzden, engelli bireylerin, çalışma hayatına erişimleri ve adil çalışma şartlarına sahip olmaları önemlidir. Dolayısıyla çalışma hakkı, diğer haklar gibi önem arz etmektedir (Bruce, Quinn, Kenna 2002: 99). Ancak engelli bireyler, iş bulmada çeşitli sorunlar yaşamakta ve evrensel bir hak olan çalışma hakları ihlal edilmektedir. Bu nedenle, bazı baskıcı toplumsal yapılar tarafından engellenen bu hak için çeşitli özel düzenlemelerin yapılması önemlidir (Ife 2017: 26). Çünkü tüm bireylerde olduğu gibi engelli bireylerin yaşamlarını da etkileyen önemli faktörlerden biri ekonomik

koşullardır. Bu bağlamda, yapılan birçok çalışma, engellilik ile maddi koşullar arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Engelli bireylerin yaşamlarını etkileyen önemli etkenlerden biri ekonomik yapıdır. Ekonomi, aynı zamanda bireylerin sosyal ve kültürel yaşamlarını da etkilemektedir (Cılga 2001: 85). Fakat dünyanın her yerinde engelli bireylerin, sosyoekonomik hiyerarşinin alt basamağında olduğu görülmektedir. Çünkü engelli bireylerin büyük çoğunluğu istihdam sorunu yaşamaktadır. Çalışan bireyler ise genelde statüsü yüksek olmayan mesleklerde faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Engelli bireylerin istihdam sorunlarını çözmek için uygulanacak ilk stratejilerden biri, onları dışlayan sosyal, siyasal ve ekonomik faktörlerin ele alınmasıdır (Schriner 2011: 274). Onları çalışma yaşamından dışlayan faktörlerin belirlenmesi, özellikle sanayileşme ile birlikte ivme kazanan işsizlik ve yoksulluk sorununun çözülmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü sanayileşme ve kapitalizmle birlikte başta engelli bireyler olmak üzere çeşitli dezavantajlı gruplar çalışma yaşamının dışına itilmiştir.

Sanayileşme ile birlikte yeniden tasarlanan işyerleri, egemen toplumsal algılar ekseninde şekillenmiştir. Bu şekillenme, onlar için daha üretken olan bireyler baz alınarak pratikleştirilmiştir (Gleeson 2011: 376). Sanayileşme ile sayıları artan fabrikalarda çalışamayan ve modern iş gücüne uygun bulunmayan bireyler, “engelli” kelimesi ile ifade edilmişlerdir (Galvin 2011: 485). Böylece mekanik ve seri üretime dayalı bu yeni ekonomik sistemle birlikte engelliler, iş gücünün dışında tutularak yoksullaştırılmıştır.

Bu uygulamalarla engelli bireyler, yeni çalışma sisteminin dışına itilmişlerdir. Bu çerçevede, genelde engelli bireylerin kendilerine bakma kabiliyetinin azaldığı varsayılmaktadır. Bu yüzden engelli bireyler, “bağımlı insanlar” olarak adlandırılmaktadır (Morris 1993b: 150). Özellikle duygusal engelli bireylerin, çalışma yaşamına dâhil olmaları daha güç olabileceği gibi, bazen işsizlik deneyimi de çeşitli psikolojik rahatsızlıklar doğurabilmektedir (Banks, Jackson 1982: 795). Dolayısıyla engelli bireylere yönelik bu uygulama ve deneyimler, farklı sorunlara neden olmaktadır. Bu bakış açısı, onları ekonomik anlamda da bağımlı hale getirmektedir. Böylece engelli bireylerin, üretken ve bağımsız bir şekilde yaşamlarını

idame etmeleri için gerekli olan iş olanaklarına erişimleri engellendiğinden bireyler giderek yoksullaşmaktadır.

Engelli bireylerin büyük bir kesiminde yoksulluk yaşanmakta, gelirleri ile giderleri arasında bir dengesizlik durumu söz konusudur (Özmen, Çetinkaya 2012: 40). Zira bireyler, iş gücünün dışında tutulmaktadır. Engelliler, tam katılımdan ve eşitlikten dışlandıklarından çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Dolayısıyla engelliler, yoksulluktan derin şekilde etkilenen bir kategoriyi temsil etmektedirler (Priestley, Hemingway 2007: 37). Yaşanan bu yoksulluğun en büyük nedenlerinden biri işsizliktir. Buna gerekçe olarak genellikle performans düşüklüğü gösterilmektedir. Dolayısıyla hükümetler, engelli bireyleri donatmak için bazı hedefler belirlemek zorundadır. Ayrıca engelli bireylerin önündeki çalışma engellerinin de ortadan kaldırılması gerekmektedir (Oliver 2004: 22). Özellikle istihdam sorunları, engelliler arasında çok genç olan bireyler, çok yaşlı olan bireyler ve kadınlarda daha fazladır (Boman vd. 2015: 128).

Engelli bireylerin istihdam endişeleri, dünyanın her yerinde önemli bir problemdir. Engelli bireylerin, çalışma hayatına katılmak için gerekli imkânlara sahip olmaları, yaşam kalitelerini önemli derecede etkilemektedir (Schriner 2011: 269-270). Bu nedenle engelli bireylerin, bir ekonomik gelire sahip olması önemlidir. Engelli bireylerin tedavi, rehabilitasyon, bakım gibi giderlerinin olması aileye ek yük getirmekte ve engelli bireylerin yaşamını olumsuz etkileyebilmektedir (T. İnal 2011: 79). Diğer bireylerden farklı giderleri olan engelli bireylerin, çalışma yaşamına dâhil olmaları ve ekonomik bağımsızlığa sahip olmaları, hem onları yoksulluktan kurtarmakta hem de onların yaşam doyumlarını artırmaktadır.

Engelli bireyler, genelde yoksul ve eğitim düzeyi düşük olan bir kategoride bulunmaktadır (Davis 2011: 516). Dünyanın her yerinde işsizlik sorunu yaşayan engelli bireyler, giderek yoksullaşmaya devam etmektedirler. Ayrıca engelli bireyler, engelliliğin ek maliyetleri ile de uğraşmaktadırlar (Köten, Erdoğan 2014: 28). Bu durum, onların yoksullaşmalarına neden olmakta ve onları başkalarına bağımlı hale getirmektedir. Engellilerin deneyimledikleri işsizlik ve yoksulluğun çeşitli sebepleri bulunmaktadır.

Engelli bireylerin işsizlik yaşamalarının sebebi, çeşitli yeti kayıpları ve işlevsel kısıtlar değildir. Asıl sebepler yasal düzenlemelerin yetersizliği ile dışlayıcı toplumsal tutum ve algılardır. (Kolat 2010: 197) Imrie, bu dünyanın marjinalleştirilmiş bireylere hiçbir şey sunmadığını ya da çok az şey sunduğunu belirtmektedir (2011: 342). Dolayısıyla engelli bireyler de bu dezavantajlı durumu yaşamaya devam etmektedirler.

Engellilik, çalışmaya engel olan bir olgu değildir. Sonradan engelli olan birçok birey, eski mesleklerini icra edebilir. Bedensel yetilerini yitiren bireyler, eski mesleklerini icra edemeseler de bazı eğitim ve mesleki rehabilitasyon programlarıyla istihdam edilebilmektedirler (Seyyar 2006: 19). Engelli bireylere yönelik verilen bu eğitim ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri, bireylere çeşitli katkılar sağlayarak onların iş bulmalarını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca çalışan engelli bireyler, hem işverenler hem de engelli olmayan diğer bireyler tarafından çeşitli dışlayıcı uygulamalara maruz kalmaktadırlar (Baybora 2006: 266). Dolayısıyla bireyler, çalışma yaşamında çeşitli engellerle karşılaşmakta ve eşit koşullarda çalışmamaktadır.

Dezavantajlı bir grup olarak engelli bireyler, kariyer ve çalışma hayatı açısından yasal bağlamda desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır (Ören 2013: 198). Bu bağlamda devletlerin, engelli bireyleri eşit yurttaş olarak görerek onların kaygılarını gidermeye dönük çeşitli politikalar geliştirmeleri gerekmektedir (Schriner 2011: 276-277). Engellilerle ilgili bu politikalarda son yıllarda görece olarak bir ilerleme ve hareketlilik görülmekle beraber bu durumun, pratik yaşamdaki tüm sorunları çözmede yeterli olmadığı görülmektedir.

Uluslararası bağlamda engelli bireylerin çalışma hayatındaki sorunlarını ortadan kaldırmak için birbirinden farklı uygulamaların olduğu görülmektedir (Zaim Gökbay vd. 2011: 2). Dolayısıyla engelli bireylerin çalışma yaşamına dâhil edilmelerinde farklı yöntemler kullanılmaktadır. Kullanılan bu yöntemlerden biri korumalı işyeri yöntemidir. Ancak bu yöntem, engelli bireylerin bir arada çalışmasını öngördüğünden, bu yöntemin sosyal dışlanmayı yeniden ürettiği savunulmaktadır (Genç, Çat 2013: 368). Engellilerin çalışma yaşamına dâhil edilmeleri için başka çeşitli yöntemler de kullanılmaktadır. Bu çerçevede, engelli bireylerin çalışma

yaşamına dâhil edilmeleri için kota sistemi, evde çalışma sistemi, bireysel çalışma sistemi, kooperatifleşme sistemi gibi çeşitli uygulamalar da bulunmaktadır. Ayrıca engelli bireylerin kendilerine ait işyeri kurmalarının teşvik edilmesi, bireylerin çalışma yaşamına dâhil edilmelerine katkı sağlamaktadır (Şen 2018: 150).

Türkiye’de engelli bireylere yönelik çeşitli sosyal politikalar oluşturulmuştur. Engelli bireylerin, çalışma yaşamına dâhil edilmesi ve çalışma yaşamında karşılaşılan sorunların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, 50 ve üzerinde çalışana sahip olan iş yerlerinin engelli birey çalıştırılması zorunlu kılınmıştır (Yılmaz 2015: 87). Ancak Türkiye’de engelli bireylerin çalışma yaşamına katımları için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmasına rağmen engelli bireylerin, hangi işlerde çalışabilecekleri ve hangi desteklere ihtiyaç duyacakları konusunda bir veri tabanı oluşturulmamıştır (Burcu 2007: 71).

Türkiye’de çalışma yaşamına dair sorunlardan biri de engelli bireylerin işe girmelerini ve işyerlerine uyumlarını sağlayan yasal düzenlemeler bulunmasına rağmen işverenlerin yükümlülüklerini yerine getirmediğinde caydırıcı yaptırımların olmamasıdır (Kolat 2010: 215). İşverenlerin, başta kota sistemi olmak üzere yasal düzenlemelere göre hareket edip etmedikleri iyi bir şekilde denetlenmediğinden engelli bireylerin bu konudaki sorunları da devam etmektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin, çalışma yaşamına dâhil olmaları için denetimlerin yasal mevzuat çerçevesinde yapılması ve gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Çünkü engelli bireylerin çalışma yaşamına dâhil olmaları, onlara yalnızca ekonomik bağımsızlık kazandırmamakta aynı zamanda onların duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını da gidermektedir.

Engelli bireylerin istihdam edilmelerine yönelik kamusal politikalarının uygulanmasında bireylerin sahip oldukları eğitim ve donanımların baz alınması önemlidir (Anbarlı Bozatay, Ayyıldız 2018: 91). Başka bir ifadeyle, engelliler açısından istihdam edilebilirlik, sadece yetkililerin desteğiyle ilgili olmayıp aynı zamanda bireylerin yetenekleri ve “doğru kişinin doğru işte” çalışmasıyla da ilgilidir (Strindlund, Abrandt-Dahlgren, Ståhl 2018: 2915). Ancak bu mesleki donanım ve becerilerin sağlanması için de çeşitli eğitimlerin ve mesleki rehabilitasyon çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

2.8.4. Sosyal Güvenlik

Genellikle gelişmekte olan ülkelerde engelli bireylere yönelik sosyal güvenlik politikaları ve istihdam alanları yetersiz kalmaktadır (Düzgün Öncel, Karaoğlu 2016: 170). Engelli bireylerin, ekonomik açıdan bağımsız olmaları için istihdam olanaklarının yaratılması gerekmektedir. Bu durum, onların hem sosyal güvence sahibi olmalarını hem de sosyal ve duygusal bakımdan rahatlamalarını sağlamaktadır (Naçar vd. 2012: 77). Ancak engelli bireyler, genellikle çalışma yaşamının dışında tutularak yoksullaştırılmaktadır. Özellikle yeti kayıpları, insanların hem kazançlarının düşmesine neden olmakta hem de onlara çeşitli ek maliyetler getirmektedir (Morris 2001: 7). Dolayısıyla bu noktada, ekonomik sorunlar yaşayan engelli bireyler, sosyal güvenlik alanında da çeşitli sorunlar yaşamaya başlamaktadır.

Gelişmiş ülkelerde nüfus giderek yaşlandığından sosyal riskler de atmaktadır. Bu risklerden biri olan bakıma muhtaçlık için sosyal güvenlik sisteminde bakım güvencesini sağlayan modeller oluşturulmuştur (Seyyar 2006: 227). Başka bir söylemle, modern çağda engelli bireylerin hakları devletler tarafından güvence altına alınarak düzenlenmektedir. Türkiye’de de engelli bireylerin hakları ve sosyal güvenlikleri ile ilgili çok sayıda yasal düzenleme bulunmaktadır (Şişman 2011: 216). Ancak bu yasal düzenlemelerin, engelli bireyleri tam olarak güvence altına alabilecek kadar kapsamlı ve yaygın olmadığı görülmektedir. Ayrıca mevcut yasal düzenlemelerin, uygulama noktasında işlevsel kılınmadığı görülmektedir. Bu yüzden gündelik yaşamda, hâlen çeşitli sorunlar yaşanmaya devam etmektedir.

2.8.5. Sağlık ve Rehabilitasyon Hizmetleri

Evrensel ölçekte engelli bireyler, sağlık alanında çeşitli sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Bireylerin çok boyutlu bir şekilde yaşadıkları bu sorunlar, yapısal engeller ve kişilerden kaynaklanan engeller şeklinde kategorize edilebilmektedir. Yapısal engellerin başında fiziksel düzenlemeler, yasal etkenler ve sağlık sistemi sayılabilir. Kişilerden kaynaklanan engeller kapsamında ise sağlık çalışanlarının tutum ve davranışları ele alınmaktadır (ÖZİDA 2010: 36). Genel olarak engelli bireyler, bazı sağlık sorunlarından dolayı sağlık hizmetlerine daha fazla ihtiyaç duyabilmektedirler. Ancak bu bireylerin, çeşitli nedenlerden dolayı söz konusu hizmetlerden eşit şekilde faydalanamadığı görülmektedir. Engelli bireylerin bazı

yetilerini yitirmeleri ve sağlık sorunları yaşamaları ile yaş arasında bir ilişki bulunmaktadır. Yaş artıkça engellilik riski de artmaktadır.

Engellilik, uzun yaşayan tüm insanlar için neredeyse kaçınılmaz olan bir kimlik kategorisidir (McRuer 2006: 30). Her insan, engelli olabilir ve engelli bir kişinin “normal” olması da mümkündür (Davis 1998: 321). Biyotıp ve yardımcı teknolojiler, çeşitli yeti kayıplarının iyileştirilmesinde bazı seçenekler sunmaktadır (Shakespeare 2005: 147). Fakat genellikle hasta olarak görülen engelli bireyler, kendi hayatlarını kontrol eden bireyler olarak görülmemekte, sağlık uzmanlarının etkisindeki pasif bireyler olarak görülmektedir (Aysoy 2008: 26). Bu tıbbi indirgemeci anlayış, engelli bireylerin toplumsal ve kültürel bağlamda karşılaştıkları engelleri ikincil planda görmektedir. Oysaki engellilerin, sağlık hizmetleri dâhil olmak üzere birçok hizmetten yararlanmasını engelleyen bu toplumsal ve kültürel bariyerlerdir, başka bir ifadeyle sosyal dışlanmadır.

Sosyal dışlanma ve sağlık arasındaki bir ilişki bulunmaktadır. Bu kapsamda, bireylerin hastalanmaları, engelli hale gelmeleri ve erken dönemde yaşamalarını yitirmeleri, daha çok bireylerin bazı alanlarda yaşadıkları yoksunluklarla ilgilidir (Byrne 2005: 134). Yaşanan bu yoksunlukların da genelde toplumsal yapı tarafından inşa edildiği görülmektedir. Engellilik, toplumsal normların ve kültürel kodların bedenleri tahakküm altına alan engellerini açık bir şekilde ortaya sermektedir (Siebers 2011: 84). Toplumsal düzlemde inşa edilen bu engeller, zamanla iselleştirilmekte ve normalleştirilmektedir.

Genellikle sosyal bilimciler tarafından “normal” terimi standartlaşmış ve kalıplaşmış şeyler için kullanılmaktadır (Fichter 2012: 219). Öjeni gibi bazı öğretiler toplumda “normal” beden anlayışını geliştirirken aslında bir engelli beden inşa etmektedir. jeninin Darwin’in öğretisi ekseninde geliştiği düşünüldüğünde, jeninin “normal” olmayanları ayıklama çabası daha rahat anlaşılmaktadır (Braddock, Parish 2011: 193). Öjeni, engelliliğin olmaması durumunda dünyanın daha iyi bir yer olacağını ileri sürmüştür (Garland-Thomson 2017: 53). Dolayısıyla sağamlık, ulusal refah şemsiyesiyle bireyleri marjinalleştiren ve denetim altına alan toplumsal bağlamdaki bir inşadır (Galusca 2011: 244). Böylece arzulanan “sağlam” ve “normal” beden algısı bir ideolojik inşa olarak varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir.

Ayrıca bazı toplumlarda ideal bir beden algısının varlığı, engelli bireylerin farklı gösterilmesine ve dışlanmasına neden olmuştur.

İdeal bir vücudun hükümler olması, mevcut engellilik politikalarıyla ilgilidir. Bir fetüsün çeşitli yeti yitimleri nedeniyle aldırılmasını sağlayan anlayış ile beden in moda ya uygun şekilde inşasını destekleyen anlayış modern biyolojik ve politik anlayışın merkezinde yer almaktadır (Hughes, Paterson 1997: 331). Dolayısıyla “sağlamlık” anlayışının bir sonucu olarak yeti yitimleri olan bireylerin farklılıklarını gidermek için çeşitli uygulamaların ve düzenlemelerin öne çıkartılması söz konusu olmuştur. Ancak buradaki sorunun kaynağında bulunan tıbbi anlayış, mevcut engelleri sadece bireysel düzlemde bir patoloji olarak görmektedir. Bu sorunun toplumsal ve kültürel boyutu ihmal edilmektedir.

Tıp ve rehabilitasyon gibi uygulamalı alanlar, tüm eleştiri ve problemlere rağmen insanlara hizmet eden önemli alanlardır. Ancak Oliver’a göre, bu her iki alan da engelliler üzerinde kurulan toplumsal denetime katkı sunmaktadır. Ayrıca bu alanlar, kapitalist sistemin bir aygıtı olarak “sağlam bedenli” bireylerin inşasına hizmet etmektedir (2011b: 236). Engelli bireylere yönelik hâkim anlayışın kaynağı olan bu tıbbi model, uzun yıllar egemenliğini sürdürmüştür. Bireylerin yaşadıkları sorunlar, bireysel ve patolojik olarak görülmüş olup bireyler, tedavi edilerek normalleştirilmeye çalışılmıştır.

Shakespeare, engellilik olgusunun değerlendirilmesinde tıbbi ve sosyal modellerinin ötesine geçilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre engelli bireyler, çeşitli tıbbi müdahalelere ihtiyaç duyabilmektedirler. Ancak bireylerin, tıbbi koşullarla tanımlanması ve tedaviyle düzeltilebileceği anlayışından ziyade çevresel ve sosyal değişim koşullarının önemszenmesi gerektiğini savunmaktadır (2004: 19). Bu noktada toplumsal koşulların, sağlık hizmetlerine erişimde de çeşitli engeller doğurduğu görülmektedir. Toplumsal koşullar, aynı zamanda sağlık hizmetlerin hizmet kalitesini de olumsuz etkilemektedir.

Sağlık hizmetlerinde belirli bir kaliteye ulaşmak için ekonomik, sosyal ve tıbbi etkilerin bir düzen içinde dengelenmesi gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinin, bu bağlamda yeniden yapılanması zaruri görünmektedir (İnan vd. 2013: 727). Ayrıca bireylere önemli katkıları olan rehabilitasyon hizmetlerinin de gözden geçirilmesi

gerekmektedir. Çünkü rehabilitasyon hizmetleri, engelli bireylerin eğitim, çalışma yaşamı ve toplumsal katılımlarını pozitif yönde etkilemektedir. Rehabilitasyon hizmetleri, hem engelli bireyleri hem de ailelerini destekleyerek güçlendirmektedir (DSÖ, DB 2011: 103).

Engellilik, komplike bir olgu olduğundan sadece bireyleri etkilememekte, aynı zamanda bireylerin ailelerini de etkilemektedir. Bu bağlamda, engelli çocuklara yönelik hizmet veren uygulayıcıların, sadece çocukların ihtiyaçları doğrultusunda değil, bütün ailenin desteklenmesi doğrultusunda çalışmaları gerekmektedir (Dervishaliaj 2013: 582). Zira engelli çocuğun birincil derecede bakıcısı olan kişiler, depresyon ve anksiyete gibi çeşitli psikiyatrik sorunlar yaşayabilmektedirler (Dowling, Dolan 2001: 30). Bu çerçevede engellinin ailesinin de desteklenmesi ve rehabilite edilmesi önem taşımaktadır.

Türkiye'deki sağlık sistemi, ailelerin varlığını dikkate almaktadır. Rehabilitasyon uygulamalarında ve çeşitli düzenlemelerde bu durumun önemsendiği görülmektedir. Aileler, rehabilitasyon uygulamalarını destekleyici faaliyetlerde bulunmakta ve bireylerin çeşitli günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında aktif rol almaktadır (Bezmez, Shakespeare, Yardımcı 2019: 3). Türkiye'de engelli bireylere yatılı ve gündüzlü hizmet ile evde bakım hizmeti verilmektedir. Ayrıca bakıma ihtiyacı olan bireyleri aile ortamında tutmak için evde bakım ücreti verilmektedir (Can 2013: 98). Evde bakım ücreti uygulamasının, birçok bireyi aile ortamında tuttuğu görülmektedir. Böylece bireylerin, duygusal ve sosyal anlamda da çeşitli sorunlar yaşamalarının önüne geçilmektedir.

Bireylerin, bedensel ve ruhsal bakımdan sağlıklarının korunması temel bir haktır. Sağlık, her ne kadar bireysel bir problem gibi görülse de aslında toplumsal yönü de olan bir kavramdır. Modern dönemde devletler, engelli bireylerin sağlığını korumaya ve geliştirmeye çalışmaktadır (Sapancalı 2005: 183). Bu çerçevede, engelli bireylere yönelik çeşitli ödenekler ayrılmaktadır (Cooke, Bradshaw, Lawton 1983: 147).

Modern çağda sağlık alanında, engelli bireyler için yapılan birçok düzenleme olmakla birlikte, başta sağlık hizmetlerine erişim olmak üzere çeşitli sorunlar da yaşanmaya devam edilmektedir. Ayrıca engelli bireylerin tüm sorunlarının, tıbbi

çerçeveye indirgenmesi ne kadar eksik bir bakış açıysa, tıbbi tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin önemsiz görülmesi de o denli eksik bir bakış açısidir. Zira tıbbi tedavilerin ve rehabilitasyon hizmetlerinin, engelli bireylerinin yaşamlarını bazı noktalarda önemli oranda kolaylaştırdığı ve olumlu katkılar sağladığı görülmektedir.

2.8.6. Siyasal Haklar ve Katılım

Engelli bireylerin siyasal hakları ile ilgili tartışmalar, genellikle oy kullanma hakkı çerçevesinde yapılmaktadır. Engeli bireylerin siyasal haklarını kullanma koşulları, diğer bireylere göre daha sınırlıdır. Özellikle zihinsel engelli bireylerin, bu haktan men edilmesi söz konusudur. Ayrıca görme engelli bireylerin, gizli oy kullanma hakları ihlal edilmektedir. Pratikte bazı düzenlemeler yapılmadığı için bu engeller ve ayrımcı uygulamalar yaşanmaya devam edilmektedir (ÖZİDA 2010: 38-39). Aslında engelli bireylerin siyasal hakları sadece siyasal yaşama katılımı ile ilgili olmayıp daha geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır.

Engelli bireylerin siyasal yaşama katılma oranları, bütün dünyada düşük bir seviyede kalmaktadır. Zira engelli bireylerin siyasal yaşama katılımlarının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Engelli bireylerin siyasal partilerde görev almaları, milletvekili, belediye başkanı ve meclisi üyesi olmalarının önünde çeşitli yasal ve toplumsal engeller bulunmaktadır (Oran 2017: 53). Engelliler Konfederasyonu adına Karataş (2017) tarafından yapılan ve engelli bireylerin siyasal yaşama katılımlarını ve algılarını araştıran bir çalışmaya göre, engelli bireylerin %77,3'ü siyasal partilerin ve yöneticilerinin siyasal yaşama katılımlarını desteklemediğini beyan etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %75,5'ine göre engelli bireyler, siyasal yaşama yeterince katıl(a)mamaktadır. Çalışmaya katılan engelli bireylerin %67,5'i, siyasal yöneticilerin, engellilerin siyaset yapmaları konusunda ön yargılı olduğunu düşünmektedir.

Kurumsallaşmış eşitsizlikler yaşayan engelli bireyler açısından siyasal faaliyet bilinci önem arz etmektedir. Bütün baskı biçimleriyle mücadele etmek, dayanışma içerisine girmek ve engelleri ortadan kaldırmaya çalışmak, politik bilinci de güçlendirmektedir. Politik bir bilince sahip olan engelli bireyler, insan haklarına dayalı bir mevzuat ve sosyal adalet için de uğraşmaktadır (Barton 2001: 3). Ancak

engelli bireylerin siyasete katılımları, siyasal sistemlerin demokratik bir şekilde düzenlenmesine bağlıdır. Engelli bireylerin siyasal anlamda üst düzeyde temsil edilmeleri, sorunların daha etkin bir şekilde çözülmesini de sağlamaktadır (Oran 2011: 28). Dolayısıyla engelli haklarının eşitlik ekseninde gerçekleşmesi için engelli bireylerin, siyasal katılımı ve çeşitli yönetim kademelerinde bulunmaları önem arz etmektedir. Çünkü engelli bireyler, hukuk ve adalet alanında da çeşitli sorunlar yaşamaya devam etmektedirler.

Hukuk, uzun bir süre engellilik olgusunu tıbbi model ekseninde değerlendirdiği için engelli bireyleri, hak sahibi olan bireyler olarak görmemiştir. Ancak son yıllarda, mevzuat tüm bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almaya başlamıştır. Bu noktada, engelli bireylerin, hak ve özgürlükleri konusunda istenen düzeyde bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir. Ayrıca engelli bireyler, adalete erişimde çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar (Gül 2015: 50). Yaşanan bu sorunlar, engelli bireylerin adaletle ilgili koşullarını, beklentilerini ve tutumlarını etkilemektedir. Özellikle hem engelli bireylerin hem de ailelerinin yasal hakları konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir.

Yirmi birinci yüzyılda adalete erişim hakkı, yalnızca adalet binalarındaki hizmetlerden faydalanmak olarak görülmemektedir. Adil bir yargılama için gerekli olan sosyal ve ekonomik koşullar da bu hak kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca adliye binalarında halen bazı fiziksel sorunlar bulunmakta olup engelli bireyler için işaret dilini bilen personelin olmaması ve barolarda engelli bireyler için herhangi bir birimin olmaması da devam eden sorunlardır (Ertürk vd. 2014: 383). Başka bir ifadeyle, adalet sistemine katılan mağdur engelli bireyler birçok sosyal, duygusal ve fiziksel sorun yaşamaktadırlar (Aykara, Özkan 2017: 149). Engelli bireyler, adalete erişim olanakları bakımından yaşadıkları dezavantajlı durumu, yasal haklarının uygulanmasında da yaşamaktadırlar.

Hukuk, engelli bireylerin yaşadıkları ayrımcılıkla mücadelede kullanılabilecek etkili araçlardan biri olmakla birlikte, tek başına sorunu çözmekte yetersiz kalmaktadır. Ancak hukukun, güçlü bir araç haline gelmesi için bazı bütüncül politikalarla desteklenmesi gerekmektedir (Gül 2015: 58). Dolayısıyla

bütüncül politikalarla desteklenen hukuk sisteminin, sorunların çözülmesine katkı sağlaması daha da kolaylaşmaktadır.

2.8.7. Sosyal ve Kültürel Yaşama Katılım

Sosyal bir varlık olan insanın toplumsal etkileşimde bulunması bir gerekliliktir. Toplumsal ilişkiler, bireylerin hem ruh sağlığını hem de beden sağlığını olumlu yönde etkilemektedir. Bu çerçevede, engelli bireylerin de diğer bireyler gibi toplumsal faaliyetlere bağımsız ve etkin bir şekilde katılması gerekmektedir. Engelli bireylerin de çeşitli sanatsal, kültürel ve sportif aktivitelere katılması, serbest zamanını değerlendirerek dinlenmesi ve eğlenmesi temel bir haktır. Fakat engelli bireylerin, bu temel haklarını eşit, adil ve bağımsız bir şekilde kullanamadığı görülmektedir. Başta sosyal dışlanma olmak üzere birçok sorun yaşayan engelli bireyler, çeşitli toplumsal ve kültürel etkenler nedeniyle bu temel haklarından mahrum kalmaktadırlar. Özellikle bu sorun ve etkenler, sosyal model çerçevesinde ele alınmaktadır.

Sosyal model, engelliliği toplumsal bir sorun olarak değerlendirmektedir. Buna göre, yeti yitimi her ne kadar bireysel bir durum olsa da bireylerin gündelik yaşamda toplumsal katılım sağlayamamaları ve sorun yaşamaları sosyal dışlanma ile ilişkilidir (Altuntaş, Atasü-Topçuoğlu 2016: 33). Toplumsal bağlamda acımayı ve merhameti esas alan anlayış, engelli bireyleri birçok alanın dışında tutmaktadır. Dolayısıyla bu anlayış, engelli bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını savunarak, onların ihtiyaçlarının toplumsal düzlemde karşılanması gerektiğini benimsemektedir (Akbulut 2012: 162). Özbulut ve Özgür Sayar (2009)'ın yaptıkları bir çalışmaya göre, hem engelli bireyler hem de aileleri ekonomik, sosyal ve duygusal açıdan toplumsal yapının dışında kalmaktadır. Dolayısıyla farklı sorunlar deneyimleyen engelli bireyler, toplumsal yapıda çeşitli olumsuz tepkilerle karşı karşıya kalabilmektedir.

Bireylerin karşılaştıkları bu olumsuz sosyal tepkiler, yaşam tarzlarının değişmesine neden olmaktadır. Ayrıca bireyler, toplumsal yaşamda taciz, negatif bakışlar ve gülme gibi çeşitli olumsuz tepkilere maruz kalmaktadırlar (Shakespeare, Thompson, Wright 2010: 27). Burcu (2007)'nin engelli bireylere sorduğu, toplumsal yaşamda diğer bireylerin kendilerine nasıl baktıklarına dair soruya karşılık olarak;

engelli bireylerin %51,1'i acınılan kişiler olarak görüldüklerini ve %25,3'ü de dışlanan kişiler olarak görüldüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca %10,5'i küçümsenen kişiler olarak, %7,4'ü de güvenilmeyen kişiler olarak görüldüklerini belirtmişlerdir

Türkiye toplumu engellilik olgusunu, zaman zaman “günahın cezası”, “günahın kefareti”, “kötülüğün sonucu” ve “Allah’ın sınavı” gibi çeşitli dinsel ve geleneksel şekillerde anlamlandırmaktadır (Nazlı 2012: 29). Bu noktada, medya ile toplumsal yapı arasındaki ilişkinin etkisi öne çıkmaktadır. Medyanın engelli bireylerle ilgili bakış açısı ile toplumun engelli bireylere yönelik algısı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle medyanın engellilik olgusunu, kalıp yargılardan uzak bir paradigma ekseninde değerlendirmesi gerekmektedir (Toker 2017: 33). Ancak medyanın bu yönde bir işlev icra etmediği ve bu noktada hâlen çeşitli sorunların olduğu görülmektedir.

Yaşanan sorunlara rağmen engelli bireyler, kimliklerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede, genellikle toplumdaki diğer bireylerin, kimliklerini ideal bir çerçevede sunma gayretinde oldukları mecralardan biri sosyal medyadır. Engelli bireyler ise genelde bu mecra da kimliklerini olduğu gibi göstermekte, herhangi bir farklılaştırmaya başvurmamaktadırlar (Koç 2017: 279). Engelli bireyler iş durumlarını, eğitim düzeylerini veya bedensel durumlarını idealize etme yoluna gitmemektedirler.

Tahminlere göre engelli bireylerin büyük çoğunluğu yoksul, işsiz ve düşük eğitim düzeyine sahiptir (Davis 2013: 274). Bu dezavantajlı durum, bireylerin sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere katılımlarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca engelli bireylerin, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılım sağlamalarını etkileyen faktörlerden biri de toplumdaki diğer bireylerin eğitim düzeyleri, mesleki konumları ve cinsiyetleridir. Bu bağlamda, Şahin ve Cengiz (2017)’in bir üniversitenin idari ve akademik personeli üzerinde yaptıkları bir çalışmaya göre, çalışanların engelli bireylere yönelik tutumlarının bireylerin eğitim düzeylerine, cinsiyetlerine ve görev pozisyonlarına göre değiştiği bulunmuştur. Kadınların daha çok olumlu tutumlara sahip olduğu ve genel olarak eğitim düzeyi yükseldikçe engelli bireylere karşı olumlu tutumların da arttığı tespit edilmiştir.

Toplumsal çerçevede üretilen olumsuz tutum ve davranışlar, engelli bireylerin toplumsal ve kültürel bazda çeşitli etkinliklerde bulunmasını engellemektedir. Özellikle bireylerin, bazı damgalanmalara maruz kaldıkları görülmektedir. Bazen görünür bir damgası olan bireyler, karmaşık sosyal ortamları tekin olmayan bir etkileşim alanı olarak görebilmektedir. Bireyler bu ortamları, bazı deneyimlerinden ötürü rahatsız edici olarak düşünebilmektedir (Goffman 2019: 47). Bu bakış açısı ise engelli bireylerin ötekileştirilmelerine, dışlanmalarına ve damgalanmalarına neden olmakta; onları, sosyal ve kültürel faaliyetlerden izole etmektedir.

Engelli bireylerin bağımsız bir şekilde sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmasını etkileyen bazı duygusal ve ailesel etkenler bulunmaktadır. Bununla birlikte, engelli bir çocuğun bağımsız bir yetişkine dönüşmesini engelleyen çeşitli faktörler de vardır. Bireylerin yıllarca bağımlı halde yaşadıkları ebeveynleri de zamanla kendilerine bağımlı hale gelebilmektedir (Morris 1993b: 96). Dolayısıyla bu durum, bireylerin bağımsız bir biçimde hareket etmesini olumsuz yönde etkilemekte ve onları birçok faaliyetin dışında tutmaktadır.

Engelli bireylerin bağımsız bir biçimde sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmaları için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çerçevede, engelli bireylerin örgütleri de engellilerin yaşamlarını olumlu etkileyecek olan çalışmalara katılmak istemektedir. Fakat bu kuruluşların, kendi araştırma projelerini yürütmek için gerekli finansmana ve kapasiteye sahip olmadıkları görülmektedir (Priestley vd. 2010: 742). Yine de bu durumun zamanla farklılaşabileceği göz önüne alınmalıdır. Toplumsal yaşam dinamik bir yapı gösterdiğinden bu dinamizm, bireyleri de etkilemektedir. Dolayısıyla insanlar, değişen fırsatlara uyum sağlamak zorundadır (Shakespeare vd. 2019: 4). Engelli bireylerin ve örgütlerinin de bu ekseninde hareket ederek bazı koşulları avantaja dönüştürmeleri önem arz etmektedir.

Engelli bireyler de bağımsız hareket etme ve mutlu bir yaşam sürme hakkına sahiptirler. Bu bağlamda, bireylerin çeşitli gerçekçi projelerle güçlendirilmeleri gerekmektedir (Cılga 2001: 88). Engelli bireylerin, bağımsız hareket etmeleri ve toplumsal katılım sağlamaları amacıyla son zamanlarda bazı yeni tasarımlar geliştirilmektedir (Özsan, Hasret 2017: 92). Bu kapsamda, engelli bireylere yönelik toplumsal bazdaki ön yargıları pozitif bir yöne dönüştürmek önemlidir. Ayrıca

engelli bireylere ve ailelerine danışmanlık hizmeti vermek, bireylerin toplumsal katılımlarını kolaylaştırmaktadır (Genç 2015: 85).

Engelli bireylerin toplumsal katılımlarını engelleyen toplumsal anlamdaki bilinç durumunun dönüştürülmesi önem arz etmektedir. Bunun için öncelikle, dışlayıcı söylem ve eylemlerle mücadele edilerek engelli bireylerin hakları koruma altına alınmalıdır (Özateş Gelmez 2018:199). Hakları koruma altına alınan engelli bireylerin; sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere bağımsız, etkin ve eşit bir şekilde katılması daha da kolaylaşmaktadır. Böylece bireyler sinema, tiyatro, konser, seminer ve sempozyum gibi çeşitli aktivitelere katılabilmekte, alışverişini yapabilmekte, seyahat edebilmekte ve serbest zamanını değerlendirebilmektedir.

2.9. Engelliler İçin Bir Gerekliklik: Sosyal İçerme

Tarihsel olarak engelli bireylerin yaşadıkları sosyal dışlanma sorununun çözülmesi için bireylerin toplumsal bütünleşmelerinin sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal içermenin dışında bırakılan engelli bireyler, birçok alanda sorun yaşamaktadır. Toplumların, belirli gruplara karşı geliştirdikleri anlayışın anlaşılması için politik ve ekonomik koşulların incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede engelli olmak, hem kimlikssel hem de duygusal noktada bazı sorunları da beraberinde getirmektedir (Barton 1993: 238). Özellikle kimlik ile ilgili sorunlar ve içerme tartışmaları, farklı ideolojik perspektiflerden ele alınabilecek bazı konuları gündeme getirmiştir (Lawson 2001: 217).

Bireylerin fiili kimlikleri ile varsayılan kimlikleri arasında bazen uyumsuzluk yaşanabilmektedir. Bu uyumsuzluk durumu, görünür bir haldeyse bireylerin toplumsal kimlikleri örselenmektedir. Böylece bireyler, kabul görmedikleri bir toplumda itibarsızlaştırılmış bir halde yaşam mücadelesini vermektedirler (Goffman 2019: 49). Bireyler açısından sancılı geçen bu süreç, bireylerin çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Ancak kimi zaman bu durum, engelliliğin mücadelecı bir perspektiften değerlendirilmesi sonucunu doğurabilmektedir. Böylece yeti yitimleri dışında, çeşitli toplumsal bariyerlerin olumsuz etkilerine odaklanılmaktadır.

Engelli bireyler, toplumsal yaşamda çeşitli siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar yaşamaktadırlar. Dolayısıyla sosyal içermeyi engelleyen çeşitli bariyerler bulunmaktadır. Bu bariyerler, engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerinin önüne set çekerek sosyal dışlanmaya kaynaklık etmektedir. Bütünleşmeyi engelleyen bariyerlerden biri de iletişim alanındaki sorunlardır. Ayrıca toplumsal ön yargılar, fırsat eşitsizliği, mimari engeller gibi çeşitli sorunlar da toplumsal katılımı engelleyerek bireyleri ötekileştirmiştir (Öztürk 2013: 73). Evrensel ölçekte, uzun yıllar yaşanan bu dışlanma ve ötekileştirme sorunlarını ortadan kaldırmak için birbirinden farklı uygulamalara yer verilmektedir.

Genelde engelli bireyler, ötekileştirilerek farklı bir kategoride değerlendirilmiştir. Üretilen “biz” ve “öteki” grupları, çeşitli dışlayıcı uygulamaların da kaynağı olmuştur (Bauman 2018: 56-57). Ayrımcı uygulamalar etrafında üretilen bu farklılaşma anlayışı, sosyal birer varlık olarak insanları çeşitli biçimlerde ve boyutlarda etkilemektedir. Oysaki doğasında toplumsal bütünleşme arzusu bulunan insanlar, sosyal olarak onaylanmak ve kabul edilmek istemektedirler.

Sosyal birer varlık olan insanlar, yaşamlarını idame ettikleri sosyal çevrelerinde kabul edilmek istemektedirler. Bu durum, toplumun bir parçası olan bireylerin sosyal bağlarını perçinlemekte, moral ve motivasyonlarını artırmaktadır (Köten, Erdoğan 2014: 83). Bu çerçevede yapılan pek çok çalışma, bireylerin kendilerini bir gruba veya topluma ait hissetmesinin önemini ortaya koymuştur. Dolayısıyla sosyal içirme duygusu, uzun vadede bireylerin sağlık ve refah düzeylerini olumlu etkilemektedir (Twenge, Catanese, Baumeister 2002: 614). Böylece sosyal içirme, sosyal dışlanmaya ile mücadelede etkili bir olgu olarak önem kazanmaktadır.

Sosyal içirme olgusu, sosyal dışlanmanın karşı tarafında yer almaktadır. Sosyal içirme, bireylerin çeşitli nedenlerle toplumsal yapıya diğer bireylerle eşit düzeyde katılamaması durumunu çeşitli kurumsal düzenlemelerle düzeltmeyi hedeflemektedir. Buradaki amaç, bireyler için eşit vatandaşlığı geliştirerek çeşitli kurumsal önlemler almaktır (Aysoy 2008: 19-20). Dolayısıyla dâhil etme sorunsalının özünde politik bir gerçeklik bulunmaktadır (Barton, Armstrong 2011: 319).

Sosyal içerme, engelli bireyler gibi dışlanmaya maruz kalmış grupların gerek eğitim, sağlık, çalışma yaşamı gibi temel kamusal hizmetlere gerekse de kamusal alanlara diğer bireylerle eşit şekilde katılımını kapsamaktadır. Sosyal içerme, özellikle sosyal dışlanma ile mücadelede oluşturulan sosyal politikalar bağlamında önem kazanmaktadır (Yılmaz 2015: 83). Bu çerçevede, son zamanlarda politika yapıcılar, sosyal dâhil etme dilini benimsemeye başlamış, iş yerlerinde daha çok sosyal model eksenli çözümleri ortaya koymuşlardır. Ayrıca hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde, ayrımcılık karşıtı çeşitli politikaların uygulanmasına yönelik bir söylem geliştirilmiştir (Barnes 2012: 478).

Başta AB olmak üzere birçok evrensel kurum ve kuruluş, bu çerçevede bazı çalışmalar yürütmektedir. AB ülkelerindeki ortak payda, engelli bireyleri toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda yaşadıkları dışlanmadan kurtararak topluma dâhil etme hususudur. Bu çerçevede, hâkim modelin sosyal model olduğu görülmektedir (Burcu 2007: 12). Çünkü temel perspektif olarak toplumsal ve kültürel engelleyici bariyerlere vurgu yapılmaktadır. Engelli bireylerin de temel talepleri, bu çerçevede birleşmektedir. Dolayısıyla tıbbi engellilik anlayışı, bu bariyerleri ortadan kaldıracak vizyona sahip değildir. Zira bu anlayış, sosyal dâhil edilmenin toplumsal koşulları üzerinde pek durmamakla beraber, toplumsal ve kültürel etkenleri göz ardı etmektedir. Bu nedenden dolayı bireylerin sosyal katılımları için hak temelli bir anlayışa ihtiyaç vardır.

Evrensel mevzuata göre, engelli bireylerin sosyal dâhil olma hakları bulunmaktadır. Fakat engelli hakları savunucularının görüşlerinden, insan hakları komisyonlarının şikâyet listelerinden, engelli bireylerden ve medyadan hareketle bu tür hakların kullanılmasında çeşitli sorunların devam ettiği görülmektedir (Jackson 2018: 45). Elbette ki bu hakların geliştirilmesi noktasında, ülkeler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ülkelerin refah düzeyi ve yöneticilerin farkındalık durumu, engelli bireylerin sosyal dışlanma yaşama derecelerini etkilemektedir. Özellikle olumlu bir anlayış, engelli bireyleri acıyan ve yardıma muhtaç olarak gören bakış açısından korumaktadır (Küçükali 2014: 83). Çünkü engelli bireylerin acıyan ve muhtaç bireyler olarak görülmesi, birçok soruna kaynaklık etmektedir. Yardıma muhtaç olarak görülen engellilerin, yaşadıkları sorunlardan biri de damgalanmadır. Ancak engelli bireylerin yaşadıkları damgalanmanın son bulması için hak temelli bir

bilincin oluşturulması gerekmektedir (Bilsin, Başbakkal 2014: 75). Zihinsel bağlamda bu farkındalık düzeyi, bireylerin toplumsal bütünleşme sorunlarının çözülmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak bu farkındalık anlayışı, toplumsal ve mekânsal düzlemde de farklılık gösterebilmektedir.

Engelli bireylerin, toplumla bütünleşmeleri için diğer bireylerle ortak sanatsal, kültürel ve sportif faaliyetlerin düzenlenmesi önemlidir. Bu bağlamda, sosyal devlet anlayışının gereğinin yapılması ve sivil toplum örgütlerinin de aktif çalışması gerekmektedir (Seyyar 2006: 21). Bu konuda yapılabilecek şeylerden biri de pozitif bir perspektif ile iletişimi geliştirmektir. Engelli bireylerle iletişim kurularak onların değer sistemlerinin tanınması, tutum ve davranışları olumlu yönde etkilemektedir. Zira sosyal mesafe arttıkça, olumsuz algı ve davranışların sergilenme olasılığı da artmaktadır (Arıkan 2001: 56). Bu yüzden, etkili bir iletişim anlayışının kullanılarak engelli bireylerin çeşitli alanlarda güçlendirilmeleri ve sosyal dâhil edilmeleri gerekmektedir. Bu konudaki temel noktalardan biri de sosyal içermeyi pekiştiren sosyal güvenlik politikalarının oluşturulması ve uygulanmasıdır.

Bireyleri yoksulluk ve işsizlik gibi risklere karşı koruyan sosyal güvenlik ile sosyal içirme arasında bir ilişki bulunmaktadır. Elbette ki sosyal içirme, sadece sosyal ve ekonomik güvenlik ile ilişkili değildir, aynı zamanda sosyal uyumla da ilgilidir (Berman, Phillips 2000: 333). Bu çerçevede, bireylerin sosyal ve ekonomik anlamda güvence altına alınmaları ve toplumsal uyumlarının desteklenmesi önemlidir. Engelli bireylerin, toplumda çeşitli bakımlardan güçlendirilmesi, onların çalışma hayatına katılımlarını da sağlamaktadır. Ayrıca sosyal dâhil olmada, engelli bireylerin önündeki engelleyici bariyerlerin bertaraf edilmesi için bazı dinamik politikaların yürütülmesi gerekmektedir (Purutçuoğlu, Doğan 2017: 359; Şen 2018: 150). Çünkü engellilerin, toplumsal yaşama tam katılımlarının önündeki bariyerleri oluşturan toplumun bizzat kendisidir (Morris 1993b: 15). Bu kapsamda, engelli bireylerin yaşadığı sosyal dışlanma olgusunun ortadan kaldırılması için engelli bireylerin toplumsal katılım sağlamaları önemlidir. Engelli bireylerin, toplumsal katılımı için düşüncelerinin ve isteklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bununla birlikte, bireylerin, hak sahibi olan yurttaşlar olarak görülmesi önemli olup merhamet ve acıma anlayışının terk edilmesi gerekmektedir (Çaha 2016: 142).

Bireylerin hak temelli bir ekseninde desteklenerek kendi kararlarını almaları ve kendi potansiyellerini fark etmeleri önemlidir. Ayrıca bireylerin kendi yaşamlarını kontrol etmelerinin önü açılarak toplumsal katılım sağlanmalıdır (Duyan 2016: 180). Engelli bireylerle ilgili uygulamalarda onların adına değil, onların görüşlerini baz alarak işbirliği içinde hareket edilmesi gerekmektedir. Toplumdan dışlanan ve muhtaç olarak görülen bireyler yerine, kendi varoluşsal yapısını belirleyen özgür bireyler olarak hareket etmelerinin önü açılmalıdır (Aykara, Çelik 2011: 15). Çünkü bağımsız yaşam ve toplumsal katılım olmadan yaşanan sorunların ortadan kaldırılması mümkün görünmemektedir. Son yıllarda bu kapsamda, evrensel olarak çeşitli çalışmalar ve uygulamalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Toplum temelli rehabilitasyon uygulamaları da bu amaca hizmet etmek için öne sürülmüştür.

Toplum temelli bakış açısı, engelli bireylerin yaşamına önemli katkılar sunmuştur. Bireylerin sosyal dâhil olmalarını hedefleyen bu bakış açısı, ayrıca engellilik alanında yapılan akademik çalışmaları da etkilemiştir. Dolayısıyla evrensel ölçekte, engelli bireylerin sorunlarıyla ilgili yapılan akademik çalışmalar ve hak hareketlerinin faaliyetleri, sosyal içermeye katkıda bulunmuştur (Meşe 2014: 89).

Engellilik olgusunu eleştirel bir paradigma ekseninde ele alan engellilik sosyolojisi de toplumsal baskıya ve dışlanmaya set çekerek bunları ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla engellilik sosyolojisi, engelli bireyleri pasifize eden anlayışlara karşı çıkarak engelli bireylerin haklarına ve hareketlerine odaklanmaktadır. Böylece yeni bir engellilik kültürünü inşa ederek toplumsal katılımın önünü açmaya çalışmaktadır (Burcu 2017: 122). Bu bağlamda, engellilikle ilgili olarak, başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşanan sorunların çözülmesi ve sosyal içermenin gerçekleşmesi için sosyal model eksenindeki bir anlayışa ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bireyleri sarmalayan toplumsal ve kültürel engellerin, eleştirel bir çerçevede okunmasıyla birçok sorunun üstesinden gelinebilmekte ve sosyal dışlanma problemi çözülerek sosyal içirme gerçekleştirilebilmektedir.

2.10. Bir Mücadele Alanı: Başa Çıkma Stratejileri

Engelli bireylere yönelik zihinsel şema, toplumsal ve zamansal düzlemde sürekli farklılaşma göstermiştir. Bu paradigma değişikliği, geleneksel tarım

toplumundan modern sanayi toplumuna geçişle birlikte daha da görünür olmuştur. Engelli bireyler, ekonomik ve toplumsal alanlardaki değişimler sonucunda çeşitli sorunlar yaşamaya başlamıştır. Yaşanan bu değişim, sağlam beden algısını  ne çıkartarak engellilerin dışlanmasına neden olmuştur ( nal 2018b: 1339). Toplumsal düzlemde oluşturulan “normallik” algısının dışında kalan engelli bireyler, sosyalizasyon sürecinin gerçekleşmesinde önemli olan araçlardan da eşit şekilde yararlanamamıştır.

Engelli bireyler, sosyalizasyon sürecinde çeşitli sorunlar yaşadıklarından tam ve etkin bir şekilde toplumsal katılım sağlayamamaktadır. Engelliler, özellikle önemli sosyalleşme araçları olan eğitim sistemi, arkadaş çevresi ve kitle iletişim araçlarından yeterince istifade edememektedir (Bucuka 2019: 924). Bu sorunların dışında, toplumsal ve siyasal katılımıda çeşitli engellerle karşılaşan engelli bireyler, çeşitli hizmetlerden de eşit derecede faydalanamamaktadır (Karataş, Oran 2007: 9). Bireylerin yaşadıkları tüm bu sorunların kaynağında, toplumsal çerçevede inşa edilen dışlanma, önyargı ve stereotipler bulunmaktadır.

Yaşanan bu sorunların, toplumsal düzlemde çözülmesi için toplumun belirli bir zihinsel farkındalık düzeyine sahip olması gerekmektedir. Bu kapsamda, dışlanan engelli bireylerin karşılaştıkları önyargılar ve stereotipler ile mücadele için kamuoyunun bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir (Erkan 2003: 37). Engelli bireyler, sosyal dışlanma neticesinde sadece sosyal değil, psikolojik düzlemde de çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bireylerin yaşadıkları sorunlarla başa çıkmaları için bireylerde  mit duygusu ve yaşam sevincinin artırılması önemlidir. Ayrıca güven duygusunun oluşturulması ve olayların anlamlandırılması bireylere direnme gücü vermektedir (Kula 2006: 91). Aslında engelli bireyler, karşılaştıkları sorunlarla başa çıkmada çeşitli stratejiler kullanmaktadır. Engelli bireylerin yaşamları boyunca yaşadıkları biyolojik, psikolojik ve sosyal sorunlarla başa çıkmada kullandıkları yöntemlerden biri de dini inançlardır (Bahçekapılı 2016: 38).

Bireyler, gündelik yaşamlarında birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunların karmaşıklık ve zorluk derecesi, onların tepkilerini etkilemektedir. Bireyler, yaşadıkları bu sorunların üstesinden gelebilmek için bazı mücadele yöntemleri geliştirmektedir (Yıldız 2017: 125). Engelliler, gündelik yaşamda çeşitli

bedensel, sosyal ve duygusal sorunlar yaşamaktadırlar. Engellilerin yaşadıkları bu sorunları, algılama ve değerlendirme biçimleri farklı olduğu gibi, bu sorunlarla mücadele etmede geliştirdikleri başa çıkma stratejileri de farklılık göstermektedir. Bireylerdeki bu farklılığın kaynağında ise genellikle kültürel yapının değişiklik göstermesi yatmaktadır.

Gündelik yaşamda bireylerin birçok sorun karşısında yaşadıkları stres, genelde öznel olarak değerlendirilmekle birlikte, bireylerin içerisinde yaşadıkları kültürel yapı, onların algılarını ve mücadele biçimlerini etkilemektedir (Aysan 2003: 124). Bu yüzden bireyler, birbirinden farklı başa çıkma stratejilerini geliştirebilmektedir. Bireylerin kişisel etkinliklerinin dışında, bazı toplumsal faktörler de bu durumu etkilemektedir (Eraslan, Karafil, Atay 2017: 2917). Dolayısıyla bireylerin başa çıkma stratejileri, bireylere ait olan duygusal, davranışsal ve zihinsel mücadelelerini kapsamaktadır. Bu çerçevede, bireylerin kullandıkları başa çıkma stratejilerinin bilinmesi, sorunun çözümüne katkı sunmaktadır (Ağargün vd. 2005: 222).

Başa çıkma, dinamik bir özellik taşımakta ve kullanılan başa çıkma stratejisinin önemi, onun işlevselliğine bağlıdır (Türküm 1999: 26). Lazarus ve Folkman başa çıkmayı, bireyin kaynaklarını aşan ve bireyi zorlayan bazı talepleri yönetmek için kullanılan bilişsel ve davranışsal çabalar şeklinde tanımlamışlardır (1984: 141). Stres ve başa çıkmanın temelinde değişme vardır. Bireyler, herhangi bir sorun veya stresörle karşılaştıklarında başlangıçta kaygılı olabilirler, daha sonra öfkeli ve neşeli olabilirler. Aynı şekilde başa çıkma stratejileri de değişiklik gösterebilmektedir (Folkman, Lazarus 1985: 150).

Başa çıkma alanında yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, Lazarus ve Folkman'ın modelini esas almaktadır. Bu modele göre başa çıkma, bireylerin sorun ve stres yaratan durumlarla karşılaşmaları halinde; bireylerin, sonucu değerlendirmeleri ve yaptıkları bu değerlendirmelerin, duygusal ve davranışsal tepkilerine olan etkisidir (Bacanlı vd. 2013: 81-82). Dolayısıyla bireylerin yaşadıkları bu sorunlar ve stres karşısında gösterdikleri tepkiler birbirinden farklı olup kullandıkları başa çıkma stratejileri de değişiklik göstermektedir.

Alanyazında farklı başa çıkma stratejileri olmakla birlikte, genelde başa çıkma stratejileri, duygu odaklı başa çıkma ve problem odaklı başa çıkma olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Duygu odaklı başa çıkma stratejileri, bireylerin stres yaratan bir sorun karşısında duygularını düzenlemelerini ifade etmektedir. Burada duygusal sıkıntıyı azaltmak için kaçınma, olumlu sonuç çıkartma ve suçlama gibi çeşitli stratejiler kullanılmaktadır (Lazarus, Folkman 1984: 150). Problem odaklı başa çıkma stratejileri ise problemi tanımlamayı ve harekete geçerek problemi planlı bir biçimde ortadan kaldırmayı kapsamaktadır. Bu strateji, aynı zamanda çevreye odaklanan nesnel bir süreç anlamına gelmekte ve içe doğru yönlendirilen stratejileri de kapsamaktadır (Lazarus, Folkman 1984: 152).

Engelli bireylerin, yaşadıkları sorunların çözülebilmesi için kullandıkları başa çıkma stratejilerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle, başa çıkma stratejilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Başa çıkma stratejileriyle ilgili ölçümler, genelde iki eksen de yapılmaktadır. Bunlardan birincisi sürece yönelik iken, ikincisi kaynaklara yöneliktir. Birinci boyutta stres, birey ile çevresi arasındaki etkileşimle açıklanmaktadır. İkinci boyutta ise bireylerin kişiliği, başa çıkma tarzları ve alışkanlıkları gibi nitelikler bulunmaktadır (Şahin, Durak 1995: 57-58).

Engellilerin deneyimledikleri sorun ve dışlanmalar, onları hem duygusal hem de sosyal açıdan etkilemektedir. Dolayısıyla bireyler çeşitli psikolojik ve sosyal sorunlar yaşayabilmektedir. Bu bağlamda, engelli bireyler, bir taraftan psikolojik stratejilerden faydalanırken bir taraftan da sosyal stratejilerden faydalanmaktadır. Engelli bireylerin başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşadıkları sorunlara karşı geliştirdikleri başa çıkma stratejilerinin dışında, devletlerin de çeşitli sosyal politika ve strateji geliştirmeleri gerekmektedir. Böylece engellilerin kullandıkları başa çıkma stratejilerinin başarıya ulaşma olasılığı daha da artmaktadır. Çünkü engellilerin yaşadıkları sosyal dışlanma ve diğer birçok sorunun kaynağında toplumsal, siyasal ve ekonomik engeller bulunmaktadır. Dolayısıyla bu engellerin ortadan kaldırılması, başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşanan sorunları da ortadan kaldırmakta veya minimize etmektedir.

Sosyal dışlanma olgusu çok boyutlu olduğu için sosyal dışlanma ile mücadelede kullanılan yöntemler de farklılık göstermektedir. Dolayısıyla sosyal

dışlanmayla mücadelede geliştirilen politik anlayışların da çok boyutlu olması gerekmektedir. Bu bağlamda, sosyal dışlanma ile başa çıkmada gerçekleştirilecek politikalar, dışlanmanın önlenmesini ve toplumsal bütünleşmeyi hedeflemelidir (Sapancalı 2005: 209). Böylece bireylerin önündeki engelleyici bariyerler de ortadan kalkmakta ve toplumsal katılım gerçekleşebilmektedir. Bu durum, aynı zamanda bireylerin geliştirdikleri psikolojik başa çıkma stratejilerini de beslemekte ve bireylerin mücadelelerine katkı sunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde, araştırmanın metodolojisi ele alınmıştır. Başlangıçta, konuyla ilgili alanyazın taranarak daha önce yapılmış olan çalışmalara değinilmiştir. Ardından araştırmanın konusu ve kapsamı açıklanarak, araştırmanın amacı ve önemi belirtilmiştir. Ayrıca çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın problemleri ve hipotezlerinin açıklanmasının yanı sıra araştırmanın sınırlılıkları ve temel sayıltıları da ele alınmıştır.

Çalışmada, karma araştırma modeli kullanılmıştır. Dolayısıyla kullanılan model ve yöntem gerekçelendirildikten sonra araştırmanın evreni ve örnekleme ele alınmıştır. Bu kapsamda, araştırmanın evreniyle ilgili tarihsel, ekonomik ve kültürel bilgiler de verilmiştir. Daha sonra verileri toplama araçları tanıtılarak verilerin toplanması ve analiz edilmesi sürecine dair izahlar yapılmıştır.

3.1. Konuyla İlgili Yapılmış Çalışmalar

İnsanlık tarihiyle paralel olan engellilik olgusuyla ilgili bilimsel çalışmalar geç başlamıştır. Yapılan bilimsel çalışmaların da uzun yıllar tıbbi bilimlerin şemsiyesi altında yapıldığı görülmektedir. Ancak Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra engelli bireylerin niceliksel olarak artmasıyla birlikte engelli bireylere yönelik bakış açısı değişim göstermeye başlamıştır. Engelli bireylerin bilinçlenmesi, haklarını arayan bir harekete dönüşmelerini sağlamıştır. Yaşadıkları birçok sorunun toplumsal ve kültürel tabanlı olduğunu düşünmeye başlayan engelli hakları hareketi, yirminci yüzyılın ortalarından sonra sosyal bilimler ekseninde de çeşitli çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, engellilerin yaşadıkları ayrımcılık, sosyal dışlanma ve damgalanma gibi çeşitli sorunların, başta sosyoloji olmak üzere farklı sosyal bilimler ekseninde incelenmeye başlandığı görülmektedir.

Toplumsal düzlemde sosyal dezavantaj yaşayan engelli bireyler, ana akım sosyologlar arasında fazla ilgi uyandırmamıştır. Ancak Barnes, Shakespeare ve

Mercer gibi bazı düşünürler engellilik sosyolojisini oluşturmaya çalışmışlardır (Hyde 2001: 219). Bu kapsamda, Oliver'ın alana önemli katkıları olduğu görülmektedir. Engellilik alanındaki ilk çalışmaların, 1970'li yıllarda İngiltere'de başladığı söylenebilir. Başlangıçtaki bu çalışmalar, tıbbi model ekseninde yapılmıştır. Ancak Avrupa ülkelerinde engelli nüfusun giderek artması, sorunun toplumsal boyutunun da tartışılması gerektiği düşüncesini doğurmuştur (Burcu 2015: 1). Yine aynı dönemde, Amerika Birleşik Devletleri'nde de çeşitli akademik çalışmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir.

Engellilik çalışmaları, 1975 yılına kadar büyük ölçüde tıbbi bir çerçevede yapılmıştır. Ancak aynı yıl Open Üniversitesi tarafından “Toplumdaki Engelli Bireyler” adında bir lisans dersi açılmıştır. İlk lisansüstü dersi ise 1979 yılında Kent Üniversitesinde açılmıştır. 1980'li yıllarda başka çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak engellilik çalışmaları, 1990'larda kendi akademik kimliğiyle ortaya çıkmaya başlamıştır (Oliver, Barton 2000: 3). Aslında engellilik hareketinin ortaya çıkmasından sonra, sosyal bilimciler arasında engellilik çalışmalarına olan ilgi artmaya başlamıştır. Bu durum, konvansiyonel düşünce biçiminin ve engellilik çalışmalarının eleştirilmesini sağlayarak, engellilik olgusuna sosyal bilimlerden bakan engellilik çalışmalarını geliştirmiştir (Barnes 2013: 3). Başka bir ifadeyle engellilik alanındaki statükoya meydan okuyan iki önemli eleştiri alanı ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, engelli hakları hareketi, diğeri ise sosyal bilimler eksenli engellilik çalışmalarıdır. Böylece kamusal alanda engellilik algılarını etkileyen tıbbi anlayışın, toplumsal bir mercekle sorgulanmasını sağlayan bir argüman oluşmuştur (Ware 2001: 109).

Engellilik alanında Türkiye'de yapılan çalışmalar, diğer ülkelerdeki çalışmalara oranla yetersiz kalmaktadır. Özellikle sosyal bilimler perspektifindeki çalışmalar, 1970'li yıllardan sonra başlamakla birlikte 2000'lerden sonra görünür olmaya başlamıştır. Bu bakımdan, Türkiye'de engelli bireylerin toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlardaki sorunlarının belirlenmesi için sosyolojik çalışmalara ihtiyaç vardır. Böylece eksik olan veri tabanı sorunu da ortadan kalkacaktır (Burcu 2007: 13). Aslında Batı toplumlarında engelli bireylerle ilgili veri tabanı sorunu uzun yıllardır çözülmüş durumdadır. Son zamanlarda daha çok ayrımcılık, sosyal dışlanma, damgalanma, toplumsal katılım ve eşitlik gibi toplumsal çerçevede

komplike ve spesifik konulara odaklanılmaktadır. Zira evrensel ölçekte, çeşitli toplumsal ve entelektüel değişimler yaşanmakta, hem sorunların niteliği değişmekte hem de bilginin üretim sürecinde çeşitli değişiklikler olmaktadır.

Son zamanlarda sadece üniversitelerin rolü değil, aynı zamanda bilgi üretiminin doğasında da geniş kapsamlı değişiklikler olmuştur (Barnes 2007: 136). Bu çerçevede, araştırmaların kapsamı genişlemiş olup olgular farklı perspektiflerden ele alınmaya başlanmıştır. Dolayısıyla araştırmacıların, mevcut sınırlamaların farkında olmaları ve yapılan çalışmaların bazı eksikliklerinin de olduğunu fark etmeleri önemlidir. Buna ilaveten araştırma konularının, sosyal dışlanma yaşayan bireyleri kapsamı bakımından da önemlidir (Barton 2005: 320). Yine son yıllarda engelli olmayan araştırmacıların çalışmalarında, engelli bireylerle işbirliği yapmaya başladıkları görülmektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin de işin içine girmeleri sağlanmıştır. Bu kapsamda, engellilerin kendi kararlarını vererek bağımsız hareket etmeleri desteklenmiştir (Zarb 1992: 128).

Engelli bireylerle ilgili çeşitli politikaların izlenmesi ve çalışmaların yapılması için bazı verilerin, bilgilerin ve istatistiklerin olması gerekmektedir. Türkiye’de yaşayan engelli bireylerle ilgili net sayısal veriler olmadığı gibi, engellilerle ilgili niteliksel veriler de bulunmamaktadır. Ancak 2002 yılında, ilk defa bu eksikliği gidermek amacıyla Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ortaklaşa Türkiye Özürlüler Araştırması’nı yapmışlardır. Türkiye Özürlüler Araştırması; engelli bireylerin sorunlarını, beklentilerini, engellilerin sayısını, engellilik nedenlerini, ekonomik yapılarını ve sosyal durumlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmaya göre, engelli bireyler, birçok alanda sorun yaşamakta; ayrıca engelli bireylerin eğitim düzeyleri düşük olup iş gücüne katılım oranları ise sadece %21,71’dir.

Türkiye Özürlüler Araştırması, engelli bireylerle ilgili yapılan ilk kapsamlı çalışmadır denilebilir. Ancak Türkiye’de 2000 yılında yapılan genel nüfus sayımında, engelli bireylerle ilgili ilk kez bazı demografik bilgiler elde edilmiştir. Bu kapsamda, cinsiyetlerine ve engel türlerine göre engelli bireylerin sayıları belirlenmiştir. Türkiye’deki engelli bireylerle ilgili istatistiksel bilgiler, daha önceki yıllarda yapılan genel nüfus sayımlarında elde edilmemiştir. Türkiye İstatistik

Kurumu'nun verdiği bilgilere göre, 2000 yılında yapılan bu nüfus sayımında, Türkiye'de toplamda 1.234.139 engelli bireyin bulunduğu belirlenmiştir. Bu bireylerin, 730.405'i erkek ve 503.734'ü de kadındır. Fakat bu sayılar, hem dünya ortalamasının çok altındadır hem de sonraki yıllarda yapılan çalışmalara nazaran çok düşüktür. Dolayısıyla engelliliğin farklı tipleri bulunduğundan, kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Engellilik olgusu, çok yönlü olduğundan birçok disiplin tarafından incelenmiştir. Türkiye'de engellilikle ilgili çalışmalarda 1990'larda bir hareketlilik olsa da, bu dönemde yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı görülmektedir. 2000'lerde görece olarak ivme kazanan engellilik çalışmaları, birçok disiplinin şemsiyesi altında yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde sosyal bilimler alanında engelliliğe ayrı bir önem atfedilmeye başlanmıştır. Türkiye'de engellilik sosyolojisi, bu dönemde hem kavramsal ve kuramsal düzlemde hem de yöntembilimsel ve uygulamalı çalışmalarla görünür olmaya başlanmıştır. Bu dönemden itibaren birçok akademisyenin, alana katkı sunmaya başladığı görülmektedir.

Engellilik alanında önemli kavramsal, kuramsal, yöntembilimsel ve uygulamalı çalışmalar yapan akademisyenlerden biri de Burcu'dur. Burcu (2007) çalışmasında, Türkiye'deki görme ve bedensel engelli bireylerin demografik, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlardaki niteliklerini ortaya koyarak mevcut sorunları tespit etmiştir. Çalışmaya göre engelli bireyler, genellikle zamanlarını evde, çalışma ortamında ve derneklerde geçirmektedirler. Dolayısıyla sportif, sosyal ve kültürel anlamdaki etkinliklere katılımı sorun yaşamaktadırlar. Çalışan engelli bireyler ise işyerlerinde ön yargı, dışlanma, fiziksel donanım yetersizliği gibi çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bireylerin kamusal alana katılım, evlilik ve aile kurma, eğitim, ulaşım imkânları, fiziksel mimari, toplumdaki bilinç düzeyi gibi alanlarda sorun yaşadıkları tespit edilmiştir.

Bucuka (2017) tarafından yapılan "Dini Sosyalleşme ve Sosyal Dışlanma Ekseninde Engellilik (Bingöl İli Örneği)" isimli çalışma, engelli bireylerin nasıl bir dini sosyalleşme sürecinden geçtiklerini ve bu sosyalleşme sürecinde yaşadıkları sorunları ele almıştır. Ayrıca çalışma, engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları alanları ve dışlanmanın boyutlarını engelli bireylerin deneyimleri

çerçevesinde ele almıştır. Araştırmanın bulgularına göre, engelli bireyler, birçok alanda sosyal dışlanma yaşamaktadırlar. Dışlanma yaşadıkları alanların başında ise toplumsal hayata dâhil olma, eğitim faaliyetleri, sosyal ve kültürel faaliyetler, erişilebilirlik ve dini hizmetler bulunmaktadır.

O'grady ve arkadaşları (2004) çalışmalarında, uzun süreli hasta veya engelli bireylerin, çeşitli şekillerde sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını tespit etmişlerdir. Dolayısıyla bu bireylerin, toplumda daha fazla sorun yaşama olasılıkları olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmada, bireylerin yaşadıkları problemlerin, yaşamlarını olumsuz etkileyerek stres düzeyini artırdığını ve sağlık durumlarını kötüleştirdiği bulunmuştur.

Arıkan (2001) engelli bireylerin aileleri üzerine yaptığı çalışmada, en önemli sorunlar olarak, engelli bireylerin ve ailelerin toplumsal olarak dışlanmalarını ve acıma duygusuyla karşılaşmalarını tespit etmiştir. Bu olumsuz toplumsal tutumların dışında, engelli ailelerinin üzüntü, tükenmişlik ve öfke gibi olumsuz duygular yaşadıkları tespit edilmiştir. Özgökçeler ve Bıçkı (2010)'nın engelli bireylerin sosyal dışlanma boyutlarını inceledikleri çalışmalarının bulgularına göre engelli bireyler, toplumsal dâhil olmada önemli alanlar olan istihdam, eğitim, sosyal katılım ve sağlık gibi alanlarda sosyal dışlanma yaşamaktadırlar. Katılımcıların %68'i, sosyal dışlanma yaşadığını belirtmiştir. Burcu (2011)'nin yaptığı "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği" çalışmasına göre ise engelli olmayan bireyler, engelli bireylere yönelik kültürel bir resim çizmektedirler. Bu kültürel çerçeve, bireylere "acınan", "dışlanan" ve "yetersiz" görülen bir perspektiften bakmaktadır.

Köten ve Erdoğan (2014) çalışmalarında, bedensel engelli genç bireylerin yaşadıkları sosyal dışlanma ile internet kullanma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan çalışma, gençlerin toplumsal sisteme dahil olma sorunlarının, internet teknolojileri baz alınarak oluşturulan çeşitli sosyal politikalarla çözülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Çalışma, aksine internet teknolojilerinin engelli bireyleri eve kapatarak toplumsallaşmalarının önüne geçtiğini, dolayısıyla sosyal dışlanmayı yeniden üretebildiğini ortaya koymuştur.

Aslan ve Şeker (2013), engelli bireylere yönelik toplumsal algıyı ve dışlanmayı tespit etmeyi amaçladıkları çalışmada, engellilere yönelik toplumsal algının olumsuz olduğunu, özellikle zihinsel engellilerin aileleriyle birlikte toplum tarafından dışlandığını bulmuşlardır. Çalışmada, suçlayıcı ve dışlayıcı davranışların yanında, engelli çocuk sahibi ailelere karşı gösterilen tepkilerin %35,6'sının acıma duygusunu barındırdığı; ayrıca toplumun, engelliliği kötülüğün bir sonucu ve kader olarak gördüğü bulunmuştur.

Tobias ve Mukhopadhyay (2017), engellilerin çok yönlü ve karmaşık sorunlar yaşadıklarını, bu durumun ise sosyokültürel normların yansıması olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle çalışmada, bireylerin yaşadıkları engelliliğin ve sosyal dışlanmanın, baskıcı sosyal normlarla ve olumsuz tutumlarla ilişkili olduğu öngörülmüştür.

Genç ve Çat (2013) çalışmalarında, engelli bireylerin istihdamı ile sosyal bütünleşmeleri arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Bu çalışmanın bulgularına göre, genel anlamda çalışma yaşamı, engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerine ve sosyalleşmelerine katkı sağlamaktadır. Ancak korumalı işyerlerinin, bazen sosyal dışlanmayı yeniden üretebildiği öngörülmektedir. Purutçuoğlu ve Doğan (2017)'in engelli bireylerin ailelerinin, engelli yoksulluğu konusundaki düşüncelerini inceledikleri çalışmaya göre ise engelli bireyler, ekonomik sorunlar yaşamakta ve toplumun büyük bir kesimi tarafından dışlanmaktadır.

Beckett (2011), yaptığı bir araştırmada, engelli bireylere ne tür sorunlar yaşadıklarını sorduğunda; katılımcılar, genelde yapısal sorunları işaret etmişlerdir. Katılımcılar, temel sorunlar olarak istihdam, eğitim, bağımlılık, erişebilirlik ve kendilerini ilgilendiren konularda kendilerinin fikirlerinin alınmaması gibi çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu araştırma, engelli hareketinin heterojen bir yapıda olmasına rağmen, bireylerin neredeyse tümünün, toplumsal yapıyı engelleyici bariyerlerin nedeni olarak gördüğünü göstermektedir.

Onur İnce ve arkadaşları (2016), engelli bireyler için kapsamlı bir yasal düzenleme zemini olmasına rağmen, bu bireylerin toplumsal katılım sağlayamadıklarını öngörmüşlerdir. Çalışmaya göre sunulan hizmetler, ayrıştırıcı bir özelliğe sahip olduğu için engelli bireyleri homojenleştirerek toplumun dışına

itmektedir. Bu bağlamda, özellikle yerel yönetimlerin ve engelli bireylerin örgütlenmelerinin, sorunun çözümüne katkı sunması beklenmektedir.

Öztabak (2017), engelli bireylerin yaşamdan beklentilerini, korkularını, umutlarını ve gelecekle ilgili planlarını araştırmıştır. Tiye ve arkadaşları (2016) da engelli bireylerin de diğer engelli olmayan bireyler gibi, istedikleri şekilde toplumsal katılım sağlamak, çalışmak ve eve kapanmamak istediklerini tespit etmişlerdir. Çalışmaya göre bireyler, gerek toplu taşıma sisteminden kaynaklanan sorunlar gerekse de fiziksel sorunlar nedeniyle birçok noktada engelleyici bariyerlerle karşılaşmakta olup bu sorunların çözülmesini talep etmektedirler.

Burcu (2002) tarafından gerçekleştirilen ve üniversitede okuyan engelli öğrencilerin sorun ve beklentilerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmanın bulgularına göre, engelli gençler, en çok üniversitenin fiziksel konumundan dolayı sorun yaşamaktadırlar. Çalışmaya göre engelli öğrenciler, çalışma yerlerinin yetersizliği ve serbest zamanlarını değerlendirebilecekleri ortamların eksikliği gibi çeşitli sorunlar yaşamakla birlikte, destek sunacak yardımcı elemanların olmaması gibi konularda da sorun yaşamaktadırlar. Ayrıca Karakuş ve arkadaşları (2017)'nin çalışmasına göre de üniversitelerde okuyan engelli öğrencilerin bütünleştirilmelerinde ve başka alanlarda çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

Sarıgül (2016) çalışmasında, bedensel engelli bireylerin, sosyal dışlanmaya maruz kalıp kalmadıklarını ele almıştır. Çalışma bulgularına göre, erişilebilirlikte belediyelerin ve çevrenin duyarlı olmamasından dolayı engelli bireylerin topluma katılımları engellenmektedir. Bu sorunların, engelli bireylerin sosyalleşmesini de engellediği belirtilmektedir. Çalışmada, medeni durumları bakımından eşi vefat etmiş olan engelli bireylerin, eşi vefat etmemiş engelli bireylere göre daha fazla sosyal dışlanmaya maruz kaldığı bulunmuştur. Ayrıca çalışmada, engel türü birden çok olan, eğitim düzeyi düşük olan ve gelir düzeyi düşük olan engelli bireylerin daha fazla sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

Ünal (2018a)'ın engelli bireylerin, engelliğe ve dine yaklaşımlarını incelediği çalışmasının bulgularına göre, bireylerin büyük çoğunluğu (%81,1) engelliliği “sınav” olarak değerlendirirken, bireylerin %10,3'ü engelliliği “sorun” olarak ve %8,6'ı ise “farklılık” olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca çalışmaya göre, dini inanç,

bireylerin engelliliği kabullenmelerinde ve anlamlandırmalarında olumlu katkıda bulunmuştur.

Carr, Pearson ve Halliwell (1983)'e göre, engelli çocukların aileleri, çeşitli dezavantajlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle engelli çocukların annelerinin, yüksek düzeyde bir kaygıya sahip oldukları bulunmuştur. Kalebaşı (2018) ise özel gereksinimli olan kaynaştırma öğrencilerinin, okulda yaşadıkları sosyal dışlanma deneyimlerini önemsenme, yalnızlık, okul devamsızlığı ve etkinliklere davet edilme temaları ekseninde incelemiştir. Araştırma bulguları, özel gereksinimli öğrencilerin, daha çok etkinliklerden uzak tutularak dışlandığını ve yalnızlık duygusuna sahip olduklarını göstermiştir.

Taylan ve Barış (2015)'in Romanların sosyal dışlanma sorunsalı odağında yaptıkları çalışmanın bulgularına göre, Romanlar, derin bir dışlanma ve etiketlenme yaşadıklarından zaman zaman kimliklerini gizlemeye çalışmaktadırlar. Genel olarak düşük gelirli ve yoksul olan Romanlarda eğitim düzeyinin de Türkiye ortalamasının altında olduğu tespit edilmiştir. Özellikle düşük eğitimin en önemli nedenleri, çocukların çalıştırılması ve özellikle kız çocukların erken yaşta evlendirilmesidir. Ayrıca çalışmada, genel olarak Romanların, düşük yaşam standartlarına sahip oldukları ve gelecekle ilgili karamsar oldukları bulunmuştur.

Atış (2019)'ın mevsimlik işçilerin yaşadıkları sosyal dışlanmayı araştırdığı çalışmasında, genellikle mevsimlik tarım işçilerinin dışlanma yaşadıkları görülmüştür. Bu kapsamda çalışmada; kadınların erkeklerden, ana dili Kürtçe ve Arapça olanların ana dili Türkçe olanlardan, düşük eğitim düzeyine sahip olanların yüksek eğitimlilerden, düşük gelirlilerin yüksek gelirlilerden ve evlilerin bekârlardan daha çok kendilerini dışlanmış hissettikleri bulunmuştur. Ayrıca, genelde yaşam koşulları iyi olmayan mevsimlik tarım işçileri içinde en çok sorun yaşayan grupların, kadınlar ve çocuklar olduğu tespit edilmiştir.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2009) tarafından yapılan “Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor” çalışması, toplumun engellilerle ilgili tutumlarını ölçmek için yapılmıştır. Çalışmada, her ne kadar genel olarak engelli bireylere dair tutumların olumlu olduğu vurgulansa da, özellikle zihinsel ve ruhsal engelli bireylere yönelik çeşitli önyargıların bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca araştırma bulgularına

göre, engelli bireylerin toplumsal katılımlarının önünde çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2010) tarafından yapılan bir diğer çalışma olan “Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması”nın bulgularına göre ise engelli bireyler eğitim, sağlık, çalışma hayatı, sosyal dâhil olma, serbest zamanı değerlendirme, adalet ve bilgiye erişim alanlarında çeşitli düzeylerde ayrımcılık yaşamaktadırlar. Araştırma, engelli bireylerin ayrımcılıkla ilgili algı düzeyinin %75 olduğunu, fakat deneyimledikleri ayrımcılık düzeyinin ise %68 olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular, engelli bireylerin, sayılan bütün alanlarda sosyal dışlanma algıladıklarını ve yaşadıklarını göstermektedir.

Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Türkiye İstatistik Kurumu’nun birlikte yaptıkları “Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010” engelli bireylerin günlük hayattaki sorunlarını ve beklentilerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, katılımcıların büyük bir kesiminin, fiziksel ve çevresel düzenlemelerin engellilere uygun olmadığını düşündüğü ortaya koyulmuştur. Ayrıca çalışmada, çoğu engellinin, mesleki eğitimden yararlanmadığı görülmekle birlikte, bireylerin büyük bir kesiminin, sosyal yardımların artırılmasını ve sağlık/bakım hizmetlerinin iyileştirilmesini talep ettikleri görülmüştür. Bir sonraki yıl ise Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan “Nüfus ve Konut Araştırması, 2011” kapsamında engelli bireylerle ilgili bazı veriler elde edilmiştir. Çalışma engellilik tiplerini, engelliliğin yaşla ilişkisini ve illere göre engellilik durumunu incelemiştir.

3.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Engellilik olgusu, tüm çağlarda ve toplumlarda görülen bir olgu olmakla birlikte, her dönemde farklı anlayış ve uygulamalarla ele alınmıştır. Engelli bireyler, içinde yaşadıkları toplumun temel değerlerinden ve kültürel dokusundan etkilenmişlerdir. Bedensel, zihinsel veya duygusal anlamda bazı yeti yitimleri olan bireyler, neredeyse yaşadıkları bütün toplumlarda çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Farklılıklarından ötürü kimi zaman acınan, merhamet edilen ve topluma yük olarak görülen engelli bireyler; kimi zaman da günahkâr, kötülüklerin bedelini engeliyle ödeyen veya imtihan edilen bireyler olarak görülmüştür.

Tarihsel olarak sürekli sorunlar yaşayan engelli bireyler, özellikle Batı toplumlarında kimi zaman bu farklılığın bedelini yaşamlarıyla ödemişlerdir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinde çeşitli sorunlar yaşayan bu bireyler, Orta Çağ'da ise cadı olarak görülmüş ve yaşam hakları ellerinden alınmıştır. Aynı şekilde engelli bireyler, bu çağda çeşitli kurumlara kapatılarak toplumun dışına itilmişlerdir. Dolayısıyla birçok dışlayıcı, ötekileştirici ve marjinalize edici uygulamalara maruz kalmışlardır. Engellilik durumu ve yaşanan sorunlar sanayileşme ile birlikte artarak devam etmiştir. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, dünyada nüfusun yaklaşık %15'ini engelli bireyler oluşturmaktadır (DSÖ, DB 2011: 283). Bu oran Türkiye'de de azımsanmayacak bir derecededir. Türkiye Özürlüler Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye'deki engelli nüfusun oranı % 12,29'dur (ÖZİDA, DİE 2009: 5).

Sanayileşmeden sonra çalışma hayatının da dışında tutulan engelli bireylerin yaşadıkları tüm sorunların nedeni olarak bedensel, zihinsel veya duygusal yeti kayıpları ve işlevsel sınırlılıkları görülmüştür. Engellilerin bu yeti kayıpları ve işlevsel sınırlılıkları, bireysel bir çerçeve içinde patolojik olarak düşünülmüştür. Tıbbi modelin temel anlayışı üzerine yükselen bu bakış açısı, uzun yıllar hegemonik söylemini ve uygulamalarını öne çıkartmıştır. Dolayısıyla engelli bireyler, tıbbi model ekseninde patolojik durumları olan bireyler olarak kabul edilmiştir. Bu bireyler, tıbbi tedavi ve rehabilitasyon ile “normal” ve “sağlıklı” bir bireye dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, tüm sorunların kaynağı bireyin kendisi olarak görülmüş, toplumsal ve kültürel engeller göz ardı edilmiştir. Sosyal modelin gelişmesiyle, bu paradigma değişmeye başlamıştır. Zira sosyal model, toplumsal ve kültürel engelleri odak noktasına almıştır.

Sosyal modelin gelişmesiyle birlikte, uzun yıllar varlığını devam ettiren toplumsal ve kültürel engelleyici bariyerler, tartışılmaya başlanmıştır. Böylece engelli bireyleri toplumsal katılımın dışında tutarak bağımsız hareket etmesini engelleyen bu bariyerlerin asıl sorun olduğu düşüncesi egemen olmaya başlamıştır. Zira toplumsal yaşam alanları, “normal” bireylere göre dizayn edilmiştir. Herhangi bir yeti kaybı veya işlevsel kısıtı olan bireyler, dikkate alınmadan çevresel ve mimari düzlemde tasarımlar yapılmıştır. Dolayısıyla bu durum, engelli bireylerin bağımsız bir şekilde toplumsal katılım sağlamasını engellemiştir. Bu engelleyici bariyerler,

aynı zamanda hak ihlali olarak görülmekte, eşitsizliğin ve sosyal dışlanmanın da kaynağını oluşturmaktadır.

Engelli bireylerin yaşadıkları tüm bu sorunlardan dolayı, bilimsel anlamda da daha önemli hale gelen engellilik olgusu ve sosyal dışlanma alanı bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Engellilik ve sosyal dışlanma olgularını eksene alan bu çalışmada, engelli bireylerin başta sosyal dışlanma sorunsalı olmak üzere yaşadıkları sorunlarla mücadelede kullandıkları başa çıkma stratejileri de incelenmektedir. Disiplinler arası bir olgu olan engellilik, birçok disiplin tarafından ele alınıp çeşitli yönlerden incelenmektedir. Aynı şekilde sosyal dışlanma da çeşitli disiplinlerin kapsamında incelenmektedir. Ancak son yıllarda özellikle sosyal bilimlerin alana olan ilgisi artmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında erişilebilirlik, eğitim, ekonomi ve çalışma yaşamı, siyasal haklar, sağlık, sosyal güvenlik ile sosyal ve kültürel katılım alanlarında engellilerin dışlanma sorunları ve kullandıkları başa çıkma stratejileri incelenmektedir.

3.3. Araştırmanın Amacı

Toplumsal yaşamda dezavantajlı bireylerin çeşitli yapısal ve bireysel etkenlerden dolayı sosyal dışlanma yaşama riski her zaman daha yüksektir. Bu dezavantajlı kesimlerin başında gelen gruplardan biri de engelli bireylerdir. Engelli bireyler, toplumsal yaşamın birçok alanında sorun yaşamaya devam etmektedirler. Ancak engelli bireylerin yaşadıkları bu sorunların başında sosyal dışlanma gelmektedir. Sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin toplumsal katılımı zayıflamakta, bağımsız hareket etme sorunu yaşanmakta ve sosyal ilişkileri bozulmaktadır.

Bu bilgiler çerçevesinde çalışmanın temel amacı, engelli bireylerin, sosyal dışlanma deneyimlerini ele alarak, başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşadıkları sorunlarla başa çıkmada kullandıkları stratejileri belirlemektir. Ayrıca sosyal dışlanmanın hangi alanlarda yaşandığının ortaya konulması hedeflenmektedir. Bununla birlikte, çalışmanın niceliksel kapsamında, engelli bireylerin sosyal dışlanma deneyimlerinin ve başa çıkma stratejilerinin sosyo-demografik değişkenlere göre farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışma, engelli bireylerin

deneyimledikleri sosyal dışlanma ile başa çıkmada yararlandıkları stratejileri ortaya koymayı hedeflemekle önemli bir amacı yerine getirmektedir. Bireylerin sosyal ve demografik özelliklerinin de ortaya konmaya çalışıldığı bu çalışma, bazı istatistiksel verileri elde etmeyi de hedeflemektedir. Bu ekseninde, toplumsal bütünleşmenin önündeki dışlayıcı pratiklerin neler olduğunun bilgisi edinilerek, çeşitli çözüm stratejileri ve öneriler geliştirilebilecektir. Böylece engelli bireylerin toplumsal katılım sağlamasının daha da kolaylaşması ve insan hakları ekseninde eşit uygulamaların yürürlüğe girmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Engelli bireylerin, toplumsal yaşamda diğer bireylerle eşit bir şekilde yaşamaları için yapılan yasal düzenlemelerin ve bu ekseninde inşa edilen hizmet kurum ve kuruluşlarının, engellilerin yaşamlarına pratikte sağladığı katkı düzeyinin belirlenmesi önemlidir. Dolayısıyla engellilerin yaşam pratiklerinde karşılaştıkları sorun ve engellerin ortaya konulması, hem mevcut mevzuattaki eksikliklerin belirlenmesi bakımından hem de gündelik hayatta yaşanan eksiklerin giderilmesi bakımından bilgilendirici olmaktadır. Bu anlamda, bu çalışma sonuçlarının, politika yapıcılara ve uygulayıcılara kılavuzluk etmesi gibi bir amaç da taşıdığı söylenebilir. Böylece çalışma, engelli bireylerin yaşadıkları sorunların giderilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Son olarak bu çalışmanın bir diğer amacı, toplumsal düzlemde dışlayıcı ve ötekileştirici olan olumsuz tutum ve davranışların değişmesi için toplumsal yapıda, engellilik konusunda bir zihinsel farkındalık ve bilinçlenme yaratmaktır. Zira engelli bireylerin yaşadıkları sorun ve engellerin kaynağı sadece yasal düzenlemeler değildir. Toplumsal çerçevede üretilen olumsuz tutum ve davranışların birçok soruna kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, toplumsal bilinç ve farkındalık düzeyinin artırılması sorunların çözülmesine katkı sağlamaktadır.

3.4. Araştırmanın Önemi

Engelli bireylerin yaşadıkları sorunların çözülmesi noktasında, son yıllarda dünya ölçeğinde bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler tarafından 2006 yılında kabul edilen “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” önem arz etmektedir. Türkiye’nin de 2007 yılında imzaladığı ve 2008’de yürürlüğe giren

bu sözleşme, engellilere karşı herhangi bir ayrımcılık yapılmaması ile hak ve özgürlüklerinin korunması görevini taraf devletlere yüklemektedir. Türkiye’de uluslararası mevzuat da dikkate alınarak engellilerle ilgili yasal düzenlemeler giderek artmaktadır. Gerek Anayasa’da gerekse de diğer yasalar ve yönetmeliklerde engellilerin ayrımcılığını önleyen çeşitli maddeler olmakla birlikte, genellikle yapılan yasal ve hukuksak düzenlemeler, toplumun genelini kapsamakta sadece engelli bireyleri baz almamaktadır. Ancak engelli bireylerle ilgili önemli bir metin olan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, 2005 yılında kabul edilmiştir. Bu düzenleme ile engellilerin eşit şekilde toplumsal katılım sağlamaları ve temel hak ve özgürlüklerini kullanmaları hedeflenmiştir.

Engelliler de diğer insanlar gibi onurlu bir yaşamı hak etmektedir. Dolayısıyla toplumsal katılımın önündeki her türlü engelin kaldırılması önem arz etmektedir. Fakat engelli bireyler, genellikle görmezden gelinmekte, onlara acınarak bakılmakta; sokakta, okulda ve iş yerinde özel olarak koruma altına alınması gereken bireyler olarak değerlendirilmektedirler. Engelli bireyler, toplumsal yaşamdan dışlanarak ötekileştirilmektedirler. Bu bağlamda, acaba engelli bireyler, sosyal dışlanmayı nasıl deneyimlemekte ve sosyal dışlanma ile nasıl mücadele etmektedirler? Mücadelede hangi stratejileri kullanmaktadırlar? Sivil toplum örgütlerinin bu mücadelede onlara katkısı var mıdır? Kamu kurum ve kuruluşların onlara katkısı var mıdır? Ailelerinin onlara katkısı var mıdır? Dolayısıyla bu çalışma, yaşanan bu ve benzeri konuları ele alması bakımından önem taşımaktadır. Çünkü bu çalışma, hem engelli bireylerin sosyal dışlanma deneyimlerini hem de engelli bireylerin sosyal dışlanma ve sorunlarla başa çıkmada ne tür stratejiler kullandıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Engelli bireylerin karşılaştıkları engeller ve sorunlar üzerine yapılan çalışmaların sayısı, hem dünya ölçeğinde hem de Türkiye’de henüz yeterli sayıda değildir. Engellilerin hangi alanlarda ve ne ölçüde sorun yaşadıklarını gösteren çalışmaların yetersizliği bu konunun önemini daha da artırmaktadır (ÖZİDA 2010). Yapılan literatür araştırmasında, engellilerde sosyal dışlanma sorunsalını eksene alan çalışma sayısının yok denebilecek kadar az olduğu görülmüştür. Özellikle, engelli bireylerin sosyal dışlanma sorununa karşı geliştirdikleri başa çıkma stratejilerini eksene alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, engellik

alanındaki bu boşluğu doldurması bakımından önem taşımaktadır. Engelli bireylerin görüşleri ekseninde yapılan bu çalışmanın, ilgili literatürdeki boşluğu doldurarak araştırmacılara da katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca çalışma, bir diğer eksiklik olan engelli bireylerin soyo-demografik yapılarıyla ilgili istatistikî bilgileri ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır.

Ülkelerin, engelli bireylere yönelik oluşturdukları politika ve uygulamaların etkinlik derecelerini bilmeleri önem arz etmektedir. Bu çalışmanın bulguları, aynı zamanda, mevcut yasal düzenlemelerin pratiğe nasıl yansıdığına dair ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına veri sağlamaktadır. Bu kapsamda, engelli bireyin deneyimledikleri sorunların bilinmesi ve mevzuattaki yetersizliklerin görülmesi, yeni politikaların işlevsel bir şekilde oluşturulmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın, engelli bireylerin deneyimledikleri sorunlarla mücadelede oluşturulacak sosyal politikaların belirlenmesine ve uygulanmasına da katkı sağlaması beklenmektedir. Bu çerçevede çalışmanın, hem karar vericilere ve politika yapıcılarına hem de uygulayıcılara ve hizmet sağlayıcılara kılavuzluk etmesi beklenmektedir.

Teknolojinin hızla gelişmesi, toplumsal yaşamın karmaşıklaşması ve bilgiye erişim kanallarının farklılaşması gibi dönüşümler, yeni sorun ve engel türlerini ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın, bu güncel sorun ve engel çeşitlerinin tespitinde fonksiyonel olması bakımından da önem taşıdığı söylenebilir.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel amacı, Tokat il merkezinde ikamet eden engelli bireylerin sosyal dışlanma deneyimlerini ve yaşadıkları sorunlarla başa çıkma stratejilerini ortaya koymaktır. Ancak bu konuda, Türkiye’de engellilerle ilgili bir veri tabanının olmaması Tokat il merkezindeki engelli birey sayısının belirlenmesini güçleştirmiştir. Dolayısıyla araştırma sürecinde yaşanan sınırlılıklardan biri bu durumdur. Ancak bu sınırlılık, nicel yöntemin uygulanması aşamasında maksimum seviyede engelli bireye ulaşılarak aşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise araştırmanın bütün engel türlerini kapsamamasıdır. Araştırma ortopedik, görme, dil ve konuşma, işitme ve ruhsal

engelli bireyleri kapsarken; zihinsel engelliler, kronik hastalar ve ağır derecede ruhsal engelli bireyleri kapsamamaktadır. En büyük sınırlılık ise zaten dezavantajlı bir grup olan engelli bireylere normal zamanlarda bile ulaşmada çeşitli sorunlar yaşanırken, araştırmanın uygulama kısmının Covid-19 salgın sürecine denk gelmesiyle bu durum daha da güçleşmiştir. Bu sınırlılık, engellilerle ilgili sivil toplum örgütlerinin, bazı özel ve kamu kurumlarının ve sosyal çevrenin aracılığıyla bireylere ulaşılarak aşılmaya çalışılmıştır.

Çalışma, Tokat il merkezinde ikamet eden 18 yaş üstü, 65 yaş altı ve en az % 40 engelli olan bireylerle sınırlıdır. Ayrıca engelli bireylerde sosyal dışlanma sorununu ve bireylerin bu sorunlarla başa çıkmada kullandıkları stratejileri konu alan herhangi bir çalışmanın olmaması, araştırmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır.

3.6. Araştırmanın Sayıtları

1. Katılımcıların verdikleri cevapların içten, samimi ve doğru olduğu varsayılmaktadır.
2. Nicel yöntemde ulaşılan örneklem grubu, çalışmanın evrenini temsil etmede yeterlidir.
3. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilmektedir.

3.7. Araştırmanın Problemleri ve Hipotezleri

3.7.1. Araştırmanın Problemleri

Bu araştırma, bir taraftan engelli bireylerin sosyal dışlanma sorunlarını ele alırken diğer taraftan engelli bireylerin sosyal dışlanma ve sorunlarla başa çıkmada ne tür stratejiler kullandıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çerçevede, aşağıdaki temel problem ve alt problemler belirlenmiştir:

- A. Engelliler, nasıl bir sosyal dışlanma deneyimlemektedir?
- B. Engelliler sorunlarla başa çıkmada ne tür stratejiler izlemektedir?

1. Engellilik, bireylerin ekonomik durumunu nasıl etkilemektedir?
2. Engelli bireyler, erişilebilirlik alanında ne tür sorunlar yaşamaktadırlar?
3. Engelli bireyler, sağlık hizmetleri alanında nasıl bir sosyal dışlanma yaşamaktadırlar?
4. Engelli bireyler, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılımda ne tür sorunlar yaşamaktadırlar?
5. Engelliler, eğitim alanında ne tür sorunlar yaşamaktadırlar?
6. Engelliler, siyasal alanda nasıl bir dışlanma yaşamaktadırlar.
7. Engellilik, onların sosyal ilişkilerini nasıl etkilemektedir?
8. Engelliler, toplumun onlara yönelik tutum ve davranışlarını nasıl değerlendirmektedirler?
9. Engelli bireyler, sorunlarla başa çıkmada ne tür stratejiler izlemektedirler.
10. Engelliler, sosyal destekten ne ölçüde faydalanmaktadır?
11. Manevi değerler, engellilerin yaşamlarında nasıl bir yere sahiptir?

3.7.2. Araştırmanın Hipotezleri

Engelli bireylerin sosyal dışlanma alanları, ilgili alanyazın incelenerek belirlenmiştir. Engellilerin erişilebilirlik, ekonomik, eğitim, sağlık, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca çalışmada engelli bireylerin, sosyal dışlanma ve sorunlarla başa çıkmada ne tür stratejiler kullandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın amacı ekseninde aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Temel hipotez 1: Engelli bireylerin sosyal dışlanma deneyimleri sosyo-demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.

H₁: Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H₂: Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H₃: Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılım Alanı alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H₄: Sosyal Yaşam Alanı alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H₅: Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H₆: Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Alanı alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H₇: Siyasal Katılım Alanı alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

Temel hipotez 2: Engelli bireylerin başa çıkma stratejileri sosyo-demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.

H₈: Problem Odaklı Başa Çıkma alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H₉: Kaçınma alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H₁₀: Sosyal Destek alt boyutu sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

Temel hipotez 3: Sosyal dışlanma ile başa çıkma stratejileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.8. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada daha güvenilir bilgiler elde etmek amacıyla, nicel ve nitel araştırma yöntemlerini kapsayan model olan karma araştırma modeli kullanılmıştır. Çünkü hem nicel araştırma yönteminin hem de nitel araştırma yönteminin bazı zayıf ve güçlü yanları bulunmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin sosyal dışlanma deneyimleri ve başa çıkma stratejileri incelenirken, her iki yöntemin de avantajları ve dezavantajları değerlendirilerek karma araştırma modeline karar verilmiştir. Bu araştırmada, her iki yöntemle verilerin toplanmasının temel sebebi, problemin daha iyi

bir şekilde kavranması için gerekli olan zengin bilgilerin elde edilerek bulguların geçerliliğini ve doğruluğunu artırmaktır.

Nitel araştırma yöntemi ve nitel araştırma yöntemi birçok noktada birbirinden farklı yöntemler olmakla birlikte, aynı zamanda birbirini tamamlamaktadırlar (Neuman 2017: 223). Dolayısıyla bu araştırmada, her iki yöntemin bu tamamlayıcı özelliğinden hareket edilerek karma araştırma modeli seçilmiştir. Çünkü karma araştırma modelinin en belirgin özelliği elde edilen nitel ve nicel verilerin birleştirilmesidir (Creswell 2017: 116). Bu yönüyle, sosyal bilimlerde karma araştırma modelinin ayrı ve farklı bir alan olarak ortaya çıkması 1990'lı yıllara denk gelmektedir (Baki, Gökçek 2012: 17). Ancak son yıllarda bu modelin sağladığı avantajlardan dolayı sosyal bilimlerde daha fazla kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Karma araştırma modeli, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin zayıf ve dezavantajlı yönlerini telafi etmektedir. Nicel yöntemde katılımcıların görüşleri ve deneyimleri doğrudan yansıtılamamakta, araştırmacılar ise arka planda kalmaktadır. Nitel araştırma, bu zayıf yönleri ortadan kaldırmaktadır. Ancak nitel araştırmada, araştırmacının kişisel yorumları sonucunda yanlılık sorunu ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca nitel araştırmada, üzerinde çalışılan katılımcının sınırlı sayıda olması, bulguların genelleştirilmesini mümkün kılmamaktadır. Nicel araştırmada ise bu genelleme sorunu bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu iki yaklaşımın, her birinin güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Oysa karma araştırma modeli, hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerinin tek başına yaptıklarından daha zengin bilgi ve bulgu ortaya koymaktadır (Creswell, Plano Clark 2018: 14).

Karma araştırma modelinde kullanılan pek çok desen bulunmaktadır. Fakat bu araştırmada yakınsayan paralel desen kullanılmıştır. Creswell ve Plano Clark (2018)'a göre, bu desenlerden hangisinin kullanılacağına seçilmesi için bazı hususlara dikkat edilmelidir. Bu noktada, nicel ve nitel aşamalar arasındaki etkileşimin seviyesi, bunların öncelik durumları, zamanlamaları ve bunların nerede birleştirileceği hususlarına dikkat çekilmiştir. Bu çalışmada da bu hususlar baz alınarak yakınsayan paralel desen seçilmiştir. Bu desen, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin aynı aşamada eş zamanlı bir şekilde uygulanmasıyla

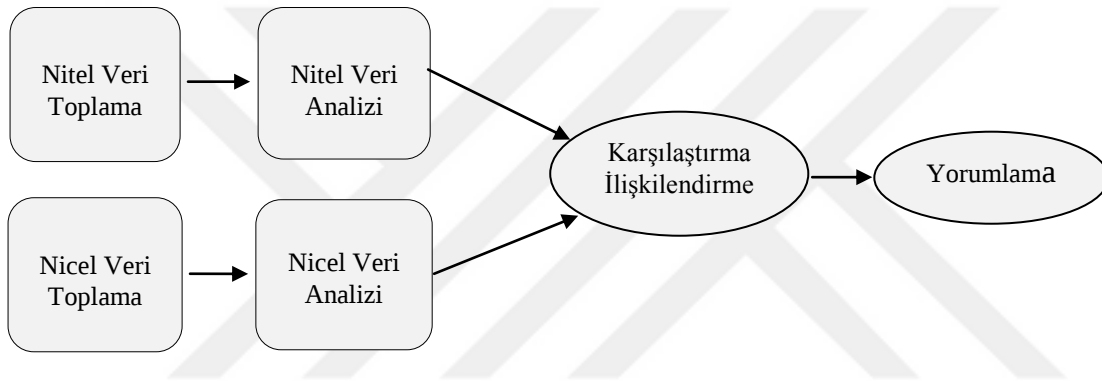
gerçekleşmektedir. Yakınsayan paralel desen, her iki yöneme de eşit derecede öncelik vermekte ve analiz sürecinde bu aşamaları birbirinden ayrı tutmaktadır. Daha sonra elde edilen sonuçlar yorumlama aşamasında birleştirilmektedir (Creswell, Plano Clark 2018: 79). Böylece elde edilen bulguların karşılaştırılması ve ilişkilendirilmesi sağlanarak yorumlanması yapılmaktadır.

Bu araştırmada, hem nitel veri toplama yöntemi hem de nicel veri toplama yöntemlerinin güçlü yanlarından faydalanılmaya çalışılmıştır. Özellikle nitel araştırma, konuyla ilgili olarak betimsel ve gerçekçi bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıntılı bir şekilde elde edilen veriler, katılımcıların görüşlerini ve deneyimlerini doğrudan sunma olanağı vermektedir (Yıldırım, Şimşek 2018: 48). Dolayısıyla nitel çalışmanın bu güçlü yönü kullanılarak engelli bireylerin, günlük hayatta sosyal dışlanmayı nasıl deneyimledikleri ve sorunlarla nasıl baş ettikleri keşfedilmeye çalışılmaktadır. Engelli bireylerin, engelleri nasıl deneyimledikleri ‘kendilerinin gözü’ ile ele alınmaktadır. Bu çerçevede, nitel verilerin toplanmasında, bir nitel araştırma deseni olan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenolojik desen, bireylerin deneyimleriyle inşa ettikleri anlamları eksene almaktadır. Dolayısıyla aynı fenomeni deneyimleyen bireylerin, inşa ettikleri anlamların farklı olduğu kabul edilmektedir (Ersoy 2017: 84). Başka bir ifadeyle fenomenolojik çalışmalar, bireylerin bir kavram ya da fenomenle ilgili deneyimlerinin anlamını baz almaktadır (Creswell 2018: 77).

Bu araştırmada, diğer yandan nicel veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Böylece nicel veri toplama yönteminin güçlü yönlerinden faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu veri toplama yöntemiyle, geniş bir örneklem seçimi yapılabilmekte ve elde edilen bulguların genellemesi söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla bu kapsamda, daha çok sayıdaki engelli bireye ulaşılmaya çalışılarak veriler zenginleştirilmiştir. Böylece bu çalışmanın, diğer paralel ayağını nicel araştırma yöntemi oluşturmuştur.

Hem nitel veri toplama yöntemleri hem de nicel veri toplama yöntemlerinin paralel bir şekilde kullanıldığı bir model olan karma araştırma modeli, bu her iki araştırma yönteminin güçlü yanlarını bir araya getirmektedir. Böylece hassas alanlar olan, engellilik ve sosyal dışlanma ile ilgili hem daha derin hem de daha geniş bir

yelpazede veriler elde edilebilmektedir. Çünkü ne sadece nicel araştırma yöntemi bu konularda yeterli derecede zengin ve farklı bilgiler verebilmekte ne de sadece nitel araştırma yöntemi bu zengin ve farklı bilgileri verebilmektedir. Ancak her iki yöntemin de güçlü yanlarını kullanan karma araştırma modeli, bu zengin ve farklı verileri vererek, engelli bireylerin sosyal dışlanma deneyimleri ve başa çıkma stratejileriyle ilgili problemin anlaşılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında veriler, hem nitel yöntemle hem de nicel yöntemle ayrı ve paralel bir şekilde toplanmış ve ayrı bir şekilde analiz edilmiştir. Daha sonra bilgilerin birleştirilmesi ve karşılaştırılması yapılarak yorumlaması yapılmıştır.

Şekil 2. Araştırmanın Deseni

(Kaynak: Creswell, Plano Clark 2018).

3.9. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bilimsel çalışmalarda amaçlanan eksenindeki kavram, kuram ve olguların incelenmesi için belirli bir çalışma evreni belirlenmektedir. Ancak genellikle belirlenen bu çalışma evreninin tümüne ulaşmak için gereken zaman, emek, ekonomik imkânlar ve diğer koşullar yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden belirlenen bu evreni temsil edecek boyutta geniş olan bir örneklem seçilmektedir. Böylece araştırmacı, büyük bir nüfustan küçük birimler elde etmektedir. Seçilen bu örneklem üzerinde çalışmalar yapılarak elde edilen sonuçlar evrenin tümüne genellenmektedir (Neuman 2017: 319). Çünkü evrendeki bütün grupla görüşmek, anket uygulamak veya gözlem yapmak imkânsız denebilecek kadar zordur. Bu nedenle araştırmacılar,

kapsamlı olan evrenden evrenle benzer özellikler taşıyan örneklem seçimi yapmak suretiyle araştırmalarını gerçekleştirmektedirler (Newman 2013: 41).

Bu ekseninde, bu çalışmanın evrenini Tokat il merkezinde ikamet eden 18 yaşından büyük, ancak 65 yaşından da küçük olan ve en az %40 engellilik durumları olan bireyler oluşturmaktadır. Bu çerçevede yapılan çalışma, tüm engel gruplarını kapsamamakta; çalışma, süregelen hastalığı olan bireyleri, zihinsel engelli ve ağır ruhsal engelli bireyleri kapsamına almamaktadır. Genellikle toplumsal yaşamda şeker, kalp, tansiyon, kanser vb. kronik hastalığı olan engellilerin fazla ayrımcılığa uğramadığı düşünülmektedir. Ancak zihinsel ve ağır ruhsal engelli bireyler de kendilerini ifade edemedikleri için çalışmanın kapsam alanının dışında tutulmuştur.

Tokat'taki engelli bireylerin sayısını net bir şekilde belirlemek mümkün olmamıştır. Çünkü Türkiye'de engelli bireylerin sayısını ve engel türleriyle ilgili istatistikî verileri sağlayan herhangi bir veri tabanı bulunmamaktadır. Türkiye'deki engelli bireylerin sayısını belirlemeye çalışan ilk demografik ve istatistikî bilgiler, 2000 yılında yapılan genel nüfus sayımında elde edilmiştir. TÜİK verilerine göre bu nüfus sayımında, Tokat ilindeki engelli bireylerin toplam sayısı 14.863 olarak belirlenmiştir. Bu toplam nüfus içindeki 7.907 kişi, belde ve köylerde ikamet ederken; il ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin sayısı ise 6.956 olarak belirlenmiştir. Bu 6.956 kişinin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmuştur. İl ve ilçe merkezlerinde 4.028 erkek engelli birey, 2.928 de kadın engelli birey belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Araştırması'na göre ise Tokat ilindeki üç ve üstündeki yaşlarda en az bir engeli olan nüfusun oranı %11,2'dir. Erkek engelli nüfusun oranı %9,1 iken kadın engelli nüfus oranı da %13,3'tür (TÜİK 2013: 103). Ancak bu veriler, Tokat'taki engelli bireylerin sayısını vermemektedir. Çünkü dinamik bir özellik taşıyan engellilik ile ilgili son yıllarda herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi herhangi bir veri tabanı da oluşturulmamıştır.

Bu yüzden, araştırmanın evreni belirlenirken ilgili kurum ve kuruluşlardan istatistiksel bilgiler istenmiştir. Bu çerçevede Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğünden alınan istatistikî bilgilere göre Tokat il merkezinde evde bakım hizmetinden toplam 1.081 kişi faydalanmaktadır. Ayrıca Tokat Sosyal Yardımlaşma

ve Dayanışma Vakfı Müdürlüğünden hem engellilik maaşı alan hem de başvurusu reddedilen engellilerin sayısı alınmıştır. Ancak bu iki kurumun verileri büyük ölçüde çakıştığından engellilerin sayısının fazla olduğu kurum olan Tokat Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfının verileri dikkate alınmıştır. Buna göre Tokat il merkezinde 613 kişi engellilik maaşını almakta, 772 kişinin ise maaş başvurusu reddedilmiştir. Bu sayılara göre, Tokat il merkezinde toplam 1.385 engelli birey bulunmaktadır. Bu sayı, 18 yaşın üstündeki bütün engellileri kapsamakta; yani çalışmanın kapsamında olmayan zihinsel engelliler, kronik hastalar ve ağır ruhsal engelliler de bu sayının içinde bulunmaktadır. Ancak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğünden alınan istatistikî bilgilere göre Tokat il merkezindeki bu engellilerin oranı yaklaşık %41'e denk gelmektedir. Bu %41'lik oran 1.385 kişinin içinden çıkartıldığında geriye 818 kişi kalmaktadır. Dolayısıyla niceliksel yöntem kapsamında çalışmanın evreni olarak bu 818 kişi kabul edilmiş ve örneklem bu evren üzerinden %95 güven aralığında ve %5 hata payı ile hesaplanarak belirlenmiştir.

Tokat'ta tespit edilen bu engelli bireyler, araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Bu evrenden hareket edilerek örneklem birimleri belirlenmiştir. Ancak bu araştırmada verilerin elde edilmesinde kullanılan iki farklı araştırma yönteminden dolayı farklı örneklem tipleri kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinde genelde olasılıklı örneklem tipi kullanılırken, nitel araştırma yöntemlerinde ise amaçlı örneklem tipi kullanılmaktadır (Alkan, Şimşek, Armağan Erbil 2019: 570). Dolayısıyla nitel araştırmalarda verilerin elde edilmesinde amaçlı örneklem, çalışma için bireylerin ve mekânların seçilmesini ifade etmektedir (Creswell 2018: 156).

Bu araştırmanın nitel araştırma yönteminde, amaçlı örneklem kapsamında bulunan maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak nitel veriler elde edilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme amaç, nispeten küçük bir örneklem üzerinde çalışarak katılımcıların çeşitliliğini maksimum düzeyde tutmaktır. Genelleme amacı taşımayan maksimum çeşitlilik örnekleme, çeşitliliğe bağlı olarak problemin farklı boyutlarını belirlemeye çalışmaktadır (Yıldırım, Şimşek 2018: 119). Bu örnekleme tipinin seçilmesinin nedeni birbirinden farklı ve çeşitli özellikler taşıyan engelli bireylerin, engellilik ve sosyal dışlanma deneyimleri hakkında derinlemesine ve farklı bilgiler elde etmektir. Böylece bu problemlere yönelik farklı bakışların ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, 36 engelli bireyle görüşülmüştür. Bu

görüşmelerin en kısası yarım saat, en uzununu ise iki saat sürmüştür. Dolayısıyla fenomenolojik bir model ekseninde gerçekleştirilen nitel araştırma, farklı özellikleri olan 36 engelli bireyle yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yapılmıştır.

Diğer yandan, karma araştırma modeli kapsamında kullanılan nicel araştırma yöntemi ile de veriler toplanmıştır. Nicel verilerin elde edilmesinde genellikle olasılıklı örneklem kullanılmaktadır. Bu örneklemin amacı ise, evreni ya da evreni temsil edecek kadar bireyi seçmektir. İdeal olan katılımcıların rastgele bir şekilde seçilmesidir (Creswell, Plano Clark 2018: 186). Bu bağlamda, basit rastlantısal örneklem kullanılarak toplam 270 bireye ulaşılmış ve anketler uygulanmıştır. Ancak doldurulan bu anketlerden 8'i eksik doldurulduğundan değerlendirilmeye alınmamış, geriye kalan 262 anket değerlendirilmiştir.

Çalışma evreni olarak Tokat ilinin seçilmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Tokat ilinin seçilmesinin birinci nedeni, engelli bireyler ile ilgili daha önce herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması iken, ikinci nedeni ise araştırmacıya zaman, emek ve maliyet açısından kolaylık ve erişilebilirlik sağlamasıdır.

3.10. Araştırma Evreninin Tarihsel, Ekonomik ve Kültürel Özellikleri

Karadeniz Bölgesinin Orta Karadeniz bölümünün iç kısmında bulunan Tokat ili, Yeşilırmak havzasında yer olmaktadır. İlin kuzeyinde Samsun, güneyinde Sivas, batısında Amasya, kuzeydoğusunda Ordu ve güneybatısında Yozgat illeri bulunmaktadır. Tokat ilinin M.Ö. 5500'lere dayanan bir tarihi bulunmaktadır. Ayrıca 14 devlet ve 5 beyliğin egemenlik sürdüğü Tokat topraklarında elde edilen bulgular, bölgenin Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşime açık olduğunu ortaya koymaktadır. Malazgirt Savaşı'nın ardından Danişmendli Beyliği'nin kurulduğu bölge, 1175 yılında ise Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır. 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlı ve 1335 yılından sonra da Eretna yönetimine girmiştir. 1388 yılında da Kadı Burhaneddin'nin egemenliğine giren şehir, 1392 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılmıştır. Her ne kadar Ankara Savaşı'ndan sonra bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminden çıksa da bölge, 1413 yılında tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine girmiştir. Tokat ili, 1863

yılında Sivas Eyaleti'ne bağı nahiye, 1878 yılında mutasarrıflık, 1920 yılında müstakil liva ve 1923 yılında ise il olmuştur. Tokat ilinde Hattiler, Hititler, Frigler, Romalılar, Bizanslılar, Danişmendliler, İlhanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerine ait kalıntılar ve tarihi eserler bulunmaktadır. Dolayısıyla çeşitli medeniyetlerin ve kültürlerin izlerini taşıyan Tokat ili, Maşat höyükte bulunan Hitit şehri, Roma ve Bizans dönemlerinden kalan Sebastapolis antik kenti, Tokat Kalesi, Taşhan, Hıdırlık köprüsü, Beysokağı, Ali Paşa Hamamı ve Ali Paşa Camii gibi birçok tarihi yer bulunmaktadır. 6000 yıllık geçmişiyle yıllarca ticaret ve kültür merkezi olan Tokat ilinde kuyumculuk, dokumacılık, yazmacılık, demircilik, bakırcılık, ahşap oymacılığı, dericilik gibi çeşitli el sanatları yıllarca önemini korumuştur (Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.).

Tokat ilinin ekonomisinde tarım, önemli bir yer kaplamaktadır. Özellikle son yıllarda tarım ve ziraatta önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İlin doğal yapısı, iklimi ve Yeşilirmak'ın suladığı verimli ovalar nedeniyle çeşitli tarımsal ürünler yetiştirilmekle birlikte tarım, ilin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Tarımda yeni teknolojilerin kullanılması, sulama ve gübreleme imkânlarının artması gibi etkenler, ürün verimliliğini artırmıştır. Tokat'ta hayvancılık da ilin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Bölgedeki hayvan varlığı önemli bir oranda olup süt hayvancılığını geliştirmek için çeşitli ıslah çalışmaları yapılmaktadır. Ayrıca son yıllarda özellikle ilin tekstil sanayisi gelişmeye başlamış, birçok tekstil fabrikası kurulmuştur. Tekstil sanayisinin dışında, meyve suyu ve gıda ürünleri sanayisi de gelişmeye başlamıştır (Tokat Belediyesi, 2014).

Türkiye İstatistik Kurumu (2019)'nun verilerine göre, Tokat'ın toplam nüfusu 612.747 iken Tokat merkezin nüfusu ise 153.840'tır. Ancak Tokat ili, işsizlik sorunundan dolayı göç veren bir ildir. Kentin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır, dolayısıyla kentte sanayi sektörünün pek gelişmediği görülmektedir. Fakat kent, tarihi ve kültürel dokusundan dolayı zengin turistik yerlere sahiptir. Tokat ili doğa turizmi, inanç turizmi, kültür turizmi ve termal turizm açısından zengin kaynaklara sahiptir. Ayrıca kent politik, etnik ve mezhepsel açıdan çeşitlilik ve zenginlik göstermektedir. Sosyal dokusu kültürel çeşitlilik gösteren kentte, ortalama 35.000 öğrencisi bulunan Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi bulunmaktadır. Üniversite, kentte hem ekonomik anlamda canlılık katmakta hem de

kültürel ve sosyal yapıya katkı sunmaktadır. Dolayısıyla üniversite, kentin eğitim ve kültür düzeyini yükseltmede önemli bir fonksiyon üstlenmektedir.

3.11. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, karma yöntem kullanıldığı için verilerin toplanmasında, hem nitel hem de nicel veri teknikleri kullanılmıştır. Bu kapsamda, nitel verilerin toplanmasında kişisel bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Ayrıca görüşmeler sırasında katılımcılar gözlemlenerek de çeşitli veriler not edilmiştir. Nicel verilerin toplanmasında ise kişisel bilgi formu, sosyal dışlanma ölçeği ve stresle başa çıkma ölçeği kullanılmıştır.

3.11.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu, engelli bireylerle ilgili ekonomik, sosyal ve demografik bilgileri elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla kişisel bilgi formu; katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, engel türü, engel zamanı, engel derecesi, çalışma durumu, mesleği, gelir durumu, sosyal güvenlik durumu, ebeveynler arasında akraba evliliğinin olup olmaması, ailede başka engellinin olup olmaması ve bireylerin toplumsal olarak dışlanıp dışlanmadığı düşüncesi ile ilgili sorulardan oluşmaktadır.

3.11.2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Genel olarak yapılandırılmış görüşme ve yapılandırılmamış görüşme diye iki tip görüşmeden söz edilmektedir (Yıldırım, Şimşek 2018: 130). Nitel veri toplamada kullanılan görüşmeler, nicel veri toplamada kullanılan görüşmelerden farklıdır. Nitel bir veri toplama görüşmesi sorular sormayı, katılımcıyı dinlemeyi ve söylenenleri kayıt altına almayı gerektirmektedir (Neuman 2017: 585). Özellikle fenomenolojik desenlerin kullanıldığı araştırmalarda uygun soruların sorulması, katılımcıya güvenilerek deneyimlerin konuşulması ve sabır gösterilmesi önemlidir (Creswell 2018: 173).

Nitel bir çalışma deseni olan fenomenolojik çalışmalarda görüşme sürecinde, gerek araştırmacının kendisi gerekse de katılımcının etkin olması gerekmektedir. Aralarındaki iletişimin etkin olmasının yanı sıra araştırmacının,

önceden hazırladığı sorularla katılımcıyı konuya odaklaması önemlidir. Genellikle fenomenolojik araştırmalarda yapılandırılmamış görüşmeler veya yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden hazırlanmış bir program ve görüşme formu ekseninde yapılmaktadır (Ersoy 2017: 112-113). Dolayısıyla bu çalışmada nitel verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunun önce pilot uygulaması yapılmıştır. Bu pilot uygulamadan sonra formda, gerekli görülen yerlerde bazı düzeltmeler yapılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme tipinin kullanılmasının nedeni, çalışmanın amacına uygun olarak verilerin güvenilir ve zengin bir şekilde toplanması ve araştırma probleminin anlaşılmasını sağlamaktır. Bu ekseninde önceden hazırlanan program ve sorular çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır.

3.11.3. Sosyal Dışlanma Ölçeği

Sosyal dışlanmanın ölçülmesi amacıyla Berman ve Phillips (2000) tarafından yapılan çalışma, Şenol (2010) tarafından Türkçeye uyarlanarak kullanılmıştır. Ölçeğin orijinali, toplam 8 yaşam alanından ve 48 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, sağlık ve sosyal güvenlik alanı; eğitim imkânlarından yararlanma ve eğitime katılım alanı; ikametgâh koşulları alanı; siyasal katılım alanı; kültürel, sportif ve sanatsal alan; sosyal yaşam alanı; sağlıklı ve yeterli beslenme alanı ve beslenme dışı zorunlu tüketim alanı olmak üzere toplam 8 yaşam alanından oluşmaktadır. Sosyal dışlanma ölçeği, beşli likert ölçeği şeklinde geliştirilmiştir. Ölçeğin puanlaması ise kesinlikle katılmıyorum: 1 puan, katılmıyorum: 2 puan, kararsızım: 3 puan, katılıyorum: 4 puan ve kesinlikle katılıyorum: 5 puan şeklindedir. Dolayısıyla düşük puanlar yüksek dışlanmayı, yüksek puanlar ise düşük dışlanmayı göstermektedir.

Engellilerdeki sosyal dışlanmayı ele alan bu çalışmada kullanılan söz konusu ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri araştırmacı tarafından yeniden yapılmıştır. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak için yapılan Açıklayıcı Faktör Analizinde, 10 madde ölçekten çıkarılmış (13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 27, 40 ve 43) ve geriye kalan 38 madde 7 boyut altında toplanmıştır. Dolayısıyla ikametgâh koşulları alanı tamamen ölçekten çıkarılmıştır.

3.11.4. Stresle Başa Çıkma Ölçeği

Çalışmada kullanılan Stresle Başa Çıkma Ölçeği, Folkman ve Lazarus'un modellerine dayanarak Türküm (2002) tarafından geliştirilmiştir. Türküm (2002) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılarak literatüre kazandırılan bu ölçeğin orijinali toplam 23 maddeden oluşmaktadır. Stresle başa çıkma stratejilerini ölçmeyi amaçlayan bu ölçek, tamamen uygun: 5, oldukça uygun: 4, kararsızım: 3, biraz uygun: 2 ve hiç uygun değil: 1 puan şeklinde değişen beşli likert tipinde değerlendirme yapan bir ölçektir. Ölçekte 10, 17 ve 20 numaralı maddeler tersinden puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanların yüksek olması başa çıkma stratejilerini kullanma eğilimin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Türküm 2002: 31). Bu çalışmada da kullanılan Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri, araştırmacı tarafından yeniden yapılmıştır. Stresle Başa Çıkma ölçeğinin faktör desenini belirlemek için yapılan açıklayıcı faktör analizinde, 5 madde ölçekten çıkarılmış (11, 13, 15, 18 ve 23) ve geriye kalan 18 madde 3 boyut altında toplanmıştır.

3.12. Verilerin Toplanması ve Analiz Edilmesi

Bu araştırmada, engelli bireylerin, yaşantılarını nasıl anlamlandırdıkları ve nasıl yorumladıkları anlaşılmaya çalışılmış ve sosyal dışlanma ile ilgili deneyimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca engelli bireylerin yaşadıkları sorunlarla nasıl başa çıktıkları kendi görüşleri ekseninde ortaya konulmuştur. Araştırma, karma modelin yakınsayan paralel deseni çerçevesinde yapılmıştır. Dolayısıyla eş zamanlı olarak nitel ve nicel veriler toplanmıştır. Veriler, ilgili kurumlardan alınan gerekli izinlerden sonra toplanmıştır. Bu noktada, nitel verilerin toplanmasında nitel bir araştırma deseni olan fenomenoloji kullanılmıştır. Araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile deneyim açısından farklı ve zengin bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, 36 engelli bireyle görüşme yapılmıştır. Görüşmeler, önceden belirlenen program ve sorular çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma ile ilgili olarak, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan gerekli onay alınmıştır. Etik kurulu onayı alındıktan sonra ve ilgili kurumlardan diğer gerekli yasal izinler alındıktan sonra

Çalışma gerçekleştirilmiştir. Nitel ve nicel araştırma yöntemleri, paralel ve ayrı şekilde kullanılmıştır.

Çalışmanın nitel kısmında, nitel verilerin elde edilmesinde katılımcıların kendilerini rahat hissetmelerini sağlamak için görüşmelerin, uygun ortamlarda ve katılımcıların istedikleri yerlerde yapılmasına dikkat edilmiştir. Katılımcı bireyler, araştırmanın başında araştırmanın konusu, amacı ve problemi konusunda bilgilendirilmiştir. Ayrıca katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için olumlu bir atmosfer oluşturulmuştur. Katılımcılara, kendilerine ait özel hiçbir bilginin istenmediği, verdikleri bilgilerin doğrudan hiç kimse ile paylaşılmayacağı ve sadece bilimsel veri olarak çalışmada bazı kodlarla kullanılacağı söylenmiştir. Etkili ve pozitif bir iletişim kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Görüşme soruları, katılımcının öğrenim durumuna ve engel çeşidine göre bazen ek bilgilerle açıklanmıştır.

Görüşme sırasında kullanılan dile ve üsluba zen gösterilerek güven sağlanmıştır. Sorgulayıcı ve eleştirel olmayan bir yaklaşımla görüşme yapılmış, bireylerin kişisel deneyimleri ve anlamlandırma biçimleri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Görüşme esnasında, geri bildirimlerde bulunulmuş ve çeşitli sonda sorularıyla detaylı bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Görüşmeler, görüşmecilerin bireysel farklılıkları göz önünde tutularak yapılmıştır. Görüşmeler, ilgili kişilerin izni ile kayıt altına alınmıştır. İki işitme engelli bireyle görüşmeler yazışarak gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırma yöntemiyle elde edilen ses kayıtları önce Word dosyası şeklinde yazıya dnştrlmştir. Bu transkripsiyonlar büyük bir titizlikle tekrar kontrol edilmiştir. Her görüşmeci için ayrı sayfa açılmıştır. Daha sonra bu bilgiler, MAXQDA programına aktarılmıştır. Tüm veriler dikkatlice okunarak sistemli bir biçimde düzenlenmiştir. Kavramsal çerçeveye uygun şekilde temalar ve kodlar oluşturulmuştur. Betimsel analize tabi tutulan veriler, kavramsal ve kuramsal ereve ile ilişkili bir biçimde yorumlanmıştır.

Nicel veriler ise ölçekler kullanılarak toplanmıştır. İlgili kurumlardan gerekli izinler alındıktan sonra anketler yapılmıştır. Araştırmanın başında, araştırmanın konusu ve amacı hakkında katılımcılara bilgi verilmiş ve onamları alınmıştır.

Gönüllü olan bireylerle çalışılarak veriler elde edilmiştir. Katılımcılara, özel bilgilerine gerek olmadığı, verilerin gizli tutulacağı ve verilerin sadece bilimsel amaçla kullanılacağı söylenmiştir.

Nicel araştırma yöntemiyle elde edilen veriler ise SPSS 25 ve AMOS 23 programlarıyla analiz edilmiştir. Nicel verilerin analizi aşamasında uzman desteği alınmıştır. Kullanılan ölçekler normal dağılım gösterdiğinden parametrik testler kullanılmıştır. Araştırmada, tanımlayıcı istatistiklerin yanında sosyal dışlanmanın ve başa çıkma stratejilerinin sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmıştır. Bu kapsamda, iki grubun farklılık analizi için Bağımsız Örneklem T Testi, ikiden fazla grup için Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Sürekli değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmede ise Pearson korelasyon uygulanmıştır.

Ölçeklerin güvenilirliğini test etmede Güvenilirlik Analizi ve madde toplam puan korelasyonu; yapı geçerliliğini test etmede de Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi kullanılmıştır.

Özetle, araştırmanın verileri, bir yandan nitel yöntemle bir yandan da nicel yöntemle toplanmıştır. Veri seti, birbirinden ayrı ve paralel bir şekilde toplanmış ve ayrı ayrı analiz edilmiştir. Daha sonra bilgilerin birleştirilmesi ve karşılaştırılması yapılarak bulgular yorumlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, hem nitel araştırma yöntemiyle hem de nicel araştırma yöntemiyle elde edilen bulguların analizi gerçekleştirilmiştir. Birbirinden ayrı ve paralel şekilde elde edilen verilerin analizi de ayrı şekilde yapılmıştır. Daha sonra yapılan bu analizler, kavramsal ve kuramsal çerçeve ekseninde çalışmanın amacına uygun olarak birleştirilmiş ve yorumlanmıştır.

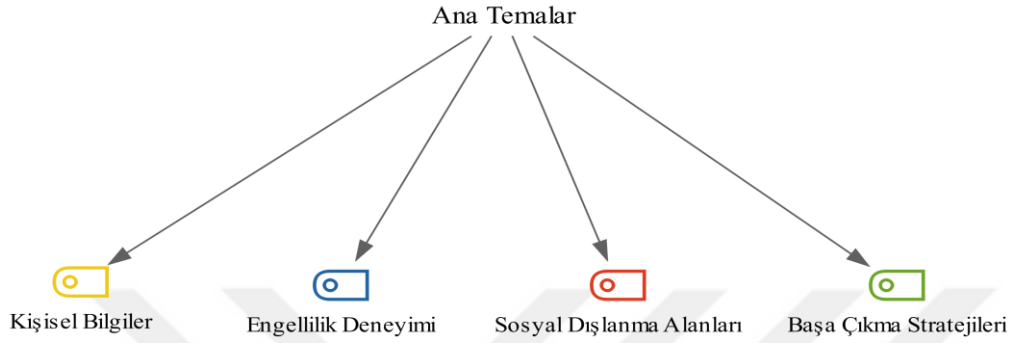
4.1. Nitel Araştırma Verilerine Dair Bulgular

Çalışmanın nitel kısmı, bir nitel araştırma deseni olan fenomenolojik desen kullanılarak yapılmıştır. Bu desenin kullanılmasındaki amaç, bireysel deneyimlerin ortaya çıkartılmasıdır. Çünkü aynı fenomeni deneyimleyen bireyler, söz konusu fenomeni farklı biçimlerde anlamlandırabilmektedirler. Dolayısıyla bu farklı anlamlandırmaların “onların gözüyle” ortaya çıkartılması önem arz etmektedir. Bu çerçevede, nitel araştırma yöntemi neticesinde elde edilen bulgular betimsel analize tabi tutulmuştur.

Çalışmaya Tokat merkezinde ikamet eden, %40 ve üstü engellilik durum raporu olan 36 engelli birey katılmıştır. Çalışmaya katılan bireylerin kimlikleri, etik bir gereklilik olarak gizlenmiştir. Dolayısıyla analiz metinlerinde kişilerin isimleri kodlanarak verilmiş olup kişilerin cinsiyetleri, yaşları ve engel türleri ise olduğu gibi verilmiştir. Bunun için Katılımcı 1: K-1, Katılımcı 2: K-2, Katılımcı 3: K-3 ... Katılımcı 36: K-36 şeklinde kodlanmıştır. Bu durum, her metnin altında şu şekilde geçmektedir: (K-1, kadın, 23, görme eng.). “K-1” katılımcıyı, “kadın” cinsiyeti, “23” bireyin yaşını, “görme eng.” ise bireyin engel türünü göstermektedir.

Ortopedik, dil ve konuşma, görme, işitme ve ruhsal/duygusal engelli bireylerden elde edilen nitel veriler, çalışmanın amacına uygun şekilde analiz edilmiştir. Nitel verilerin analizleri, MAXQDA analiz programı yardımıyla yapılmıştır. Elde edilen transkripsiyonlar, kodlara ve temalara ayrılmıştır. Bu

kapsamda çalışma, dört ana temadan oluşmuştur. Bu ana temalar da kendi içinde çeşitli temalara, kodlara ve alt kodlara ayrılmıştır. Bu dört ana tema; Kişisel Bilgiler, Engellilik Deneyimi, Sosyal Dışlanma Alanları ve Başa Çıkma Stratejileri şeklinde sıralanarak analiz edilmiştir.

Şekil 3. Çalışmanın Ana Temaları

4.1.1. Kişisel Bilgiler

Çalışmanın bu kısmında, katılımcılara ait sosyal ve demografik bilgiler verilmiştir. Yapılan görüşmelerde 25. kişiden itibaren aynı kavramların ve kodların tekrar etmeye başladığı görülmekle birlikte görüşmeler 36. kişiye kadar devam etmiştir. Dolayısıyla toplam 36 engelli bireyle yapılan görüşmelerden sosyal dışlanma ve başa çıkma stratejileri fenomenleri ile ilgili veriler elde edilerek analiz edilmiştir.

Çalışmada, her ne kadar çabalansa da kadın ve erkek sayısı eşit derecede yakalanamamıştır. Çalışmaya 26 erkek katılırken 10 kadın katılmıştır. Görüşülen kişilerin en genci 21 yaşında, en yaşlısı 56 yaşında olup yaş ortalaması 37'dir. Bireylerin 18'i bekâr, 17'si evli ve 1'inin de eşi vefat etmiştir. Görüşülen bireylerin 8'i görme, 5'i işitme, 19'u ortopedik ve 4'ü de ruhsal/duygusal engellilerden oluşmaktadır. Bazı bireylerin ise çoklu engellilik yaşadığı görülmüştür. Ancak analizlerde, çoklu engellilik yaşayan bireylerin ana engelli hangisiyse o engel türü baz alınmıştır. En düşük engel derecesi %42 iken en yüksek engel derecesi %100'dür, engel derecesi ortalaması %66,80'dir. Bireylerin engel zamanına bakıldığında ise 17 kişinin doğuştan engelli olduğu, 19 kişinin de sonradan çeşitli nedenlerle engelli hale geldiği görülmektedir. Görüşülen kişilerin 1'i okuryazar

değil, 10'nu ilkököl mezunu, 2'si ortaokul mezunu, 8'i lise mezunu, 5'i ön lisans mezunu ve 10'nu lisans mezunudur. Bireylerin iş ve çalışma durumları farklılık göstermektedir. Bireylerin 9'u herhangi bir işte çalışmamakta, ancak bu bireyler 2022 sayılı kanun kapsamında engellilik maaşı almaktadır. Bireylerin 8'i işçi, 14'ü kamu çalışanı, 1'i öğrenci ve 4'ü de emeklidir. Katılımcılara ait tanıtıcı bilgiler detaylı bir şekilde Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcılara Ait Tanıtıcı Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni durum	Engel türü	Engel derecesi %	Engel zamanı	Öğrenim durumu	Çalışma durumu
K-1	Kadın	23	Bekâr	İşitme	52	Doğuştan	Lise	İşçi
K-2	Erkek	30	Bekâr	Ruhsal	50	Sonradan	Lise	İşçi
K-3	Erkek	53	Evli	İşitme	52	Sonradan	Lisans	Kamu çalışanı
K-4	Kadın	25	Bekâr	Görme	90	Doğuştan	Lisans	Kamu çalışanı
K-5	Erkek	30	Evli	Görme	85	Doğuştan	Lisans	Kamu çalışanı
K-6	Kadın	38	Bekâr	Ortopedik	45	Sonradan	Lise	İşçi
K-7	Erkek	32	Bekâr	Görme	100	Doğuştan	Lisans	Kamu çalışanı
K-8	Erkek	33	Evli	Görme	64	Doğuştan	Lisans	Kamu çalışanı
K-9	Erkek	33	Bekâr	Görme	60	Sonradan	Ön lisans	Kamu çalışanı
K-10	Erkek	31	Evli	Görme	70	Doğuştan	Lisans	Kamu çalışanı
K-11	Erkek	40	Bekâr	Görme	70	Sonradan	Okuryazar değil	Çalışmıyor
K-12	Erkek	38	Evli	Ortopedik	90	Doğuştan	Lise	İşçi
K-13	Erkek	21	Bekâr	Ruhsal	44	Sonradan	Lise	İşçi
K-14	Erkek	34	Evli	Ruhsal	50	Sonradan	Ortaokul	İşçi
K-15	Erkek	37	Bekâr	Ortopedik	98	Sonradan	İlkokul	Kamu çalışanı
K-16	Erkek	46	Evli	İşitme	56	Sonradan	İlkokul	Emekli
K-17	Kadın	40	Evli	Ruhsal	46	Sonradan	İlkokul	Çalışmıyor
K-18	Erkek	50	Evli	Ortopedik	56	Sonradan	İlkokul	Emekli
K-19	Erkek	35	Evli	Ortopedik	57	Sonradan	Ön lisans	İşçi
K-20	Kadın	45	Evli	Ortopedik	73	Doğuştan	İlkokul	Çalışmıyor
K-21	Erkek	30	Bekâr	İşitme	43	Doğuştan	Ön lisans	İşçi
K-22	Erkek	41	Evli	Görme	95	Doğuştan	Lise	Emekli
K-23	Erkek	33	Bekâr	Ortopedik	88	Doğuştan	Lise	Çalışmıyor
K-24	Erkek	27	Bekâr	Ortopedik	80	Doğuştan	İlkokul	Çalışmıyor
K-25	Erkek	51	Evli	Ortopedik	42	Sonradan	İlkokul	Çalışmıyor
K-26	Erkek	34	Evli	Ortopedik	86	Sonradan	İlkokul	Çalışmıyor
K-27	Erkek	33	Bekâr	Ortopedik	75	Doğuştan	Lisans	Kamu çalışanı
K-28	Kadın	38	Bekâr	Ortopedik	60	Sonradan	Ön lisans	Kamu çalışanı
K-29	Kadın	56	Dul	Ortopedik	87	Sonradan	İlkokul	Çalışmıyor
K-30	Kadın	34	Bekâr	Ortopedik	44	Doğuştan	Lise	Öğrenci
K-31	Erkek	45	Evli	Ortopedik	48	Sonradan	Ortaokul	Emekli
K-32	Kadın	50	Bekâr	Ortopedik	92	Sonradan	İlkokul	Çalışmıyor
K-33	Erkek	29	Bekâr	İşitme	68	Doğuştan	Lisans	Kamu çalışanı
K-34	Erkek	42	Evli	Ortopedik	58	Doğuştan	Lisans	Kamu çalışanı
K-35	Kadın	44	Bekâr	Ortopedik	74	Doğuştan	Ön lisans	Kamu çalışanı
K-36	Erkek	43	Evli	Ortopedik	57	Sonradan	Lisans	Kamu çalışanı

Görüşmeye katılan bireylerden çalışmayanların düşük öğrenim derecesine sahip oldukları görülmektedir. Herhangi bir işte çalışmayan 9 kişiden 1'i okuryazar değil, 7'si ilkököl mezunu ve 1'i de lise mezunudur. Kamuda çalışan 14 kişiden

sadece 1'i ilköğretim mezunu iken 3'ü ön lisans mezunu olup geriye kalan 10 kişi ise lisans mezunudur.

Bu çerçevede, bireylerin öğrenim durumları ile çalışma durumları arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Bireylerin öğrenim dereceleri düştükçe, işsiz kalma ve dolayısıyla yoksullaşma riski daha da artmaktadır.

4.1.2. Engellilik Deneyimi

Bireylerin toplumsal yaşamda, hangi boyutlarda dışlanma yaşadıklarının belirlenmesi için bireylerin öznel deneyimlerinin ortaya konulması gerekmektedir. Ayrıca bireylerin yaşadıkları dışlanma ve sorunlarla başa çıkmada ne tür stratejiler kullandıklarının belirlenmesi noktasında da öznel deneyimlerin keşfi önem arz etmektedir. Bu çerçevede, nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik desen kullanılarak bireylerin özgül deneyimleri keşfedilmeye çalışılmıştır.

'Engellilik Deneyimi' ana temasında, çalışmaya katılan bireylerin engellilik deneyimlerine odaklanılmıştır. Bireylerin engelliliği nasıl deneyimledikleri, engelliliği nasıl anlamlandırdıkları ve toplumsal sistemin onlara bakışını nasıl değerlendirdikleri betimsel olarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın bu ana temasında, bireylerin engellilikle ilgili öznel deneyimleri çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi ekseninde ele alınarak analiz edilmiştir. Engellilik Deneyimi ana teması çeşitli temalardan, kodlardan ve alt kodlardan oluşmuştur. Bunlar arasındaki hiyerarşik ilişkiyle ilgili model Şekil 4'te verilmiştir. Şekillerde kodların yanındaki sayılar, o kodun kaç defa kullanıldığını göstermektedir.

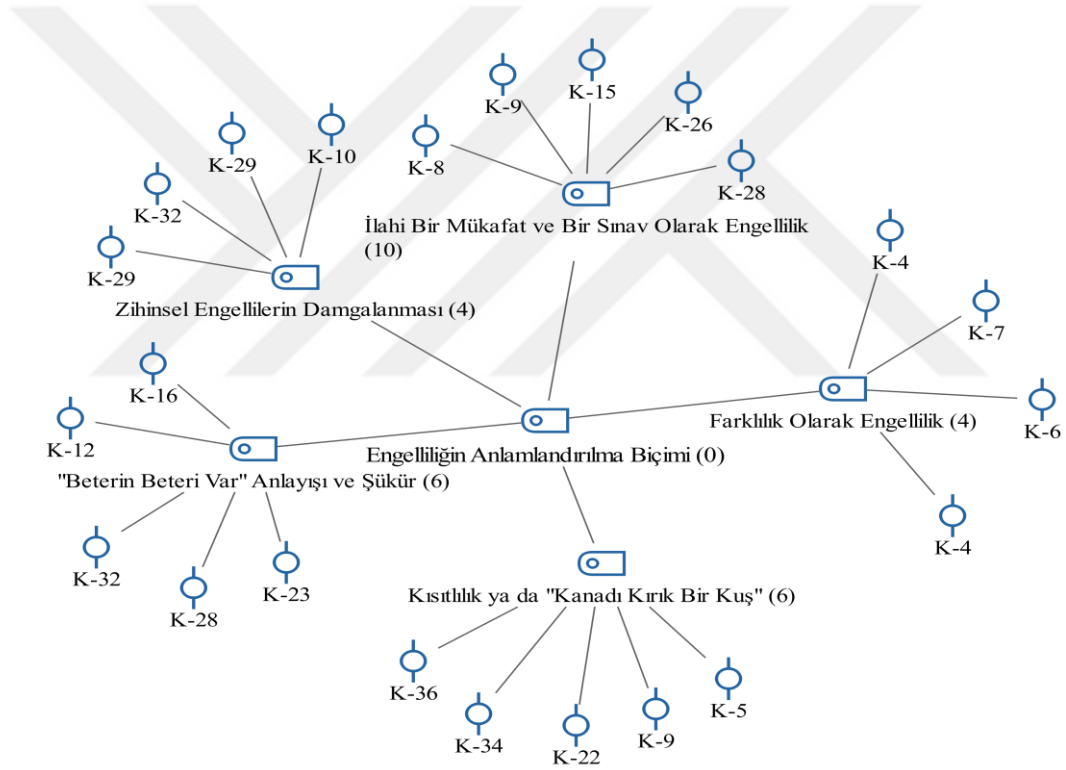
Bu ana kategoride; Engelliliğin Anlamlandırılma Biçimi, Gündelik Yaşamı Etkileme Biçimi, Toplumsal Perspektif, Gösteriş ve Popülist Söylemler, İlgisizlik ve Yüzeysellik, Yaşam Paradigması, Herkesin Adaylığı, Eve Kapanma ve Aile gibi isimlerle çeşitli tema ve kodlara yer verilmiştir. Katılımcı ve kod matrisi ise Tablo 3'te verilmiştir. Bu matrisler, katılımcıların hangi kodları ve kaç defa kullandıklarını göstermektedir.

Tablo 3. Engellilik Deneyimi Katılımcı-Kod Matrisi

Kod Sistemi	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12	K-13	K-14	K-15	K-16	K-17	K-18	K-19	K-20	K-21	K-22	K-23	K-24	K-25	K-26	K-27	K-28	K-29	K-30	K-31	K-32	K-33	K-34	K-35	K-36	TOP...	
Engellilik Deneyimi																																						0
Engelliğin Anlatılma Biçimi																																						0
İlahi Bir Mükafat ve Bir Sınav Olarak Engellilik								1	1						1										1		2	1					1		2		10	
"Beterin Beteri Var" Anlayışı ve Şükür												1				2							1					1				1					6	
Farklılık Olarak Engellilik				2		1	1																														4	
Kısıtlılık ya da "Yanadı Kırık Bir Kuş"					2				1												1											1		1		6		
Zihinsel Engellilerin Damgalanması										1																			2			1				4		
Gündelik Yaşamın Etkilenme Biçimi			1	1	1				1			1			1	1																1				8		
Bağımlı Yaşam					2																					2	1							1			6	
Toplumsal Perspektif																																					0	
Acıma Odaklı Bakış	1			1	1					1	1	1									1					2		1				1		1		12		
Ön Yargısal Duruş			1	1	1			3		3							1		1			1														12		
Alay Etme ve Küçümseme														2	1		1		1									1	2							8		
Bağımsız Birey Olarak Görmeme			2		2		1			2																										7		
Temel Bir Sorun Olarak Zihinsel Biliş Eksikliği	2				1					1									1								1					1	1			8		
Tuhaf Bakma	2	2									1	2																						1		8		
Anlayıştaki Kalıp Yarığlar										2																							1				3	
Örtük Ayrımcılık							2		1																												3	
Çelişik Duygulu Bakış									1							1						2														4		
Gösteriş ve Popülist Söylemler			1		1		2	1																											1	6		
İlgisizlik ve Yüzeysellik					1						1									1																3		
Yaşam Paradigması																																					0	
Kendisiyle Başlık Hayatlar	1	1	1			1	1	1	1	1						1			1			2				1	1	1		1		1		1	1	20		
Kararsızlığın Pençesine Doğru	1			1					1								1						1						1							6		
Herkesin Adaylığı	1					1					1					1			1	1																6		
Eve kapanma ve Aile							2																						3					2			7	
Σ TOPLAM	8	3	6	6	12	3	9	6	7	11	4	5	0	2	3	6	3	0	6	2	0	6	2	0	0	6	2	10	6	1	0	4	2	5	5	6	157	

4.1.2.1. Engelliliğin Anlamlandırılma Biçimi

Engelli bireylerle yapılan görüşmelerde, bireylerin engelliliği farklı biçimlerde anlamlandıkları görülmüştür. Engellilerin bu konudaki görüşleri; İlâhi bir mükâfat ve bir sınav olarak engellilik, “beterin beteri var” anlayışı ve şükür, farklılık olarak engellilik, kısıtlılık ya da “kanadı kırık bir kuş” ve zihinsel engellilerin damgalanması, şeklinde kodlanmıştır. Görüşmeye katılan bireylerin engelliliği anlamlandırma biçimleri ve ilişkileri Şekil 5’te verilmiştir. Şekillerdeki kodların yanındaki sayılar frekansları gösterirken K-1, K-36 gibi kodlar ise o kodu kullanan katılımcıları göstermektedir. Çalışmadaki şekillerde kodları kullananların sayısı, maksimum beş kişi ile sınırlandırılmıştır.

Şekil 5. Engelliliğin Anlamlandırılma Biçimi Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.2.1.1. İlâhi Bir Mükâfat ve Bir Sınav Olarak Engellilik

Görüşülen engelli bireylerin büyük çoğunluğunun engelliliği anlamlandırma sürecinde manevi değerlerden yararlandıkları görülmektedir. Bireyler, bu dünyanın bir imtihan olduğunu ve bu dünyada yaşadıkları güçlüklerin öbür dünyada onlara mükâfat olarak geri döneceğini ifade etmektedirler. K-36, "engellilik bir sınavdır" (erkek, 43, ortopedik eng.) derken, K-29 bu durumu şöyle özetlemektedir: "İlahi

bunu bize bir imtihan olarak verdi, inşallah öbür dünyada çekmeyiz, görmeyiz sıkıntıları bu yaşamdan dolayı." (Kadın, 56, ortopedik eng.). Katılımcılar, engelliliğin Allah tarafından kendilerine verilen bir "hediye" olduğunu ve saygı duyulması gerektiğini belirtmektedirler. K-26, bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Valla benim engelliliğim, ben bunu Allah'tan diye saygı duyarım, engelliliğimle bir sorunum yok yani. Bunu Allah'tan diye görüyorum. Bu dünya geçici, bu dünyada bir imtihandayız, bu da Allah'ın bir hediyesi."* (Erkek, 34, ortopedik eng.).

Bireyler, engelliliği anlamlandırma sürecinde dini değerlere vurgulu bir şekilde önem atfetmişlerdir. Bu dünyada yaşadıkları güçlükleri, bu çerçevede değerlendirerek mahrum kaldıkları imkânlar karşısında sabır göstermektedirler. K-36, bu durumu şöyle özetlemektedir: *"Engel durumumun bana bu dünya için zorluk getirse de inşallah öbür dünya için avantajlar getireceği inancıyla her zaman kendimi rahatlatmaya çalışırım."* (Erkek, 43, ortopedik eng.). Engelliliğin bir sınav olarak görülmesi ve kendilerinin engellerinden ötürü daha avantajlı olduklarına yönelik bakış açısının, bireylere sabır verdiği söylenebilir. K-28, *"Bu bir hayat sınavı diyorum, engel yok."* diyerek şöyle devam etmektedir: *"Bu bir hayat sınavı. Engellilik olarak görmüyorum bu durumu, hayat sınavı olarak görüyorum, yani zorlanmıyorum da bir sıkıntı da yaşamıyorum açıkçası."* (Kadın, 38, ortopedik). Bu durum, katılımcıların engelliliği bir mükâfat olarak gördüklerini göstermektedir. Buna başka örnekler de verilebilir:

"Bunu veren bir rabbim var, ha mükâfatı da illaki olacak diyorum, yani nasıl mesela? Bu dünyada insanlar; yani bu adamlar, araba sürüyorsa, bu adamlar sağlamsa, rahat bir şekilde hareket ediyorsa öbür tarafta da bunun bir karşılığı olacak." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

"Benim için, yani engelliliği ben şöyle anlamlandırıyorum: Rabbim tarafından bir mükâfat olarak görüyorum, ben açıkça öyle söyleyeyim. Çünkü ya bana kaldıracağımı düşünmüş ki vermiş bana, ben aldım kabullendim, başım gözüm üstüne koydum." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

Bu konuda K-15 ise engelliliği, *"Allah'ın özel bir vergisi olarak tanımlayabilirim"* (erkek, 37, ortopedik eng.) demektedir. Dolayısıyla K-15, "avantaj" ve "mükâfat" eksenli bir yaklaşım sergilemektedir. Bu kapsamda, bireyler engelliliği "özel kullara verilen bir ayrıcalık" olarak tasavvur etmektedirler. Engellilik durumunun Allah'tan geldiğini ve kabullenmek gerektiğini dile getirmektedirler:

"Maneviyatın yani benim engelliliğimde, yani ibadet yapmamda herhangi bir şeyim yok. Ama yani şimdi bu engelliliğin bana cenabı Allah'tan geldiğini, yani bunun da istediği kula istediği şekilde vereceğini Allah'a şükür inanan insanlardanız. Hani ben o şekilde düşünüyorum, isyan etmiyorum." (K-34, erkek, 42, ortopedik eng.).

Toplumdaki yaygın anlayışa göre engellilik değerlendirmeleri genelde olumsuzdur. Oysaki görüldüğü üzere engellilikle ilgili değerlendirmelerin hepsi olumsuz değildir. Bireylerdeki bazı yeti kayıplarının ilahi bir kaynaktan geldiğine ve bir mükafat olduğuna dair inanış yaygın şekilde bulunmaktadır (Schriner 2011: 176).

4.1.2.1.2. "Beterin Beteri Var" Anlayışı ve Şükür

Katılımcı bireylerin engelliliği anlamlandırma sürecinde başvurdukları yollardan biri de kendi engel durumlarını başkalarının engel durumlarıyla karşılaştırmalarıdır. Buradan bir olumlamaya gittikleri görülmektedir. Bu durum, K-23'ün şu sözlerinde kolaylıkla görülmektedir: *"Bu halimize de şükür. Ben bu halimden de binlerce şükür, bizden daha da beter olan var. Yani hiçbir şeyim yok. Allah'ıma binlerce şükürler olsun ki bu halimden de şükür ediyorum."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). Kendi durumuna şükredenlerden biri de K-16'dır: *"Her zaman her halime şükrederim."* (Erkek, 46, işitme eng.). Katılımcıların bu noktada da özellikle teolojik faktörleri baz aldıkları görülmektedir:

"Hayatımın tamamında dini değerler var, zaten inancım sayesinde güçlüyüm ve idrak edebiliyorum, farkındayım. Hani bu benim bir hayat sınavım ve çok şükür yani daha kötü olabilirdim, daha farklı olabilirdim, farklı ortamlarda olabilirdim, daha farklı şeyler olabilirdi. O yüzden Allaha şükrederim, ibadetlerimi yerine getirmeye çalışırım." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

"İlk başlarda kabullenmek zor olsa da alıştığım için ve benden daha kötü insanların olduğunu görünce, şükredip olumlu şekilde hayatımı devam ettirmeye başladım." (K-16, erkek, 46, işitme eng.).

Sosyolojik olarak küçük yerleşim yerlerinde toplumsal etki ve baskı, büyük yerleşim yerlerine nispeten daha fazladır. Bu durum köy ve ilçe arasında da farklılaşabilmektedir. İlçe kapalı alan olan köyden ilçeye gelen ve kendisiyle aynı durumda olan başka arkadaşlarını görünce engel durumuna alıştığını ve haline şükrettiğini bir katılımcı şu sözlerle ifade etmektedir:

"Ben ilkokulu köyde okudum, köyde utanıyordum. Ortaokulu Turhal'da ortopedik engelliler okulu vardı. Orda işte arkadaşları gördükçe, başkasını gördükçe, çok şükür dedim, böyle kendim alıştım." (K-12, erkek, 38, ortopedik eng.).

Başka bir katılımcı ise engel durumundan dolayı örtük bir serzenişte bulunsa da çevresinde kıymetli insanlar olduğu ve akıl sağlığı yerinde olduğu için şanslı olduğunu düşünmektedir:

"Ne yapayım? Çok şükür yine de ben çok şanslı olduğumu düşünüyorum. Çevremde çok kıymetli insanlar var. Bir de çok şükür Allah akıl sağlımı vermiş, daha da ne yapayım. Öyle işte, çok şükür." (K-32, kadın, 50, ortopedik eng.).

4.1.2.1 3. Farklılık Olarak Engellilik

Toplumsal bakımdan engelli bireyler farklılaşmış bir kategoriye temsil etmektedirler. Demokrasi ve insan hakları eksenindeki bir gelişim için tüm toplumsal kategorilerin birbirlerinin ontolojik yapılarını saygı çerçevesinde kabul etmeleri gerekmektedir. (Shakespeare ve Watson 2011: 406). Bu çerçevede, engelli bireylerin farklılıklarının kabul edilmesi ve birey olarak hak temelli bir perspektiften değerlendirilmeleri önem taşımaktadır. Toplumsal bakımdan bütün farklılıkların yargılanmadan kabul edilmesinin önemine değinen K-4, bunu şöyle ifade etmektedir: *"Yani aslında benim beklediğim, bilmiyorum inşallah bir gün olur. Şu an olması mümkün mü? Yorum yapamam, ama gerçekten hani bütün insanların farklı olduğunu kabul edip kimseyi yargılamamaları."* (Kadın, 25, görme eng.). K-4'ün bu sözlerine bakıldığında, aynı zamanda bu durumun zorluğunu da örtük bir şekilde ima ettiği anlaşılmaktadır. Engelliliği bir farklılık olarak tanımlayan başka bir katılımcı ise düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

"Engellilik bana göre bir farklılık. Çünkü diğer insanlardan ayıran tek özellik sağlıklı insanlar gibi hareket edememesi. Bu halk dilinde böyle. Örneklendirecek olursam ben ortaokul, lise dönemlerinde beden eğitimi dersi yapmıyordum. Bu diğer arkadaşlarımdan ayıran bir özellikti beni. Sonra spor etkinlikleri, mesela milli bayramlarda etkinliklere katılamıyordum. Yürüyüş gibi, bando takımı gibi, ondan sonra onlara katılamıyordum. Sonra okul gezileri oluyordu katılamıyordum." (K-6, kadın, 38, ortopedik eng.).

Bu farklılığı, ilahi bir pencereden değerlendiren ve bunun bir eksiklik olmadığını K-7 şu şekilde açıklamaktadır: *"Ben, ilahi açıdan bakıyorum, yani Allah'ın sadece değişik özellikte yarattığını düşünüyorum. Bir eksiklik olarak değil, değişik özellik, değişiklik, farklılık, farklılık olarak algılıyorum. Eksiklik olarak değil."* (Erkek, 32, görme eng.). Toplumsal yaşamda insanlar, hem yetenek bakımından hem de diğer özellikler bakımından farklılık göstermektedir. Herhangi bir yeti yitimi olan engelli bireylerin, çeşitli alternatif yöntemlere başvurdukları görülmektedir. Bu durumu, K-4 şöyle vurgulamaktadır:

"Yani şöyle söyleyeyim: engellilik, bir farklılıktır diye düşünüyorum. Nasıl hepimiz birbirimizden farklıysak, kimi insanlar vardır, yani nasıl ifade edeyim? Kiminin sözel zekâsı iyidir, kiminin sayısal zekâsı iyidir, başka biri müziğe ilgi duyar. Aslında engellilik de görmemek de onun gibi bir şey diye düşünüyorum. Yani gözü yardımcı organ olarak düşünebilirsiniz. Mesela diyelim ki sizin gözünüz ile yaptığınızı, başka birisi de diğer alternatif olarak yöntemler bulabilir yani. O şekilde söyleyebilirim." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Katılımcıların görüşlerinden hareketle; engelliliğin, bir farklılık olarak görüldüğü ve bireylerin, toplumsal yapının da bu yönde bir kabulle gitmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu farklılığın kabul edilmesi, insan hakları temelli bir anlayışın da gerekliliğidir.

4.1.2.1.4. Kısıtlılık ya da "Kanadı Kırık Bir Kuş"

Görüşülen bazı bireyler, engelliliği bir "kısıtlılık" olarak tarif ederek engelliliğin dezavantajlarına vurgu yapmışlardır. Bu vurguyu, K-36 şu şekilde somutlaştırmaktadır: *"Her alanda tüm rakiplerinden 0-1 geride başlamak gibi bir şeydir."* (Erkek, 43, ortopedik eng.). Bu kısıtların ve engellerin bazı şeyleri yapmalarına mani olduğunu belirten K-22 ise bu durumu, *"Hayatta bazı yapmak isteyip de yapamadığım şeyler. Yapacağım işler karşısına çıkan şeyler, yani hocam nasıl tarif edeyim size, yani yapmak isteyip de yapamadığım şeyler, engel diyeyim"* (erkek, 41, görme eng.) şeklinde yorumlamaktadır. Başka bir katılımcı ise kendi durumu ile "normal" insanların durumunu karşılaştırarak yaşadığı kısıtlılığı ifade etmektedir:

"Engelliliği tanımlarken çevremdeki insanı, insanlara göre tanımlıyorum. Hani onların ulaşabildikleri ile benim ulaşamadıklarımı karşılaştırıp engelliliği o şekilde, yani hayatta normal vatandaşlara göre tabi eksik tarafları bizim için de var. Normal yürümemde olsun, bendeki zaten yürüme bozukluğu olarak engellilik, ondan." (K-34, erkek, 42, ortopedik eng.).

Engelli bireylerin yaşadıkları "kısıtlılık" durumunun yaşamlarını olumsuz etkilediği görülmektedir. Kimi katılımcıların yaşamlarında ise bu durumun olumsuz etkileri ileri düzeydedir. Bu olumsuz etki, bireylerin sosyal ilişkilerini ve toplumsal yaşama katılımlarını da engelleyebilmektedir. Bu durumu aşağıdaki sözler özetlemektedir:

"Engellilik, bence kısıtlı olmak, yani hayatın her zaman bir değil, bir iki adım gerisinde, belki beş adım. Yani şöyle ben göz açısından konuşuyorum, sanki hayat önümde, yani sen elini uzattıkça bu biraz daha gidiyor, elini yani. Ne kadar yakalamak istersem o kadar yoruluyorsun ve yakalayamıyorsun. Zamanla kendine bir kabuk örüyorsun, yani böyle insanlardan ister istemez uzaklaşıyorsun." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

Başka bir katılımcı ise yaşadığı kısıtlılığı “kanadı kırık bir kuş” metaforuyla açıklamaktadır. Engelli bir bireyin de kanadı kırık bir kuş gibi tek başına hareket edemeyeceğini ve desteğe ihtiyaç duyacağını belirten katılımcı, bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: *"Aslında engellilik, belki bir kanadı kırık kuş gibidir. Bunu söyleyebilirim. Yani uçmak için kuş nasıl bir desteğe ihtiyaç duyuyorsa bir engelli birey de normal bir bireyden öyle bir destek istiyor. İhtiyaç istiyor. Kısaca tabirim bu olur engellilik için."* (K-5, erkek, 30, görme eng.). Engelliliğin bu şekilde, bir kısıtlı durum ve başkasının desteğine bağlı olarak görülmesi, hiç göremeyen bir engelli bireyin yaşadığı zorlukları göstermektedir. İlgili katılımcı, bağımsız yaşam eğitimini almasına ve yaşamını bağımsız bir şekilde idame ettirme çabasına rağmen desteğe ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. İlgili katılımcı, bu durumu aşağıdaki sözleriyle daha da açıklamaktadır:

"Kanadı kırık bir kuş yani. Çünkü ne kadar yardım ederseniz, ne kadar tedavisinde, rehabilitesinde bulunursanız kuş, o kadar size olumlu bir dönüt verir, yanıt verir ve sosyal hayata da kendi hayatına da o kadar adapte olur. Ne kadar desteğinizi çekerseniz kuşun ölümünü o kadar hızlandırırınız. Aslında engelliler için de böyle, çünkü baktığımız zaman dışarıda, sosyal hayattan tutun da ekonomik hayata kadar, hatta bütün boyutlarda ele aldığımız zaman hepsinde de bir destek istiyor engelliler. Desteği çektiğiniz zaman gerçekten kabuğuna çekilir ve o zaman dediğim gibi kuş gibi ölümünü bekler. Başka olumlu bir şey olmasını bekleyemezsiniz." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Engelliliğin bir “kısıtlılık” olarak görülmesi, yaşanan dezavantajlı duruma işaret etmektedir. Yaşanan bu kısıtlardan dolayı bireylerin “normal” insanların yaptıklarını yapamaması durumu, onların başkalarına ihtiyaç duymalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, onların bağımsız yaşam serüvenlerini negatif etkilemektedir.

4.1.2.1.5. Zihinsel Engellilerin Damgalanması

Engelli bireylerin bir kısmı, kendi engel durumlarını “akıl” ile ilişkilendirmişlerdir. Onlara göre asıl engellilik, bedende değil, zihindedir. K-29, aklın önemini şöyle dile getirmektedir: *"Allah'a çok şükür aklım fikrim yerinde."* (Kadın, 56, ortopedik eng.). Bu konuda, K-32 ise akıl sağlığının yerinde olmasından duyduğu memnuniyeti, *"çok şükür Allah akıl sağlığımı vermiş, daha da ne yapayım, öyle işte çok şükür"* (kadın, 50, ortopedik eng.) ifadesiyle dile getirmektedir.

Bu noktada bazı engelli bireylerin kendilerini “engelli” kategorisinde görmek istemedikleri görülmüştür. Bu durum, hem bazı katılımcı ifadelerinde ortaya

çıkarmakta hem de araştırmacının saha gözlemlerinden elde edilen bulgularla desteklenmektedir. Hatta bazı katılımcılar, kendi engel durumlarının reddini zihinsel engelliler üzerinden yapmakta, sadece zihinsel engellileri engelli kategorisine sokmaya çalışmaktadır. Böylece bu bireylerin, zihinsel engelli bireyleri “aklı başında olmayan” “aklını kullanamayan” ve “kendini kontrol edemeyen” şeklinde damgalama yoluna gittikleri görülmektedir. Buna şu örnekler verilebilir:

"Bana göre engellilik, zihinsel engelli olmasın yeter, yani ben kendimi engelli görmüyorum. Karşımdaki vatandaş engelli görüyor beni. Başta ben engelli görmüyorum. Ben bedensel engelli olarak görüyorum sadece kendimi, yürüyemediğim için, yoksa ben zihinsel engelli değilim. Aklım başımda mesela, yani öyle nereye gideceğimi, geleceğimi biliyorum." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

"Ben şöyle düşünüyorum: bir gün otobüse bindim, giderken 16-17 yaşlarında belki bilemiyorum, ama genç bir çocuğu işte, zihinsel engelli ve annesiyle biniyor ve annesini bunu biraz, bazen ayağa kalkıyordu otobüste falan, yüksek ses çıkarıyordu. Şimdi ben görme engelliyim, mesela o da engelli. Ben kendi başıma otobüse binip gitmişim, fakat o gidemiyor veya da hareketlerini kontrol edemiyor, derdini anlatamıyor, birileri bir şeyler anlatırsa algılayamıyor. O zaman ben düşündüm, ben engelli değilim. Asıl engellilik benim gözümde insanın aklını kullanamamasıdır. Bir şeyler alıyorsan ve karşıdakine bir şeyler sunabiliyorsan benim gözümde engelli değilsin." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

4.1.2.2. Gündelik Yaşamın Etkilenme Biçimi

Engelliliğin bireylerin gündelik yaşam pratiklerini nasıl etkilediğine dair sorulan soruya karşılık verilen yanıtlar, genelde olumsuz etkilenme eksenindedir. Farklı bireyler, bu durumu farklı değişkenlere bağlayarak açıklamaktadır. K-15, etkilenme biçimini, "...bazı durumlarda mesela ayakta bastonla yürürken düşünce tek başıma kalkamıyorum, bu beni çok etkiliyor" (erkek, 37, ortopedik eng.) şeklinde açıklarken, çoklu engellilik yaşayan K-16 ise sıkıntılarını şu şekilde dile getirmektedir: "Bayır ve merdiven çıkarken bacağымda protez bacak olduğundan dolayı biraz zorlanıyorum. Kulağымda işitme cihazı olduğu için insanları anlamada ve duymada zorluk çekiyorum bazen." Bu konuda bir başka engelli birey ise engelliliğin hayatını ciddi derecede güçleştirdiğini şu cümleyle ifade etmektedir: "...illaki sorun yaşıyorum, gideceğim yerle ilgili önceden araştırma yapıyorum, lavabo falan var mı, diye." (K-32, kadın, 50, ortopedik eng.). Doğuştan her iki eli olmayan ortopedik engelli K-12, etkilenme şeklini yapamadıklarıyla açıklamaktadır: "...engel oluyor bazen, aklıma geliyor bazen, nasıl diyeyim, geçen bir işimi yapamadığımda. Mesela evde bir iş yapamadın usta getirdin, keşke yapabilseydim, gibisinden. Yapamadığımız için oluyor işte bazen." (Erkek, 38, ortopedik eng.).

Fiziki çevre tasarımının “normal” bireylere göre tasarlandığını ve hayatını olumsuz etkilediğini K-9 şöyle ifade etmektedir:

"Olumsuz etkilediği yönler, mesela çevre düzeni ya da mesela kaldırımı kendisine göre düzenliyor. İşte ne bileyim mağazaları, alışveriş merkezlerini, ama diyorlar ki ya bu toplum içinde görme engellisi de var, bedensel engellisi de var, zihinsel engellisi de var, yani bunlar da hayata karışacak. Ona göre dizayn etse güzel olur, derim ben." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

İşitme engelli bir katılımcı yaşadığı sorunları, daha çok toplumsal çerçevede ve iletişim eksikli bir biçimde değerlendirmektedir. Özellikle empatiden yoksun olan bireylerle iletişimde sorun yaşadığını belirten katılımcı, buna rağmen insanlarla iletişim kurmaktan mutluluk duyduğunu belirterek iletişimin önemine değinmektedir:

"Ben yalnızken engelli olduğumun farkına varamıyorum. Ne zaman ki insanlarla iletişime geçsem karşımdaki insan anlayışsız ve empati yoksunu ise o zaman engelli olmak beni olumsuz etkiliyor. Buna rağmen yeni insanlarla tanışmak onlar ile iletişimde olmak bana mutluluk veriyor. Bizi anlamıyorlarsa sorun bende değil. İşitme engelli olmamıza rağmen bizi anlayan insanlara faydalı oluyoruz. Yeter ki karşımdaki insan bizden faydalanacağına inansın. İnanmak, engelleri ortadan kaldırıyor. Çok insan, sağlamlarla anlaşamıyoruz, ama sizinle anlaşıyoruz derler. Neden çünkü iletişim kulak ile değil; kalpten kalbe, beyinden beyine köprüdür." (K-3, erkek, 53, işitme eng.).

Bir görme engelli katılımcı ise yaşadıklarının hem olumlu yönüne hem de olumsuz yönüne odaklanmak gerektiğini söylemektedir. Bireyin ancak bu şekilde sorunlarının üstesinden gelebileceğini vurgulamaktadır. Bunun için bireyin, öncelikle engel durumunu kabullenmesi, başarı ve mutluluk için ön koşul olarak görülmektedir. Ayrıca katılımcı, bireylerin engel durumlarının başarısızlığa neden olamayacağını vurgulamaktadır. Katılımcıya göre, şayet birey engel durumunu kabullenmezse mutlu olamayacağı gibi çevresindeki insanları da olumsuz etkileyebilmektedir. Bireyin kendi ifadeleri şöyledir:

"Yani hayatımı şöyle söyleyeyim, tarafsız bir bakış açısı ile bakmak gerekirse; yani her sorunun her problemin aslında olumlu yönlerini olduğu gibi olumsuz yönlerini de ele almak gerekir ki ona göre bir çözüme kavuşasınız, ona göre bir çözüm bulabilesiniz. Bu noktada, yani öncelikle kişinin kendisinin bu durumu kabul etmesi gerekiyor. Ben göremiyorum veya ben duyamıyorum; ama elimde olanlar ile bu benim başarmama engel değildir, diye düşünüp hayatı ona göre şekillendirmek gerekiyor. Öncelikle onu söyleyeyim, kişi kendini kabul edecek, yoksa başka türlü ilerleyemez. Kendisi de hayatta mutlu olamaz. Çevresindeki insanları da etkiler, örnek veriyorum ailesini, yakın arkadaşlarını, akrabalarını... O yüzden önce kişi kabul edecek." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Başka bir katılımcı, engelliliğin avantaj ve dezavantajlarına değinmektedir. Ayrıca engellilik ile yabancı bir ülkede dil bilmeme arasında bir benzetmeye başvuran katılımcı, alınan yardımın hayatı kolaylaştıracağını savunmaktadır.

Özellikle yardım istemekten çekinmemek gerektiğini vurgulayan katılımcı, düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

"Engellilik, insanın hayatında kendisinin beraberinde götürdüğü bir sorun gibi görünse de aslında avantajdır. Erken bir farkındalıkla kendini kurtarma avantajı diyebilirim bunun için. Bunun için engellilik benim için çok fazla sorun teşkil etmiyor. Nereye kadar dersiniz işte, bir görme engelli olarak söylüyorum. Sadece görme engelliler için aslında görme engelli birinin görmemesiyle dil bilmeyen biri birdir benim için. Yani başka bir ülkeye gittiğiniz zaman bir yeri bilmiyorsanız kendinizi nasıl ifade edeceksiniz? Dili bilerek. Dili bilmeniz de yetmiyor, yardım gerekiyor. O halde engelli için de aynı şey, bir görme engelli için de aynı şey, her zaman yardım. Yardımdan gocunmadığımız sürece, yardım istemeye gocunmadığımız sürece, hayatımızı rahatlıkla ifade daha doğrusu idame edebiliriz, diye düşünüyorum." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Görüşülen kişilerin görüşlerinden hareketle, engellilik olgusunun bireylerin gündelik yaşamlarında çeşitli engellere neden olarak yaşamlarını güçleştirdiği görülmekte; ayrıca farklı engel gruplarının, farklı güçlükler yaşadığı görülmektedir. Bu güçlükler, olumsuz çevre tasarımları ve uygulamaları da eklenince sorunlar katmerleşmektedir. Bireylerin toplumsal düzlemde, iletişim noktasında da bazı sorunlar yaşamaya devam ettikleri görülmektedir. Ancak bireylerin engel durumlarını kabullenmeleri ve çeşitli alternatifler geliştirmeleri, başarı ve mutluluk düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir.

4.1.2.2.1. Bağımlı Yaşam

Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmaları için bağımsız hareket etme imkânlarına sahip olmaları gerekmektedir. Ancak çevresel ve toplumsal çeşitli engeller, bireylerin bağımsız yaşamlarının önüne geçerek bağımlı bir yaşam sürmelerine neden olmaktadır. Bu çerçevede çeşitli ön yargılar, kalıp yargılar ve damgalamalar yüzünden bireyler, sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Böylece bireyler, toplumsal katılımın dışında kapalı bir yaşam sürmek zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada, tekerlekli sandalye kullanan K-26, bağımlı olan yaşamının zorluklarını şöyle anlatmaktadır: *"Oturup kalkıp bir bardak suyumı alamıyorum, bağımsız değilsin, yani birine muhtaçsın mecburen."* Bağımlı bir yaşamın getirdiği zorlukları içsel dünyasında yaşayan katılımcı, şöyle devam etmektedir: *"...yok yani içimiz içimizi yiye yiye eve geliyoruz öyle yani. İçimizde fırtınalar da kopsa kimseye söyleyemiyoruz. Mesela kalkıp gidip bir iş yapamıyoruz kendi başına. Bağımsız değilsin, birine bağılısın. Öyleyse sen bittin. Mesela bir iş desen yapar mı, yapmaz mı?"* (K-26, erkek, 34, ortopedik eng.). Bağımlı bir yaşam,

sadece bireyleri sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz etkilememekte, aynı zamanda bireyleri psikolojik açıdan da olumsuz etkilemektedir.

Tekerlekli sandalye kullanan başka bir ortopedik engelli birey, yaşadığı bağımlı yaşamın zorluklarını ironik bir şekilde şöyle ifade etmektedir: *"Bana göre engellilik, zengin aile çocuğu gibi sürekli yanımızda bir bakıcı var, sürekli bize refakat ediyorlar. O yüzden kendimizi zengin aile çocuğu düşünüp tadımız olsun bizim, yani kısmet ayağınıza geliyor sizin."* (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.). Özellikle bağımsız yaşamın önündeki en büyük engellerden biri, fiziki çevre tasarımının dışlayıcı olmasıdır. Zira mimari düzenlemeler, standart bir şekilde "normal" insanlara göre yapılmış olup farklılıklar dikkate alınmamıştır. Son yıllarda nispeten bazı iyileştirmeler olmakla birlikte, yapılan düzenlemeler yetersiz kalmaktadır. Bu durumu, yurt dışında da yaşayan K-35 şöyle dile getirmektedir: *"Yurt dışındaki kolaylık Türkiye'de yok maalesef. Orada yalnız yaşarken hiç kimseye ihtiyacın olmuyor, ama burada illaki birine muhtaçsın."* (Kadın, 44, ortopedik eng.).

Bağımlı bir yaşamın zorluklarını babasıyla yaşadığı bir anı üzerinden anlatan görme engelli bir katılımcıya göre, bireyin kendi ayakları üzerinde bağımsız durması için mücadele etmesi gerekmektedir. Birey, gerekiyorsa çeşitli bağımsız yaşam eğitimleriyle hayatının özgüllüğünü ve özerkliğini öne çıkartmaya çalışmalıdır. Katılımcı bağımsız yaşam mücadelesinin başlangıcını şu şekilde anlatmaktadır:

"...bu yüzden o da bilmiyor. Direğe çarptım, orda kaldırımda giderken. Sonra gerçekten aklıma geldi: Gerçekten bu hayatta babana bile güvenmeyeceksin, lafı geldi. Bu sefer dedim ki hayatta kalmak istiyorsan, ayakta kalmak istiyorsan, kendi başına yürümeyi öğreneceksin. O gün bugündür bağımsız eğitimim var." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

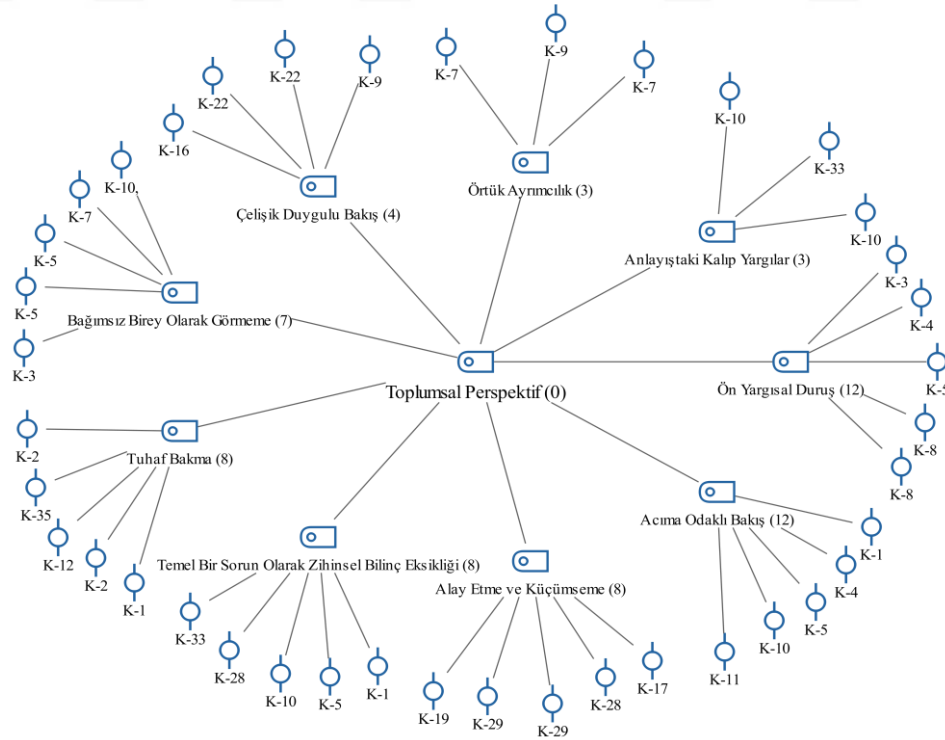
İlgili katılımcı, bağımsız yaşam ile toplumda insanlar tarafından kendilerine yapılan yardımlar arasında bir ilişki kurmaktadır. Ona göre toplumda bireyler, engellilere gündelik yaşam pratiklerinde geçici yardımlar yapmaktadır. Bu durum ise engelli bireyleri tembelliğe alıştırarak bağımsız yaşam mücadelelerini gölgeleyebilmektedir. Katılımcıya göre asıl önemli olan şey "balık tutmasını öğretmektir:"

"...yok mu yardım etmeye çalışan? Var, karşıdan karşıya geçtiğimiz zaman kolumuza girmeye çalışarak veya bizi yönlendirerek yardımcı olmaya çalışan, bunun dışında bir kuyrukta beklerken öncelik sizindir ya da siz zahmet etmeyin, biz size yardım edelim, şeklinde; ama kaybettiğimiz bir nokta var. O da şu: biz balık tutmayı öğreten toplum değiliz, hazırı konduruyoruz, tembelliğe alıştırıyoruz." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştıracak ve toplumsal katılımlarını sağlayacak en önemli unsurlardan biri, bağımsız hareket edebilmelerini sağlayacak koşulların varlığıdır. Bağımsız hareket edemeyen ve sürekli birilerine bağlı bir yaşam süren engellilerin zor olan hayatları daha da zorlaşmaktadır. Engellilerin bağımsız toplumsal katılım sağlamaları için çevresel düzenlemeler kadar, ailenin ve toplumun psiko-sosyal eğilimleri de önem arz etmektedir.

4.1.2.3. Toplumsal Perspektif

Genel anlamda engellilik, toplumsal doku içinde oluşurken yeti yitimi ise biyolojik bir temelde oluşmaktadır (Braddock ve Parish 2011: 101). Bu çerçeveden bakıldığında, engelliliğin sosyal anlamda inşa edildiği görülmektedir. Çalışmanın temel paradigmasını belirleyen sosyal modele göre engellilik, toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmiştir. Bireylerin bu konudaki düşünceleri, “toplumsal perspektif” teması altında; acıma odaklı bakış, ön yargısal duruş, alay etme ve küçümseme, bağımsız birey olarak görmeme, temel bir sorun olarak zihinsel bilinç eksikliği, tuhaf bakma, anlayıştaki kalıp yargılar, örtük ayrımcılık ve çelişik duygulu bakış şeklinde kodlanmıştır. Bu temadaki kodlar ve katılımcı ilişkileri Şekil 6’da gösterilmiştir.

Şekil 6. Toplumsal Perspektif Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.2.3.1. Acıma Odaklı Bakış

Katılımcıların büyük çoğunluğuna göre, toplum engelli bireylere acıyarak bakmaktadır. Aslında toplumun bu acıma duygusunun altında engellilerin “eksik” ve “yetersiz” görülmesi anlayışı bulunmaktadır. Bu yüzden engelli bireyler, muhtaç bireyler olarak görülmektedir. K-26, toplumun bakışını *"genel olarak acıyarak bakıyorlar"* (erkek, 34, ortopedik eng.) ifadesiyle özetlerken, her iki eli doğuştan olmayan ortopedik engelli K-12 ise yaşadıklarını şu şekilde anlatıyor: *"Nasıl diyeyim şimdi, değişiyor, yani acıyan da var, değişiyor. Bazen çarşıya doğru gidince biraz, sen niye böyle geziyon? diye."* (Erkek, 38, ortopedik eng.). Toplumun acıma eksenli bu bakışına aşağıdaki deneyimler de örnek olarak verilebilir:

"Toplumun hemen her kesimi, engellilere karşı ilk görüşte bir acıma, üzülmeye ve farklı davranma yoluna gidiyor. Sonrasında kendini bulunduğu ortamda ifade edip yer edinmek için bu durumun bir eksiklik olmadığını kanıtlamak bazen zaman alabiliyor. Bu sebeple, yeni girilen her ortamda önce gözlem yapıp duruma göre dâhil olup olmamaya karar veriyorum." (K-36, erkek, 43, ortopedik eng.).

"Engelliye acıma hisleri oluyor ya da yardım etme içgüdüleri oluyor ya da daha farklı yorumlarda bulunabiliyorlar. Ben bunu yaşadım, birçok kişi de. Ama hiç öyle bir hislere girmelerine gerek yok, insanlar zaten hayatlarını devam ettiriyorlar ve çok da güzel. Onlara sadece bunu hissettirmeden yaşamaları. Benim bulunduğum ortamda bu yaşama kadar ben, onlara engelli olduğumu hissettirmedim, onlar da bana bunu hissettirmediler." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

"Nasıl farklı bakıyor derken; hani böyle insanların biraz yetişme tarzından mı diyeyim, mutlaka öyledir de zaten. Hani biraz acıma duygusuyla öyle diyeyim. Hani halk arasında öyle bir deyim vardır ya. Hani o şekilde bakıyorlar. Ama benim için onlar bir tez değil. Beni etkileyen bir ortam değil. Bir de yani zaten kendim çalışma hayatındayım." (K-34, erkek, 42, ortopedik eng.).

Toplumun acıma odağındaki anlayıştan dolayı genelde engellilere yardım etmeye çalıştığı söylene de, kimi zaman da bu durumdan uzaklaşarak duyarsız davranabildiği görülmektedir. K-26, bu konudaki deneyimini şöyle dile getirmektedir: *"Acıyorlar yani daha çok; kimisi var yardım ediyorlar, kimisi var mesela çarşıda dolaşırken ayağım düştüğü zaman rica ediyorum, kimisi yardım ediyor, kimisi de hiç... duymamazlığa veriyor, basıp gidiyor."* (Erkek, 34, ortopedik eng.). Başka bir ortopedik engelli bireye göre de toplum acıma eksenli bakmaktadır. Ayrıca birey, yaşanan bazı çevresel ve toplumsal sorunlara da odaklanmaktadır:

"Toplum, engellilere acıklı bakıyor. Tekerlekli sandalye için kaldırımlar dar, onlar gidemiyor. Benim de düşme şeyim olabilir. İnsanlar, biraz daha saygılı olabilseydi, otobüste olsun, duraklarda olsun. Her yere girme hakkımız olmalı." (K-20, kadın, 45, ortopedik eng.).

Toplumsal acıma ve merhamet penceresinden fenomene bakması, aynı zamanda bireyleri çalışma hayatının dışına iterek bağımlı bireylere dönüştürmektedir. Çünkü bu bakış açısına göre engelli bireyler, “muhtaç” bireylerdir; dolayısıyla hayır işlenebilecek bireylerdir. Toplum, kısa vadede yaptığı yardımlarla ve hayırlarla vicdanını rahatlatmaya çalışsa da uzun vadede bu durum, çözüm üretmekten ziyade problem üretmektedir. Zira bireylerin bağımlılık durumları süreklileştirilmektedir:

"...aynen öyle, onu çok yeğliyoruz. Bu belki bizim için daha kolay geliyor. Belki vicdanen kendimizi iyilik yapmaya, işte hayır işlemeye koşullandırdığımız için bize hayır gibi geliyor. Ama en büyük hayır aslında ona balık tutmayı öğreterek, engelliye balık tutmayı öğretmek olur. Çünkü ben bugün size muhtaç olurum, siz bana öğrettiğiniz zaman yarın başkasına muhtaç olmam; ama bana şuan yardım ederseniz ben yarın da başkasından medet umacağım." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Toplumsal sistemin engellilere yönelik bu acıma ve merhamet eksenli anlayışı, engellileri evde oturması ve bakılması gereken bireyler olarak görmek istemektedir. Oysaki engelli bireyler, topluma karışmak ve çalışmak istemektedirler. Bu durum, K-1 ve K-10'nun aşağıdaki söylemlerinden kolaylıkla anlaşılabilmektedir:

"...bir de şu insanlarla alakalı kelimeler çok geliyor, sen engellisin niye çalışıyorsun? Ben engelli değilim, ben çalışmak istiyorum. Ben hani kendim üniversiteye gitmedim, üniversite mezunu da değilim. Liseden çıktığım yıl bir yıl boşta kaldım, sonra işe başladım." (K-1, kadın, 23, işitme eng.).

"...maalesef bana şunu diyen de oldu: hani sen niye burada kendini sıkıntıya sokuyorsun ki, diyen oldu. Dedim niye? Dedi ki, ben senin yerinde olsam uğraşmam. Dedim niye uğraşmazsın; ya benim işte falanca dedi, az önceki konuya geliyor, benim bir tane akrabam var köyde, evde oturuyor, dedi. Kimse sizden bir şey beklemiyor ki, dedi." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

Başka bir katılımcı ise toplumun bu bakış açısını, sitemli bir şekilde, şu sözlerle ifade etmektedir: *"Acımalı bakıyorlar. Acımalı bakmayacan kardeşim, bana iş öğreteceksin işi. Adamın branşı neyse onu öğreteceksin."* (K-11, erkek, 40, görme eng.). Engelli bireylerin muhtaç bireyler olarak görülmesi anlayışında, son yıllarda görece bir iyileşme olduğunu bir katılımcı şöyle ifade etmektedir:

"Yani şöyle söyleyeyim, biz okul hayatından beri özellikle liseden beri kaynaştırma eğitimi olarak devam ettim. Ben lisede ve üniversitede yani hatırlıyorum şöyle düşünüyorum, ben küçük yaşlarda iken toplumun bakış açısı biraz daha hiç şey yapamayan yardıma muhtaç insanlar olarak bakıyorlardı. Ama son zamanlarda bu alanlarda yapılan çalışmalar ile beraber bu algı yavaş yavaş azalmaya başladı, diyebilirim. İnsanlar biraz daha bilinçlenmeye başladılar eskiye nazaran." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Engelli bireyler, gündelik yaşam pratiklerinde birçok sorun yaşamaktadırlar. Bu sorunların büyük çoğunluğu da toplumsal kaynaklıdır. Toplumun acıma eksenli bakışı, bu sorunlardan sadece biri olarak kabul edilebilir. Engellilerin muhtaç bireyler olarak tasavvur edilmesi, onları çalışma yaşamından ve sosyal katılımdan soyutlamaktadır. Bağımlı bireyler olarak görülmesine sebebiyet veren bu perspektif, engellilerin kendilerini gerçekleştirmelerinin de önüne set çekmektedir.

4.1.2.3.2. Ön Yargısal Duruş

Toplumun engelli bireylere karşı inşa ettiği temel olumsuzluklardan biri de ön yargısal duruştur. Kültürel düzlemde üretilen çeşitli anlayışlar, sosyalleşme süreciyle birlikte nesilden nesille aktarılmaktadır. Böylece bu aktarılma sürecinde engellilere yönelik olumsuz bir inşa olan ön yargıların da sürekliliği sağlanmaktadır. Engellilere dair bu peşin hükümler, onların yaşamlarını güçleştirmekte ve önlerine çeşitli engelleyici bariyerler koymaktadır. Bu konuda, görme engelli olan K-22, *"toplum engel çıkarmasın yeter, biz engellerimizi aşmaya çalışıyoruz zaten"* (erkek, 41, görme eng.) diye fikrini öne sürerken, K-8 de *"sadece insanlar engel olmasın bize, gerisi problem değil aslında"* (erkek, 33, görme eng.) şeklinde düşüncesini dile getirmektedir. İşitme engelli bir katılımcı da asıl engellerin toplumdan kaynaklandığını belirtmektedir. Özellikle insanların engelli bireyleri tanımamasından şikâyetçi olan katılımcı, insanların bu konuda yeterli derecede bir bilince sahip olmadıklarını ve asıl engelin insanlardaki ön yargılar olduğunu başından geçen bir olayla anlatmaktadır.

"Engelli olmak, mesela benim için sadece sesleri duyamamaktır. Bunun dışında bir engel yok. Asıl engeli toplum koyuyor insanın önüne. İnsanlar kendi cehaletlerini bile bizim üstümüze yüklemeye çalışıyorlar; mesela "sen duymadığın için yanlış düşünüyorsun, insanları yanlış anlıyorsun" diye. Sanki her duyan her şeyi doğru anlıyor da sadece duymayanlar yanlış anlıyor. Bunun adı sizce cehalet değil de nedir? Mesela bundan birkaç sene önce bana araba çarpmıştı. Bir yakınım geçmiş olsun, derken ne dedi bilir misiniz? "Duymadığından dolayı mı araba çarptı?" Cehaletlerine üzüldüm. Sanki sadece işitme engellilere araba çarpıyor. Bunu söyleyen mastır yapmış koskoca adamlar. Bence engelli olan onların kafasının içi, düşünce yapıları." (K-3, erkek, 53, işitme eng.).

Bazı katılımcıların, toplumsal yaşamda bu ön yargılar nedeniyle çeşitli olumsuzluklar yaşadıklarını ve saygı görmediklerini ifade ettikleri görülmektedir. K-10, bu olumsuz imajı şu ifadelerle izah etmektedir: *"Toplum ön yargısını kaldırsın, çok bir şeyim yok yani. Nasıl diyeyim çoğu kez karşılaşıyor, yani bir engelli isen"*

yaşın kaç olursa olsun senden küçükse dâhil bazısı, saygısız davranmaya çalışabiliyor." (Erkek, 31, görme eng.). K-19 da bu konudaki düşüncesini, *"sadece biz saygı gösterilmek istiyoruz"* (erkek, 35, ortopedik eng.) şeklinde açıklamaktadır.

Toplumdaki ön yargıların vücut bulduğu bir diğer nokta ise yetenek konusudur. İnsanların, engellilerle ilgili olumsuz yargılara sahip olduğu ve bu yüzden çeşitli şekillerde yadırgadıkları ve şaşırdıkları görülmektedir. Engelliler tarafından yapılan şeyler, olağanüstüleştirilerek karşılanmaktadır. Engelli bireylerin yetenek ve beceri konusunda toplumca "yetersiz" görüldükleri hususu, iki katılımcının söylemleriyle örneklendirilebilir:

"Bir yere gidiyorsun bakıyorlar, aaa bu çocuğu nasıl büyütmüş, ne yapmış, nasıl etmiş? Engellinin becerisi yok mu, şeyi yok mu? Engelliler engelsizlerden daha iyi yetiştiriyor her şeyi, her şeyi dört dörtlük oluyor." (K-17, kadın, 40, ruhsal eng.).

"... bu sadece engellilik açısından da değil, bir insana bakıyorlar aaa bu bir şey yapamaz, aaa bu başaramaz veya da kişinin özellikle fiziksel görünüşüne yorum yaptıkları başka şeylere. Yani bu noktada bilmiyorum, ben kişilerin yargılanmaması gerektiğini düşünüyorum." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Toplumsal düzlemde yaşanan ön yargıların sebeplerinden biri de toplumun engelli bireyleri tanıyamamasıdır. Bireyler, engellileri tanımadığı için mevcut ön yargısal değerlendirmelere başvurmaktadırlar. Çevresinde engelli birey olan insanların tutum ve davranışları, genellikle olumlu yönde olmaktadır. Bu durumu, görme engelli bir katılımcı şu cümlelerle somutlaştırmaktadır: *"Ön yargı şöyle, engelliliği tanımayanlarda büyük oranda var. Ama mesela kardeşi değil işte veya da birinci, ikinci dereceden herhangi bir çevresinden, akrabasından engelli olanlar var ve onların başarılarına şahit olmuş insanlarda ön yargı çok ben görmedim yani. Ama daha öncesinde işte tanışmamışsa, maalesef ön yargı çok."* (K-10, erkek, 31, görme eng.). Zira engellileri tanımayan insanlardaki engellilik imajı, negatif olmakla birlikte; hatta bu insanlarda, engelliliğin bulaşıcı olduğuna dair bir düşüncenin varlığı bile söz konusudur. Ancak insanlardaki bu negatif düşünce çizgisi, engellileri tanıdıktan sonra büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Bu durum, aşağıdaki düşüncelerle desteklenebilir:

"...bunun sebebi şu: onu da zaten aslında çözmüş oluyoruz. Demek ki biz çevremizde engelli bireylerle yaşamadık, bilmiyoruz. Nasıl yaşanacağını bilmediğimiz için bilmiyoruz. Hani açıkçası bir şiirim vardı engelliler üzerine, 'vebalı değiliz, bulaşmayız' diye başlayan bir engelli şiirim vardı." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

"Yani bizi tanımadan şey yapmıyorlar, tanıdıktan sonra ancak şey yapıyorlar. Önce bu, ya kenarda dursun, çok şey yapmayalım, karıştırmayalım falan. Sonra çalıştıkça

bakıyorlar ha bu yapabiliyor, o zaman verelim. Yani ön yargı hocam, çok büyük şeyimiz, bizim en büyük aşamadığımız şey ön yargı." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

Toplumsal ön yargıların ve olumsuz imajların ortadan kaldırılmasında kişisel başarının önemli bir etken olduğu görülmektedir. Katılımcılar, sosyal statü olarak belirli bir yere geldiklerinde ve başarı gösterdiklerinde toplumdaki insanların tutum ve davranışlarının farklılaştığını söylemektedir. Toplumun bu düşünce yapısı, engelli bireyler üzerinde örtülü bir şekilde baskı oluşturmaktadır. Dolayısıyla engelli bireyler, kendini kanıtlama ve kabul ettirme kaygısını yaşamaya başlamaktadır. Çünkü toplumsal kabullün önemli yollarından biri de engellinin ortaya somut bir başarı koymak zorunda olmasıdır. Açıklanan bu durumu, K-8 ve K-10 kendi hayatında deneyimlemiştir:

"Eğer eliniz ekmek tutar da belli bir noktaya gelerseniz, bu sefer toplumun bakış açısı değişiyor. Şimdi mesela eskiden ben, bu okumaz, diyorlardı. Bu okumaz hiçbir şey olmaz. Ha şimdi devlet memuru, ha bu her şeyi bilir, her şeyi bana danışıyorlar köylülerim. Özellikle şu anda bana danışıyor, arıyorlar: ya şu işi yapıcaz, nasıl yapabiliriz?" (K-8, erkek, 33, görme eng.).

"İlk başlarda işte okul, lise daha sonrasında üniversiteyi kazandık, işte nasip oldu gittik. Yani tamamıyla evde kalırsanız veya nasıl diyeyim, yani şunu diyorum bir şeylerle hani ispatlayamazsanız, normal insanlarla yarıştığınızı gösteremezseniz, maalesef o bakış açısı hep negatif. Ama bir şeyler başardığınızda daha farklı bir şeyler olabiliyor." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

Engelli bireylerin bir değerlendirilme biçimi olan ön yargılar, pek çok sorunun temelini teşkil etmektedir. Bu olumsuz hükümlerin, engellileri tanımayan bireylerde daha çok öne çıktığı görülmekle birlikte, toplumsal çerçevede yaygın bir şekilde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla üretilen çeşitli engelleyici bariyerlerin nedeni de toplumsal kaynaklı bu peşin hükümlerdir. Ancak görüldüğü kadarıyla, çeşitli başarılar elde eden engellilere karşı bu düşünce yapısı esnemeye başlamaktadır. Bunu gören engelli bireyler ise kendini ispatlama çabasına girebilmektedir. Böylece engellilerde oluşan bu kendini ispatlama kaygısı ise ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

4.1.2.3.3. Alay Etme ve Küçümseme

Görüşülen katılımcıların hatırı sayılı bir kısmı, insanların toplumsal yaşamın birçok yerinde kendilerini küçümsemediğini, hor gördüğünü ve kendileriyle alay ettiklerini belirtmişlerdir. Bu küçümseyici davranışları bir katılımcı, *"bana göre küçümser ve aşağılayıcı gözle bakıyorlar bazen"* (K-15, erkek, 37, ortopedik eng.) sözleriyle ortaya sererken, başka bir katılımcı da *"... her lafın başında sen engellisin,*

sakatsın, topalsın" (K-17, kadın, 40, ruhsal eng.) şeklinde ortaya sermektedir. K-14 ise deneyimlerinden hareketle toplumda küçümsenmek istemediklerini şu sözleriyle ifade etmektedir: *"Hocam biz engelli olarak sadece hor görülmemeyi istiyoruz."* (Erkek, 34, ruhsal eng.). Toplumda engellilerin küçümsendiğini ve alay edildiğini gösteren başka örnekler de bulunmaktadır:

"Bana göre bizi küçümsüyorlar toplumda, anlıyorum bunu. Yani karşımdaki adam baktığı zaman bana diyor ki, sen bu halinle niye çıkıyon dışarı. Yani açıkçası yüzüme karşı gülüyorlar yani bana, yani engelliyken. Allah yarattı bizi de, yani kendimiz şey etmedik. Allah'a çok şükür aklım fikrim yerinde." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

"Gittiğim yerde insanlar dalga geçiyordu, iş verme konusunda. Hani bir de bayansanız farklı." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

Bir katılımcı, komşuları tarafından küçümsendiğini ve bu yüzden onlarla iletişimlerinin olmadığını vurgulamaktadır. Zorda kaldıklarında ise akrabaları tarafından kendilerine yardım edildiğini belirtmektedir.

"Komşularımızla hiç iletişimimiz yok gibi, onlar bizi küçümsüyorlar. Hiç sormazlar, yardımcı olmazlar. Yani sağ olsun, kendi akrabam sahip çıkıyor işte bana böyle. Allah bizim gibilere yardım etsin." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

Bireyler, küçümsenerek ve alay edilerek toplumsal yaşamın dışına itildiklerini vurgulamışlardır. Bireyler, yaşadıkları bu sorunlar karşısında dilek ve temennilerini şu şekilde ifade etmektedirler:

"Ben sırf kendim için değil, tüm dünyadaki engelli arkadaşlarım için de bunu seve seve söylüyorum, hocam. Bizi hor görmesinler, bizi dışlamasınlar." (K-14, erkek, 34, ruhsal eng.).

"Sadece hoşgörü, saygı, sevgi başka bir şey istemiyoruz. Yani bunlardan başka bir şey istemiyoruz." (K-19, erkek, 35, ortopedik eng.).

4.1.2.3.4. Bağımsız Birey Olarak Görmeme

Her insanın değerli ve onurlu bir birey olarak görülmesi temel bir insani haktır. İnsanın değer görmesi, onun duygusal ve sosyal gelişimi için de bir gerekliliktir. Ancak çeşitli kültürel tanımlamalardan dolayı engelli bireylerin bağımsız bir birey olarak görülmesi sorununun devam ettiği görülmektedir. Görüşülen bireylerin söylemleri, onların bu konudaki deneyimlerini yansıtmaktadır. Söz gelimi bir katılımcı, bu konuda şöyle fikir yürütmektedir: *"...hatta öyle bir şey ki biliyorsunuz siz de denk gelmişsinizdir belki. Görme engelli bir birey oturduğu zaman bir yerde, yanındakine soruluyor çay içer mi? Kaç şeker alır? Şeker atayım mı? Bana sorabilirsiniz; duyuyorum, işitiyorum. Değil mi, cevap alabilirsiniz."* (K-5,

erkek, 30, görme eng.). Aynı katılımcı, emekli bir öğretmenle ev bakmaya giderken yaşadıkları bir anısını anlatarak durumu daha da netleştirmektedir:

"Hanım yanımda birlikte gittik, hocayla buluştuk. Evine doğru yola çıktık, gittik. Tabi binaya girince binayı bilmediğim için bu sefer ihtiyaç gerekiyor, yardım. Binayı bilmediğim için bebek arabasını hanıma verdim. Yönlendirdi beni, ondan sonra hocamız fark etti görme engelli oluşumu. Engelli oluşumu fark etti. O zamana kadar hocam diye bana seslenen, benimle irtibat halinde olan hocamız gitti. Hanıma döndü, kendi başına nasıl gidebiliyor, dedi. Sizliydik, senliye döndük yani biraz daha tepki değişti, intiba değişti, yani tutum değişti." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Engelli bireylerin bağımsız bir biçimde kendilerini ifade edemediklerini düşünmek ve onları başkalarına bağımlı düşünerek dikkate almamanın çeşitli psikolojik tahribatları da bulunmaktadır. Aynı zamanda bir iletişim engelli de olan bu hatayı, bazı kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memurların da yaptığı gözlemlenmektedir:

"İmza atabilecek misin? Yok, anneme soruyor mesela imza atabiliyor mu? Diyor. Allah'a şükür kulaklarım duyuyor benim, resmi kurum görevlilerinin yaptığı psikolojik hatalar var bize karşı. İyilik yaptıklarını düşünüyorlar, yanlış yapıyorlar. Bir de sessiz soruyor, imza atabiliyor mu? Duyduğumu da biliyor, yani sessiz sormaya çalışıyor." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

Bir başka katılımcı, toplumun olumsuz bakışını ve yaşadığı iletişim sorunlarını şu cümlelerle dile getirmektedir: *"Toplum, engelli bireylere olumlu bakmıyor. Özellikle de okuyan, gelişen engellilere sık sık "sen yanlış düşünüyorsun" diyerek suçlayıcı ifadelerde bulunuyorlar ya da işitme engelli olduğumuzu öğrenince iletişim kurmaktan vazgeçerek yokmuşuz gibi davranıyorlar."* (K-3, erkek, 53, işitme eng.). Söz konusu engelli birey, hukuk alanında da bağımsız bir birey olarak görülmediklerini şu deneyimiyle anlatmaktadır:

"Bir kaza geçirdim, engelliyim diye savcı benim ifademi bile almadı. Karşı tarafın ifadesi ile haklı olduğum davada, neredeyse haksız gösterdiler. Buna çok şaşırdım. Hukuka güvenim sarsıldı. Hâlbuki savcı bizi davet ederek bizi de dinlemeliydi." (K-3, erkek, 53, işitme eng.).

Bağımsız birey olarak görülmemesi konusunda, bazı katılımcılara göre birey, bir şeyler başarınca ve kendini kanıtlayınca toplumun bakışı değişebilmektedir. K-10, bu noktada şunları dile getirmektedir: *"Toplum gözünde, şöyle bir şeyler başarana kadar çok kale alınmıyor; ama normal insanlarla yarıştığında veya da bir adım, iki adım öne geçtiğinde yani engelli kendini ispatladığında çok şey fark ediyor."* (Erkek, 31, görme eng.). Engelli bireylerin özgür irade sahibi bağımsız

bireyler olarak görülmemeleri ve “fonksiyonsuz” görülmeleri ile insanların çevrelerinde bir engellinin olması veya olmaması arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Bu konuya bir katılımcının deneyimleri örnek gösterilebilir:

"Şimdi daha önce şunu ben fark ettim bu işi, çevresinde bir tane engelli olan varsa çok sıkıntı yaşamıyoruz. Ama hiç engelliliği görmemiş veya da etrafındaki engelliler hep evde kalmış, hiç dışarı çıkmamış; yani onların gözünde herhangi bir fonksiyonu yok. Hani böyle insanların, düşüncesindeki insanlar bazında eyvah eyvah, yani çok maalesef çözüm odaklı yaklaşmıyorsun. Kendi fikirlerini sunduğunda, yani seni bir fonksiyonsuz görüyor. Ben lise yıllarında, mesela kendimden 5-6 yaş küçük bacım var, o da liseye gidiyor. Bana soru sormazlar, ona sorarlardı. Derdi ki ağabeyin nerede okuyor, ne yapıyor falan. Ben de çok kızardım, derdim ki bacıma "bak benim kulağım sağır değil, sen öyle belirt." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

Toplumsal bazda çeşitli kültürel tanımlamalarla biçimlenen bu durum, engellilerin gündelik yaşam pratiklerinde sık sık deneyimlenmeye devam edilmektedir. Bireyleri “pasif” ve “edilgen” gören bu anlayış, bireylerin onurunu zedelemenin dışında hak sahibi hür bireyler olarak görülmemelerine de neden olmaktadır. Bu sorun, hem iletişim engelli oluşturmakta hem de duygusal ve sosyal açıdan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

4.1.2.3.5. Temel Bir Sorun Olarak Zihinsel Bilinç Eksikliği

Engelli bireylerin yaşadıkları toplumsal ve kültürel sorunların kaynağında, diğer insanların engellilik hakkında yetersiz bilgi ve farkındalık düzeyine sahip olmaları yatmaktadır. Özellikle eğitim ve kültür düzeyi düşük olan bireylerde bu sorun, daha çok yüzeye çıkmaktadır. K-1, toplumun kendisini anlamadığını ve kabullenmediğini şöyle ifade etmektedir: *"...bir de o kadar kötü bir şey ki, insanlara anlatamıyorum kendimi bir türlü. Yok ya, anlatamıyorum; çünkü niye ben böyleyim, tamam olabilir. Kabullen, kabullen ne olacak, ben bu şekildeyim. Ne yapabilirim ki, ne yapabilirim?"* (Kadın, 23, işitme eng.). Ancak söz konusu katılımcı, bu durumu kabullenmenin dışında bir seçeneğinin olmadığını, *"yapacak bir şeyim yok, bunu kabullenmekten başka çarem yok zaten hiçbir şekilde"* cümlesiyle açıklamaktadır.

Bireylerin engellilere yönelik tutum ve davranışlarında, bireylerin eğitim ve kültür düzeyleri önemli bir göstergedir. Bu çerçevede, özellikle düşük derecede öğrenim düzeyine sahip olanlarda zihinsel bilinç eksikliği daha da fazladır. Bu durumu, K-19 *"...hani bu özellikle eğitimden kaynaklanıyor, ben öyle düşünüyorum, yani eğitimsizlikten kaynaklanıyor"* (erkek, 35, ortopedik eng.) şeklinde dile

getirmektedir. Bazı engelliler, bu durumun kendi ailelerinde bile yaşanabildiğini ifade etmektedirler:

"Babam ilkokulu üç günde, ortaokulu beş günde bitiren adamdır. Diplomasını o şekilde alan adam olduğu için azıcık onlarda da engellilere karşı bir şey yok, hani cehalet demesek de bilgisizlik var. Yani tecrübesizlik var." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Görüşülen bireylerin anlatımlarından hareketle; gündelik yaşamda, bazı insanların engellilerle ilgili yapılan basit düzenlemelerin bile ne anlama geldiğini bilmediği görülmektedir. Bir katılımcı, bu konuyu şu şekilde örneklendirmektedir:

"Engellilere yönelik mesela kaldırımlar veya ulaşımdır, onun dışında diğer yaşamsal şeyler, nasıl diyeyim yani icraatlar yapıldığı kadar insanların da aslında bu noktada bilinçlendirilmesi lazım. Mesela nasıl işte? engelli yolları yapılmış ama dükkân önüne, o engelli çizgiler önüne, el tezgâhları vs. falan açılmış. Hani bir tane arkadaşım anlatmıştı; lisedeyim, diyor. Engelli çizgileri yapılmış. Diyor, dedim ki bu niye yapılmış? Hatta bunun ne olduğunu biliyor musunuz? Diye, sormuş yanındaki normal hani gören insanlara. Kimisi demiş ki bunun altında elektrik kablosu gidiyor, kimisi su kablosu gidiyor." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

Toplumun engellilerle ilgili farkındalık ve bilgi düzeyi sığ kalmaya devam etmektedir. Bu yüzeysellik, engellilerin yaşamlarına çeşitli engelleri ve sorunları faturalandırmaktadır. K-34, toplumun engelli bireyler hakkındaki algılarının ve farkındalık durumlarının büyük şehirlerde daha pozitif olduğunu söylemektedir: *"Toplum nazarında engellilere karşı bakış açısı, büyük şehirlerde çok daha güzel; ama tabi küçük şehirlerde engellilere insanların bakış açısı biraz daha farklı."* (Erkek, 42, ortopedik eng.).

Toplumun engelli bireyleri tanımadığını ve empati kuramadığını belirten K-33, ancak son yıllarda engellilerle ilgili toplumsal bir farkındalığın artmaya başladığını şöyle ifade etmektedir:

"Bence toplum, engelli bireylerin ne yaşadıklarını tam bilmiyor ve empati kuramıyor. Ama son zamanlarda geç kalırsa bile farkına vardıklarını düşünüyorum." (K-33, erkek, 29, işitme eng.).

Başka bir katılımcı ise toplumun engel çıkartmamasını ve farkındalık sahibi olmasını istemektedir:

"...insanlar sadece kendi hayatlarını sürdürebiliyorlar. Yeter ki insanlar, kişiler, şahıslar ya da oldukları durum içerisindeki insanlar; farkında olsunlar, farkındalık yaratsınlar ve engel olmasınlar." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

Engellilerin diğer insanlarla eşit, etkin ve tam bağımsız bir şekilde toplumsal katılım sağlamaları gerekmektedir. Bu durumu etkileyen önemli parametrelerden biri de toplumun zihinsel anlamda bir farkındalık sahibi olmasıdır. Dolayısıyla

engellilerin tanınması ve empatik bir yaklaşımın gerekliliği ortadadır. Tüm bunların gerçekleşmesinde ise eğitim sistemine ve kurumlarına önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

4.1.2.3.6. Tuhaf Bakma

Görüşme esnasında bireylere sorulan “Sizce toplum engelli bireylere nasıl bakmaktadır?” sorusuna, bireylerin “değişik bakıyorlar”, “tuhaf bakıyorlar” gibi yanıtları “tuhaf bakma” ismiyle kodlanmıştır. Toplumdaki diğer insanların, engellilere farklı bakması, onları hem duygusal açıdan hem de sosyal açıdan olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda, işitme engelli olan ve kısmen de dil ve konuşma bozukluğu olan K-1, uzun yıllardır çalıştığı iş yerindeki müşterilerle ilgili olarak, *"çok kötü bakıyorlar, çok kötü; ne bileyim, çok değişiklikler"* demektedir. Katılımcı, bu konudaki sözlerini şöyle devam ettirmiştir:

"...hani insanlar, öyle bir şey var ki sanki ilk defa gelmişler, ilk defa görmüşler gibi, çok zoruma gidiyor bu açıkçası, bu tarz şeyler. Sanki beni geri çekiyor bu tarz şeyler. Nasıl geri çekiyor? Hani hiç dışarı çıkmasam mı, hep evde mi kalsam? Hep bu şekil." (Kadın, 23, işitme eng.).

Başka bir katılımcı ise toplumun kendisine tuhaf ve küçümseyici baktığını şu sözleriyle ifade etmektedir: *"Milletin bakış açısı, böyle tuhaf tuhaf bakıyorlar. Ondan sonra hor görü var. Sanki kendileri aynı duruma gelmeyeceklerini düşünüyorlar."* (K-11, erkek, 40, görme eng.). K-2 ise beraber çalıştıkları engelli arkadaşına müşterilerin nasıl baktığını ve nasıl davrandığını, *"...mesela Fatma'ya ters ters bakıyorlar. Adam ekmek diyor, eldiven takmış ekmek veriyor, niye eldiven değiştirmiyor? diyor. Eldiven temiz nasıl değiştirsin. Küçük düşürüyorlar"* sözleriyle anlatırken kendi memnuniyetsizliğini de belirtmiş olmaktadır. Aynı katılımcı sitemini şöyle ifade etmektedir:

"...kötü, ama Fatma'ya öyle ters ters bakıyorlar, ufak düşürüyorlar kızı. Niye çalışıyor, diyorlar. Öyle bir beyinleri var. Evde niye oturmuyor, niye çalışıyor? diyorlar. Niye babası bakmıyor, okutmuyor? diyorlar." (Erkek, 30, ruhsal eng.).

Görüşmelerde bazı katılımcılar, toplumun tuhaf bakışına artık alıştıklarını ve bakışları umursamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumu, K-12 şu şekilde vurguluyor: *"Valla toplumun bakışı, ben hiç... Şey yapıyor millet, bakıyor. Bakıyorlar da ben artık aldırmiyorum bakışlarına. Sanki normalmişim gibi şey yapıyorum, millet bakıyor."* Söz konusu katılımcı, sözlerini şöyle devam ettirmiştir: *"Şimdi nasıl diyeyim, çarşıda gezerken de şeyimizde olmuyor yani. Bakışlardan daha etkilenmiyorum yani. Önceden utanıyordum mesela."* (Erkek, 38, ortopedik eng.).

Ortopedik engelli olan ve yürürken aksayan katılımcı ise yürürken, hem çocukların kendisinin dikkatini çekecek şekilde baktığını hem de yetişkinlerin o şekilde baktığını belirtmektedir. Katılımcı, çocukların bakmasını ise ailenin eğitimine bağlamaktadır:

"Değişik bakanlar da oluyor; ama bu, mesela büyük de bakıyor, atıyorum benimki kısıklık olduğu için aksıyor yürümem. Çocuk da bakıyor yürürken, ama bunu büyük de yapıyor. Küçüğü yadırgamıyorum, aileden kaynaklanıyor. Çünkü yetiştirememiş demek ki, ben o şekilde şey yapıyorum." (K-35, kadın, 44, ortopedik eng.).

Duygusal ve sosyal bir varlık olan insan, çevresindekilerin kendisine bakma biçiminden etkilenmektedir. Bu durumu Cooley (1902), "ayna benlik" kavramıyla ifade etmiştir. Kişi, kendisini diğerlerinin bakışından hareketle değerlendirmektedir. Dolayısıyla toplumun engellilere "tuhaf" ve "değişik" bakması, onları negatif etkilemekte ve toplumsal sistemden soyutlamaktadır.

4.1.2.3.7. Anlayıştaki Kalıp Yargılar

Sosyal modele göre engelliğe dair bakış açısı, toplumsal ve kültürel çerçevede üretilmiştir. Dolayısıyla engellilik, özünde toplumsal bir meseledir. Bir toplumdaki engelliliğe dair kültürel tanımlanma biçimleri, genel kanıyı belirleme noktasında önem arz etmektedir. Özellikle toplumsal düzlemde inşa edilen stereotipler, genelde olumsuz bir akışa yön vermektedir. Soyut düzlemdeki bu kalıp yargılar, engelliliğin doğru bir şekilde anlaşılmasının önüne set çekmekte ve sabit bazı şablonlar sunmaktadır. Bu durumu K-10, *"asıl engellilik, yani benim gözümde gerçeği görememek; yani kafada sabitleşmiş tabloları yıkamamak"* (erkek, 31, görme eng.) şeklinde vurgulamaktadır. K-33 ise engellileri anlama çabasında olmayan ve hazır kalıplarla hareket edenlere yönelik sitemini şöyle vurgulamaktadır: *"Engelliliği şöyle anlamlandırıyorum: engelli olan bireyleri anlamayan insanlara engelli diyorum."* (K-33, erkek, 29, işitme eng.).

Engelliliğin inşasında toplumsal dogmalar ve kalıplar üzerinden bir açıklama yoluna giden K-10, engelliliği mental düzlemde düşünmektedir: *"...fizikselden ziyade benim engellilik anlayışım veya benim gördüğüm, yani manevi. İnsan akıl engellidir. Mesela kimisi aklını kullanmaz, kimisi de olan aklını maalesef yanlış bir şekilde dogmalarla yerleştirmiştir ve o tabloları yıkamamak da engelliliktir, benim gözümde."* (Erkek, 31, görme eng.). Ancak katılımcının, bu durum ile asıl kastetmek

isteği şey ise toplumsal stereotiplerdir. Başka bir ifadeyle, asıl engelliliğin toplumsal kalıp yargılardan kaynaklandığı hususu vurgulanmaktadır.

4.1.2.3.8. Örtük Ayrımcılık

Görüşülen bireylerin çeşitli ayrımcı ve dışlayıcı deneyimlere sahip oldukları görülmektedir. Ancak bu ayrımcı pratiklerin daha çok örtük ve gizil bir şekilde yaşandığı belirtilmektedir. Bu sorunları, hem iş yerinde hem de toplumsal hayatta yaşadığını söyleyen bir katılımcı, iş yerindeki bazı uygulamaların mobbinge kadar vardığını belirtmektedir. Toplumsal hayatta da insanların kullandıkları cümleler ve yardım etme biçimlerinde bazı sorunların bulunduğunu söyleyen katılımcı, ilgili durumu şu şekilde açıklamaktadır:

"...doğrudan yapmıyorlar hani sen bir işe yaramazsın, şeklinde değil de fiili olarak bazı dışlanmalar oluyor. Nedir mesela? Öğretmensiniz okulda size ek ders getirisi olan veya paralı vazifeler size verilmiyor. Paralı olan şeyler olduğu zaman deniliyor ki sen engellisin, yani bunu normal arkadaşlarımızın yapması daha iyi olur, hani risk olmasın diye. Ama parasız bir görev olduğu zaman da diyorlar ki engelin ile buralara kadar gelmişsin madem, bunu da başar, mesela. Yani mobbing uygulamaları yapılıyor iş yerlerinde. Onun dışında toplumumuzun bazı saçma saçma hareketleri var. İşte konuşurken kullandıkları cümleler, kiminin yardım ediş tarzı, bunlar dışlayıcı hareketler olabiliyor." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

Başka bir katılımcı da toplumun acımasız olmadığını, fakat gereken anlayışı da göstermediğini belirtmektedir. Katılımcı, hem iş hayatında hem de toplumsal hayatta doğrudan değil de örtük bir şekilde ayrımcı ve dışlayıcı davranışlarla karşılaştığını vurgulamaktadır. Üstünde bir baskı hissettiğini vurgulayan katılımcı, ilgili durumu şöyle ifade etmektedir:

"Acımasız, gaddar diyemem; ama çokta merhametli de diyemem. Yani nasıl desem, bir anlayış yok; yani böyle gerek sosyal hayatta gerek iş hayatında, yani böyle bir baskı var üstünde, hissediyorsun. Mesela adam sana demiyor ki ya sen körsün, sen yapamazsın, demiyor; ama yaptığı hal, hareket, davranış seni kırıyor. Bu bir davranış olur." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

İnsanların söylem ve eylemlerinin birbiriyle uyuşmadığını ve çeliştiğini söyleyen K-7, toplumun kendilerine "iyi baktığını söyleyen bir toplum" olduğunu; fakat pratikte "iyi bakmayan bir toplum" olduğunu belirtmektedir. Katılımcı, bu durumu ise kız isteme örneğiyle somutlaştırmaktadır:

"İyi baktığını söyleyen bir toplum diyebilirim, iyi bakan bir toplum dersem yalan olur. Sadece iyi baktığını söyleyen bir toplum, çok iyi baktığını söyleyemem. Şöyle; mesela

Anadolu'dan birçok kişi der, sizlerin duasıyla biz varız. Siz cennetliksiniz, şöyledir, böyledir; ama önemli bir şey olduğu zaman, atıyorum sen cennetliksin, şöylesin, böylesin diyen bir adama kızını istemeye kalktığın zaman sen acizsin, olur bu sefer." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

Engelli bireylerin yaşam serüvenlerinde karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri de ayrımcı uygulamalardır. Bu ayrımcı uygulamalar, doğrudan yapılmasa da dolaylı ve örtük bir şekilde yapılmaktadır. Görüşülen bireyler, genellikle örtük bir şekilde çeşitli ayrımcı ve dışlayıcı uygulamalarla karşılaştıklarını beyan etmişlerdir.

4.1.2.3.9. Çelişik Duygulu Bakış

İnsanların engellilere yönelik algı, tutum ve davranışları doğrusal değildir. Bu algı ve davranışlar, birbiriyle çelişen anlamlar taşıyabilmektedir. Bir katılımcı insanların bu konudaki çelişkili duruşundan bahsetmektedir. Ona göre insanlar, ya acıma ve merhamet ekseninde bakmaktadır ya da gaddar davranmaktadırlar:

"...işte yani nasıl desem, yani sağlamlıklarını kendilerine bir artıymış gibi. Sana böyle şey oluyor, yani sen de ister istemez uzaklaşıyorsun insanlardan. Yani böyle ne kadar da şey olsa, sen anlatamıyorsun ya da onlar seni anlamıyor. Yani ya acıma duygusunda, yüzde yüz acıma duygusunda bakıyorlar ya da çok gaddar oluyorlar." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

Başka bir katılımcıya göre insanlar, kendisine karşı anlayışlı davranmakla birlikte, başkalarını ise dışlamaktadırlar. Bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Bana gayet güzel, anlayışlı bakıyorlar. Ama bazı insanları dışlayarak bakıyorlar. Bu durum üzücü.*" (K-16, erkek, 46, işitme eng.). K-22, toplumdaki farklı davranmayı, "*...görmemezlikten gelen de olabilir, yardımcı olmak isteyen de olabilir yani.*" şeklinde ifade etmektedir. Başka bir katılımcı ise insanların ikilemde kaldığını vurgulamaktadır: "*...yani hocam dediğim gibi, yani millet şimdi engelliye yardımcı olsam üzer miyim acaba? Diyor. Şimdi yardımcı olsam acaba mağdur mu olur? Diyor. Yani insanlar da şeyde kalıyor.*" (K-22, erkek, 41, görme eng.). Dolayısıyla insanların engellilere yönelik duyguları tek tipte olmayıp farklılaşmakla beraber, bazen de birbiriyle çelişen duygulara dönüştüğü görülmektedir.

4.1.2.4. Gösteriş ve Popülist Söylemler

Görüşülen bireylerin büyük bir kısmı, engellilere yönelik yapılan çalışmaları yetersiz bulmaktadır. Katılımcılar, gerek kamu kurum ve kuruluşları tarafından gerekse de özel/sivil inisiyatifler tarafından yapılan çalışmaların gösteriş eksenli

olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumu, K-3 "*bence engellilere yönelik çalışmaların çoğu göstermelik ve şova yönelik*" (erkek, 53, işitme eng.) şeklinde dile getirirken, K-5 ise bu konuda şunları söylemektedir: "*Aslında farkındalık konusunda çok çalışan gruplar var. Bundan yana sıkıntı yok, fakat dediğim gibi bunların sadece yaptık oldu, yaptı desinler, diye yapmalarından kaynaklı sıkıntılarımız var. Sosyal, kültürel etkinliklerden tutun da sportif faaliyetlere kadar böyle sıkıntılarımız var.*" (Erkek, 30, görme eng.). Engelli bireylerle ilgili yapılan birçok düzenlemenin ve uygulamanın sırf "yapmak için" yapıldığını bir katılımcı da şöyle dile getirmektedir:

"Her şey daha tam rayına oturtulmuş değil, sarı çizgili yollar yapılıyor; ama biraz işin içinde gösteriş olduğunu da düşünüyorum. Çünkü yapılan yol, bir iki sene içinde şey olabiliyor, tahtalar veya taşlar sallanabiliyor. Fark etmiş olabilirsiniz. Hani engelliye şunu yaptık, bunu yaptık, demek için yapılmaması lazım bu yolların." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

Türkiye’de özellikle son yıllarda engellilere yönelik önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen, gerek kamusal alanda gerekse de özel alanda yeterli derece yapılaşmanın ve düzenlemelerin yapılmadığı görülmektedir. K-36 yapılan düzenlemelerin çoğunun gösteriş eksenli olduğunu vurgulamaktadır:

"Her ne kadar son on yıl gibi bir sürede, bu anlamda, çok olumlu gelişmeler yaşansa da kişilere ve işin başındakilere bağlı olarak, Türkiye’deki gerek kamusal gerekse özel hiçbir alanda engellilere uygun bir yapının oluşturulmadığını düşünüyorum. Yapılan birçok düzenlemenin, sırf yapmış olmak için yapıldığını düşünüyorum." (Erkek, 43, ortopedik eng.).

Görüşülen bireylerin bir kısmına göre, engelliler sadece reklam amaçlı kullanılmaktadırlar. Başka bir ifadeyle ilgili kişiler veya kurumlar, kendi reklamını engelliler üzerinden yapmaktadır. Katılımcılar, görünüşte herkesin engelli dostu olduğunu, ancak icraatta gelince bunun böyle olmadığını, çeşitli popülist söylemlerle sorunlarının çözilemeyeceğini vurgulamaktadırlar:

"...biraz daha şey, sosyal ortamlara girelim. Hani sosyetik ortamda işte engellilik asla yetersizlik değil, diye reklam yaparlar; ama önemli görevlere engelli olmayanlar getirilir, karizmaya dayanarak ve engelliler reklam için kullanılır. İşte 10-16 Mayıs’ta veya 3 Aralıkta engellilere bir iki yemek verirler, hediye verirler, derler ki biz engellilere şunu yaptık, bunu yaptık. Yani engelliler değil aslında biz şunu yaptık, biz, yani kendilerinin reklamını yaparlar. Engelli sadece kullanılır, ama sözde konuşmaya geldiği zaman Türkiye’de herkes engelli dostu." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

"Siyasiler maalesef bazen engellileri kullanıyorlar. İşte şu belediye başkanı, şu kadar engelliye tekerlekli sandalye dağıttı, tüm medyayı da çağır reklam, flaş, flaş, flaş... Oradan şu, engellilere şu yemeği verdi, aman Allah’ım tüm medyayı çağır, orada reklam... " (K-8, erkek, 33, görme eng.).

4.1.2.5. İlgisizlik ve Yüzeysellik

Genel anlamda toplumsal sistemde, engellilere gereken değerin ve önemin verilmediği görülmektedir. Yapılan birçok uygulama, yüzeysel ve sığ kalmaktadır. İnsan onuruna yakışır derecede hak ettikleri değeri göremediklerini K-11, *"bu memlekette engelliye değer yok, engelliye yer yok"* (erkek 40, görme eng.) şeklinde açıklamaktadır. Yine başka bir katılımcı ise engellilere, gereken desteğin verilmediğini şöyle ifade etmektedir: *"Çok fazla yardımcı olunmuyor gibi, ben öyle seziniyorum, özellikle dışarıdan baktığım zaman."* (K-19, erkek, 35, ortopedik eng.).

Engellilere dair birçok davranışın aslında yüzeysellikten ibaret olduğunu vurgulayan bir katılımcı, yapılan şeylerin sadece söylemsel düzlemde kaldığını belirtmektedir. Toplumsal yaşamda yapılan çeşitli etkinliklerin farkındalık olarak görüldüğü, ancak asıl farkındalığın bireyin rol model olmasıyla sağlanabileceği vurgulanmaktadır:

"10-16 Mayıs Engelliler Haftası içerisindeyiz mesela, bizim yaptığımız şey şu, 3 Aralık Dünya Engelliler Günü var. Bu dönemlerde özellikle yaptığımız şey şu, tabi bunu çok fazla şahidi olarak söylüyorum: Farkındalık diyoruz, ama bunu sadece dilimize pelesenk ettik. Sadece dilimizde var; yani paylaşım yapıyoruz, farkındalık olarak görüyoruz yahut bir video paylaşıyoruz okulda. Bu, öğrencilerimize de yaptığımız beş dakikalık, on dakikalık bilinçlendirme videosu. Bu bir farkındalık değildir. Siz, bire bir canlı rol model göstermediğiniz sürece, rol model olmadığınız sürece, bu akıllarda kalmaz. Beş dakika hüznlenir, beş dakika neşelenir, etkilenir, sonrasında unuttur gider." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

4.1.2.6. Yaşam Paradigması

Engelli bireylerin, engel durumlarına bakışları ve genel olarak yaşama bakış açıları "yaşam paradigması" teması altında "kendisiyle barışık hayatlar" ve "karamsarlığın pençesine doğru" şeklinde kodlanmıştır.

4.1.2.6.1. Kendisiyle Barışık Hayatlar

Görüşülen engellilerin bazı konularda karamsar olsalar da genellikle yaşama pozitif baktıkları görülmektedir. Bu kapsamda K-3, *"olumlu pencereden bakarım, umudumu yitirmem ve her şey zamanla güzel olacak, diye düşünürüm"* (erkek, 53, işitme eng.) biçiminde fikrini dile getirirken, K-10 ise *"pozitifim, çok karamsar bakmıyorum hani, mesela dikkat ettiyseniz, şimdi sorunlara bile çoğu kez, hani ne bileyim şeyi fark ettim, ilk iyi tarafını söylüyorum"* (erkek, 31, görme eng.) biçiminde

düşüncesini ifade etmektedir. Başka katılımcılar da yaşama pozitif baktıklarını şöyle vurgulamaktadır:

"Hocam, ben pozitif bakıyorum. Çünkü hayat, ne gerek var ki diyorum üzölmeye; yani öölümlü dünya, bakın şu anki yaşadığımız olaylar, daha da güçlendirdi. Bunu ya diyorum, görüyoruz; bakın, bir olayla ne hale geldik. Ne gerek var, diyorum hayata negatif bakmaya. Yarınımız belli değil, hani dün geçmiş, yarının da geleceğini bilmiyoruz. Gün bugün, pozitif bir şekilde geçirmek varken, ne gerek var negatife." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

"...yani pozitif, kendime göre hocam. Böyle afili olmayı, şen şakrak birisiyim. Kendime göre yani böyle, olaylara böyle eğlenceli kısımlar... Yani bu işi yapıyoruz, yani bu iş yapılacak. Bazı arkadaşlar, böyle bakmaz; ama bundan sonra nasıl günler? Neşeli bir şekilde bu iş yapılır. İşin, ben bu boyutundayım. Ebetteki mevzuattan çıkamıyor, ama neşeli olarak böyle pozitif olmaya çalışıyorum." (K-19, erkek, 35, ortopedik eng.).

Engellinin, kendisiyle barışık olmasının önemine vurgu yapan K-9, bazı bireylerin kendi engel durumlarını bir türlü kabullenemediklerini ve bu yüzden çeşitli psikolojik sorunlar yaşadıklarını belirtmektedir:

"...kendinle barışık olmana bağlı, yani şimdi bazı arkadaşlar var: ben engellyim, niye böyle oldu? Olmasaydı, yani bunlar öyle bir işi abartma konusuna getiriyor ki bazıları, yani artık psikolojik bunalıma giriyor. Yemeden içmeden kesiliyor, yani bildiğin hayatı zehir." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

K-35, kendisiyle barışık olduğunu ve kendisini engelli görmediğini, toplumsal düzlemde engellendiğini vurgulamaktadır: *"Şöyle söyleyeyim hocam, ben kendimle barışık birisiyim. Yani ben kendimi engelli olarak görmüyorum. Ben engelleniyorum."* (Kadın, 44, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı da hayatı yaşadığı şekilde bildiği için kendisiyle barışık olduğunu söylemektedir:

"Biz böyle biliyoruz hayatı, böyle alıştık, böyle gidiyoruz; yani hiç görmesek, belki ona da alışmış, hayat böyleymiş derdik. Yani benim bir şikâyetim yok, kendimle barışık biriyim. Uğraşıp gidiyoruz yani." (K-22, erkek, 41, görme eng.).

Tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engelli olan K-26 mutluluğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: *"Bana kalırsa, benim için her şey süt liman; bir yatak, bir yorgan, mesela bir somun ekmek, bir yudum su... bunlar bana yeter. Dünyada en mutlu insanlardan biriyim ben."* (Erkek, 34, ortopedik eng.). K-7 ise olaya ilahi açıdan bakmanın faydasını anlatıyor: *"İlahi açıdan baktığınız zaman karamsar olunmuyor. Bir şekilde pozitifte buluşabiliyor çok şey ve negatif olan birçok şeyin de boş olduğu anlaşıyor; yani bir Mevlana gibi aslında, onu diyebiliriz."* (Erkek, 32, görme eng.).

Hayatta hep olumlu bir açıdan bakmayı yeğleyen ve yaşadığı sorunlara bu perspektiften baktığını söyleyen bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde ifade

etmektedir: *"Hayata hep olumlu bakmaya çalışırım, karamsar bakma taraftarı değilimdir, öyle yani. Her şeye olumlu yönden ve çözümleyici yönden bakarım, yani çözüm odaklıyım genelde."* (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.). Bu durumun somutlaştırılması adına başka örnekler de verilebilir:

"Ben hayatta, her zaman pozitif baktım. Öyle de devam edeceğimi düşünüyorum. Hayat boş, bugün varız, yarın yokuz. O yüzden mutlu olmamız lazım, fani dünyayı mutlu yaşamamız gerek. Asla negatif olmadım." (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.).

"Hayatı dolu dolu, yani sürekli böyle yaşamak istiyorum. Yani daha iyisini yaşamak istiyorum. Yaşıyor muyum? Yaşıyorum, şahsım adına. Hani mesela şimdi insanların mutlu olma şeyleri çok farklıdır. Siz, çok farklı şeylerden mutlu olursunuz; ben, daha küçüğünden mutlu olurum." (K-34, erkek, 42, ortopedik eng.).

"Ben, kolaylıkla mutlu olmayı başarabilirim. Genellikle etrafıma yaydığım pozitif enerji ile bilinirim. Engel durumumu, hiçbir zaman ön plana çıkarmayı sevmem, sevenlerden de hoşlanmam." (K-36, erkek, 43, ortopedik eng.).

İnsanların mutlu bir yaşam sürmesinin yollarından biri de hayata olumlu bir pencereden bakabilmesidir. Bireylerin yaşadıkları bütün sorun ve olumsuzluklara rağmen hep bir çıkış yolu bulması önem arz etmektedir. Bu durum, engelli bireylerin yaşamları için de geçerlidir. Engellilerin kendi engel durumlarını kabul etmeleri ve kendileriyle barışık bir şekilde olumlu bir pencereden yaşama bakmaları, onların huzurlu bir yaşam sürmelerini sağlamaktadır.

4.1.2.6.2. Karamsarlığın Pençesine Doğru

Bazı yeti yitimleri olan bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları engellerle beraber, yaşadıkları dezavantajların derecesi daha da artmaktadır. Dolayısıyla bu dezavantajların artması, bireylerin duygu dünyasını olumsuz etkilemektedir. Bu konuda K-1, toplumun söylem ve eylemlerinin kendisini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır: *"...o da insanların o bakışı, söylediklerinin ağzından çıkanın kulağının duymaması, o kadar itici ki hani olumsuzu çekiyor beni açıkçası."* (Kadın, 23, işitme eng.). Başka bir katılımcı, yaşadığı hayat şartlarının hep olumsuz olduğu ve yoksulluk yaşadığını, dolayısıyla karamsar bir çizgide seyreden düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

"Ne bileyim hayat bana hiç gülmedi, gülmediği için de hiç olumlu da bakmıyorum. Bu zamana kadar yaşadım, ne gördüm ki hep çile çekmekle, yoksullukla geçti ömrüm. Onun için bakmıyorum hiç hayata olumlu, acıdan başka hiçbir şey vermedi bana hayat." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

Bireylerin toplumsal yaşama karışmaları ve sosyalleşmeleri ruh sağlıkları için gereklidir. Özellikle evden çıkamayan ve tekerlekli sandalye kullanan bireylerin bu

konuda çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir. K-23, yaşadıklarını karamsar bir şekilde şöyle dile getirmektedir: *"Çok sıkıntı yaşıyoruz bu dışarı çıkmamada. Yaşadığımız stres yetiyor hepsine. Bakıyorum dışarıya, herkes geziyor; biz gezemiyoruz, çıkamıyoruz."* (Erkek, 33, ortopedik eng.).

Başka bir katılımcı, yaşadığı sorunlardan dolayı bazı kararlarından pişmanlık duymaktadır. Evli ve engelli çocuğu da olan katılımcı, yaşadıklarının kendisini yordugunu ve bazen evlendiği için pişman olduğunu ifade etmektedir: *"...bazen de isyan ediyorum, evlenmeseydim daha iyi olurdu, diye. Kendi kendimi şey ederdim."* (K-17, kadın, 40, ruhsal eng.). Dolayısıyla katılımcının karamsar ve olumsuz bir pencereden yaşama baktığı görülmektedir. K-4 ise değişkenlik gösteren bir yapısının olduğunu ve bazen umudunu yitirebildiğini şu sözleriyle vurgulamaktadır: *"Yani çok değişkenlik gösteren bir yapım var. Bazen hani şunu dediğim zamanlar oluyor sorunla karşılaştığımda, böyle içinden çıkamadığım zamanlarda, ya tamam artık ben umudumu kaybettim, dediğim zamanlar da olmuştur."* (Kadın, 25, görme eng.).

Lise öğreniminin ardından görme engelli olan K-9, genellikle karamsar olduğunu belirtmektedir. İlgili katılımcı, bu karamsarlığını burcuyla ilişkilendirmektedir:

"Ben genelde karamsarımdır. Boğa burcuyumdur, boğa burçları genelde böyle dramadan, karamsarlıktan beslenen bir burçtur. Benim burcumun özelliği fazlasıyla var yani. Onun için karamsarımdır; yani böyle nasıl desem, hep kendimi en kötüye şartlandırıp en iyisi olacaksa ondan sonra olsun, diyorum." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

4.1.2.7. Herkesin Adaylığı

Engellilik olgusu, satabil olan ve sadece doğum öncesinde veya doğum sırasında gerçekleşebilen bir olgu değildir. İnsanlar, çeşitli nedenlerden ötürü yaşam serüvenleri içinde de çeşitli yetilerini yitirerek engelli hale gelebilmektedirler. Bu çerçevede, işitme engelli K-1, *"her insan olabilir, çünkü sonradan olabilir, doğuştan olabilir, fark etmez"* (kadın, 23, işitme eng.) derken, ortopedik engelli K-6 ise aynı durumu, *"nasıl insan sağlıklı doğup sağlıklı yaşıyorsa, insan sağlıklı doğup da engelli de olabiliyor"* (kadın, 38, ortopedik eng.) şeklinde ifade etmektedir.

Görüşülen katılımcılara göre her insan, aslında bir engelli adaydır, bu nedenle insanların engelleriyle barışık bir şekilde yaşamaları gerekmektedir. K-16, bu konunun altını şu cümleleriyle çizmektedir: *"Her bireyin bir engelli adayı"*

olduğunu düşünüyorum. Bu engel ile barışık bir şekilde yaşamak gerekiyor." (Erkek, 46, işitme eng.). Bu konuda, başka bir birey de düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: *"Şöyle söyleyeyim hocam, her sağlam insan bir engelli adayı."* (K-19, erkek, 35, ortopedik eng.). Yine bu konuda K-20, *"...her insan olabilir."* demektedir. Her insanın aslında bir engelli adayı olduğunu sitemli bir şekilde K-11 ise şöyle vurgulamaktadır: *"Böyle tuhaf tuhaf bakıyorlar, ondan sonra hor görü var. Sanki kendileri aynı duruma gelmeyeceklerini düşünüyorlar."* (Erkek, 40, görme eng.).

4.1.2.8. Eve kapanma ve Aile

Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmalarında aile kurumunun önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Çünkü çocuğun sosyalleşme sürecinde aile, birincil derecede önemlidir. Görüşülen bireylerin vurguladıkları önemli noktalardan biri de ailenin aşırı derecede korumacı davrandığı yönündedir. Bu kapsamda K-7, şunları vurgulamaktadır: *"...yani diğerleri nasılsa; kimi zaman sorunlu, kimi zaman gayet mutlu mesut yaşıyoruz, koruyuculuk duygusu yüksek."* K-7, bu söylediklerini biraz daha açarak şöyle devam etmektedir: *"Aile ve akrabaların koruyuculuk oranı biraz daha yüksek. Hani %100 koruyucu şeklinde değil; diğeri de var, teşvik ediciliği de var. Ama aile ve akrabada koruyuculuk %70, teşvik %30."* (Erkek, 32, görme eng.). Bir diğer katılımcıya göre, engellinin ayakları üstünde durarak bağımsız hareket edebilmesi için ailenin aşırı derecede korumacı davranmaması gerekmektedir: *"Aile çok korumayacak, engellinin ayakları üstünde durması lazım. Ben ailemden bunu gördüm, o yüzden altı senedir tek başına yaşayabiliyorum."* (K-35, kadın, 44, ortopedik eng.). K-28 ise engelli bireylerin psiko-sosyal gelişimleri için çevrelerindeki insanların ve ailenin önemine değindikten sonra kendisinin şanslı olduğunu ifade etmektedir:

"...Allahüteâlâ bunun eksikliğini size fazlasıyla tamamlıyor. O şeyi size veriyor, siz onu görebiliyorsunuz. Etrafınızda onu hissedebiliyorsunuz. Sadece işte engelli olan insanın çevresindeki, ailesindeki yetişme tarzı ve psikolojisi çok önemli. Bunu karşıya bildirmesi de çok önemli, yani ben bu konuda biraz şanslıyım, diyebilirim." (Kadın, 38, ortopedik eng.).

K-35, bireylerin toplumsal yaşama katılarak özgüven kazanması gerektiğini belirtmektedir. Aksi takdirde eve kapanan bireylerde özgüven gelişmeyecektir. Ailelerin ileri derecede korumacı davranmaması gerektiğini öne süren katılımcı, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: *"Aşırı gitmemesi lazım, mesela*

burada da engelli çocuklar var, daha küçük. Engel durumumuz aynı. Bana soruyorlar, evde eğitime mi yazılsak? Diyorum, niye evde eğitim? Gitsin ortaokul mu, lise mi, okusun. Kendine güveni gelsin." (Kadın, 44, ortopedik eng.).

Bir başka katılımcı ise birçok engellinin eve kapandığına şahit olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu bireyler, sürekli ev koşullarında yaşamının verdiği tüm bunalımları deneyimlemektedirler. Bu bireylerin tespit edilmesinde ilgili kamu kurum ve kuruluşların önemine değinen birey, şu şekilde devam etmektedir: *"Evde hem kendisine hem ailesine sıkıntı olacak. Sadece radyo dinleme ile hayatı geçiyor. Yani böyle insanlar da var. O yüzden bunları keşfetmek lazım."* (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.). İlgili katılımcı, bu görüşlerini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

"Evlerde ben arkadaşlarımdan biliyorum; görme engelli insanlar var, daha ortopedik spastik özürlü insanlar var, çok zeki insanlar var bunların arasında. O kadar dahi insanlar var ki tahmin edemeyeceğiniz kadar, ama kendini eve kapatıyor. Bunların aileleri ile iletişimi de çok kötü olduğu için hiçbir şey yapamıyorlar, köreliyorlar. Bu insanlar da iyice bunalım geçiriyor. Bunlara ulaşabilmek lazım, daha çok burada dernekler ve sosyal hizmetlerin bunun keşfi önemli." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

Engelli bireylerin sosyal katılımın dışında tutulmasında ailenin eğitim, kültür ve ekonomik yapısı önemli bir etkidir. Çünkü ailenin farkındalık ve bilinç derecesi, bu değişkenlerle ilişkilidir. İleri derecede korumacı davranan aileler, bireyin bağımsız hareket etmesini engellemekte olup bireyin özgüven gelişimini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca eve kapanan/kapatılan birey, çeşitli psikolojik sorunlar da yaşayabilmektedir.

4.1.3. Sosyal Dışlanma Alanları

Görüşülen bireylerin deneyimledikleri sosyal dışlanma alanları, çalışmanın kavramsal ve kuramsal yapısı ekseninde ele alınmıştır. Sosyal Dışlanma Alanları ana teması altında kodlanan bu bilgiler, altı temada toplanmıştır. Her bir temanın altında çeşitli kodlar ve alt kodlar bulunmaktadır. Bunlar arasındaki hiyerarşik ilişki Şekil 7’de verilmiştir. Bu altı tema, ekonomik alanda sosyal dışlanma; erişilebilirlik/ulaşılabilirlik alanında sosyal dışlanma; eğitim alanında sosyal dışlanma; sağlık alanındaki sosyal dışlanma; sosyal katılımdan ve ilişkilerden dışlanma; siyasal ve bürokratik alandaki sosyal dışlanma, şeklinde kodlanmıştır. Katılımcı ve kod matrisi ise Tablo 4’te verilmiştir.

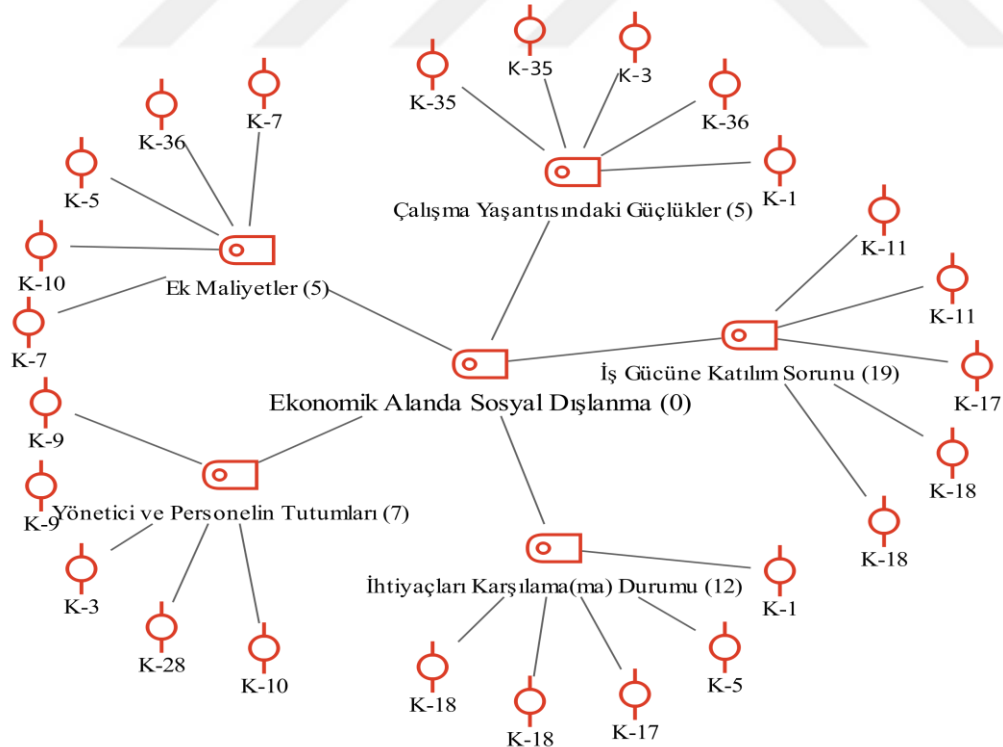
Tablo 4. Sosyal Dışlanma Alanları Katılımcı-Kod Matrisi

Kod Sistemi	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12	K-13	K-14	K-15	K-16	K-17	K-18	K-19	K-20	K-21	K-22	K-23	K-24	K-25	K-26	K-27	K-28	K-29	K-30	K-31	K-32	K-33	K-34	K-35	K-36	TOP...	
▼ Sosyal Dışlanma Alanları																																						0
▼ Ekonomik Alanda Sosyal Dışlanma																																						0
İş Gücüne Katılım Sorunu						1					2		2	1			1	3		1			2		2	2				1	1						19	
İhtiyaçların Karşılama(me) Durumu	1				1												1	2		1		1	1		2	1					1						12	
▼ Çalışma Yaşantısındaki Güçlükler	1		1																																2	1	5	
Yönetici ve Personelin Tutumları			1							3	1																		1							1	7	
Ek Maliyetler					1		2			1																										1	5	
▼ Erişilebilirlik/Ulaşılabilirlik Alanında Sosyal Dışlanma																																						0
Toplu Taşıma Sistemi				1	2			1	2		1				1					1		1	1				1	2	1	2			1	1			19	
Fiziksel Çevre Tasarımı					2			1	2		2					1							1			1	2	1							1		14	
Sosyal Engeller			1		2				1															1	1	1		1		1							9	
▼ Eğitim Alanında Sosyal Dışlanma																																						0
Öğretmenlerin ve Arkadaşların Tutumu	1			1	1			1	2		1										1															8		
Eğitim Materyallerin Uygun(suz)luğu				1	2			1															2													1	7	
Okulun Fiziki Yapısı											1													1												1	3	
▼ Sağlık Alanındaki Sosyal Dışlanma																																						0
Personelin Tutum ve Davranışları		2	1							1		1						1			1																7	
Sistemsel ve Yasal Engeller						1				1														1												3	6	
Fiziksel Yapı ve Donanım					1						1											1															3	
Sosyal Güvenlik																	1	1																			2	
▼ Sosyal Katılımdan ve İlişkilerden Dışlanma																																						0
Sosyal Yaşam ve Etkileşim	1						2													1			1		1		1					1					8	
Arkadaşlık İlişkilerinden Soyutlanma	2	1				1															1		2			1											8	
Evlenme Sorunsalı		1	1	1	2		2	1	1						2						2		2			1	1										17	
Aile İçi İlişkileri						2					1		1										1									1				2	8	
Sanatsal, Kültürel ve Sportif Etkinlikler				2	1			1																				1	1								6	
▼ Siyasal ve Bürokratik Alandaki Sosyal Dışlanma																																						0
Siyasal Alandaki Dışlanma			1	1				1	1	1	1																										6	
▼ Kamu Kurum ve Kuruluşlarındaki Dışlanma																																						0
Personel Tutumları				2				2			1	2																			1						1	9
Bürokratik Engeller						2				1						1												1						1			6	
Fiziksel Engeller																								1												1	2	
Σ TOPLAM	6	4	8	7	20	2	14	9	8	11	5	1	2	1	3	2	4	6	1	4	5	5	14	1	6	7	9	4	4	1	3	2	2	0	4	11	196	

4.1.3.1. Ekonomik Alanda Sosyal Dışlanma

Çalışmada, görüşülen bireylerin en çok dışlandıkları alanlardan birinin ekonomik alan olduğu görülmüştür. Diğer birçok alanın da temeli olan bu alanda yaşanan dışlanma; iş gücüne katılım sorunu, ihtiyaçları karşılama(ma) durumu, çalışma yaşantısındaki güçlükler, yönetici ve personelin tutumları, ek maliyetler şeklinde kodlanmıştır. Bu alandaki kod ve katılımcı ilişkisi Şekil 8’de verilmiştir.

Tarihsel bağlamda, insanoğlunun varoluşundan itibaren görülen yoksulluk, eşitsizlik, adaletsizlik, sosyal dışlanma ve sosyal güvencesizlik gibi sorunlar, küreselleşme süreciyle birlikte daha da derinleşmiştir. Küreselleşme süreci ile birlikte bir yandan artan zenginlik ve verimliliğe rağmen diğer yandan dezavantajlı kesimlerin daha da yoksullaşmaları ve ayrımcı uygulamalara maruz kalmaları söz konusu olmuştur. Giderek zayıflayan sosyal refah devleti anlayışı, yeni sorunlar doğurduğu gibi eski sorunların da farklılaşarak derinleşmesine neden olmuştur. (Kolat 2010: 236). Bu çerçevede, dezavantajlı gruplardan biri olan engelli bireylerin de bu durumdan olumsuz etkilendiği görülmektedir.

Şekil 8. Ekonomik Alanda Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.3.1.1. İş Gücüne Katılım Sorunu

Bireylerin toplumsal yaşamda bağımsız, eşit ve etkin bir hayat sürmeleri için çalışmaları önem arz etmektedir. Çünkü ekonomik anlamdaki bir bağımsızlık, bireylerin toplumsal ve kültürel yaşamlarını etkilediği gibi, diğer imkânlarını da etkilemektedir. Özellikle evrensel anlamda, sanayileşmeden sonra ev ile iş yerlerinin birbirlerinden tamamen ayrılmasıyla engellilerin iş piyasasının dışına itildiği görülmektedir. Dolayısıyla bireyler, giderek dışlanmaya ve yoksullaşmaya başlamışlardır.

Çalışma kapsamında görüşülen bireylerin çoğu, iş gücüne katılım noktasında sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Temel bir hak olan çalışma hakkından nasıl dışlandıklarını K-6, şöyle dile getirmektedir: *"Buraya geldiğimde beş altı yıl iş başvurularıma rağmen bir cevap alamadım yani ben. İş başvurusu derken sınavlara girdim, engelliler için açılan kamu kurumu sınavlarına girdim."* (Kadın, 38, ortopedik eng.). K-20 ise iş gücüne katılım ile ilgili düşüncesini, *"iş bulmada her yönde sıkıntı var"* şeklinde ifade ederken, K-26 bu konudaki deneyimini şöyle belirtmektedir: *"İş vermiyorlar. Diyorlar kasa taşıyacak, mesela rafa malzeme dizecek engelli elaman alırım, diyor adam. Bu sandalye ile ne yapayım, diyor."* (Erkek, 34, ortopedik eng.). Dolayısıyla K-26, özel sektörün engellileri çalıştırmaya sıcak bakmadığını belirtmektedir. Başka katılımcılar da özel sektörle ilgili olumsuz vurgulamalarda bulunmaktadır:

"2012'de ben işten ayrıldım, 2008 Nisanında girdim, 2012 de ayrıldım. 2013'te gittim, başvururum diye. Bir yere gittim; ben engelliyim, engelli personel alacan, adam bana diyor ki sen cam silecen. Engelli adam cam siler mi hiç? Oradan düşse zaten yerde olur." (K-11, erkek, 40, görme eng.).

"Özel sektöre başvurmadım. Özel sektöre de başvurmam, özel sektör beni çalıştırmaz ki verimli olamam çünkü. Özel sektörün istediği çalışan eleman lazım, bakacak benim ayakta cihaz var. "Şunu al da bana getir" dese eğilip getiremeyeceğim, sen bana yaramazsın, der." (K-25, erkek, 51, ortopedik eng.).

"Kursa gittim dernekte dört ay, kasiyerlik sertifikası aldım. Kimse güvenmiyor." (K-26, erkek, 34, ortopedik eng.).

"İş bulmada sıkıntı yaşıyorlar. Gidip geliyoruz biz engelli almıyoruz, diye bırakıyorlar." (K-23, erkek, 33, ortopedik eng.).

Bütün bireylerin temel insani ihtiyaçlarını bağımsız bir şekilde karşılama hakları bulunmaktadır. Ancak engelli bireylerin bu haklarının yıllarca çiğnendiği görülmektedir. K-18, yaşadığı işsizlik sorununu, *"şimdiye kadar sadece bir sıkıntım iş konusu, çok işsizlik çektim. Hiç gelirim olmadı, sıkıntılar çektim"* şeklinde

vurgulayarak şöyle devam etmektedir: *"İş aradım bulamadım, kaç sefer. İyi kötü çiftçi Bağ-Kur'um var, oradan emekli oldum. O da biraz düşük maaş."* (Erkek, 50, ortopedik eng.). Bireylerin iş gücüne katılımındaki dezavantajlı durumlarını K-30, şu cümlelerle ifade etmektedir: *"...çok sıkıntı yaşıyorlar. Sağlıklı insanlar bile çok zor iş buluyorlar ki ayağı engelliye her konuda iş bulmaları zor."* (Kadın, 34, ortopedik eng.).

Bireylerin iş bulmadaki ümit kapılarından biri de İŞ-KUR'dur. Ancak buradan da bir sonuç alamadığını belirten ortopedik engelli K-18, deneyimini *"bu engelli şeyine de başvurduğum, kura çekilir dedi, bir şey çıkmadı"* şeklinde ifade etmektedir. Başka bir katılımcı ise bu konudaki deneyimini aşağıdaki biçimde açıklamaktadır:

"...bu sefer de yerleşemediniz, diyorlar. O kâğıdın üzerinde var ya, tercih ediyon ya, işte bana gelen diyor ki "yerleşemediniz, herhangi bir yere kâğıt gönderilmeyecek" yazısı çok ezberledim, o kâğıt şeyini o yazıyı. O yazıyı çok ezberledim, yani onun için aklımda "herhangi bir yere yerleşemediniz, evrak gönderilmeyecek elektronik üzerinden bilgilendirildiniz" diye yazısı diyor, başka bir şey yok yani." (K-25, erkek, 51, ortopedik eng.).

Son yıllarda engellilerin kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmalarında nispeten bir artış gerçekleşmiştir. Engelli bireylerin alımı için yapılan EKPSS, bir seçme sınavı olması ve alımların belirli kontenjanlar dâhilinde yapılması, bütün engellilerin atanmasına olanak vermemektedir. Engellilerin daha çok kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmak istedikleri gözlemlenmiş olup bireylerin, bunun için mücadele ettikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar, kamuya atanmanın zorluklarını şu şekilde ifade etmektedir:

"Mesela kendimden örnek vereyim, en az beş altı tane sınava girmişim, 90 puanla arkadaşım giremedi, memurluk sınavında atanamadı. Her yönden sıkıntı yani; iş olsun, işte evlilik, dışarı çıkma olsun." (K-31, erkek, 45, ortopedik eng.).

"Valla şimdi şöyle bir şey var, şöyle diyeyim: atamalarda genelde çok sıkıntı yaşıyorum ben. Engelli atamalarında çok sıkıntı yaşıyorum genelde. Yoksa şöyle bir şey, o da atamalarda ben altı kere engelli kurasına girdim. Kuralarda genelde çıkmıyorum, TYT'ye girdim; yani şunu diyeyim, kamu kurumlarında şansımız olmadı." (K-13, erkek, 21, ruhsal eng.).

"... sınavlara girdim, sınavlarda da bir şey çıkmadı, daha girmedim." (K-23, erkek, 33, ortopedik eng.).

Engelli bireylerin kendi mesleki deneyim ve yeteneklerine göre çalışmaları önemlidir. K-11, kendisine göre bir iş sahasının olmamasını sitemli bir biçimde vurgulamaktadır:

"Fabrika olacak ki ben çalışacağım. Ben şimdi bir bankaya memur olarak gitsem ne yapacam? Her şey yabancı; ne anlarım muhasebeden, paradan, puldan. Fabrika olacak ki Mehmet şu koliyi kaldır, indir, götür, nizamiyede otur, diyecek ki. Fabrika mabrika yok." (Erkek, 40, görme eng.).

Özel bir firmada işe başlayan bir katılımcı, üç sene boyunca bekledikten sonra iş bulduğunu ve iş bulmanın güçlüklerini şöyle ifade etmektedir: *"Şöyle, ben üç sene işsiz bekledim. İşte üç sene sonra işe girince yerine geldi isteğim; yani biraz bunalımdaydım üç sene önce, şimdi yerine geldi."* (K-13, erkek, 21, ruhsal eng.). Ancak tüm güçlüklerle rağmen engelli bireylerin de diğer bireyler gibi çalışmak istedikleri görülmektedir. K-14, bu konudaki isteğini şu şekilde belirtmektedir: *"...şunu böyle yapsınlar, bunu böyle yapsınlar, demiyorum hocam. Biz sadece evli de olsak bekâr da olsak bir iş sahibi olmak istiyoruz."* (Erkek, 34, ruhsal eng.). Bu konuya, K-17'nin deneyim ve görüşleri de örnek olarak verilebilir:

"Ben devletten çocuğum, yani çocuğum olsun, kendim de olsun, bütün engelliler için iş sahası istiyorum. Bir annenin çalışması bir tek engelliler için değil, her annenin aile içinde evladına bakmak için çalışması çok çok iyidir. Ben şu anda Tokat'ta iş istiyorum, kendi adıma söylüyorum yani. Gidiyorum, engellimi yüzüme vuruyorlar." (Kadın, 40, ruhsal eng.).

Bireylerin ekonomik durumları, bütün yaşamlarını etkilemektedir. Ancak engelli bireylerin eşit ve adil bir şekilde istihdama katılmadıkları görülmektedir. Bu konuda çeşitli yasal ve toplumsal engellerin varlığı söz konusudur. Kota sistemi vb. çeşitli yasal düzenlemelerle ve sosyal politikalarla bu durum düzeltilmeye çalışılsa da işsizlik sorunu yaşanmaya devam edilmektedir. Ayrıca bireylerin eğitim düzeylerinin düşük olması da onların iş gücüne katılmalarını ve kariyerlerini olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla çalışan engellilerin de genelde düşük maaşlı ve düşük statülü işlerde yoğunlaştıkları görülmektedir.

4.1.3.1.2. İhtiyaçları Karşılama(ma) Durumu

İstihdamın dışında kalan engelli bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamada da sorun yaşadıkları görülmektedir. Ekonomik anlamda da "bağımlı bireyler" olarak görülen engelliler, yaşamlarında ekonomik kaynaklı birçok sorunla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Eşi de engelli olan K-17, ekonomik sorunlarını *"...geçinemiyoruz, eşim de engelli"* biçiminde ifade ederken, K-18 ise yıllarca başkasının yardımıyla geçinmek zorunda kaldığını ifade etmektedir: *"... 99'dan 2018'e kadar hiç gelirim yoktu. 2013'te engelli maaşı aldım da. Başkasının yardımıyla, desteğiyle geçiniyorduk."* (Erkek, 50, ortopedik eng.). Başka bir

katılımcı, ekonomik durumun önemini şu şekilde belirtmektedir: *"Ki şöyle söyleyeyim: maddiyat olmadığı sürece hiçbir şey yapamıyorsunuz, ama olursa her şey yapabiliyorsunuz."* (K-1, kadın, 23, işitme eng.). K-22 ise istediği yaşam standartlarında yaşamadığını *"istediğimiz standartlarda yaşıyor muyuz? değil..."* şeklinde ifade etmektedir. Engelli bireylerin ekonomik anlamda çeşitli sorunlar yaşadıkları anlayışını, şu örnekler de pekiştirmektedir:

"İki oğlum var, istediğini alamıyorsun. Kendin de istediğini alamıyorsun; mesela ben burada kiracıyım, ne alabilirim hocam? Bir markete gidiyorsunuz 500, çocuğun istediğini alsan 600 falan oluyor yani, 730 da kira da ödüyorsun, ne yapacaksın?" (K-20, kadın, 45, ortopedik eng.).

"Engelliliğin çok fazla ekonomik hayata etkisi şu şekilde olur: eğer çalışmıyorsa gerçekten ekonomik hayatta zorlanır, çok çok zorlanır. Hele bir de evliyse veya bakmakla yükümlü olduğu, mükellef olduğu bir ailesi varsa anne baba dâhildir buna. Çok zorluk çeker, sıkıntı çeker." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Çalışmayan ve belirli bir geliri olmayan bireyler, çeşitli sosyal yardımlarla desteklenmektedir. Bu kapsamda, engellilere yönelik gerçekleştirilen sosyal yardımlardan biri 2022 sayılı kanun kapsamındaki engellilik maaşıdır; ancak bu maaşın yetersizliği ortadadır. Bu durumu K-26, *"şu bizim 2022 maaşlar da bakım maaşları da çok az, gider belli"* (erkek, 34, ortopedik eng.) cümlesiyle dile getirirken, ortopedik engelli K-31 ise *"bizde bir engelli maaşı alıyorsun, onunla da hiçbir şey olmuyor"* (erkek, 45, ortopedik eng.) cümlesiyle dile getirmektedir. Bu maaşların yetersizliğini başka bir katılımcı da ifade etmektedir:

"Önceden çok iş bulamadık. Dışarıdan şey alıyorduk, o da yetersiz geliyordu yani. Çok şükür yine hiç yoktan iyiydi de. Üç ayda 1000 lira alıyorduk sözgelimi, o da zor oluyordu, yani aileye de bakamıyorduk. Önemli olan iş istedik, çok iş aradık bulamadık. Bir tek aylığı az olsun, sigortam olsun emekli olayım, dedim. Bir yere sigorta yaptıramadık, sonra çiftçi Bağ-Kur'um vardı işte." (K-18, erkek, 50, ortopedik eng.).

"Ekonomik yönden sıkıntımız oluyor, ama Allah'a şükür devletimiz veriyor, ama yetmiyor işte. Tokat gibi yerde 500-600 ile geçim olmuyor, biliyorsunuz." (K-23, erkek, 33, ortopedik eng.).

Çalışmayan ortopedik engelli bir katılımcı, bu maaşlar yetmediği için zorunlu olarak eşinin de ekonomik bir mücadele içerisine girdiğini şu şekilde belirtmektedir: *"Hanım, akşama kadar yazmayı yapıyor, sabah da dört tane sepet yaptı. Onu götürdüm meydana bıraktım. Az önce aradı beni, sattım gel beni al, diye. Gittim aldım, götürdüm eve bıraktım."* İlgili katılımcı, çocuklarından da yardım alamadığını belirtmektedir: *"İki tane çocuk yetiştirdim, iki tane; biri polis, biri öğretmen. Adamlar göreve geçer geçmez evlendi, gittiler. Yine ben, yine ben..."* (K-25, erkek, 51, ortopedik eng.).

Katılımcıların görüşlerinden yola çıkıldığında, görüldüğü gibi birçok katılımcı, temel ihtiyaçlarını giderememektedir. Bireylerin istihdama dâhil olmaları, sadece maddi ihtiyaçların karşılanması için değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal yaşama katılmaları için de gereklidir. Dolayısıyla bireylerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları için mutlak bir şekilde çalışmaları gerektiği hususu öne çıkmaktadır.

4.1.3.1.3. Çalışma Yaşantısındaki Güçlükler

Engelli bireylerin bir iş sahibi olmaları, ekonomik anlamdaki dışlanmışlıklarının önlenmesi için yeterli olmamaktadır. Bireylerin beslenme, barınma, giyinme, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçlarını giderebileceği sürekli ve yeterli bir gelire sahip olması gerekmektedir. Çalışan bireylerin ise çalışma yaşantısında bazı güçlükler yaşadığı görülmektedir. K-1, bu konuda yaşadıklarını şu ifadelerle belirtmektedir: *"Hani nasıl diyeyim? Çok kötüler, insanlar arasında çok büyük sıkıntı yaşadım. Hani iş hayatında özellikle, ben buraya geleli 2,5 yıl oldu tam, ama psikolojikmen çok yoruldum."* (Kadın, 23, işitme eng.). Dolayısıyla K-1, çalıştığı iş yerindeki hizmet alıcıların tutum ve davranışlarındaki olumsuz bakışı bu şekilde özetlemektedir.

Bir kamu kurumunda çalışan ortopedik engelli bir katılımcı, çalıştığı kurumun fiziki olarak engellilere uygun olmadığını belirtmektedir. Katılımcı, engelliler için mevzuat gereği yapılan lavaboların genellikle depo olarak kullanıldığını belirtmektedir: *"...şimdi benim denge sorunun var. Denge sorunumdan dolayı en basitinden lavabo sıkıntım oluyor, binalara gittiğim zaman genelde klozeti depo olarak kullanıyorlar. Temizlik deposu ya da ne bileyim, eşya konuluyor her türlü."* (K-35, kadın, 44, ortopedik eng.). Söz konusu katılımcı, ortopedik engelli olduğundan katları rahatlıkla çıkamadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla çalıştığı kurumda asansörün olmamasının getirdiği güçlükleri şöyle ifade etmektedir: *"Ben yukarıya çıkıyorum; evrak oluyor, bir şey oluyor, mecburen çıkıyorum. Ama burada bir asansör olsa benim için daha rahat olacak."*

Çalışan engelliler, kariyer konusunda bazı güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Bireyler, genelde alt ve orta kademeli mesleklerde istihdam edilmektedir. Örtük de olsa bireylerin yüksek statülü mesleklere terfi edemedikleri görülmektedir. K-3, bu

konudaki görüşlerini sitemli bir şekilde dile getirmektedir: *"...mesela yükselememek, yani maddi açıdan sıkıntı oluyor. Ne müfettişlik sınavlarına kabul ettiler ne üniversitede hoca olmamıza destek oldular. Başka kurumlara geçmemize de izin vermediler. Engellileri engelli kontenjanlarını dolduran dolgu malzemesi gibi algılıyorlar."* (Erkek, 53, işitme eng.). Engelli bireylerin kariyer ilerlemeleriyle ilgili sorunlarına değinen başka bir katılımcının ifadeleri de bu konuya örnek verilebilir:

"Engelli vatandaşlarımızın işe yerleştirilmesi ne kadar önemli ise kariyer ilerlemesinin de buna uygun yapılması o kadar önemlidir. Bugün ülkemizde, baktığımızda üst düzey yönetici engellinin neredeyse yok denecek kadar az olduğunu görüyoruz. Artık engelimizin bir engel olarak algılanmasından vazgeçilip kariyer engeline bir son verilmelidir. Şartları tutan ve liyakat sahibi engelli memurun, diğer engellilerde farkındalık yaratmak ve motivasyonlarını artırmak adına görevde yükselmesine destek olunması ve öncelik tanınması gerekmektedir." (K-36, erkek, 43, ortopedik eng.).

4.1.3.1.3.1. Yönetici ve Personelin Tutumları

Çalışma yaşamında bulunan engelli bireylerin yaşadıkları güçlüklerin bir kısmı da yöneticilerin ve çalışma arkadaşlarının tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Yöneticilerin genelde "düşük bir beklenti" içinde oldukları ve çalışma arkadaşlarının da engellileri "düşük işlevli" gördükleri anlaşılmaktadır. K-9, engellilerin iş yerlerinde, bilhassa kamu kurumlarında, mümkün olduğu kadar bir şeye karışmayan bireyler olarak görülmek istendiğini belirtmektedir: *"İş ortamına girdiğin zaman ya da bir ortama girdiğin zaman, yani böyle sana aptal muamelesi yapıyorlar. İşte şurada dursun, işte bir şeye karışmasın; yani böyle hayatın içine değil dışında dursun, fazla karışmasın, şeklinde. Bu iş yerinde olsun aynı, toplumda da aynı yani."* (Erkek, 33, görme eng.). Söz konusu katılımcı, iş yerindeki personel tutumlarının aşırı müdahaleci ve motivasyon kırıcı olduğunu ise şu sözlerle dile getirmektedir: *"...belki yüzde elli, belki yüzde yetmiş yapamadığım kısmı yardım istiyordum, işler dönüyordu ama. Diğer şekilde de yani "böyle yapamazsın, edemezsin, şöyle dur, beri git" bu sefer senin motivasyonunu kırıyor çevredeki insanlar. Sen de ister istemez elini geri çekiyorsun."* Dolayısıyla bu durum, bireyleri pasifize ederek mesleki gelişimini olumsuz etkilediği gibi bireylerin özgüvenlerini de olumsuz etkilemektedir. K-9, iş yerindeki çiftte standartlığı, dışlayıcı ve ön yargılı tutumu şöyle dile getirmektedir: *"...bazen gözümden kaçıyor, eksik yaptığım zaman da oluyor, 'ha bak engelli işte yapamıyor, olmuyor' sağlam yaptığı zaman 'yanlışlık oldu' biz yaptığımız zaman 'yapamadı' oluyor. Öyle bir sorunumuz var yani."*

Bir kamu kurumunda çalışan bir katılımcı ise iş yerindeki personelin kendisiyle alay ettiğini, hatta şakalaşma adı altında fiziksel şiddette bile maruz kaldığını belirtmektedir: *"İş arkadaşları daha çok dalga geçme, alay etme, hatta şakalaşma adı altında kaba kuvvete bile başvuruyorlar. Bu beni çok rahatsız ediyor. İş yerine şakalaşmaya değil, iş yapmaya gidiyoruz. Bizi anlamıyorlarsa bari zarar vermesinler."* (K-3, erkek, 53, işitme eng.). Başka bir engelli ise iş yerinde "vasıfsız" görüldüğünü ve hak ettiği değeri görmediğini ifade etmektedir:

"...ama hâlâ şunu görüyorum ben; hani mesela benden sonra gelen, şu anda çalıştığımız abi birçok noktada bana danışır. Hani yeni yeni öğrenmeye çalışıyor; ama insanlar, hâlâ ben 5-6 yıldır orada çalışmama rağmen, aynı insan geliyor ona soruyor. Hani sık sık olmasa da o engellilik vurgusunu çalışma arkadaşlarından hissedebiliyorsun yani. Herkes için de değil tabi, ama genel çoğunluk böyle." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

Ortopedik engelli bir katılımcı, iş yerindeki yöneticinin adil davranmadığını vurgulamaktadır. Bu konudaki yasal mevzuatın da yetersiz olduğunu sözlerine ekleyen birey, şöyle devam etmektedir:

"Ben de zaman zaman sıkıntı yaşadım bütün engelliler gibi; ama aşamıyorum, yani engellileri engelliler yasası koruyor, diyor, ama amirin seni diğer insanlarla aynı kefeye koyuyor. Ne kadar sen bunu onlara göstermesen de üstün performanslar sergilesen de adam sana da aynı gözle bakıp arabası olanla arabası olmayan, evi uzak olanla eşit tutmaya çalışıyor. Öyle adaletsiz şeyler yaşıyoruz ki bunu vicdaniyette bırakıyoruz yani, çünkü yasa yok." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

Bireylerin iş yerlerindeki sorunlarına değinen K-36'ya göre, yöneticilerin ve diğer personelin tutumları başlangıçta herkes gibi olumsuz ve ön yargılıdır. Bu olumsuz tutumlardan dolayı iş yerinde önemli görevlere getirilmediklerini vurgulayan K-36, bu durumun onların kişisel motivasyonlarını da negatif etkilediğini belirtmektedir:

"Eğer yöneticiler ve diğer bireyler, sizi tanıyorsa sıkıntı olmuyor. Ancak yeni tanıyan bir idareci veya çalışma arkadaşının da ilk bakışı toplumun genelinin bakışı gibi, yani ön yargılı ve beklentisi düşük şekilde. Bu sebeple de kurum içi yükselme veya önemli görevlerde, tercih edilmeyen personel durumuna düşüyorsunuz. Bu da engelliğin kanunlarda pozitif ayrımcılığı olmasına karşın negatif bir ayrımcılık olarak karşımıza çıkıyor. Bu durum da çalışma motivasyonuna çok negatif bir etki yapıyor tabi ki." (Erkek, 43, ortopedik eng.).

Bireylerin söylemlerinde görüldüğü gibi, onların sadece istihdama katılmaları tüm sorunlarını çözmede yeterli olmamaktadır. Bireyler, iş yerlerinde de bazı sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Toplumsal sistemde inşa edilen çeşitli ön yargılar, stereotipler ve damgalamalar nedeniyle dışlanmaya ve "işlevsiz eleman" olarak görülmeye devam etmektedirler. Kariyer ilerlemeleri de engellenen bireyler, genellikle alt ve orta kademeli mesleklerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar.

Yöneticilerin ve diğer personelin tutum ve davranışlarının beslendiği asıl kaynak ise toplumsal ve kültürel dokudur.

4.1.3.1.4. Ek Maliyetler

Engelli bireyler, gündelik yaşamlarını idame ettirmek için çeşitli ek desteklere ve teknolojik donanımlara gereksinim duyabilmektedirler. Bu durum ise onlara ek maliyetler getirmekte, zaten dezavantajlı olan ekonomik yapılarına yeni külfetler yüklemektedir. K-36, bu konuda şunları söylemektedir: *"Engellilik, her ne kadar araç alımlarında ve bazı alanlarda avantaj sağlıyor gibi görünse de hayatın içinde yaşamını sürdürmek için gerekli olan hemen her adımda ek maliyetlerle karşılaşmak durumunda kalıyorsunuz."* (Erkek, 43, ortopedik eng.). Bireylerin karşılamak zorunda kaldıkları ek maliyetler, onların engel türlerine ve derecelerine göre farklılaşmaktadır. Örneğin görme engelli bir katılımcı, işe taksiyle gitmek zorunda kaldığını şu şekilde ifade etmektedir: *"Yürüyerek gidemediğim yerler var, ha bunu yapan arkadaşlarım var; ama ben henüz o konumda değilim. Ben okula giderken taksiye binmek zorunda kalıyorum."* (K-7, erkek, 32, görme eng.). Bu durumu, başka bir görme engelli bireyin şu sözleri de desteklemektedir:

"...bunun haricinde, bizim engelli olarak normal bireylerden daha fazla bir harcamamız oluyor mu? İster istemez. Özellikle bağımsız eğitimi olmayan arkadaşlarımız var. Memur olarak, öğretmen olarak çalışan, fakat bağımsız hareketi olmadığı için mecburen özel araçla, taksiyle veya başka şekillerle özel bir şekilde kendi hayatını idame ediyor. Bu tabi biraz daha külfet getiriyor." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Bireylerin destekleyici çeşitli teknolojik cihazlar kullanmak mecburiyetinde kaldığı görülmektedir. Bu cihazların ise daha fazla donanımlı olmalarından dolayı daha maliyetli olduğunu bir katılımcı, şu ifadeleriyle örneklemektedir: *"Engellilik şöyle, ekonomik durum nerde etkileniyor; mesela normal bir insan tuşlu bir telefon alıyor vs. falan, ama bir engelli otomatik, mecburen bazı donanımların olduğu bir telefon istiyor. Sesli uygulamaların olduğu, daha sonrasında aynı şekilde sesli uygulamalarla yönlendirilebildiği."* (K-10, erkek, 31, görme eng.). K-7, erişilebilirlik standartlarının yükseltilmesi için teknolojik donanımlara olan gereksinimlerini ve ek maliyetlerini aynı örnek üzerinden şöyle dile getirmektedir:

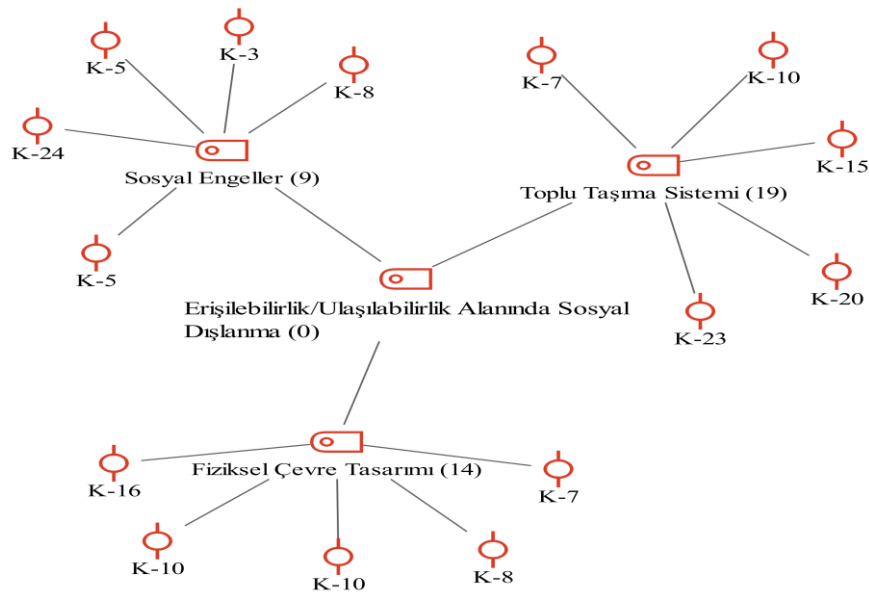
"Bizim hayatı erişilebilirlik standartlarında yürütebilmemiz için farklı materyallere ihtiyacımız oluyor. İhtiyaçları, babasının hayrına vermiyor hiç kimse bu malzemeleri. Bir defa kullandığımız telefonlar, mesela android telefonlarda erişilebilir programlar var. Android telefonun ne kadar iyisini alırsanız, pahalı olanını, o kadar program düzgün çalışıyor. Yani 100-150 liraya da telefonlar var, ha 600-700 liraya bir görme

engelli onu kullanır illaki; ama bir gören kadar hızlı olması için daha pahalı bir şey almak zorunda kalabiliyor." (Erkek, 32, görme eng.).

Bireylerin sürekliliği olan bir iş sahibi olmaları, hem onların ekonomik anlamdaki ihtiyaçlarını gidermekte hem de toplumsal katılımlarını desteklemektedir. Ancak genellikle bireylerin iş gücüne katılımında sorun yaşadıkları görülmektedir. Çeşitli toplumsal ve bürokratik nedenlerden kaynaklı olarak yaşanan bu sorunlar, onları ekonomik alandan dışlamaktadır. Dolayısıyla bireylerin asgari düzlemde barınma, beslenme, giyinme, faturalarını ödeme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada güçlük çektikleri görülmektedir. Özellikle birçok engelli birey, erişimde temel standartları yakalamada ve teknolojik donanımlar kullanmada ek harcamalar yapmak zorunda kalmaktadırlar.

4.1.3.2. Erişilebilirlik Alanında Sosyal Dışlanma

Bireylerin birçok hizmete ulaşmaları için erişilebilirlik standartları önem arz etmektedir. Kamusal hizmetlerden faydalanmak ve toplumsal katılım sağlamak için erişilebilirlik/ulaşılabilirlik olanaklarının uygun olması gerekmektedir. Ancak görüşülen bireylerin çoğu, en çok dışlanma yaşadıkları alanlardan biri olarak erişilebilirlik alanını işaret etmişlerdir. Dolayısıyla bireylerin bu konudaki görüşleri; toplu taşıma sistemi, fiziksel çevre tasarımı ve sosyal engeller şeklinde kodlanmıştır. Bu alandaki kod ve katılımcı ilişkisi Şekil 9'da gösterilmiştir.

Şekil 9. Erişilebilirlik Alanında Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.3.2.1. Toplu Taşıma Sistemi

Engelli bireylerin bağımsız bir biçimde sosyal yaşama katılmalarının yolu toplu taşıma sisteminden geçmektedir. Toplu taşıma sisteminin engellilere uygun bir donanımına sahip olmasının yanı sıra ilgili çalışanların tutum ve davranışlarının niteliği de önemlidir. Ancak görüşülen bireylerin büyük bir kısmının bu konuda çeşitli sorunlar yaşadığı görülmektedir. Ortopedik engelli olan ve akülü araba kullanan K-27, toplu taşıma araçlarının engellilere uygun şekilde dizayn edilmediğini şu şekilde ifade etmektedir: *"...almıyor, aslında arabalar uygun değil. Şehir içi ve şehirlerarası da olmak üzere."* Katılımcı şöyle devam etmektedir: *"Tokat'ta şu anda maalesef hiçbir toplu taşıma aracı, engelli arabalarını almıyor, yani o yüzden kullanamıyorum."* (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.). Akülü araç kullanan başka bir katılımcı, toplu taşıma araçlarının engellilere uygun olmamasından dolayı toplumsal katılım sağlayamadığını belirtmektedir: *"Akülü araba ile binecek araç yok burada. Onun için bir yere gidemiyorum yani."* (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.). Bu konuyla ilgili başka engelli bireylerin de deneyim ve gözlemleri bulunmaktadır:

"Otobüslerde engelli binişi yok, akülü arabanın aküsü yetmiyor, bazen tekerlekleri kırılıyor öyle." (K-26, erkek, 34, ortopedik eng.).

"Tekerlekli sandalyede olan kişiler de çok fazla, onları mesela arabaya almıyorlar, yardımcı olmuyorlar çok. Biz de karşılaşıyoruz, mesela çok fazla yani. İnsanlar günümüzde yeni yeni farkındalığa vardılar." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

"Valla arabaya binmek konusunda çok zorlanıyorum." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

"...bir de minibüslere binip inmekte zorluk çekiyorlar, haberlerde görüyoruz; engelli, diye arabasına bindirmeyenler bile var. Haksız mıyım?" (K-15, erkek, 37, ortopedik eng.).

Toplu taşıma sisteminde, her engel grubunun yaşadığı sorunlar farklı olmakla birlikte bu sorunlar, küçük kentlerde daha çok yaşanmaktadır. Toplu taşımada yaşanan donanımsal sorunlardan biri de görme engelliler için sesli sistemin olmamasıdır. Bu durum, K-22'nin anlatımıyla örneklendirilebilir:

"...yani bineceğim, mesela otobüsün nereye gideceğini, numarasını göremediğim için birine sormam gerekiyor: Ne tarafa gidiyor, kaç numara? örnek veriyorum, yani her seferinde sormam gerekiyor, yani normal kişi bakıyor, biniyor mesela otobüsün numarasına, güzergâhına." (K-22, erkek, 41, görme eng.).

İşitme engelli bireyler, toplu taşımada daha çok görsel ve hareketli uyarılardan faydalanmaktadır. K-33, bu konudaki önerilerini şöyle ifade etmektedir:

"Şoför arkasında ekran, sağırılar, uyarıları okumadığı için ekranda hareketli uyarı koymanızdan yararlanabiliriz." (Erkek, 29, işitme eng.). Bir katılımcı, toplu taşıma sisteminde yaşanan sorunlar nedeniyle yetkilerle görüşüğünü ve yaşadıkları sorunları dile getirdiğini ifade etmektedir:

"...yani otobüslerde, bizim için özellikle sesli sistem yoktu ve benim arkadaşım vardı, tekerlekli sandalye kullanan. İnsanların otobüslere binmesi çok sıkıntıydı. Sesli sistem noktasında görüşmüştüm, durakların da ismi yoktu. Yaklaşık bir, bir buçuk yıl olmuştur, başkanımızla görüştüğümde bu sorun ile ilgileneceğini söylemişti, ama şu an ne durumda bilmiyorum." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Toplu taşıma sistemini kullanabilen bireylerin büyük bir kısmı, şoförlerin tutum ve davranışlarından yakınmaktadır. Ücretsiz kart kullandıklarından ötürü sorun yaşadıklarını, şoförlerin ilgisiz davrandığını; hatta bazen durakta yalnız olduklarında şoförlerin kendilerini almadıklarını da ifade etmektedirler. K-5, deneyimini şöyle dile getirmektedir: *"...bazen de beni tanıdığı için dolmuş durmuyor. Evet, durakta durmuyor. Ben tek varsam, yalnızsam, durakta durmuyor. Bu yüzden bazen böyle sorunlarla karşılaşabiliyoruz."* (Erkek, 30, görme eng.). Bu konuda, başka görme engelli bir birey de aynı şeyleri vurgulamaktadır: *"Mesela sürekli serbest karttan binişler oluyor. Ama ben bilmiyorum, böyle hissettim, hani engelli olduğumu bilip bazen otobüslerin geçtiğini de hissettim. Ücretsiz kart bastığım için hani böyle bir sıkıntı yaşadım."* (K-10, erkek, 31, görme eng.). Ortopedik engelli olan K-23 de bu konuda yaşadıklarını *"bir sefer bineyim dedim, arabayı yanaştırdım, duraktan almadan gitti, beş altı senedir binmiyorum"* (erkek, 33, ortopedik eng.) şeklinde ifade etmektedir. K-8 ise toplu taşımada, şoförlerin tutum ve davranışlarıyla ilgili yaşanan sorunları şu şekilde belirtmektedir:

"Tokat'ta ben çok görüyorum. Şoförler, bir serbest basıyorsunuz, adam sana bir bakıyor veya şey yapıyor, yani sesiyle de adam diyor. Şey yapıyor, diyor "üzerine bak" diyor, "giyinmiş, etmiş" diyor, "belki benden daha iyi durumu, adam serbest kart basıyor" diyor. Bir sürü söylenerek gidiyor veya diyorsunuz ki, "şuradan geçiyor mu?" kafa işaretiyle herhalde şey yapıyor, biz anlamıyoruz tabi. "Abi geçiyor mu" diyorum, "geçiyor dedim ya" diyor, "yoo bir şey demedin ya diyorum", "kafa salladım ya" diyor. "Belki ben görmüyorum" diyorum. Yani garip garip olaylar, böyle sıkıntıları küçük şehirlerde çok yaşarız." (Erkek, 33, görme eng.).

Görüşülen bireylerin bu konudaki deneyimlerinin fazla olduğu görülmektedir. Şoförlerin tutum ve davranışlarından şikâyetçi olan K-32 ise yaşadıklarını *"Otobüslere ücretsiz biniyoruz. Engelliler, yerine oturmadan devam ediyorlar. Ücretsiz bindiğimiz için iyi davranmıyorlar"* (kadın, 50, ortopedik eng.) sözleriyle ifade ederken, K-7 ise şunları dile getirmektedir: *"Ulaşımda dolmuşa bindiğimiz"*

zaman serbest kart vermemiz şoförün hoşuna gitmeyebiliyor. Beni şurada indirir misin? Dedğim zaman sesi bile çıkmayabiliyor." (Erkek, 32, görme eng.). K-5, toplu taşımada yaşadıklarını aşağıdaki şekilde anlatmaktadır:

"Ulaşım sorunu demişken, gerçekten ulaşım için kullandığımız araçlar işte, ne diyebiliriz? Mesela dolmuşlar, dolmuşları kullanırken bile şoförlerden, biliyorsunuz engelliler ve 65 yaş üstü yaşlılar, ücretsiz seyahat hakkına sahipler mesela. Özellikle il içerisinde, şehir içerisindeki dolmuşları kullanırken biz çokça zorluk yaşayabiliyoruz. Yani verdikleri ses tonundan tutun da kendim yaşadığım için bunu söyleyebilirim rahatlıkla. Dolmuşun bazı zamanlarda, dolmuştaki görevlinin bizi dolmuşa almaması gibi." (Erkek, 30, görme eng.).

Bireylerin deneyimledikleri bu olumsuzlukların temelinde, şoförlerin zihinsel farkındalık düzeyleri bulunmaktadır. Dolayısıyla şoförlerin farkındalık düzeylerinin artırılması için çeşitli eğitimlerin ve faaliyetlerin gerekli olduğunu K-8, şu şekilde ifade etmektedir:

"En büyük sıkıntımız toplu ulaşım araçları şoförleri, yani şoförlerin kesinlikle eğitimden geçmesi, eğitilmiş insanlar olması lazım. Bize çok farklı bakıyorlar. Çünkü "bunlar ne geziyormuş, evinde otursun", gözüyle bakıyorlar. Bir de serbest kart bastınız mı? Tamam iş bitiyor orda, kayış kopuyor hocam maalesef. Bunların aşılması lazım, büyükşehirlerde çok rahattım ben, gittim dediğim gibi İstanbul'da falan çok dolaştım, çok rahat." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

Engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin şekilde katılmasında toplu taşıma sistemi birincil derecede önemlidir. Zira bireylerin bağımsız hareket etmeleri için erişilebilirliğin uygun olması gerekmektedir. Bireylerin hem çalışma yaşamına katılımlarında hem de sağlık, eğitim, kültürel ve sosyal faaliyetlere katılımlarında erişilebilirlik standartları etkili olmaktadır. Dolayısıyla toplu taşıma sisteminin bu ekseninde donatılması ve çalışan personelin tutumlarının olumlu bir nitelik taşıması gerekmektedir. Ancak katılımcıların söylemlerine bakıldığında, toplu taşıma sisteminin hem donanımsal olarak hem de personelin tutum ve davranışları ekseninde çeşitli engelleyici bariyerler barındırdığı görülmektedir.

4.1.3.2.2. Fiziksel Çevre Tasarımı

Modern kentlerin mimari tasarımında fiziksel çevre, herkesin aynı şekilde hareket edebildiği düşüncesine göre standart bir şekilde inşa edilmiş, çeşitli yeti yitimleri olan bireyler hesaba katılmamıştır. Bu kapsamda yollar, kaldırımlar, binalar vb. fiziksel yapılar, çeşitli engeller barındırmakta, bireylerin bağımsız bir biçimde dışarıya çıkmasına ve toplumsal katılım sağlamasına izin vermemektedir. Bu çerçevede K-10, fiziksel düzenlemelerle ilgili düşüncelerini şöyle belirtmektedir:

"Normal insanlara göre dizayn edildiği için hani görme engelli veya ortopedik, işitme engellilerin hani sorunları bence bitmez; yani tamamıyla algının değişmesi lazım. Yapılanların tüm engel gruplarını kapsayacak şekilde olması lazım." (Erkek, 31, görme eng.). Tekerlekli sandalye kullanan K-26, kaldırımlar konusundaki görüşlerini, "Bazı yerler uygun, %20'si uygun da %80'i uygun değil." şeklinde ifade etmektedir. Başka ortopedik engelli bir katılımcı ise şunları dile getirmektedir: "...merdivenlerde tutunacak yer olmaması, benim için en büyük sorunlar bunlar, kaygan zeminler, hele ki kışın..." (K-35, kadın, 44, ortopedik eng.). Fiziksel çevre tasarımı, görme engelli katılımcılar şöyle değerlendirmektedir:

"...bunun haricinde engelli çizgilerinde rampa bulunmadığı yerlerde ise çok daha fazla zorluk yaşıyoruz. Kendi ülkemizin şartlarına baktığımız zaman çoğu kaldırımımız küçük veya bozuk. Yollarımız yine öyle... Biz görme engelliler için söylemek gerekirse ışıklı ses, ışıklarda ses sisteminin olması bile gerekirken çoğu yerde bu yok. Ülkemizin çoğu yerinde, memleketinde bu yok. Öyle olunca karşıdan karşıya geçmemiz konusunda sıkıntı yaşıyoruz. Yön bulmamız konusunda sıkıntı yaşıyoruz. Yahut dediğim gibi sarı çizgilerin kullanımı, kendi amacının dışında kullanılması konusunda da çokça sıkıntı yaşıyoruz." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

"En büyük problem maalesef ışıklarda; çünkü ben, çok başıma geldi yani. Hani normalde araçlar duruyor. Ama yolu yarılادığımda karşıya geçmeye çalıştığımda, yeşil ışık yanıyor araçlar hareketlenmeye başlıyor. Hani o ışığın saniyesini göremediğimden dolayı maalesef yolun ortasında kalıyoruz işte. Kimisi şey yapıyor, bekliyor, ama bazen beklemediği zamanlar da oluyor maalesef." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

Fiziksel çevrenin genelde engellilere uygun şekilde tasarlanmadığı görülmekle birlikte, bazen de yapılan düzenlemelerin özensiz bir biçimde yapıldığı görülmektedir. K-23, bu konuyu "engellilik rampaları çıkış yerlerinde yükseklik var, tekerlek çıkmıyor" (erkek, 33, ortopedik eng.) şeklinde örneklendirmektedir. Bireylerin bağımsız şekilde hareket etmede güçlük yaşamalarının en büyük nedeni, mimari düzenlemelerin yetersizliğidir. Zira çevresel düzenlemeler, genellikle engelli olmayan bireylere göre standart bir anlayışla yapılmaktadır. Bu nedenlerden ötürü, toplumsal yaşamda zorlandığını çoklu engellilik yaşayan K-16, şöyle vurgulamaktadır: "Asansör olmayan binalarda katları çıkarken zorlanıyorum ve yoruluyorum. Her binada engelliler için asansör olmasını istiyorum. Kaldırımdan inip çıkarken tutunacak bir yer arıyorum; bir şey, demir, tutunacak yerlerden destek almak zorundayım. Bulamadığım zaman zorlanıyorum maalesef." (Erkek, 46, işitme eng.). Bazen de fiziki çevrede yapılacak küçük değişiklikler bile onların yaşamlarını kolaylaştırabilmektedir. Bu durum, K-8'in şu söylemiyle örneklendirilebilir: "Merdivenlerde görmemizi kolaylaştırmaları için örneğin merdiven uçlarına siyah

bant çekmelerini her zaman söylüyorum, ben kendi kurumumda söyledim, sağ olsunlar yaptılar." (Erkek, 33, görme eng.). Fiziksel mimaride yaşanan sorunlar, şu ifadelerle de örneklendirilebilir:

"Sosyalleşme konusunda, özellikle sosyal hayat konusunda değinmem gereken bir şey var. O da şu: sarı çizgileri yaptığımız zaman bile, engelliler için olan çizgileri yaptığımızda bile, engelli çizgileri, sarı şeritler, çizgiler ya kaldırımın ortasında, bildiğiniz üzere elektrik trafoları yahut direkler, bunun haricinde ağaçlarımız var, bunların sıfırında bitiyor. Dibinde veya tam onlara denk gelip daha sonra sağa sola kıvrılıyor." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

"...ve hala daha eksik olan birçok yer var; yani kaldırımlar, kaldırımdaki ağaçlar, trafolar, kaldırımlardaki çukurlar, gerek logarlar olsun gerek su birikintileri olsun daha çok katetmemiz gereken yol var. Ve binalarda, görme engelliler açısından bakmıyorum. Bedensel engelliler de bayağı bir sosyal ortama katıldılar artık, binalarda meyil rampaların olması gerekiyor; ama bulunan binalarımız istenen yeterlilikte değil." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

Bireylerin kamusal ve kurumsal hizmetlerden bağımsız bir şekilde faydalanması sosyal adalet için gereklidir. Fakat bireylerin bu hizmetlere erişimlerinin yolu, çevresel mimarinin düzenlenmesinden geçmektedir. Bu çerçevede bireyler, dini kurumlara erişimde de sorun yaşamaktadır. Görüşülen bireylerin çoğu için manevi değerlerin önemli olduğu görülmektedir. Ancak bireylerin kamusal anlamda dini ritüellerini ve ibadetlerini gerçekleştirmede erişilebilirliğin uygun olmaması nedeniyle sorun yaşadıkları görülmektedir. Özellikle tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engelliler, bu anlamda daha çok sorun yaşamaktadır. Bu durumu K-27, şu şekilde ifade etmektedir: *"...camilerin içine giremiyorum, caminin dışında kılıyoruz. Tüm camilerde, içeri giremiyoruz."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı, bu konuyu şu şekilde değerlendirmektedir:

"Her yerde ulaşım yok. Yani camiye gidiyor vatandaş tekerlekli sandalye ile 2-3 tane basamak var, içeri giremiyor. Herkes içeri girerken o basamakların dibinde bekliyor, ben bunu çok gördüm. Tekerlekli sandalye ile namaz kılıyor, onun maneviyatı çok fazla. Kendimizi onun yerine koysak onun hissettiklerini görebiliriz. Günümüzde öyle hassasiyet aramıyoruz maalesef. İnsanlar, başka şeylere yöneldikleri için bu hassasiyetler artık anormalleşti, normal olmaktan çıktı." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

Görme engelli olan K-8, küçük kentlerin daha dezavantajlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre büyük kentlerde engellilerin yaşaması daha kolaydır. Katılımcı büyük kentlerin, hem fiziksel düzenlemeler konusunda hem de zihinsel farkındalık noktasında nispeten iyi olduğunu belirtmektedir: *"Bazen büyükşehirlerde, daha da kolay engelliler için yaşam; çünkü otobüsleri, şehir düzeni ona göre dizayn edilmiş, daha rahat. Küçük şehirlerde, hem beyin yapısı hem de şehrin dizaynı*

açısından, küçük şehirlerde daha zor engellinin yaşamı." (Erkek, 33, görme eng.). Bazı katılımcılara göre, son yıllarda fiziksel düzenlemelerde gözle görülür derecede bir gelişme yaşanmıştır. Bu durumu K-27, şöyle ifade etmektedir: *"Şimdi, iki üç yıldır biraz daha düzene girdi. Eskiden kaldırımlar çok kötüydü, arabayla inip çıkamıyorduk. Bırakın akülü arabayı, sağlam insan da girip çıkamıyordu, kaldırımlarda."* (Erkek, 33, ortopedik eng.).

Engelli bireylerin bağımsız, etkin ve tam bir toplumsal katılım sağlamaları için çevresel tasarımların bireysel farklılıklara göre yapılması gerekmektedir. Aksi halde bireyler, toplumsal ve kamusal katılımın dışında kalmaktadırlar. Bu anlamda, çevresel tasarımları ve düzenlemeleri standart bir yapıda gören anlayışın değişmesi önem arz etmektedir. Herkesin farklı erişim imkânlarının olduğu düşüncesinden hareketle tasarımların uygulanması gerekmektedir. Bu kapsamda, görüşülen bireylerin büyük çoğunluğunun erişimde bazı engeller yaşadığı görülmektedir. Bu engeller, bireylerin yaşam standartlarını ve yaşam doyumlarını olumsuz etkilemektedir.

4.1.3.2.3. Sosyal Engeller

Engelli bireylerin erişimlerini olumsuz etkileyen etkenlerin bir kısmı da doğrudan insanlar tarafından yaratılmaktadır. Bu durum, kimi zaman kaldırımların esnaflar tarafından işgal edilmesi şeklinde olurken, kimi zaman da sürücülerin araçlarını yanlış yere park etmeleri şeklinde olmaktadır. Bununla ilgili olarak K-27, şöyle konuşmaktadır: *"Mesela şöyle de bazı anlayışsız şoförler arabalarını kaldırıma doğru yakın park ediyorlar."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). K-24 ise bu konuyu *"...biri getiriyor engelli yerine araba park ediyor, giriş yerlerine"* (erkek, 27, ortopedik eng.) şeklinde değerlendirmektedir. Sürücülerin kaldırımlarda ve engelli yollarında araba park ettiğini vurgulayan K-29, bu konudan şöyle yakınmaktadır: *"Bir kere kaldırıma çıktığımızda arabalar engel oluyor. Zaten üstlerine hep araba park ediyorlar, engellilerin yolunu kapatıyorlar. Onun için bir şey de diyemiyorum, ne diyeyim, devletimiz anlatamıyor ki biz anlatacak."* (Kadın, 56, ortopedik eng.). Engelli bireylerin erişimlerini olumsuz etkileyen bu uygulamaların sıklıkla yaşandığı görülmektedir. Buna başka örnekler de verilebilir:

"Sıkıntı yaşadığımız yer, şu araçlarda engelli geçit yerleri bir de bu kaldırımlarda sıkıntı oluyor. Malzeme diziıyorlar, direkler var. Direkleri tam ortaya koyuyorlar, geçiş yok. Mecburen geri dönmek zorundayız. Yol üzerinden gitsek, araba vurur diye korkumuzdan gidemiyoruz." (K-23, erkek, 33, ortopedik eng.).

"...işte hal böyle olunca biz ister istemez o zorluklarla yaşıyoruz. Mesela yakın zamanda denk geldiğimiz birkaç şey vardır. Bunlardan biri, engelli rampasının önüne konulan araçlar, park edilen araçlar, tekerlekli sandalyeye ve bize yol verme konusunda bize sıkıntı yapıyor. Bunun dışında, sarı çizgilerin üstünde bebek arabalarının sürekli sürdürülmesi veya şemsiyelerin, işte bu kasaların, meyve sebze kasalarının veya bakkalların, dükkânların, marketlerin kendi reyonlarının, kendi ürünlerini getirip engelli çizgilerinin üstüne koymalarıyla biz bu sorunu çok fazla yaşıyoruz" (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Bireylerin sosyal dâhil olmalarında fiziksel çevre kadar, insanların bu konudaki bilinçleri ve uygulamaları da önemlidir. Başka bir deyişle, bir taraftan fiziksel çevrenin uygun olmamasının yarattığı engeller, bireylerin toplumla bütünleşmesini olumsuz etkilerken diğer taraftan da insanların zihinsel bilinç noktasındaki yetersizlikleri ve engelleri toplumla bütünleşmeyi olumsuz etkilemektedir. K-3, erişimlerini olumlu etkileyen indirim haklarının bazen insanlar tarafından uygulanmadığını vurgulamaktadır: *"Engelli indirim hakkımızın bazen şehirlerarası seyahatlerde verilmemesi üzücü. Bu hak kanunla veriliyor çünkü."* (Erkek, 53, işitme eng.).

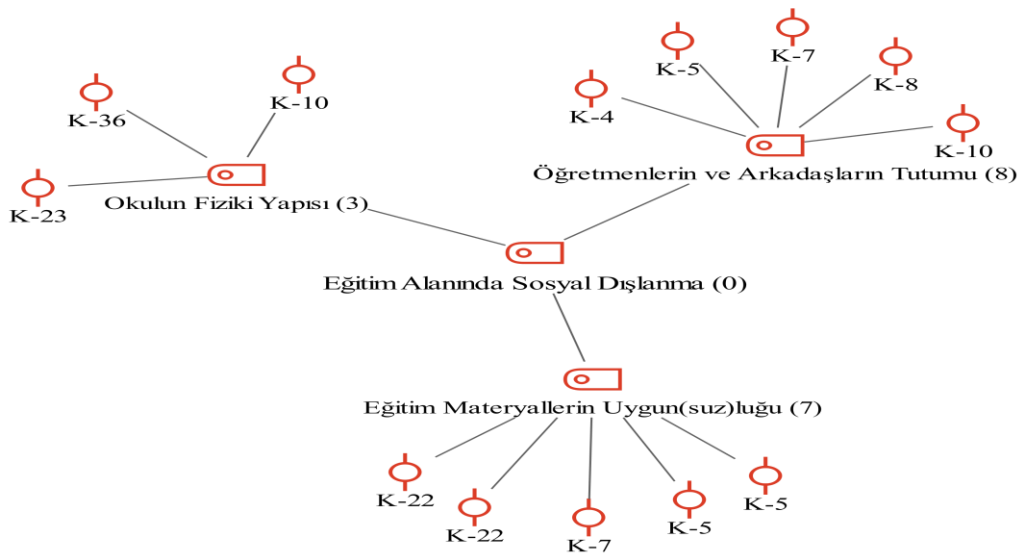
Fiziksel yapıdan ve toplumsal algıdan kaynaklı olarak, sosyal hayatta katılım sorunları olduğunu vurgulayan K-5, bununla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: *"...sosyal hayatta var. Şöyle bir örnekte bulunmak gerekirse hem görme engelliler için fiziksel engelliler, tekerlekli sandalye dâhil buna, bulunan engelli bireylerimiz için sosyal hayatta gerçekten zorluklar var. Ne gibi? fiziki şartların uygunsuzluğu, gerçekten baktığınız zaman bu sarı çizgileri, kaldırımlardaki sarı çizgilerin ne işe yaradığını bilmeyen bireylerimiz de var."* (Erkek, 30, görme eng.). Bu durumun başka bireylerce de dile getirildiği görülmektedir. Kaldırımların esnaf tarafından gelişigüzel bir şekilde kullanıldığını ve sürücülerin engelli yoluna araç park ettiğini belirten K-8, şöyle devam etmektedir:

"Kaldırımlarda bizim en çok yaşadığımız sıkıntı, esnaflarımız maalesef direk kaldırımlara gelişigüzel her şeyi koyabiliyorlar. Hep sağlam insanlara göre yaşıyor insanlarımız maalesef. Burada bir de engelli geçer mi, düşüncesi maalesef yok. Bazen araç park ederken de bunu yapıyorlar. Yer bulamıyor, getiriyor kaldırımın tam ineceğimiz yere, sarı çizginin ucuna aracını park ediyor. Ben hadi yine görme var, görüyorum, kenardan geçiyorum. Görmeyen arkadaş direk o araca girebilir, yani böyle bir sıkıntımız oluyor. Bir de büyükşehirlerde bu iş çok kolay dediğim gibi. Işıklar da falan yapmaları lazım, konuşmalı ışıklar, bunları çok istiyoruz." (Erkek, 33, görme eng.).

Fiziksel çevre tasarımındaki sorun ve engeller, bireylerin erişilebilirlik standartlarının düşük seviyede kalmasına neden olmaktadır; ancak bu çevresel engellerin yaratıcısı konumunda olan da insan faktörüdür. Bunu, hem tasarımı “standart” bireylere göre yaparak ve farklılığı olanları baz almayarak yapmakta hem de gündelik veya çalışma yaşamında çeşitli engeller çıkartarak yapmaktadır.

4.1.3.3. Eğitim Alanında Sosyal Dışlanma

Bireylerin toplumsal katılımlarını etkileyen önemli faktörlerden biri de eğitimidir. Eğitim, bireylerin kişisel gelişimlerini, mesleki kariyerlerini ve istihdam olanaklarını etkilemektedir. Çalışmaya katılan bireylerden çalışmayanların eğitim düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, çalışmayan 9 kişiden 1’i okuryazar değil, 7’si ilkokul mezunu ve 1’i de lise mezunudur. Öte yandan kamu kurumlarında çalışan 14 kişiden 1’i ilkokul mezunu, 3’ü ön lisans mezunu ve 10’u da lisans mezunudur. Eğitim, bireylerin çalışma durumlarını, yoksulluklarını ve dışlanmışlıklarını etkilemektedir. Özellikle eğitim düzeyi düşük olan bireylerin daha çok dışlandığı görülmektedir. Ancak engelli çocukların ve gençlerin, eğitim hizmetlerinden eşit şekilde yararlanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla eğitim hizmetlerini engelleyen çeşitli bariyerler bulunmaktadır. Görüşülen bireylerin eğitim alanında yaşadıkları dışlanmışlıklar; öğretmenlerin ve arkadaşların tutumu, eğitim materyallerinin uygun(suz)luğu ve okulun fiziki yapısı biçiminde kodlanmıştır. Bu alandaki dışlanmışlığı gösteren kod ve katılımcı ilişkisi Şekil 10’da gösterilmiştir.

Şekil 10. Eğitim Alanında Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.3.3.1. Öğretmenlerin ve Arkadaşların Tutumu

Engelli bireylerin eğitim hizmetlerinden eşit derecede faydalanma hakları vardır. Sosyal devletler, bu hakkı eşit bir biçimde sunmak zorundadır. Ancak engelliler, dünyanın her yerinde bu haktan eşit şekilde yararlanamamakta, çeşitli biçimlerde sorun ve dışlanmışlıklar yaşamaya devam etmektedir. Okuldaki öğretmenlerin ve bireylerin arkadaşlarının yaşanan dışlanmaya etkisi yüksektir. Bu duruma, K-1'in deneyimi örnek gösterilebilir: *"Şöyle diyeyim: lisede olsun, ilkokulda olsun, hep dışlanmışım. Bu konuda çok üzülüm gerçekten. Sürekli dışlandım açıkçası, ama bir tane bile arkadaşım olmadı."* (Kadın, 23, işitme eng.). Bu örnek, engelli bireylerin okullarda çeşitli kültürel tanımlamalar nedeniyle dışlanma yaşadıklarını göstermektedir.

Bazı katılımcılar, okullarda öğretmenlerin tutumlarından dolayı da sorun yaşadıklarını belirtmektedirler. Bazı öğretmenlerin farkındalık noktasında yetersiz kaldığını gösteren söylemler bulunmaktadır. K-5, bu konudaki deneyimini şöyle ifade etmektedir:

"Ben göremiyorum, masaya gidiyorum hocamın yanına "yok", diyor. "Arkadaşın yanına git, o zaman arkadaşın söylesin yap" diyor. "Hocam küçük fiş var yanınızda. Bir tane verin." O dönem söyleyemiyordum, tabi bir şey de söyleyemiyordum. Hatta öyle bir şey ki göremediğimi bilmesine rağmen okuma yarışmasına koyuyor. Okuyamadığımda dönem sonunda sadece bir kelime birleştirebildiğim halde "şükür bir kelime birleştirdi" deyip dalga bile geçirttiğini biliyorum yani, ama ona rağmen şuan Türkçe öğretmeniyim. O zaman en düşük notum Türkçe 2 olarak girmişti, 1 olsa sınıf tekrarı yaşayacağım. Türkçe öğretmeniyim." (Erkek, 30, görme eng.).

Bireylerin eğitim ve öğretim yaşamlarında edindikleri kazanımlar, onlara hem mesleki birikimler sağlamakta hem de kişisel ve entelektüel bir yapı sağlamaktadır. Fakat engelli bireylerin, bu eğitim serüvenlerinde bazı engeller ve olumsuzluklar yaşadıkları görülmektedir. Görme engelli olan K-10, okulda ses kayıt cihazı kullandığını ve bazı hocaların bu durumu hoş karşılamadığını anlatmaktadır: *"Okulda şöyle bir sorun yaşadım; ses kayıt cihazı kullanıyordum. Mesela bir hocamız çok iyi karşılarken, "iyi düşünülmüşsün" derken, diğer hocamız da genelde yorumlar falan vs. yapardı, o da pek sıcak bakmadı. Hani "kullan, tamam koy" dedi, ama ben anladım, yani insanın biraz bazen hevesi kırılıyor."* (Erkek, 31, görme eng.). İşitme engelli olan ve işitme cihazı kullanan K-21 ise okulda bazı hocaları duyamadığını veya bazı hocaların da çok hızlı konuştuğu için not alamadığını şu şekilde vurgulamaktadır: *"Bazı hocaların sesleri az geliyordu. Anlatım şekilleri az*

olduğu için anlamakta zorluk çekiyordum. Bazı hocalar hızlı konuşurdu, not alırken hızlı konuşmalarından dolayı yakalayamıyordum yani notlarımı, o konuda zorluk çekiyordum." (Erkek, 30, işitme eng.). Başka bir katılımcı ise üniversitede yaşadığı bir sorunu şöyle ifade etmektedir:

"...üniversitede bunun sıkıntısını yaşadım. Üniversitede hoca dedi ki ya dedi "ben sana ayrı bir şey yapmak zorunda değilim, büyüteç getir gir sınava" dedi. Yani çok dedi, şey değil yani dedi, "büyüteç getir sınavda" dedi. Çok zoruma gitti, ondan sonra; ama 14 punto olunca okuyordum yani, ama bu da bilgisayarda bir sayfaya çift sütun yapmış, 9 punto daha da küçük. Ondan sonra öyle sıkıntılar eğitimde hep yaşadık." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

Eğitim sisteminde kaynaştırma, engelli bireylerin toplumsallaşmaları ve toplumun onları tanımaları bakımından önemli bir sistemdir. Kaynaştırma ile hem öğretmenlerin engelli öğrencileri tanımaları mümkün olmakta hem de diğer arkadaşlarının onları tanımaları mümkün olabilmektedir. Sistem doğru şekilde uygulandığında bu mümkün olabilmektedir; fakat bazı katılımcılar, bu konuda sorun yaşadıklarını, kimi zaman geçirtilindiklerini vurgulamaktadırlar. Bu konuda K-8, görüşlerini şöyle dile getirmektedir. *"...Hocam, o derin bir yara yani. Eğitim, yeni yeni şey oluyor, yeni yeni bize haklar tanınıyor. Ama eğitimde önceden, bizim, benim okuduğum zamanlar okullarda engelliler için ayrı bir birim zaten yoktu. Normal kişilerle giriyorduk kaynaştırma adı altında geçirtiliyoruz, yani çokta fazla önem verilmiyoruz."* (K-8, erkek, 33, görme eng.). Kaynaştırma sisteminin uygulanma biçiminde bazı sorunlar olduğunu belirten K-7, görüşünü şöyle paylaşmaktadır:

"Görme engelliler okullarında yok, ama lise ve üniversitede kaynaştırma sistemi ile ders görüyoruz ve kaynaştırmada bizler, diğer öğrencilerle aynı kefeye konuyoruz, yani bizi, onlar ile bir değerlendiriyorlar. Torpil yapan da vardı. Mesela matematik dersine katılamıyorum, örnek veriyorum 'tamam sana 100, hadi geçtin' hani bu da yanlış. Ona da onun anlayabileceği şekilde anlat veya öyle bir şey olmalı ki kaynaştırma sistemi, ben kendi sistemimle, gören de kendi sistemiyle, bunu uyum içerisinde yürütebilelim." (Erkek, 32, görme eng.).

Eğitimin her kademesindeki eğitim personelinin engellik konusundaki deneyimi ve farkındalık düzeyi farklı olabilmektedir. Mevcut kültürel tanımlamalardan eğitim personelinin etkilenmesi yüksek muhtemeldir. Özellikle bu konuda, herhangi bir deneyimi olmayan eğitim personelinin, bu kültürel tanımlamalarla hareket etme olasılığı daha da yüksektir. K-4, özellikle lisedeki öğretmenlerinin engelli öğrenci deneyimi olmadığı için tedirginlik yaşadıklarını ve bazı ön yargılara sahip olduklarını belirtmektedir. K-4, yaşadıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

"Yani şöyle söyleyeyim: lise ile üniversiteyi karşılaştırmak gerekirse üniversitedeki hocalarımız bu noktada biraz daha bilinçli, diyebilirim. Çünkü lisedeki hocalarımızın ilk defa söylediği şey şuydu: biz sana nasıl ders anlatacağız? Bana bu soruyu soran çok fazla hocalarım olmuştu. Hatta yani bu şekilde ön yargı ile yaklaşıp da dönem sonunda "ben böyle düşünmüştüm, ama hani yanılmışım" gibisinden. Hani böyle çok fazla tedirginlik olduğunu düşünüyorum. Ben hocalarımla toplantı yapmışım lisedeyken. Bana sormuşlardı, sana en iyi şekilde nasıl öğretebiliriz." (Kadın, 25, görme eng.).

Eğitim hizmetlerinin sunumunda, her eğitim kademesinde yaşanan sorunlar farklı olmakla birlikte bu sorunlar, her engel grubunun özgül yapısına göre de bazı farklılıklar gösterebilmektedir. Başka bir ifadeyle, bu bağlamda, hem yapısal bazı farklılıklar söz konusu olmakta hem de kişisel bazı farklılıklar söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla çalışan eğitim personelinin algıları, farkındalık düzeyleri ve davranış biçimleri önem arz etmektedir. Ayrıca engelli öğrencilerin okuldaki arkadaşlarının farkındalık düzeyleri ve davranışları önem arz etmektedir. Zira görüşülen bireyler, zaman zaman hem arkadaşları tarafından hem de eğitim personeli tarafından bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde dışlandıklarını belirtmişlerdir. Bu dışlayıcı pratik, bireylerin engellilik konusundaki farkındalık düzeylerinin yetersizliğine bağlı olarak, bazen aşırı korumacı bir şekilde de kendine gösterebilmektedir.

4.1.3.3.2. Eğitim Materyallerin Uygun(suz)luğu

Bireylerin öğrenme süreçlerini gerçekleştirmelerinde kullanılan eğitim materyalinin önemli etkisi vardır. Öğretim sürecinin somutlaştırılmasında ve desteklenmesinde kullanılan materyalin bireylere uygun olması gerekmektedir. Ancak görüşülen bireylerin bir kısmı, kullanılan eğitim materyallerinin kendilerine uygun olmadığını belirtmektedirler. K-36, bu konudaki düşüncesini "*Uygun olduğunu düşünmüyorum.*" şeklinde dile getirmektedir. Görme engelli olan bir birey ise bu konuyu aşağıdaki ifadeleriyle örneklendirmektedir:

"Eğitim hayatında bekli de en çok sorun yaşadığımız, yani yaşamımızda sorun yaşadığımız bölümlerden biri de eğitimidir. Bunun sebebi de şu: özellikle engellilere uygun materyallerin çok fazla oluşmaması, olmaması veya bizi çok fazla bilmeyen, engelli bireyi tanımayan hocalarımızın, öğretmenlerimizin, arkadaşlarımızın oluşu. Bize çoğu yerde elbette sıkıntı çıkarttı, bunu söyleyebilirim. Özellikle materyal eksikliği, bunun çok fazla üstünde durmak istiyorum. Biliyorsunuz bir görme engelli için özellikle kabartma eğitimi var, kabartma yazı kullanımı var, materyallerin de kabartma olması gerekir. Yalnız kabartma materyalleri, maliyeti yüksek olduğu için bu sefer sesli kaynaklara dönüş yapıyor." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Görme engelli olan K-4, lisede iken kitaplarının kabartma şeklinde basıldığını belirtmektedir. Katılımcı, üniversiteye geldiğinde bunun böyle olmadığını

öğrendiğinde şaşkınlık yaşadığını ve telaşlandığını vurgulamaktadır. Ancak daha sonra çeşitli alternatif teknikler geliştirerek bu sorunu çözdüğünü belirterek teknolojinin önemine değinmektedir:

"Eğitimle ilgili şöyle söyleyeyim, zaten dediğim gibi, ben ilk başta üniversiteye geldim, bizim normalde lisedeyken ders kitaplarımız basılıyordu kabartma şeklinde. Bize gönderiyorlardı, tabi böyle gelmesi biraz zaman alıyordu, ama üniversitedeyken kitapların basılmadığını öğrendim. Hatta dedim ki kendi kendime, kitap olmadan nasıl çalışacağım? Sonra zamanla artık bilgisayar olsun, ses kayıt cihazı, mp3 kendime alternatif yöntemler geliştirdim. Büyük ölçüde eğitimle alakalı sorunlarda, hani gerek kaynak bulma olsun, gerek farklı sorunlar olsun, bunların da sunucularla ve bilgisayarlarla en aza indirilebileceğini düşünüyorum." (Kadın, 25, görme eng.).

Eğitim sisteminde ölçme ve değerlendirmenin önemli bir parçası olan sınavlarda da bazı sorunların yaşandığı görülmektedir. Sınavlarda okuyucu ve işaretleyici sorunu yaşandığını K-5, şu cümlelerle ifade etmektedir: *"Okuyucu ve işaretleyiciyi, bazı yerlerde özellikle belirtmek gerekir; çünkü sıkıntı yaşayan arkadaşlarımız var, bulamayan arkadaşlarımız var."* (Erkek, 30, görme eng.).

Görme engelli bireylerin özellikle görsel ve sayısal derslerde sorun yaşadıkları görülmektedir. Bu konudaki deneyimini K-22, şu ifadelerle vurgulamaktadır: *"Görme engellilerde işte sayısal dersler sıkıntı, yani tahtayı görememe, tahtadaki yazıları not almada göremediğim için rehber lazım veyahut öğretmen özel bir kaset dolduracak, o şekilde olabilir."* (Erkek, 41, görme eng.). Başka bir katılımcı ise bu sorunlara ilaveten müfredatta da bazı sorunlar olduğunu ifade etmektedir: *"Muaf olmak zorunda olduğumuz, ama resmiyet gereği muaf olamadığımız dersler vardı lisedeyken. Bilgisayar dersinde, sayısal ve görsel sorular sorulabiliyordu veya matematik dersinde de aynı şekilde."* (K-7, Erkek, 32, görme eng.). K-22, bu konuda yaşadıklarını ve öğretmenin çözümünü şu şekilde dile getirmektedir:

"Ben, tahtayı göremediğimden sorun vardı. Yazılılarda ben kabartma yazıyordum, tekrar normale okuyup çeviriyordum; yani o tür sorunlar oluyordu, büyük bir sorun değil de tahtayı okuyamıyordum. Sonra da hoca, her gün bir öğrenciyi numara sırasına göre benim yanıma oturtturuyordu." (Erkek, 41, görme eng.).

Öğretim materyallerinin engelli bireye uygun olması, bireyin eğitim hizmetinden eşit şekilde faydalanmasına katkı sağlamaktadır. Aksi halde bireyin öğrenme süreci olumsuz etkilenecek birey sistemden dışlanmaktadır. Katılımcıların görüşlerine bakıldığında, eğitim alanında özellikle görme engelli bireylerin daha çok materyal sorunu yaşadığı görülmektedir. Ayrıca bu sorunların aşılmasında,

teknolojinin önemli fonksiyonlar yüklendiği görülmekle beraber, bu yapısal ve kişisel kaynaklı sorunların devam ettiği görülmektedir.

4.1.3.3.3. Okulun Fiziki Yapısı

Bireyler, doğal hakları olan eğitim hizmetinden eşit bir biçimde yararlanamamakta, eğitim hizmetine erişimde çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda engelli bireyler, hem eğitim kurumlarına erişimde çeşitli engeller yaşamakta hem de eğitim kurumlarında çeşitli fiziksel engeller yaşamaktadırlar. Genelde eğitim kurumlarının mimari ve fiziki yapısı engellilere uygun şekilde düzenlenmemiştir. Düzenlemeler, tüm insanlar için standart biçimde tasarlanarak yapılmıştır. Bu durum, bazı katılımcıların görüş ve deneyimlerinden anlaşılmaktadır. Bir eğitim kurumunda çalışan K-36, bu konuda şunları ifade etmektedir: "...%90 oranında uygun değil. En akla gelebilen küçük bir örnek verecek olursak, hangi eğitim kurumunun hangi dersliğinde tekerlekli sandalyedeki bir engelliye ait bir oturma alanı ayrılmış durumdadır?" (Erkek, 43, ortopedik eng.). Dolayısıyla eğitim kurumların iç fiziksel düzenlemelerinin de engelliler açısından sorun teşkil ettiği görülmektedir. Bu durumu destekleyecek başka örnekler de verilebilir:

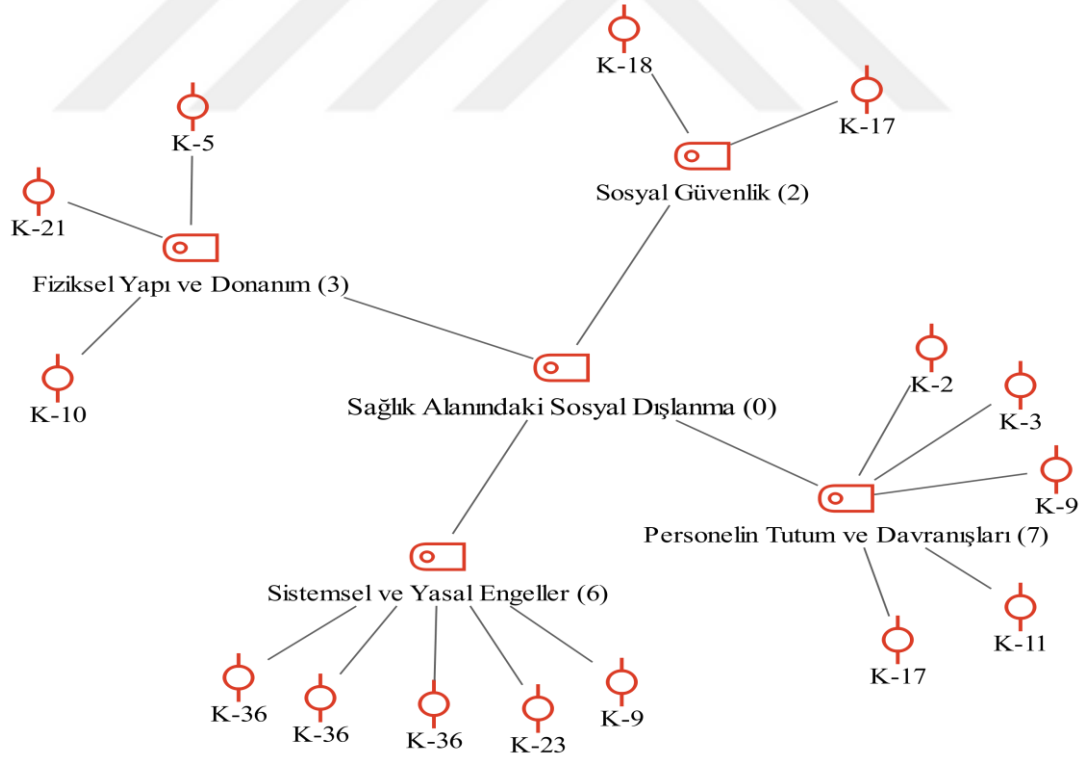
"Benim okuduğum fakülte hiç uygun değildi. Diyorum ya şükretmemiz lazım. Ben bir ortopedik engelli olsaydım, orada hayatta olmazdı. Çünkü katlar yarım yarım, asansör imkânı yok ve en üst katta gidiyorsunuz." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

"Liseyi okuduğum halde üniversiteye girecektim, üniversite işte, gittim okula asansör yok. Birinci kattan ikinci katta çıkacaktım, araba olduğundan gidemedim. Ondan dolayı da okulu bıraktım." (K-23, erkek, 33, ortopedik eng.).

Eğitim kurumlarının fiziki yapılarından dolayı en çok erişim sorunu yaşayan gruplardan birinin tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engelliler olduğu görülmektedir. Ayrıca görme engelli bireylerin de bu fiziksel düzenlemelerin yetersizliğinden ötürü çeşitli erişim sorunları yaşadığı görülmektedir. Binalarda asansör eksikliği, kapılarının geniş olmaması, rampaların yokluğu veya uygunsuzluğu, sınıflardaki eksiklikler gibi çeşitli fiziki donanım sorunları yaşanmaktadır. Ancak son yıllarda yeni yapılan kamusal binalarda, bu tip sorunların minimize edildiği görülmekte olup yeni yapılan binalarda engellilerin de dikkate alınmaya başlandığı görülmektedir.

4.1.3.4. Sağlık Alanındaki Sosyal Dışlanma

Engelli bireyler, aynı zamanda bazı yeti yitimleri olan bireylerdir. Dolayısıyla engelli bireyler, sağlık hizmetine her zaman ihtiyaç duymaktadırlar. Bu kapsamda, sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri, bireylerin yaşamlarını kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedir. Ancak engelli bireylerin birçok alanda dezavantajlı olması ve çeşitli yoksunluklar yaşaması, dolaylı olarak da onları sağlık hizmetlerinden de dışlamaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin bazı nedenlerden dolayı bu hizmeti eşit şekilde alamadığı görülmektedir. Söz konusu nedenlerin bir kısmı erişim, çevre, mevzuat ve yasal düzenleme gibi yapısal nedenlerden ibaretken, bir kısmı da çalışanların tutum ve davranışlarından ibarettir. Bu çerçevede, görüşülen bireylerin sağlık alanındaki fikirlerinden hareketle bu kapsamdaki bilgiler; personelin tutum ve davranışları, sistemsel ve yasal engeller, fiziksel yapı ve donanım ile sosyal güvenlik şeklinde kodlanmıştır. Bu kategorideki kod ve katılımcı ilişkisi, Şekil 11’de gösterilmiştir.

Şekil 11. Sağlık Alanında Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.3.4.1. Personelin Tutum ve Davranışları

Bireylerin sağlık hizmetinden yararlanmalarını etkileyen durumlardan biri de sağlık çalışanlarının tutum ve davranışlarıdır. Sağlık çalışanlarının negatif tutum ve davranış sergilemesi halinde, bireylerin olumsuz etkilenecek sağlık hizmetinin dışında kalmaları söz konusu olabilmektedir. Görüşmelerde bazı katılımcılar, sağlık personelinin olumsuz tutum ve davranışlar sergilediğini belirtmişlerdir. Sağlık çalışanlarının ilgisiz davrandığını K-9, şöyle ifade etmektedir: *"...benim bunu öğrenmem lazım, yani doktora da soracağım, yani bunun tedavisi ne, ilacı ne? "Tamam" diyor "gir" diyor; sıradaki hastayı almaya çalışıyor. Ya bana söylesene benim neyim var yani."* (Erkek, 33, görme eng.). Bu konuda, K-2 ise kendisine öncelik hakkı tanınmadığını *"doktor 'bekle' diyor, bekliyoruz, öncelik tanıma yok, ölse bile bakmıyorlar"* (erkek, 30, ruhsal eng.) şeklinde ifade ederken; K-20, hastanede sorun yaşadığını şu ifadelerle dile getirmektedir: *"Hastanelere işim düşüyor. Mesela diyelim ki ilaç yazdırıyorum, rapor çıkartıyorum, sorun çıkarıyorlar."* (Kadın, 45, ortopedik eng.).

Bazı katılımcılar da hekimlerin emir kipiyle konuşmasından rahatsız olduklarını vurgulamaktadırlar. Bu durum, K-3'ün şu ifadeleriyle örneklendirilebilir: *"Bu konuda fazla olumsuz şey yaşamadım. Ancak bazen aile hekimlerinin "cihazını tak" gibi emreder gibi konuşması üzücü. İsteyen takar, isteyen takmaz."* (Erkek, 53, işitme eng.). Başka bir katılımcı ise çok bekletildiğini ve bu durumu dile getirdiğinde ise personelin ilgilenmediğini vurgulamaktadır. Bu yüzden de engelli çocuğunun tedavisini özel kurumlarda yapmak zorunda kaldığını belirtmektedir. İlgili katılımcı görüşlerini şöyle vurgulamaktadır: *"...şöyle yaşıyorum: bekliyorum, bekliyorum, insanı umursamıyorlar. Konuşunca da ilgilenmiyorlar. Benim çocuğum engelli, benim çocuğuma ne olacak? Zaten onun yüzünden işte çocuğumu özele götürüyorum."* (K-17, kadın, 40, ruhsal eng.). K-11, bu konudaki deneyimlerini paylaşırken, doktorların tutum ve davranışlarında herhangi bir sorun görmediğini belirtmekte; fakat yardımcı elemanların kendisine yönelik tutum ve davranışlarını eleştirmektedir:

"Doktorlardan yana şikâyetim yok, onlardan yana şikâyetim yok. Allah zeval vermesin; ama doktorun yanında adam sekreter olarak girmiş, sekreter doktordan daha çok havalı... Mesela bankaların hepsi sorunlu, hastanelerde sorun. Adam bana azarlar gibi konuşuyor, bu benim zoruma gidiyor." (Erkek, 40, görme eng.).

4.1.3.4.2. Sistemsel ve Yasal Engeller

Engelli bireylerin sağlık hizmeti almada karşılaştıkları engeller, sadece kişilerden kaynaklanmamakta, bazı engeller de yasal mevzuattan veya genel olarak sağlık sisteminden kaynaklanabilmektedir. Son yıllarda teknolojinin kullanılması, birçok bürokratik engelli ortadan kaldırsa da henüz arzu edilen düzeye gelinmediği görülmektedir. K-5, bu konudaki düşüncelerini şöyle belirtmektedir:

"...evrak dolaştırma konusunda bizi mecbur kılmaları, çünkü hastane büyük yer mesela. Orayı dolaşmak zor oluyor. Bazen poliklinikleri bulmak, doktorları bulmak, onun özelinde yine zor olabiliyor. Bu sebeple, hastanelerde bu tarz şeylerde evrakların çokça oluşu..." (Erkek, 30, görme eng.).

Dezavantajlı bir grup olan engellilere yönelik bazı alanlarda çeşitli pozitif ayrımcı uygulamalar bulunmaktadır. Ancak sosyal adaletin sağlanması için yapılan bu düzenlemelerin yetersiz olduğu ve pratikte uygulanmadığı söylenebilir. K-9, bu konuyu şu sözleriyle dile getirmektedir: *"Engelliliğin öncelik hakkı var, ama sağlama ya da sıhhatliyle aynı hizmeti aldığımızı düşünüyorum, ayrıcalık sadece 'engellinin hakkı'. Aslında bu da doktorlardan geçiyor."* (Erkek, 33, görme eng.). K-36 da kendilerine sağlanan bazı avantajlı durumların uygulanmadığını ve denetlenmediğini belirtmektedir: *"Genellikle uygulanması gereken pozitif ayrımcılığın, bu alanda da gerektiği kadar uygulanmadığını ve bunun da denetlenmediğini düşünüyorum."* (Erkek, 43, ortopedik eng.).

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kapsamında bireylerden katılım payı ücreti alınmaktadır. Mevzuatta göre, 2022 kapsamında olanlardan ailede kişi başı aylık gelirin net asgari ücretin üçte birinden az olması halinde ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfına başvurmaları durumunda, bu ücret kendilerine geri ödenmektedir. Engelli bireylerin, kendilerinden alınan bu ücretten rahatsız oldukları görülmektedir. Bu konuda K-23, görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: *"Giriyorum muayene oluyorum, diyorlar ki muayene parası verilmiyor, falan filan; ama muayene paralarını ilaçlara yüklüyorlar. Engellilere hiçbir şey yapılmayacak diyorlar, ilaçlara geri yüklüyorlar. Muayene olduğumda fazla para alıyorlar."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). Yine engelli bireylerin kullandıkları medikal malzeme ödemelerinin sadece küçük bir kısmının SGK tarafından ödendiğini ifade eden K-36, bu konuda şunları söylemektedir: *"Engellilerin sürekli kullanmak zorunda olduğu*

medikal malzemelerin küçük bir kısmını SGK karşılamaktadır. Bu miktar makul bir orana çekilmeli." (Erkek, 43, ortopedik eng.).

Bazı ortopedik engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştıran çeşitli ortez ve protezler bulunmaktadır. Yaşamları boyunca bu medikal malzemeyi kullanan bireyler açısından bu malzemenin dayanıklı ve güvenilir olması önemlidir. Katılımcılar, bu konuda yasal mevzuattan kaynaklanan bazı sorunlar yaşadıklarını belirtmektedirler. İlgili kurum, örneğin bazı malzemelerde iki yılda bir sadece yerli ürünlerin ücretini karşılamaktadır. Ancak katılımcılar, yerli ürünlerin dayanıklı ve güvenilir olmadığını ve bunun için bu ürünleri kullanmak istemediklerini belirtmektedirler. Bireyler, iki yılda bir yenileme hakkı tanınan bu yerli ürünlerin yerine, dört yılda bir ithal ürünlerin ücretinin karşılanmasını talep etmektedirler. K-36, bu konudaki görüş ve deneyimlerini şu şekilde paylaşmaktadır:

"Engellilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan ortez ve protezlerin yenisini alma süresi 2 yıldır. Ancak devletin karşıladığı tutar sadece yerli ürün için yetecek kadardır ve bu ürünler de maalesef aşırı kalitesiz ve kendi adıma söyleyeyim ki gönül rahatlığıyla düşmeden, kırılmadan yürümek imkânsız. İthal olanın ücreti de devletin karşıladığının en az 3-4 katı ve bizim bunu kendi imkânlarımızla karşılamamız imkânsız. Devlet, ithal cihazın da fiyatını daha önceden karşılıyordu; ancak denetimler yetersiz geldiği için böyle bir yola gitmeyi tercih etti. Bunun yerine, 2 yılda bir değiştirme hakkını 4 yıl olarak değiştirip alınan her türlü cihazın ücretini karşılarsa büyük bir sorunu halletmiş oluruz." (Erkek, 43, ortopedik eng.).

Katılımcıların görüşlerinden hareketle, bireylerin bazı hizmetlerin dışında kalmalarının nedeni, sağlık sistemindeki ve yasal düzlemdeki eksik düzenlemeler ve uygulamalar olduğu görülmektedir. Ayrıca bu konuda, denetimlerin yetersizliğinden kaynaklanan birçok sorun olduğunu vurgulayan katılımcılar, bazı konularda sosyal adaletin sağlanması için çeşitli taleplerde bulunmaktadır. Sağlık kurumlarında engellilerin yakındıkları bir diğer husus ise bürokratik işlemlerdir. Dolayısıyla engellilerin, sağlık hizmeti alımında bu yapısal faktörlerden dolayı çeşitli engellerle karşılaştıkları görülmektedir.

4.1.3.4.3. Fiziksel Yapı ve Donanım

Sağlık kurumlarının fiziksel bağlamda erişilebilir olması ve binaların iç tasarımlarının bütün engel gruplarının baz alınarak yapılması önem arz etmektedir. Son yıllarda inşa edilen sağlık kurumu binalarının iç tasarımlarında erişilebilirliğin dikkatte alındığı söylenebilir; fakat bu tasarım, bütün sorunların ortadan kalktığını göstermemektedir. Bir sağlık kurumunda görme engelliler için bulunan yönlendirme

panosunun kolay erişilebilir bir yere konulmadığını K-5, şöyle belirtmektedir: "... bunların, bu panoların özellikle Devlet Hastanesinde buna denk geldim, panoya. Görme engellilerin ulaşabileceği bir yerde değil pano." (Erkek, 30, görme eng.). Başka bir katılımcı, hastanede bağımsız bir şekilde hizmet almanın güçlüklerini anlatmaktadır. Katılımcı, özellikle sağlık kurumlarında engellilerle ilgilenen bir birimin varlığını zorunlu görmektedir:

"Tek olarak biraz maalesef zor oluyor. Ama o kapıların üzerinde ekranlar yazıyor, mesela bir görme engelli olarak o ekranı göremiyorum. Hakeza bir tekerlekli sandalye, mesela o denli kapıların önüne yığılıyor ki, yani ilerlemekte veya sırasını takip etmekte zorluk çekebiliyor, yani benim gördüklerim. Hakeza dediğim gibi işte zihinsel engelliler vs. falan, özellikle aslında benim düşüncem hastanelerde böyle engelli hastaları koordine edebilecek bir birim olması lazım, diye düşünüyorum." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

İşitme engelli bir katılımcı ise sağlık alanının istenen düzeyde teknolojik ve bilimsel bir donanıma sahip olmadığını belirtmektedir. Katılımcı, genel anlamda da tıbbın ilerlemediğini şu şekilde vurgulamaktadır:

"Sağlık sektöründe de daha ileri teknolojik seviyede olmasını isterim. Benim kulağım için istediğim çözümü bulamamış durumdayım; yani muayene olduğumda buna çözüm yok, diyorlar. İmplant diye bir şey var, o da beynin iç tarafına bir pil yerleştiriliyormuş. Bu da doğal bir çözüm değil, yani tıbbın şu anda ilerlediğini, kulak için önüne geçtiğini düşünmüyorum." (K-21, erkek, 30, işitme eng.).

4.1.3.4.4. Sosyal Güvenlik

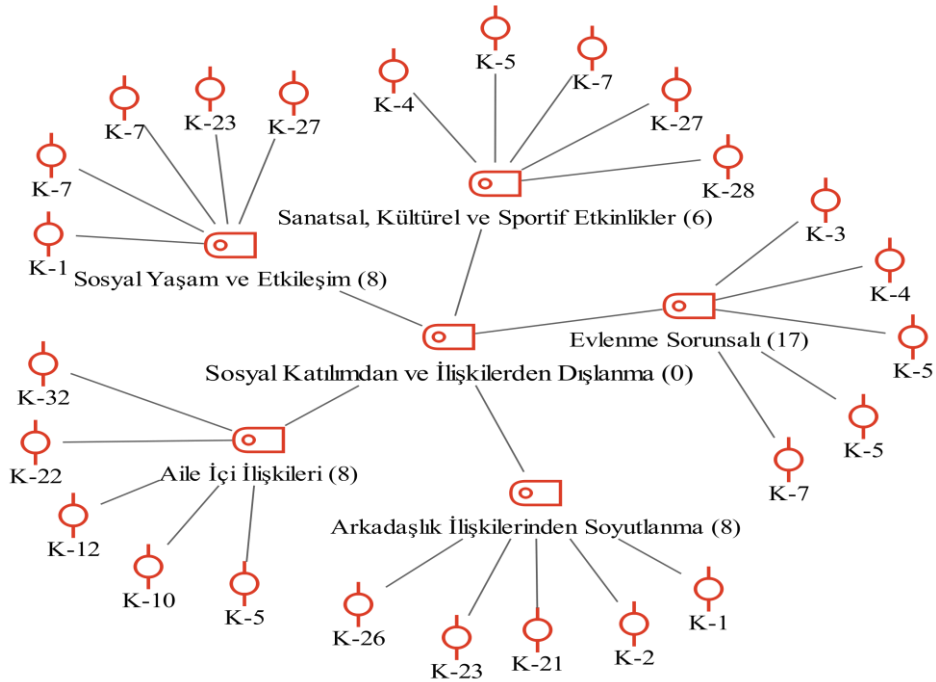
Sosyal güvenlik, bireyleri ekonomik ve sosyal risklere karşı güvence altına alan bir sistemdir. Sosyal güvenlik sistemi, hem bireyleri çalışırken hem de emekli olduğunda korumaktadır. Engelli bireylerden çalışmayanlar, diğer vatandaşlar gibi genel sağlık sigortası kapsamında sağlık hizmetlerinden faydalanmaktadırlar. İş gücüne katılım sağlamayan bireylerin emeklilik durumları söz konusu olmamakta, sadece 2022 sayılı kanun kapsamında engellilik maaşı alabilmektedirler. Genellikle engelli bireyler, iş gücünün dışında kaldıkları için sosyal güvenlik çerçevesinde de emekli olamamakta; dolayısıyla çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Bu konuda yaşadığı sorunları K-18, şöyle vurgulamaktadır: "*Bir tek aylığı az olsun, sigortam olsun emekli olayım dedim, bir yere sigorta yaptıramadık.*" (Erkek, 50, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı ise sosyal güvenliği için çok çabaladığını, fakat sigortalı bir işe giremediğini belirtmektedir. Katılımcı, sosyal güvenliği geleceği için bir güvence olarak değerlendirmektedir:

"Şey diyorlar, sen şöylesin, sen şeysin, diyorlar. Ben işimi çok seviyorum. En azından sigortam olurdu. Eşimin sigortası yok, sigortam olur, gelecekte garantim olur yani. Çoluk çocuğum evden gider, yani şimdi öyle, anne babaya kimse bakmıyor. Ben mecburum, öyle olur yani." (K-17, kadın, 40, ruhsal eng.).

Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan engelli bireylerin, istihdam sorunlarına paralel olarak sosyal güvenlik sorunları da bulunmaktadır. Dolayısıyla görüşülen bireylerden sürekli bir işi olmayanların bu kaygıyı yaşadıkları görülmektedir. Her ne kadar genel sağlık sigortası kapsamında sağlık sigortaları olsa da geleceklerini güvence altına alacak herhangi bir güvenlik sistemi bulunmamaktadır.

4.1.3.5. Sosyal Katılımdan ve İlişkilerden Dışlanma

İnsan, toplumsal bir varlık olduğundan sosyal yaşama katılım sağlamak ve sosyal ilişkiler kurmak zorundadır. Bu durum bireylerin ruh, beden ve sosyal sağlıklarını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak dezavantajlı bir grup olan engelliler, çeşitli ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel engellerden dolayı sosyal katılımdan ve sosyal ilişki ağlarından dışlanmaktadır. Bu kapsamda, katılımcıların görüşleri doğrultusunda elde edilen bilgiler, sosyal yaşam ve etkileşim; arkadaşlık ilişkilerinden soyutlanma; evlenme sorunsalı; aile içi ilişkileri; sanatsal, kültürel ve sportif etkinlikler şeklinde kodlanmıştır. Bu kategorideki kod ve katılımcı ilişkisi Şekil 12’de verilmiştir.

Şekil 12. Sosyal Katılım ve İlişkilerden Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.3.5.1. Sosyal Yaşam ve Etkileşim

Engelli bireylerin sosyal yaşamını ve etkileşimini olumsuz etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Bireylerin toplumsal etkileşimin dışında kalmaları, onların sosyalleşmelerini olumsuz etkilemektedir. Çünkü sosyalleşme denilen olgu, “ben” ve “beni” veya “bana”nın oluşması ve içgüdülerin bastırılarak süperegonun öne çıkması durumunu ifade etmektedir (Bauman 2018: 45). Başka bir ifadeyle sosyalleşme, toplumsal değerlerin içselleştirilmesi durumudur. Ancak engelli bireylerin genellikle bu etkileşimin dışında kaldıkları söylenebilir. Bu çerçevede, K-25, deneyimini şöyle ifade etmektedir: *"Sakatın evine kimse gelmez zaten, geleni olmaz, hal ve hatırını sormaz. Benim bir kardeşim var köyde, bir sene oldu ne selam verir ne de selam alır. Annem var işte onun yanında. Dün akşam Kadir Gecesi idi o kadar yeğenlerim var, bir tanesi aramamıştır. Dayı veya amca hiç kimse aramamıştır."* (Erkek, 51, ortopedik eng.). K-1 de akrabalarıyla ilişkilerinin iyi olmadığını belirtmektedir:

"Şöyle söyleyeyim, akrabalarla aramız maalesef pek iyi sayılmaz. O da niye? Büyüklerin sorunlarına küçükler de karıştığı için biz koptuk. Mesela kuzenlerimle pek konuşmayız, hatta bir ay önce konuşmaya başladım ben kuzenimle. Hani çok kötü bir şey, bu pek iyi değil yani." (Kadın, 23, işitme eng.).

Sosyal yaşama katılmada çeşitli sorunların yaşanmasının nedenlerinden biri de erişilebilirlik standartlarının düşük olmasıdır. K-23, yaşadığı erişim sorunlarını şöyle dile getirmektedir: *"...gidiyoruz da alışveriş yerlerinde engelli geçitleri olmuyor, işte çıkamıyoruz, o sıkıntılar da oluyor. Yolları kötü oluyor, kapılar dar oluyor, genelde evdeyim."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). Dolayısıyla erişim engelleri, bireylerin sosyal yaşama katılımını olumsuz etkilemektedir.

Engelli bireylerin aileleri, bazen aşırı derecede koruyucu davranarak, farkına varmadan bireyi sosyal yaşamın ve etkileşimin dışında tutabilmektedir. Ailelerin bu tutum ve davranışları, engelli bireylerin bağımsız hareket etmesini ve toplumsallaşmasını olumsuz etkilemektedir; ancak bireyler, arkadaşlarının daha çok teşvik edici olduğunu belirtmektedir:

"Yardımseverlik noktasında, akraba ve ailenin değer vermesi de çok iyi, ama biz kimsenin yardımı olmadan her şeyi tek başımıza yapabileceğimize ilk kendi arkadaşlarımızı inandırabiliyoruz. Akraba da aile de buna inanıyor, ama kendi arkadaşlarımızın inancı bu konuda daha önde geliyor. Gördüğümüz, yaşadığımız şeylerin göstergesi. Aile ve akrabaların koruyuculuk oranı biraz daha yüksek. Hani %100 koruyucu şeklinde değil, diğeri de var, teşvik ediciliği de var; ama aile ve akrabada koruyuculuk %70, teşvik %30 ise arkadaş çevremde teşvik %70, koruyuculuk %30'dur." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

Bazı engelli bireylerin bütün yaşamı ev içinde geçmektedir. Toplumsal yaşamdan izole bir yaşam süren bu bireylerin fark edilmesi ve toplumsal yaşama katılımlarının sağlanması önemlidir. K-31, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *"Bizim dernekte de var mesela böyle. Geçmişte, karşılıklı bölüşerek, çoğu engelli arkadaşımızı kazandırdık. Derneğe gidip gelmeye başladılar. Bir sıkıntı olduğunda derneğe çağırdık, var öyle hala içine kapanan içimizde var."* (Erkek, 45, ortopedik eng.). Bireylerin yıllarca evde kalmasında ailenin bilinçsizliği önemli bir etken olmaktadır. Toplumsal ön yargı ve kalıp yargılarla yaklaşan aile, bireyleri toplumsal yaşamın dışında tutmaktadır. Bu durumu, katılımcıların şu deneyim ve gözlemleri örneklendirmektedir:

"Özellikle içine kapanan engelli, aileden bekliyor böyle şeyleri. Herkes sosyal değil, onlar olmadığı için aileden bekliyor. Aile de içine atıyor, çocuk dışarı çıkmıyor, dışarı çıkmak istiyor da aile çıkarmadığı için. Bunlara şahit oldum bizzat, 25 yaşındaki kız çocuğu okuma yazması yok evde. Çok büyük sorun bu bence. Sonuçta imkân var, imkân olmazsa, ayrıca aile bu çocuktan bakıcı parası dâhil, engelli maaşı dâhil, her şeyi alıyor. Ama çocuğun adına hiçbir şey yok. Bir türlü, bir şey yok ortada." (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.).

"Bugün 80 milyon içerisinde 11-13 milyonluk kesimi bizler oluşturuyoruz, engelliler oluşturuyor. Dolayısıyla bunlar, nasıl ifade edeyim, gözde azımsanmayacak kadar kalabalık bir kitleyiz. Ama bizler, hani temkinlilik aracılığıyla veya işte sivil toplum örgütleriyle bir arada olmamız, kaynaşmamız bunlar güzel şeyler. Biz, şimdi hani engelli arkadaşlarım, ben ortopedik engelliyim, sürekli istediğim gibi hareket edebiliyorum. Ama evde olan, engelliliğinden dolayı dışarı çıkamayan arkadaşlarımızın, bunlar da bir şekilde bizlerin arasında olup topluma kazandırılmalı, diye düşünüyorum." (K-19, erkek, 35, ortopedik eng.).

Engelli bireylerin sosyalleşmesini ve toplumsal etkileşimini etkileyen çeşitli faktörlerden söz edilebilir; ancak erişilebilirlik imkânları ve ailenin farkındalık düzeyi başta gelen faktörler arasında bulunmaktadır. Katılımcıların görüşleri ışığında, engelli bireylerin sosyal yaşamın ve etkileşimin dışında kaldığı görülmektedir. Genellikle sosyal yaşamın dışında kalan ve iletişim engelleri yaşayan bu bireylerin yaşam doyumları da düşük olmaktadır.

4.1.3.5.2. Arkadaşlık İlişkilerinden Soyutlanma

Toplumsal sistemin bir parçası olmada ve sosyalizasyon sürecinde arkadaşlık grupları, önemli bir işleve sahiptir. Özellikle çocukların ve gençlerin sosyalizasyon sürecinde akran grupları, aileden daha büyük bir etkiye sahip olabilmektedir. Ancak engelli bireylerin genelde bu ilişkilerin dışında kaldıkları görülmektedir. Bu durumu, hem görüşülen bireylerin söylemleri ortaya koymakta hem de araştırmacının saha

gözlemleri ortaya koymaktadır. Bu konuda K-1, yalnızlığını *"kendimi ait hissettiğim ya da her zaman her şeyimi paylaştığım birisi yok"* şeklinde paylaştıktan sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir: *"Bir tane, ya bir tane, çok mu? Bir tane ya ve ben, bu yaşıma kadar geldim, hiçbir zaman arkadaşım olmadı hiçbir şekilde. Hani ne bileyim çok üzüldüm."* (Kadın, 23, işitme eng.). Başka bir katılımcı ise arkadaş çevresinin sınırlılığını şöyle dile getirmektedir: *"...çok çok eskiden vardı. Şimdi iki tane var, başka yok."* (K-2, erkek, 30, ruhsal eng.). Engellilerin arkadaşlık ilişkilerinden dışlandıklarını gösteren başka örnekler de vermek mümkündür:

"Arkadaş çevresi, genelde dostum denecek kişi zaten bir iki tane. Arkadaşım çok değil, yani herkesle arkadaşlık kuran bir insan değilim." (K-6, kadın, 38, ortopedik eng.).

"Arkadaşlar üç beş tane, fazla arkadaşım yoktur. Bahçelerde, parklarda olsun böyle kamelya tarzında otururuz." (K-21, erkek, 30, işitme eng.).

"Öyle sırdaşım pek yok, hatta hiç yok. Ben sırrımı sadece Allah'a anlatırım, Allah'a söylerim. Onun için de eşimle de pek fazla konuşmam, sohbet etmem. Ne yaşıyorsam içinde yaşarım yani." (K-26, erkek, 34, ortopedik eng.).

Sosyalleşme noktasında, özellikle tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engelli bireylerin daha çok sorun yaşadığı görülmektedir. Bu durum, genelde erişilebilirlik sorunlarından kaynaklanmakla beraber, bazen aile faktörü de etkili olabilmektedir. Dışarı çıkamayan bu bireyler, internet teknolojilerini ve sosyal medyayı kullanarak sosyalleşmeye ve arkadaş bulmaya çalışmaktadırlar. K-23, anlatılan durumu şöyle yaşamaktadır: *"Pek bir arkadaşım yok, en fazla iki tane. İnternet üzerinden görüşüyorum, hiç dışarı çıkamadığım için."* İlgili katılımcı sözlerine şöyle devam etmektedir: *"Dışarı çıkmıyorum, kimi göreyim ki kiminle dertleşeyim. İnternet üzerinden görüşürsem görüşüyorum. İnternet olursa, olmazsa o da yok."* (Erkek, 33, ortopedik eng.).

Engelli bireylerin sosyal sermayelerini geliştirmelerinde ve arkadaş edinmelerinde kültürel tanımlama biçimi etkili olmaktadır. Bilhassa engellilere yönelik olumsuz bakış açısının yaygın olduğu çevrelerde, engelliler daha çok sorun yaşamaktadırlar. Çünkü toplumsal ön yargılar, stereotipler ve damgalamalar, bireylerin sosyal ilişkilerin ve arkadaşlık ilişkilerinin dışında kalmalarına neden olmaktadır. Her ne kadar internet teknolojileri ve sosyal medya, çözüm gibi görünse de aslında bu mecralar, var olan yalnızlığı daha da derinleştirebilmektedir.

4.1.3.5.3. Evlenme Sorunsalı

Evlilik, bireyler için sadece bir aile kurma hali olmayıp aynı zamanda bir toplumsal katılım biçimidir. Görüşülen bireylerin medeni durumlarına bakıldığında; bireylerin 18'inin bekâr, 17'sinin evli ve 1'inin de eşinin vefat ettiği görülmektedir. Ancak genel olarak engelli bireyler, evlenmede sorun yaşamaktadırlar. Toplumda herhangi bir engelli olmayan insanların, engelli bireylerle evlenmeye sıcak bakmadıkları görülmektedir. Bu konuda bir katılımcı deneyimini şu şekilde ifade etmektedir: *"Hani çok kıza söylemişler mesela bizim için; insanlık önemli falan... ertesi gün dedikleri doğru ise şayet, diyorlar ki işte annemizle konuştuk izin vermiyor. Veyahut evlenmeyi düşünmüyorum, deyip reddeden olabiliyor ki bunu çok gördüm, evlenmeyi düşünmediğini söyleyen, olsa neden olmasın diyen, iki ay sonra nişanlandığını görüyorsunuz."* (K-7, erkek, 32, görme eng.).

Engellilerin evlenmede sorun yaşadıklarını ve engelli olmayan bireylerin, engellilerle evlenmeye yanaşmadığını vurgulayan K-23, düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: *"Evlenmede sorun yaşıyor tabii ki. Sağlam adama gidiyorlar, şey ediyorlar, engelliye hor görüyorlar ve bakmıyorlar. O yüzden de bu yaşına kadar da evlenemedik de kaldık."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). İlgili birey, bu konudaki karamsarlığını *"kimi hiç bakmıyor bile, o işlere hiç kafa yormuyorum bile"* sözleriyle dile getirmektedir. Özellikle ortopedik engellilerin daha çok sorun yaşadıklarını K-2, şöyle belirtmektedir: *"...yaşıyor ama nasıl yaşıyor, kolu tutmuyor, bacağı tutmuyor, felç geçirmiş, hasta altı değişecek."* (Erkek, 30, ruhsal eng.). Toplumdaki engelli bireylerin kendi aralarında evlenmeleri gerektiği anlayışına ve insanların eşinin engelli olup olmadığı sorusuna sitem eden K-3, görüşlerini şu şekilde vurgulamaktadır: *"Engellileri, mesela "engelli engelli ile evlensin" diyorlar, saçma! Engelli insan, çalışan ve normal kızla evlenebilir. Biriyle tanışınca "eşin de mi engelli" diyorlar, bunu engelliler de yapıyor. Ben de "senin eşin de mi böyle boş sorular sorar" deyince, kızıyorlar. Bence engelli insan, eğitimliyse eğitimli insanlarla evlenmeli; engelli olsun, sağlam olsun."* (Erkek, 53, işitme eng.). Engelli grupları içinde en çok ortopedik engellilerin evlilikte sorun yaşadığını söyleyen bir ortopedik engelli, bu konudaki umutsuzluğunu şöyle ifade etmektedir:

"Hocam, genelde ortopedik engelliye olumsuz bakıyorlar; ama öbür türlü görme engelli, işitme engelli olsun, bunlarda bir sıkıntı yok, her türlü evleniyorlar. Ama sıkıntı

çekenler; erkek olsun, kız olsun, biraz işte ilerde nasıl bakacağım, diye düşünebilir bunları; yani çoğu olumlu bakmıyor, özellikle ortopedik engellilerde. Sağlam kişi bana nasıl bakabilir, engelli olsam bana nasıl bakabilir? Bunları düşündüğümüz için kafamızda hayat şartlarımız da malum, gerçekler bunlar. Ondan dolayı olumlu düşünmüyorum evliliği yani." (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.).

Bu konuda yaşanan güçlükler, işitme engelli K-21'in anlattıkları da örnek verilebilir: *"Konu biraz nasıl desem, ortamla ilgili; şu anda çok kişi ile görüştim, pek olumlu yanıt almadım. Yani herkes kendi isteğinden konuştuğu için benim de görüş açımı pek uygun değildi."* (Erkek, 30, işitme eng.). Hatta bu konuda bazı katılımcılar, kendileriyle dalga geçildiğini ve bu yüzden yaşamdan kopma noktasına geldiklerini belirtmektedir. Bu çerçevede, ortopedik engelli olan K-15, bir kızla olan anısını şöyle anlatmaktadır: *"Ben, bundan yıllar önce, daha işe başlamadan bir kızı sevmiştim. Onun da beni sevdiğini sanmıştım. Meğer beni sever gibi görünüp benle alay edip dalga geçiyormuş. Bunu sonradan anlayınca intihar ettim, ucuz kurtuldum; ama değmez birisi olduğunu sonradan anladım."* (Erkek, 37, ortopedik eng.). Söz konusu katılımcı, bu yaşadıklarından dolayı artık evliliğe sıcak bakmadığını, *"o yüzden evlenmeye hoş bakmıyorum, değmez; ama insan, iş işten geçince anlıyor"* ifadeleriyle açıklamaktadır.

Toplumsal yaşamda, engellilere yönelik birçok alanda mevcut olan ön yargıların, evlilik alanında da bulunduğu görülmektedir. Ancak bu ön yargılar, çevresinde engelli olmayan ve engellileri tanımayanlarda daha yüksektir. K-5, bu durumu açıklamaktadır: *"Toplumda biraz daha ön yargıyla yaklaşılan yerler var. Belki engelli bireyin hayatında bulunan bireyler, normal bireyler böyle bakmıyor, ama engellileri tanımayan ekserisi toplumumuz böyle bakıyor. Söz gelimi baktığınız zaman, normal bir bireyle engelli bir bireyin evlenmesi dahi çok zor yani ya da beraber hayatı idame etmeleri çok zor, yani böyle sorunlarımız var."* (Erkek, 30, görme eng.). Aynı katılımcıya göre, bu ön yargılardan dolayı engellilerin "normal" bireylerle evlenmeleri güçleşmektedir. Ona göre iki engelli bireyin evliliği, bireylerin yaşamlarını zorlaştırmakta; oysaki bir engelli birey, bir "normal" bireyle evlenirse yaşam daha da kolaylaşmaktadır:

"Şimdi şöyle; özellikle evlilikte, aile hayatında, bir başlangıçta, ön yargının verdiği sıkıntıdan dolayı normal bireyle evlilik konusunda sıkıntılarımız var. Hâlbuki bir gören gözün oluşu ya da işiten kulağın oluşu, iki taraf için de çok büyük bir avantaj olur. Yani hiçbir görmeyen iki kişiyle, hiç yürüyemeyen bedensel engelli iki kişi, çok daha fazla sorun yaşar. Bunun için normal bireylerle evlilik, bir tık daha avantaj sağlar." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Toplumsal ön yargıların evlilik kurumuna girişı nasıl güçleştirdiğini, katılımcıların şu düşüncelerinden kolaylıkla anlaşılabilir:

"Gittiğim yerlerde kendi durumumu anlatıyorum. İllaki söylüyorsun, nasıl bir hayat arkadaşısı istersin, böyle bir hayat arkadaşısı isterim. Bu ayıp oluyor, bu göze batıyor; ama diğer taraftan adam içki içiyor, adamın yapmadığı ahlaksızlık yok; "zamanla düzelir, bir şans vermek lazım, her insan bir kere hata yapar." Ben görme engelli olduğum zaman, niye bana şans vermiyorsun? Belki tamam, zamanla düzelmez. Ben ayıp bir şey yapmadım, kimseye karşı toplumsal bir suç da işlemedim. Ama yani öyle bir ön yargı, öyle bir ön yargı ki, yani nasıl desem, yani hiçbir şans yok." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

"Benim için engellilik çokta şey değil aslında, yani böyle içselleştirdiğim bir durum olmadı, ta ki nereye kadar? Evlilik aşamasına gelene kadar. Çünkü insanlar, insanların o yüzünü o zaman gördüm. Kız istemeye gidiyorsunuz; bu engelli, görme engelli, âmâ mı yoksa, en kötüsünü düşünüyorlar böyle, âmâ olalım, ne olur yani. Ne yapacak işini bulmuş, ekmeğini getiriyor, niye ki niye, bu böyle. Bir bu zorluğunu gördüm." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

Bireylerin ailesi ve çevresi de evliliğine müdahil olabilmektedir. Bu konuda bazı ailelerin, bireyler adına kararlar aldıkları görülmektedir. K-4, bu konuda şunları söylemektedir: *"Bir arkadaşım ile konuşmuştum, kaygılarım ve endişelerim vardı geleceğe yönelik. Arkadaşıma söylediği şey şuydu: sen ne kadar kendin, hani kendi hayatını kendin yönetmeye çalışırsan o kadar iyi olur. Ama öbür türlü hani bazı ailelerin karıştığını, bu noktada kişiler adına kararlar aldığını duymuştum, yani onu söyleyeyim."* (Kadın, 25, görme eng.). Toplumsal engellerin dışında, bazen de ailelerin, olumsuz bir çerçeve çizdiği ya da aşırı korumacı davrandığı görülmektedir. K-7, bu konudaki deneyimini şu şekilde paylaşmaktadır:

"...görme engellinin kız istemesi de böyle bir şey; evliya yerine koyan adam, kız istemeye gelince tabiri yerindeyse, bir şeytan gibi mi görüyor artık. Olabildiğine eksik görüyor ve biz yatalak hastayız da o sanki bize bakacak, şudur, budur yani. Ailelerde şey var, engel olma var ve kendi çevremizde de şey var. Birine niyet ettiğim zaman o sana bakmaz, o sana gitmez, deyip önümü tıkayanlar da var. Yalnız ailenin de şöyle bir sıkıntısı var: sen bizim gözümüzde engelli değilsin, deyip çok rahat bir şekilde, mesela insanlardan bu istekte bulunabiliyorlar." (Erkek, 32, görme eng.).

Bireylerin engel durumlarından dolayı yaşadıkları dezavantaja, bir de yoksulluk dezavantajı eklenmektedir. Böylece çiftte dezavantaj yaşayan bireylerin evlenmeleri daha da zorlaşmaktadır. Bu durumu K-26, şu cümlelerle dile getirmektedir: *"Engelliye kız vermiyorlar, bir de engelliye maddi yönden bakıyorlar; yani bir engelli yönünden bir de maddi yönden. Zengin olsa pek bakmıyorlar engeline, ama şu anda kızlarımız en çok maddiyatta bakıyor."* (Erkek, 34, ortopedik eng.). Evlilikte maddiyatın önemine vurgu yapan bir katılımcı, yaşadığı maddi zorluklar nedeniyle evlenemediğini belirtmektedir:

"... nasıl tarif etsem, tamamen kadınların kendi... kimisi parası olsun, kimisi evi olsun, kimisi arabası olsun, genel hep dünya işi üzerine istekleri olduğu için, bunları karşılayamayacağım için uygun görmedim. Yani onlar da görmedi. Zaten olacak bir durum değil, yani anlaşılmaz, ilerlemez, yani huzur bulamazsın." (K-21, erkek, 30, işitme eng.).

Bekâr olan katılımcıların çoğu, çeşitli toplumsal engeller ve ön yargılardan dolayı evlenmede sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Toplumun bu konudaki engellerinin dışında, bazen de bireylerin aileleri ve sosyal çevreleri de olumsuz ve engelleyici davranışlarda bulunabilmektedir. Hatta ailelerin, bireyler adına kararlar alması da söz konusudur. Toplumun, özellikle engellilerin engelli olmayan bireylerle evliliğine olumlu bakmadığı, daha çok engellilerin kendi aralarında evlenmelerine vize verdiği görülmektedir.

4.1.3.5.4. Aile İçi İlişkileri

Aile hayatı ve ailedeki ilişkiler, insanın duygusal yapısını ve hayata bakış açısını etkilemektedir. Özellikle her iki çiftin engelli olduğu durumda, bazı sorunlar yaşanabilmektedir. Katılımcılar, daha çok çocuklarla ilgili çeşitli sorunlar yaşadıklarını beyan etmişlerdir. Bu durumu, görme engelli olan K-22, *"yani çocuklar, okula falan, ilk başlayanlara bakarak, yani ödevlerinde falan sıkıntı yaşıyorduk"* (erkek, 41, görme eng.) ifadesiyle açıklarken, K-5 ise bu durumu *"ona okulda, daha doğrusu evde, ödevlerine yardımcı olunamaması gibi bu tarz sorunlar, sıkıntılar yaşanabiliyor"* (erkek, 30, görme eng.) şeklinde ifade etmektedir. Başka bir katılımcı da çocuğunu gezdiremediği için şu şekilde hayıflanmaktadır: *"Bir tane çocuğum var, hiç alıp araba gezmedim, araba kullanamıyorum. Ondan dolayı biraz şey oluyorum, keşke benim de ehliyetim olsaydı diye."* (K-12, erkek, 38, ortopedik eng.). Çocukların ihtiyaçlarının giderilmesinde ve eğitiminde çeşitli sorunların yaşandığı fikri şu örneklerle de pekiştirilebilir:

"Netice itibarı ile mesela benim de eşim görme engelli, benden bir %10 daha fazla görüyor. Hani ev içerisinde bir şekilde şey yapabiliyorsun, ama çocuğun mesela nasıl diyeyim, bir çocuk da var, çocuğun ihtiyaçlarını gidermek noktasında maalesef problemleri var." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

"...aynen bir ikincisi, çocukta, engelliler özellikle çocuk konusunda sıkıntı yaşayabiliyor. Özellikle iki tarafta engelli ise çocuk konusunda, idamesi, eğitimi konusunda sıkıntı yaşayabiliyor. Eğitim dediğimiz şey okula götürüp getirmek bazından alabilirim bunu; veyahut hiç görmeyen iki kişinin, normal gören şeyine, çocuğuna normal yazıyı okutamaması, öğretememesi." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Araştırmacı tarafından görüşmelerde yapılan gözlemlere göre engelliler, yaşamlarında azla yetinmeyi ve küçük şeylerle mutlu olmayı yeğleyen kanaatkâr bireylerdir. Engelli bireylerin aile hayatlarında da daha vefalı olduğunu K-32, *"birbirlerini severlerse daha vefalı oluyorlar"* ifadesiyle aktarmaktadır. Özellikle bireylerin, eş seçimi konusunda dikkatli olmak zorunda olduğunu bir katılımcı şöyle vurgulamaktadır: *"Engellilerin evlilikte sorun yaşamaması için hayatını paylaştığı kişi çok önemli. Çok dikkatli seçim yapmak durumunda. Seçim doğru olduktan sonra da aile hayatı karşılıklı anlayış çerçevesinde sorunsuz olabiliyor."* (K-36, erkek, 43, ortopedik eng.). Söz konusu katılımcı, bu konudaki memnuniyetini *"çok şükür ki iki evladım ve eşimle birlikte huzurlu ve mutlu bir hayat sürmekteyiz"* cümlesiyle ifade etmektedir.

4.1.3.5.5. Sanatsal, Kültürel ve Sportif Etkinlikler

Yaşam sürecinde, bireylerin çalışması ne kadar gerekliyse dinlenmeleri, eğlenmeleri ve çeşitli etkinliklere katılmaları da o kadar gereklidir. Zira yaşam tek yönlü bir pencereden ibaret değildir. Dolayısıyla engelli bireylerin kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlere katılmaları önem arz etmektedir. Ancak engelli bireylerin çeşitli nedenlerden ötürü eşit ve etkin bir şekilde bu etkinliklere katılamadıkları görülmektedir. Bu konuda, K-4, daha çok toplumsal engellerden bahsetmektedir: *"...katılmak istemeyenler de var, ama katılıp da hani toplumdaki insanlar tarafından engellenen insanlar da var."* (Kadın, 25, görme eng.). K-7 de aynı şekilde kültürel tanımlamalar üzerinde durmaktadır. Ona göre toplum, engelli bireyleri kendi içine hapsedmeye çalışmaktadır. Toplum, engelli bireyleri, sosyal ve kültürel faaliyet alanında da diğer bireylerden ayırarak dışlamaktadır. K-7, bunu şöyle vurgulamaktadır:

"...bunu da söyleyebilirim: aslında şu algıyı da yıkmak lazım. Biz sosyal oluyoruz, sosyal veya sportif faaliyetlere katılıyoruz; ama her zaman engelli engelli ile olacak diye bir kaide yok. Engellilik ile doğrudan bağdaştırmamız gerekiyor." (Erkek, 32, görme eng.).

Bir diğer katılımcı, etkinlik ve olanakların yokluğundan bahsetmektedir: *"Birazcık bu anlamda, sadece derneği etkin kullanıyorum, kendi durumumdan dolayı. Ama katılmak isterdim, bir enstrüman kullanmak isterdim; ama Tokat'ta fazla imkan yok, olsa güzel olur, iyi olur. Onun dışında, sosyal etkinlik yok diyebilirim. Tiyatro geldi, fakat çok üzerine düşülmedi. Fazla bir etkin durum yok"*

yani." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.). K-27, ilde faaliyet alanlarının kısıtlılığından söz etmekte; ayrıca katılımcı, kendilerinin de bu konuda girişken olmadıklarını ve yetkililerden talepte bulunmadıklarını belirtmektedir:

"Tokat'ta sosyal faaliyet yapacağımız hiçbir yerimiz yok, bize uygun olan. Bizden de kaynaklanıyor. Biz engelliler, resmi makamlara gitsek, kurs falan açılmasını istiyoruz desek, onlar da açmıyorlar böyle kurs falan. Her yere gidebiliyorum, gezmede sıkıntı olmadığı için sosyal açıdan. Bu konuda ilimiz çok yetersiz, spor alanında gidecek hiçbir yerimiz yok bize özel." (Erkek, 33, ortopedik eng.).

Başka bir katılımcı ise ilde planlanan bazı faaliyetlerin varlığından söz etmektedir. Bazı kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerinin planladığı bazı etkinliklerin olduğunu söylemekle birlikte, yapılan birçok faaliyetin gösteriş amaçlı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla sosyal, kültürel ve sportif alanda da aynı sıkıntıların var olduğunu belirten K-5, bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

"Sosyal, kültürel veya sportif faaliyetler olarak toplumumuz, aslında daha doğrusu belki toplum olarak değil de her sivil toplum örgütleri, bunun haricinde dernekler ve kurumlar olarak bakacak olursak; özellikle tayin edilen günlerde az önce belirttiğimiz 3 Aralık Dünya Engelliler Günü, 10-16 Mayıs Engelliler Haftası veya bunun haricinde bu sene başlamıştı, ama korana biraz etkiledi. Her ay bir engelli grubunun farkındalığını yapma etkinliğini yapma konusu vardı. Her ay bir engelli, engel grubuna eğilinecekti. Bu şekilde aslında farkındalık konusunda çok çalışan gruplar var. Bundan yana sıkıntı yok, fakat dediğim gibi bunların sadece yaptık, oldu, yaptı, desinler, diye yapmalarından kaynaklı sıkıntılarımız var. Sosyal, kültürel etkinliklerden tutun da sportif faaliyetlere kadar böyle sıkıntılarımız var." (Erkek, 30, görme eng.).

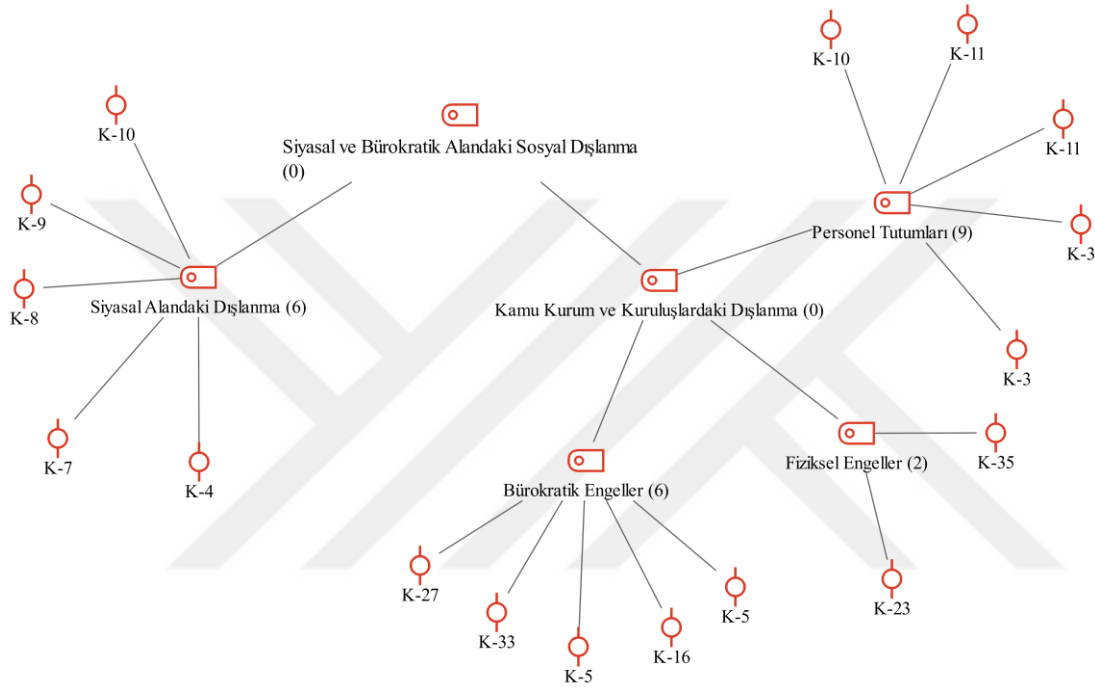
Görüldüğü üzere bireylerin sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere katılmalarını engelleyen bazı bariyerler bulunmaktadır. Genel olarak ilde faaliyet alanlarının yetersizliğinin yanında, mevcut faaliyet yerlerinin de erişilebilirlik noktasında engellilere uygun olmadığı söylenebilir. Ayrıca kültürel tanımlamaların genelde olumsuz olması da bireylerin motivasyonlarını olumsuz etkileyerek, bu faaliyet alanlarının dışına itebilmektedir. Başka bir sorun olarak da tasarlanan ve yapılan faaliyetlerin gösteriş amacı taşıması sayılabilir.

4.1.3.6. Siyasal ve Bürokratik Alandaki Sosyal Dışlanma

Engelli vatandaşların da diğer vatandaşlar gibi siyasal haklarını kullanmaları ve bürokratik hizmetlerden faydalanmaları gerekmektedir. Ancak bireylerin, hem siyasal alana katılımda hem de kamu kurum ve kuruluşlarından hizmet alımında çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Bireylerin bu kategorideki görüşleri;

siyasal alandaki dışlanma, personel tutumları, bürokratik engeller ve fiziksel engeller şeklinde kodlanmıştır.

Personel tutumları, bürokratik engeller ve fiziksel engeller kodları, kamu kurum ve kuruluşlardaki dışlanma teması altında kodlanmıştır. Siyasal ve bürokratik alandaki sosyal dışlanma kategorisindeki kod ve katılımcı ilişkisi ise Şekil 13'te gösterilmiştir.

Şekil 13. Siyasal ve Bürokratik Alandaki Sosyal Dışlanma Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.3.6.1. Siyasal Alandaki Dışlanma

Genellikle siyasal alanda yaşanan dışlanma, oy hakkı ekseninde yürütülse de aslında daha geniş bir çerçeveyi içine almaktadır. Oy kullanma hakkı kapsamında özellikle zihinsel engelliler ve görme engelliler sorun yaşamaktadır. Gizli oy kullanmak, herkes için siyasal bir haktır. Yasal mevzuatta göre zihinsel engellilerin oy kullanamaması bir hak ihlali olduğu kadar, görme engellilerin de oy haklarını gizli bir biçimde kullanamaması da bir hak ihlalidir. Görme engelli bireylerin bağımsız ve refakatçisiz oy kullanmaları için Engelsiz Erişim Derneği ile Boğaziçi Üniversitesi Görme Engelliler Teknoloji ve Eğitim Laboratuvarı (GETEM) bir oy pusulası şablonu geliştirmişlerdir. Geliştirilen bu oy pusulaları, YSK'nın izni ile

2017 ve 2018 yıllarındaki seçimlerde kısmi olarak kullanılmıştır. İlgili dernek, maliyeti yüksek olan bu şablonların maliyetinin YSK tarafından karşılanmasını istemiş; fakat YSK, derneğin bu talebini reddetmiştir. Bu durumu, K-7 şöyle ifade etmektedir: *"Şablonlar çıktıktan sonra da devlet, o şablonlar ile tek başına girmemize izin verdi. Yalnız neden dernek olarak sadece bizler yapalım? Devletin bu konuda bir hassasiyet göstermesi gerekiyor. Sonuçta oy veren, yani bütün partiler için söylüyorum, kendine oy veren vatandaşların içerisinde engelliler de var."* (Erkek, 32, görme eng.). Özellikle oy kullanma noktasında sorun yaşayan görme engelliler, ancak bir refakatçi eşliğinde oy kullanabildiklerini söylemektedirler:

"...maalesef burada, bu zamana kadar bir çözüm olamadı. Şöyle referandumda 'evet' 'hayır' iki kutulu bir seçenek olduğu için bir şablon oluşturulmuştu; ama yerel ve genel seçimlerde maalesef illaki birilerinden yardım almak gerekiyor." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

"Bununla alakalı işleri unuttum şu anda, bununla alakalı çalışmalar yapılıyor. Genelde geçen sene erişilebilir bir şekilde şablon hazırlanmıştı; ama yine onlarda da sıkıntılar ortaya çıkıyor. Hani bu noktada yapılıyor birçok çalışma, yapılıyor, onu söyleyebilirim." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Engelli bireylerin siyasal alanda dışlanmışlık yaşamaları sadece oy hakkı ile sınırlı değildir; ayrıca engelli bireyler, siyasal ve bürokratik alanda üst düzey görevlerde bulunmada da çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Bireylerin milletvekili, belediye başkanı, il genel meclis üyesi gibi çeşitli görevlerde temsil edilme oranı çok düşük bir düzeyde kalmaktadır. Engelli bireyler, bu konuda bazı yasal, toplumsal ve kültürel engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca engellilerin, siyasal partilere üye olarak aktif faaliyetlere katılma ve çeşitli etkinliklerde bulunmalarının önünde de bazı engeller bulunmaktadır. Bu bağlamda, görüşülen bireylerin bir kısmı, siyasal mekanizmaların kendilerine gereken ilgiyi göstermediklerini belirtmektedirler. Bu konuda K-3, şöyle konuşmaktadır: *"Engelliler, siyasi yaşamda ciddiye alınmıyor; mesela belediye ve milletvekilleri bugüne kadar mektuplarımıza cevap bile yazmadılar. 'Hallederiz' diyerek baştan savdılar. Bence siyasiler, engellileri ciddiye almıyor ve nezaketen dinliyorlar."* (Erkek, 53, işitme eng.). Bu konuda, bir katılımcı ise engellilerin teşvik edilmesi ve siyasal katılımlarının sağlanması için onlara özel kotaların konulması gerektiğini vurgulamaktadır: *"Engelliler, genelde hayatı sönük yaşayan ya da böyle kenarda durmayı tercih eden birileri; yani onun için ayrı bir kota konulması lazım, kısıtlayıcı bir şekilde."* (K-9, erkek, 33, görme eng.).

Görüldüğü gibi engelli bireyler, siyasal alanda çeşitli dışlayıcı pratikler yaşamaktadırlar. Zihinsel engellilerin seçme hakkının dışında, görme engellilerin de bağımsız ve gizli oy kullanma hakları ile ilgili sorunlar öne çıkmaktadır. Ayrıca engelliler, siyasal partilere katılımı ve faaliyetlerde bulunmada sorun yaşamaktadırlar. Yine bireylerin, siyasal hiyerarşide üst düzey makamlara atanmada/seçilmede bazı yasal ve toplumsal engellerle karşılaştıkları görülmektedir.

4.1.3.6.2. Kamu Kurum ve Kuruluşlardaki Dışlanma

Bütün vatandaşların kamusal hizmetlerden eşit biçimde hizmet alma hakkı bulunmaktadır. Ancak görüşülen bazı katılımcılar, bu alanda bazı engeller ve sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Kamu kurum ve kuruluşlarında yaşanan engeller; personel tutumları, bürokratik engeller ve fiziksel engeller şeklinde kodlanmıştır.

4.1.3.6.2.1. Personel Tutumları

Kamu kurum ve kuruluşlarındaki hizmetlerin sunumunda çalışan personelin tutum ve davranışları etkili olmaktadır. Özellikle dezavantajlı bir grup olan engellilere yönelik tutum ve davranışlarda çeşitli sorunların olduğu görülmektedir. Bu konuda K-3, kurumlarda kendileriyle yeterince ilgilenilmediğini *"engellileri kurumlarda baştan savıyorlar, çok zaman kovmaktan beter ediyorlar"* ifadesiyle dile getirmektedir. İşitme engelli olan K-3, personelin iletişim kuramadığında baştan savdığını şöyle dile getirmektedir. *"Personel, iletişim kuramayınca baştan savar. Bu benim değil onların sorunu. Genelde gitmem de, zaten gerek de yok."* (Erkek, 53, işitme eng.). Kamu kurum ve kuruluşlarındaki personelin davranışlarından yakınan K-11 ise görüşlerini, *"ne hastanesinde var, ne bankasında var; hiçbir yerde devlet memuru şey yapmıyor kardeşim, bakmıyor"* (erkek,40, görme eng.) ifadeleriyle dile getirirken, K-29 da bu konuda şunları söylemektedir: *"Orda biraz zorluk çıkarıyorlar, yani bekleyeceksin diyorlar. Oysaki en öncelik engellilerin hakkı her yerde, orda sorun oluyor yani."* (Kadın, 56, ortopedik eng.). Personel tutum ve davranışlarıyla ilgili başka örnekler de verilebilir:

"Genel itibarıyla bu yarı yarıya diyeyim, çoğu kez de olumsuz olabiliyor. Mesela öğretmenlik başvurusu yaptığımda, biraz problem yaşamıştım yani. İşte diyor ki madem çalışıyorsun, niye zorluyorsun ki falan vs. o işin rahat değil miydi, öğretmenliği ne

yapacaksın? Hatta işte bu, milli eğitim olarak söylüyorum, ama diğer kurumlarda nasıldır bilemiyorum." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

"Bu devlet, engelliler için çok şeyler yaptı bir kere, ama oraya getirdikleri memurlarda hayat yok. Devlet yapıyor, devlette kabahat bulamazsın; ama oraya gelen memur var ya onun babasının malıymış gibi davranıyor." (K-11, erkek, 40, görme eng.).

"Engelsizlerle ilgilendiğinde genellikle daha az ilgili davranırlar." (K-36, erkek, 43, ortopedik eng.).

Çalışan personelin bireylere hitap etme şeklinde de bazen ayrımcı tutumların varlığı söz konusu olabilmektedir. Bu noktada K-7, deneyimini şu şekilde paylaşmaktadır: *"Resmi kurumlarda sıkıntı yaşamıyorum da soyut noktada rahatsız olduğumuz şeyler var; yani geçen sene kimlik çıkarırken herkese 'siz' diyen bir görevlinin bana 'sen' demesi rahatsız ediyor mesela."* (Erkek, 32, görme eng.). K-7'ye göre çalışan bireyler, her ne kadar bu konudaki davranışlarını "yakın görme" ile açıklamaya çalışsalar da aslında durum öyle değildir. Katılımcı, "siz" diye hitap edilecek kadar önemli görülmediklerinin, hakir görüldüklerinin ve acındıklarının altını çizmektedir:

"Bu bir acıma duygusudur, ama yakınlıkla üstünü örttükleri o kadar aşikâr ki aslında hakir görmedir. İnsanın kendine de itiraf edemediği duygular vardır. Hakir görme de üstünü örter bunun. O 'siz' denecek konumda değil, o kim ki ben ona 'siz' deyimdir aslında. Ama kişi bunu tek başına kaldığı zaman kendine dahi itiraf edemez. İnsan vicdanını rahatlatmaya çalışır ya, düşünüldüğü zaman bu dediklerimin kanıtları da var. İstisnalar da var tabi, gerçekten yakın görenler yok mu var, illaki var." (Erkek, 32, görme eng.).

Bireylerin kamu kurumlarında, personelin tutum ve davranışlarından dolayı çeşitli problemler yaşadıkları görülmektedir. Bu problemler, bazen personelin ilgisiz davranması şeklinde olurken bazen de personelin hakir görmesi, acıması ve birey olarak görmemesi şeklinde olabilmektedir.

4.1.3.6.2.2. Bürokratik Engeller

Engelli bireylerin kamu kurumlarında yaşadıkları engellerin bir kısmı da yasal ve bürokratik yapıdan kaynaklanmaktadır. Bu tarz yapısal engeller, bireylerin gündelik yaşamlarını olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda, özellikle adalet ve bankacılık alanında sorun yaşadıklarını K-5, şöyle ifade etmektedir: *"Sıkıntılarımız bu konuda, bankalarda ve noterde, özellikle adalet kurumlarında var."* Daha sonra K-5, bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

"Hukukla adalet konusunda şöyle bir sıkıntımız var, onu söyleyebilirim. Özellikle bunu bankalarda yaşıyoruz, resmi işlemlerde. Bir görme engellinin özellikle imzasının tek başına yeterli oluşu... kefil istemeleri, şahit istemeleri, bu bizim için çok fazla sorun

teşkil ediyor. Yakın zamanda, şu an ev alma imkânım var, yani daha doğrusu niyetim var. Fakat iki tane kefil isteniyor ve kefil, görme engelli daha doğrusu engelli bir birey olmayacak, emekli bir birey olmayacak. Böyle bir sıkıntımız da var. Yasal sıkıntımız da var." (Erkek, 30, görme eng.).

Adalet alanındaki bürokratik yapıdan ve davaların uzun sürmesinden yakınan K-16, bu konudaki düşüncelerini şu biçimde ifade etmektedir: *"Hakkım olan tazminat davam 16 senedir sonuçlanmıyor. Adalet olmadığını düşünüyorum. Hakkımızı savunup alamıyoruz."* (Erkek, 46, işitme eng.). Başka bir işitme engelli katılımcı ise kurumlarda işaret dilini bilen personelin olmadığını, bu yüzden iletişim sorunlarının yaşandığını belirtmektedir: *"Kamu ve özel sağlık kuruluşlarında, canlı tercüman bulunmamasından dolayı yazmada, iletişimde zorlanıyoruz."* (K-33, erkek, 29, işitme eng.). K-9 ise mevzuattaki engeller nedeniyle bazı dışlayıcı uygulamalara maruz kaldıklarını belirtmektedir:

"İster istemez engelli olunca hayat, seni dar bir kabın içine koyuyor. Gerek sosyal hayatta gerek ekonomik olarak, mesela iş yerinde bizim, mesela yurt dışına gitme şeylerimiz var, olanaklarımız var. Sağlam insan gidiyor, ben gidemiyorum. Niye? Çünkü orada raporlu olmaması lazım, diyor. Sağlam kişi istiyor, oradan kaybediyorsun." (Erkek, 33, görme eng.).

4.1.3.6.2.3. Fiziksel Engeller

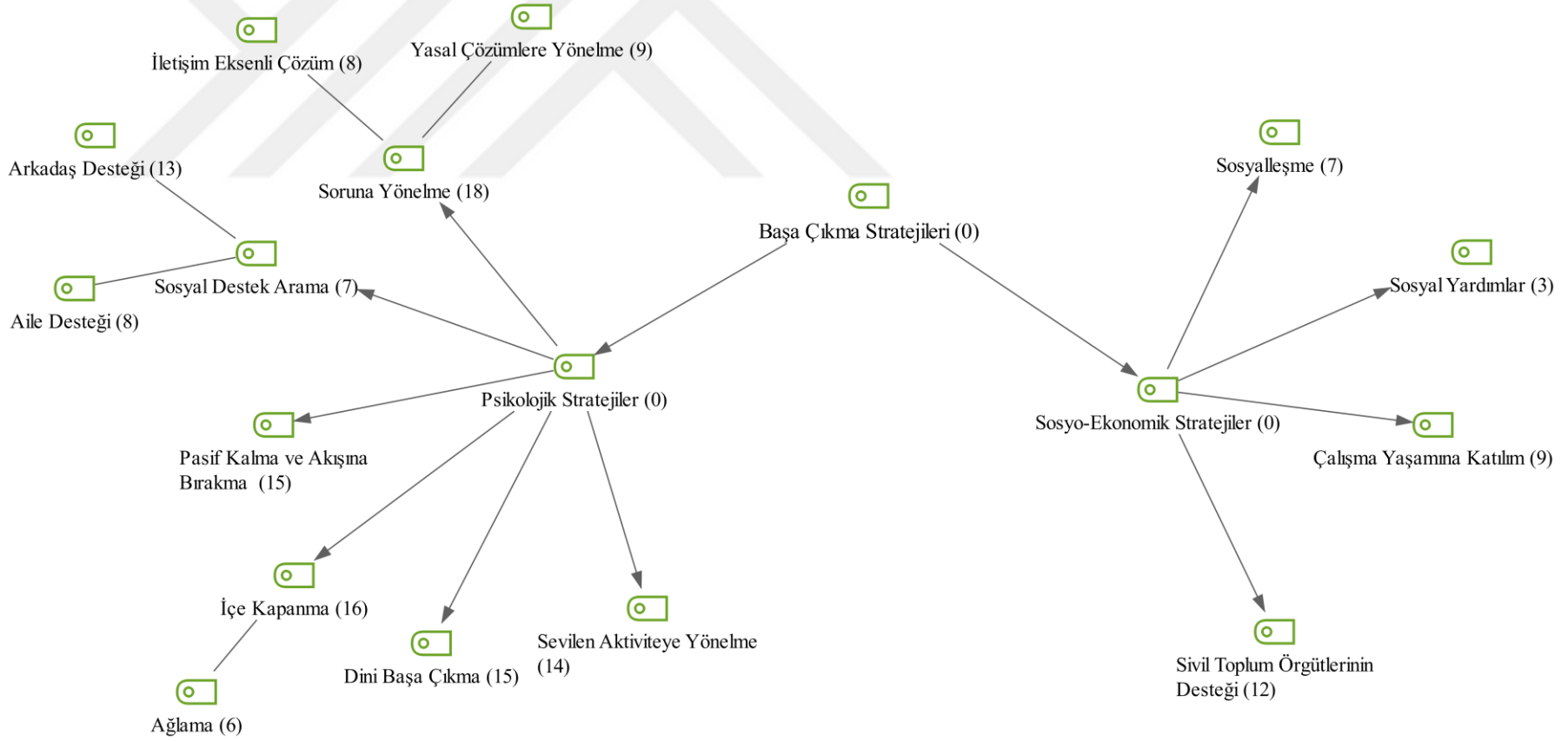
Kamu kurum ve kuruluşlarının fiziksel bakımdan erişilebilir olması, hizmetlerin eşit derecede sunulmasında ön şarttır. Bu çerçevede, hem bina girişlerinin hem de binanın iç mimari tasarımının erişilebilir olması gerekmektedir. Eski yapı olan kamu kurum ve kuruluş binalarında çeşitli erişim sorunları olmakla birlikte, son yıllarda yapılan yeni yapılarda bu engellerin büyük oranda ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Ancak tüm kamu binalarının yeni olmadığı düşünüldüğünde, çeşitli fiziksel engellerin olduğu görülmektedir. Bu konuda, tekerlekli sandalye kullanan K-23, şunları vurgulamaktadır: *"Kamu binalarına giremiyorsun zaten, kapının ağzında duruyorsun. İçeri giremiyoruz, kimse yardımcı olmuyor."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). Bir kamu kurumunda çalışan bir başka katılımcı ise kurumlarının fiziksel donanım açısından yetersiz olduğunu ve asansörün dahi olmadığını belirtmektedir: *"En basitinden taşlar çok kaygan, binalar da yetersiz, asansör yok. Mesela tekerlekli sandalyeli birinin geldiğini düşünün buraya, tamam rampa var, girsin içeri, peki yukarıya nasıl çıkacak?"* (K-35, kadın, 44, ortopedik eng.).

Kamu kurum ve kuruluş yapılarının, hem girişlerinin hem de içsel tasarımlarının erişilebilir olması gerekmektedir. Kamusal hizmetlerin adil, eşit ve etkin şekilde sunulmasında erişilebilirlik standartlarının yüksek olması önem arz etmektedir. Ancak kamu kurum ve kuruluşlarında, halen çeşitli erişim sorunlarının yaşandığı görülmektedir.

4.1.4. Başa Çıkma Stratejileri

Çalışmanın bu kısmında, son ana tema olan Başa Çıkma Stratejileri ile ilgili bulgular analiz edilmiştir. Bireylerin, başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşadıkları sorunlarla nasıl mücadele ettikleri önemlidir. Dolayısıyla çalışmada, bireylerin kullandıkları stratejiler, sosyo-ekonomik stratejiler ve psikolojik stratejiler temaları altında kodlanmıştır. Bu temaların da altında çeşitli kod ve alt kodlar bulunmaktadır. Bunlar arasındaki hiyerarşik ilişki Şekil 14'te verilmiştir.

Engelli bireyler, gündelik yaşam pratiklerinde toplumsal nedenlerden kaynaklı olarak, başta sosyal dışlanma olmak üzere çeşitli sosyal ve psikolojik sorunlar yaşamaktadırlar. Yaşanan bu sorunlar, bireyleri hem sosyal açıdan hem de duygusal açıdan olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla bireyler, sosyal etkileşim ve katılım sorunlarını deneyimlemenin dışında, çeşitli düzeylerde kaygı ve strese maruz kalmaktadırlar. Bireylerin bu sorunlarla mücadele etmeleri, onların sosyal, duygusal ve bedensel açıdan iyi olmaları için gereklidir. Bu çerçevede, bireylerin kullandıkları başa çıkma stratejilerinin farklılık gösterdiği görülmektedir. Çalışmada, bireylerin bu konudaki görüşleri, sosyo-ekonomik stratejiler ve psikolojik stratejiler biçiminde kategorize edilmiştir. Bu konudaki katılımcı ve kod matrisi Tablo 5'te verilmiştir.

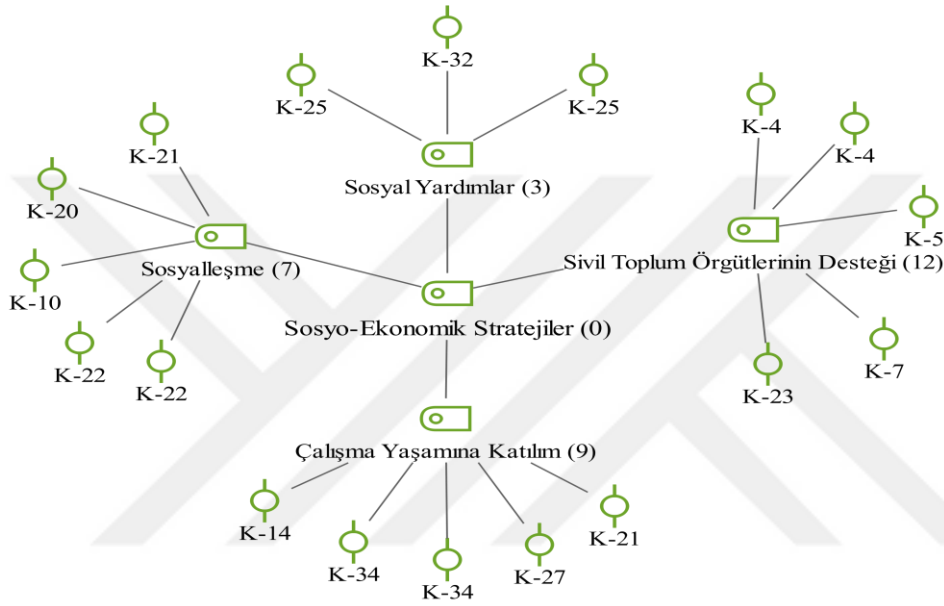
Şekil 14. Başa Çıkma Stratejileri Hiyerarşik Tema-Kod-Alt Kod Modeli

Tablo 5. Başa Çıkma Stratejileri Katılımcı-Kod Matrisi

Kod Sistemi	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12	K-13	K-14	K-15	K-16	K-17	K-18	K-19	K-20	K-21	K-22	K-23	K-24	K-25	K-26	K-27	K-28	K-29	K-30	K-31	K-32	K-33	K-34	K-35	K-36	TOP...	
▼ Başa Çıkma Stratejileri																																						0
▼ Sosyo-Ekonomik Stratejiler																																						0
Sivil Toplum Örgütlerinin Desteği				2	1		1					1					1			1	1				1	1			1		1						12	
Çalışma Yaşamına Katılım				1								2							1						1								4				9	
Sosyalleşme										1									2	1	2												1			7		
Sosyal Yardımlar																								2							1						3	
▼ Psikolojik Stratejiler																																					0	
▼ Soruna Yönelme				5	1	1				2							1				1						1	1				1	1	1	1	2	18	
Yasal Çözümlere Yönelme					1			1											1					1		1	1	1			1			1			9	
İletişim Eksenli Çözüm				2			1			1			1					1	1											1							8	
▼ Sosyal Destek Arama				1	1							1									1	1							2								7	
Arkadaş Desteği				1			1	1	1						1						1	1	1				2			1		1				1	13	
Aile Desteği	3					1							1		1			1	1									2									8	
▼ İçer Kapanma	3		1			2				1			3				1							1			1	1		1							1	16
Ağlama	1									2																					1	1		1			6	
Pasif Kalma ve Akışına Bırakma	1	1		1			1	1				2	1			1				1					2	1			1					1			15	
Dini Başa Çıkma	1	1			1	1	1	1								1						1	1			1	1		2			1				1	15	
Sevilen Aktiviteye Yönelme				1	1	1	1		1							1	2	1		1	1	1										1				14		
Polyannaya Başvurma										1	2					1												1		1			1		1		1	9
Suçlama						1											1										1		2			1				1	7	
Sorunla Uğraşmaktan Kaçınma			1							1	1											1	1										1				6	
Σ TOPLAM	9	2	3	9	10	7	6	5	6	8	0	5	3	4	1	5	5	2	4	5	6	8	6	2	3	4	10	5	7	4	1	8	1	10	1	7	182	

4.1.4.1. Sosyo-Ekonomik Stratejiler

Bireyler, deneyimledikleri sorunlarla mücadelede bazı sosyal ve ekonomik stratejiler kullanmaktadırlar. Bireyler tarafından kullanılan bu sosyal ve ekonomik stratejiler; sivil toplum örgütlerinin desteği, çalışma yaşamına katılım, sosyalleşme ve sosyal yardımlar şeklinde kodlanmıştır. Bu kategorideki kod ve katılımcı ilişkisi Şekil 15’te verilmiştir.

Şekil 15. Sosyo-Ekonomik Stratejiler Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.4.1.1. Sivil Toplum Örgütlerinin Desteği

Toplumsal temelli birçok sorun yaşayan engelli bireyler, modernitenin getirmiş olduğu sorunlarla birlikte mevcut sorunları daha da komplike bir hal almıştır. Bu noktada, sivil toplum örgütlerinin varlığı önem arz etmektedir. Zira sivil toplum örgütleri, bir yandan üyelerinin çıkarlarını korumak için siyasal/yasal düzlemde bir baskı unsuru olarak faaliyette bulunurken bir yandan da üyelerinin toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin bu fonksiyonel yapısından dolayı, yirmi birinci yüzyılda bu yapılara olan ihtiyaç daha da artmıştır. Özellikle bu örgütlerin, dezavantajlı bir grup olan engellilerin yaşantısına önemli destekler sunduğu görülmektedir. Bu kapsamda görüşülen bireyler, sivil toplum örgütlerinin onlara önemli katkılar sağladığını belirtmektedirler. Bu bağlamda, K-14 ilde bulunan bir sivil toplum örgütünün

sosyalleşmelerine olan katkısını şöyle ifade etmektedir: *"Başkanımız zaten bize her konuda yardımcı oluyor. Kurs açılıyor, kurslara katılmamızı sağlıyor. Toplumla daha iyi birleşmemizi sağlıyor. Çok iyi oluyor hocam. Hiç görmediğim arkadaşlarımı görüyorum bu kurs sayesinde."* (Erkek, 34, ruhsal eng.). Sivil toplum örgütlerinin sorunlarının çözümüne destek sağladığını başka katılımcılar da belirtmektedirler:

"Ben dernekle tanışmadan önce hiçbir şey bilmiyordum. Engelliye 'merhaba' demenin önemini bile bilmiyordum. Dernekten sonra can ciğer dostlarım oldu, yeri geldi onlara ablalık yaptım; yoksa önceden kabuğuma çekildim. Engellilere gereken özen gösterilmiyor. Kapımızı çalan olmadı. Maddi sıkıntılar çok yaşadık. Bana hep ailem baktı, ama içine girince biraz öğrendim. Önceden dünyadan bihaber yaşıyordum. Dernekte düzenlenen kurs benim hayatımı değiştirdi. İnsanları tanıdım, daha güçlü olduğumu hissettim, çok şükür." (K-32, kadın, 50, ortopedik eng.).

"Maddiyattan çok gidip oturuyoruz orada; vakit geçiyor, çay içiyoruz, muhabbet ediyoruz. Arkadaş ortamı görüyoruz, başka engelliler, başka arkadaş çevreleri. Tabii ki maddi de bayağı desteği oluyor; yani gıdadır, giyimdir, maddiyattır. Yani bir sıkıntımız olunca, yatıramadığımız faturalar falan olduğunda yardımcı oluyor; yani ben olsam, başkası olsun, gerçekten öyle." (K-22, erkek, 41, görme eng.).

Sivil toplum örgütleri, bireylerin toplumsal katılım sağlamalarında ve sosyal ilişki ağlarını güçlendirerek sosyal sermayelerini geliştirmelerinde etkin bir rol üstlenmektedir. Görüşülen bireylerin söylemleri de bu durumu pekiştirmektedir: *"...daha çok Engelsiz Parkına gidiyorduk, çayımızı kahvemizi içiyorduk, orda başkan ısmarlıyordu. Orda konuşuyorduk, rahatlıyorduk, çayımızı kahvemizi içip evimize gidiyorduk."* (K-26, erkek, 34, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı da derneğin düzenlediği faaliyetlere mutlaka katıldığını vurgulamaktadır: *"Genelde bizim derneğin faaliyeti olduğunda %90 katılırim. İşte engelliler haftasında olsun, normal günlerde olsun. Daha önce de çini kurslarına falan katıldım. Sosyal anlamda da sosyal olduğumu söyleyebilirim."* (K-30, kadın, 34, ortopedik eng.). Sivil toplum örgütlerinin üyeleriyle etkileşim halinde olmaları ve üyelerini düzenlenen faaliyetlere katması önem arz etmektedir. K-23, bu durumla ilgili olarak şunları söylemektedir: *"Genelde dernek başkanı çağırdığında katılıyorum, öyle tek katılmıyorum. Başkan çağırırsa gidiyorum, yani başkanı hiç kırmam, giderim."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). Bir derneğin yönetim kurulunda olan bir katılımcı, derneğin çalışmalarıyla ilgili olarak şunları dile getirmektedir:

"Bizim derneğimiz kamu yararına olduğu için orda elimizden geldiği kadar yönetici konumunda bir şeyler yapmaya gayret gösteriyoruz. Bu açıdan, tabii ki yönetim olarak derneğimizin; gerek sivil toplum örgütleriyle, kamu yararına olan derneklerle, sivil toplum örgütleriyle, elbette ki ikili ilişkilerimiz var. Bunlarla baştan beri beraber diyaloglarımız var, yani diğer derneklerle." (K-19, erkek, 35, ortopedik eng.).

Sivil toplum örgütleri, bireyleri toplumsallaştırması veya bireylere başka çeşitli makro katkılar sunmasının dışında, bireylerin bağımsız hareket etmesi, kendini ifade etmesi ve özgüven kazanması noktasında da önemli katkılar sunmaktadır. Bu noktada, K-7 derneklerin faydasını şöyle ifade etmektedir: *"Dernekler çalıştaylar yapıyor, Avrupa Birliği sivil düşünce çerçevesinde. Bilirsiniz o projeleri, o çalıştaylara katılıyorum ve tek başıma katılıyorum ki bu bana çok katkı sağlıyor."* (Erkek, 32, görme eng.). Sivil toplum örgütlerinin temel hedeflerinden biri de temsil ettiği grubun çıkarlarını korumaktır. Bunun için örgütün, üyelerinin ihtiyaçları eksenindeki taleplerini yetkililere iletmesi ve gerektiğinde çeşitli kamusal baskı araçlarıyla kendi lehlerine bazı kararların alınmasını sağlaması gerekmektedir. Bu minvalde K-4 şunları ifade etmektedir:

"Yani bu biraz daha gönüllülük işi, hani bu noktada çalışma yapmak isteyen, mesela diyelim ki birçok, sizinle de az önce bahsettik, birçok sorun ile karşılaşıyoruz; bu sorunlara çözüm odaklı olarak nasıl yaklaşabiliriz? Bunlarla alakalı bir araya gelip fikir birliğinde bulunup bu toplantılardan elde edilen sonuçların da ilgili yetkili mercilere iletilmesi." (Kadın, 25, görme eng.).

Görüşülen bazı bireylerin, hem ildeki hem de il dışındaki bazı sivil toplum örgütlerine üyeliklerinin olduğu ve faaliyetlere katıldıkları görülmektedir: *"Tokat'ta engelliler derneğine üyelik kaydım falan var. Başka ilde de var, böyle üyelik. Bazı konularda destek sunuyorlar."* (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.). Görüşülen başka katılımcıların da çeşitli derneklerle etkileşim halinde oldukları ve derneklerin çalışmalarına katıldıkları görülmektedir. Katılımcılar, bu derneklerle etkileşimini ve derneklerin katkısını şu şekilde ifade etmektedirler:

"Genel anlamda Ankara'da bunlarla biz etkinlikler, farkındalık etkinlikleri yapıyoruz çokça; toplantılarda bulunuyoruz ve çalıştaylarda bulunuyoruz, sorunlara daha çok eğiliyoruz. Kendi derneğin en büyük faydası, avantajı o oldu benim için, sürekli sorunlar üzerinde." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

"Takip ettiğim Eğitimde Görme Engelliler Derneği var, Eğitimde Görme Engelliler Derneğini takip ediyorum, etkinliklerini takip ediyorum. Uzaktan etkinliklerine katılıyorum. Çalışma komisyonlarından birine üye oldum, karar alma mekanizmasında bir şeyler yapmak adına." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Engelli bireyler, başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşadıkları birçok psiko-sosyal sorunla başa çıkmada sivil toplum örgütlerinin desteğini almaktadırlar. Bu çerçevede sivil toplum örgütleri, bireylerin hem toplumsal katılımlarını desteklemekte hem de bireylere kişisel bazı edinimler sağlamaktadır. Böylece

bireylerin, sosyal sermayelerini artırmaları ve kendilerini ifade ederek sosyal ilişkilerini güçlendirmeleri daha da kolaylaşmaktadır.

4.1.4.1.2. Çalışma Yaşamına Katılım

Çalışma yaşamı, bireylere ekonomik anlamda bir bağımsızlık kazandırsa da aynı zamanda bireylerin toplumsallaşmasını ve sosyal ilişki ağlarını geliştirmesini de sağlamaktadır. İş, engelli bireylerin sosyal hayatta var olabilmeleri için bir araçtır. Görüşülen katılımcıların bir kısmının çalışma hayatına katılarak dışlanmışlıklarını ve bazı sorunlarını aşmaya çalıştıkları görülmektedir. Bir kamu kurumunda çalışan ve ortopedik engelli olan K-34, çalışma hayatını, sosyalleşme sorunlarını giderdiği için bir “nimet” olarak görmektedir: *"Ben şimdi buradaki bazı eksik kaldığım sosyal taraflarımı, yani burası benim için bir nimet, diyebilirim size o şekilde."* (Erkek, 42, ortopedik eng.). K-34, emekliliğe hak kazanmasına rağmen arkadaşlarından kopmak istemediğini ve çalışmaya devam edeceğini şöyle ifade etmektedir: *"Benim emekliliğim geçti mesela; yani ben şimdi tamam devlet memuru olduğumuz için hani derece, kademeler, birin dördü falan muhabbeti var ya, tamam onu bekliyorum da ama, yani şu an sağlığım el verdiği müddetçe arkadaşlarımdan kopmak istemiyorum."* İlgili katılımcı, engelli bireylerin özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında kolay bir biçimde çalışabileceğini vurgulayarak, çalışmanın sosyalizasyon sürecindeki önemine değinmektedir:

"Bir kamu kuruluşunda, özellikle devlet kadrolarında engelliler, çok rahat çalışabiliyorlar. Engellilik dereceleri ne olursa olsun, bir pozisyonda çalıştırıyorlar. Yani buradaki amaç, tamam, hani şöyle bir söylem de var: şey yapıyor, yani bazıları mesela ileri derecede engelli olanlar var %90, %80 adamın mesela iki gözü görmüyor, tekerlekli sandalye ile geliyor; ya devlet buna parasını versin de gelmesin gibisinden, öyle söyleyen insanlar oluyor. Ama öyle değil, o engellinin orada sosyalleşmesi lazım, yani orada onun da hayatı, yani sen kendine nasıl bir hayat biçiyorsan sağlam insan olarak; engelsiz insan olarak onun da nefsi var, onun da şeyi var." (Erkek, 42, ortopedik eng.).

Çalışan bireyler, kurdukları sosyal ilişkiler sayesinde sosyal sermayelerini geliştirmekte ve duygusal tatmin sağlamaktadırlar. Ayrıca çalışma yaşamı, bireylerin psikolojik anlamda sürekli sorunlarına odaklanmasının önüne geçerek bireyin psikolojik anlamda rahatlamasını sağlamaktadır. Çalışınca rahatladığını ve sorunlara odaklanmaktan uzaklaştığını vurgulayan ruhsal engelli K-14, *"...iş önemli oluyor, yani iş hocam. Para söz konusu olmasa da olur, para vermeseler de olur. Ben yine*

işimi yaparım, çalışırım" demektedir. Söz konusu katılımcı sözlerini şöyle sürdürmektedir:

"Ben çalışmadığım zaman çok kötü oluyorum hocam. Hani ben çalıştığım zaman kendimi huzurlu hissediyorum. İki tane çocuğum var, ellerinizden öperler, sırf onlar için bir şeyler yapmaya çalışıyorum. Hafta içi okuldayım, hafta sonları iş olursa ufak tefek getir, götür işleri yapıyorum, bağ bahçe işleri yapıyorum, eşya taşıma işleri falan oluyor onları yapıyorum. İşte boş kalmamaya çalışıyorum devamlı." (K-14, erkek, 34, ruhsal eng.).

Başka bir katılımcı da çalışmanın önemine değinmektedir. Özellikle engelli bireylerin bağımsız bir yaşam sürmeleri gerektiğinin altını çizen katılımcı, ekonomik bağımsızlığın da buna önemli derecede katkı sağladığını belirtmektedir:

"Şöyle söyleyeyim: öncelikle hani şu noktaya vurgu yapmak istiyorum ve ben bu noktayı çok önemsiyorum; yani engelli bireylerin, aslında tüm bireylerin bu şekilde olması gerekiyor; ama bağımsız olmamız gerektiğini düşünüyorum. Hani bağımsızlıktan kastım, her şeyi tek başına yapması değil; gerektiğinde, yani destek alacağı yerler de olur elbet, ama tümüyle bir insana bağımlı olmaması gerektiğini düşünüyorum. Bu noktada, kişinin ekonomik anlamda çalışması da buna katkı sağlıyor." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Görüldüğü gibi çalışma yaşamı, bireylere sadece ekonomik anlamda bağımsızlık sağlamamakta, bireylerin sosyal ilişkiler kurarak toplumsallaşmalarını da sağlamaktadır. Dolayısıyla sosyal anlamda izole edilen engelli bireylerin, çalışma yaşamına katılarak bazı sorunlarını ve ihtiyaçlarını gidermeye çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca bireylerin, çalışarak duygusal tatmin kazandıkları görülmekle birlikte, psikolojik anlamda rahatladıkları ve özgüven kazandıkları da görülmektedir.

4.1.4.1.3. Sosyalleşme

Engelli bireyler, özellikle erişilebilirlik sorunları nedeniyle toplumsal içermenin dışında kalmakta; ayrıca bağımsız ve etkin şekilde toplumsal katılım sağlayamadıklarından sosyalizasyon sürecinin bir parçası da olamamaktadırlar. Dolayısıyla bu dışlayıcı pratiklerle mücadelenin yolu da sosyal faaliyet alanlarına katılarak sosyalleşmekten geçmektedir. K-34, bireylerin mutlak suretle sosyalleşmeleri gerektiğini ve ancak bu şekilde sorunlarının üstesinden gelebileceğini belirtmektedir:

"Engellilerin en büyük sıkıntısı kendi açımdan söylüyorum: sosyalleşmemeleri, yani engelliler mutlaka sosyalleşecekler. Toplumdan, hani bunu birçok engelliden de ben kendim de dinledim, hani hepsi de söylüyorlar. Hani mutlaka toplumla iç içe olacaklar, kendini ayırmayacaklar. Toplumdaki insanlar o kadar şey değiller, zaten duyarlılar. Hani bu sadece küçük yerlerde bazı şeyler olur, o da olacak, onlar da istisnai durumlar, olacak, o da hayatın bir gerçeği, yani herkes size aynı gözle bakacak, diye bir şey yok, yani sonuçta hepimiz insanız." (Erkek, 42, ortopedik eng.).

Bireyler, yaşadıkları izole yaşamı sosyalleşerek aşmak istemektedirler. Bunun için de eksik ve yetersiz olan faaliyet alanlarının artırılmasını talep etmektedirler. Bu konuda, görme engelli K-22, *"faaliyet alanları çoğaltılabilir"* dedikten sonra şunları ifade etmektedir: *"Yani böyle sosyal faaliyetler geçireceğimiz, böyle çocuk eğlence yerleri falan olabilir."* (Erkek, 41, görme eng.). Sosyal ilişkilerin güçlenmesi, erişilebilir mekânların varlığına bağlıdır. Dolayısıyla bireylerin kendilerini ifade edebildiği ve paylaşımda bulunarak deşarj olabildiği mekânlara erişim olanaklarının uygun olması engelliler açısından önem arz etmektedir:

"Parkta şöyle bir yer yapsalar, kendi aramızda otursak, sohbet etsek, çay içsek. Daha güzel olur, değil mi? Herkesin konuşmak istediği, insanlarla tanışmak için öyle bir organize düzenlensin. Engellilere hak tanınsın. Gider insanlarla konuşurum." (K-20, kadın, 45, ortopedik eng.).

Engelli bireylerin sosyalleşmeye daha çok ihtiyaçlarının olduğunu ve daha çok duygusal olduğunu vurgulayan K-10, birçok bireyin eve kapandığını belirtmektedir. Bu noktada, kendisinin de sporla sosyalleştiğini söyleyen katılımcı, spor etkinliklerinin sosyalleşmedeki önemini vurgulamaktadır:

"Derler ya insan sosyal bir varlık, engellilerde daha da fazla. Şu şey var, engellilerde daha da fazla sosyal olmaya ihtiyacı var ve daha fazla duygusal ve ona istinaden de tabii ki de dikkat ettiyseniz de evde kalmış insan, sosyal noktada daha da şey. Onu topluma kazandırmanın, mesela işte bu spor etkinliklerinin getirisi işte insana sosyal destek noktasında oluyor." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

K-10 gibi K-21 de benzer şeyler söylemektedir. Engelli bireylerin içe kapanık olduklarını ve yakınlık beklediklerini belirten K-21, bireylerin ilgi, merak ve yeteneklerine göre çeşitli etkinliklerde bulunarak sosyal yaşama katılmasını istemektedir. Kendisinin de aynı şekilde çeşitli etkinliklerde bulunarak stresini azalttığını ve rahatladığını belirtmektedir:

"Toplumdan şöyle bir şey bekleyebilirim: yakınlık, ilgi, alaka beklerim; yani içe kapanık çok engelli arkadaşlarımız var. Bunun için spor olur, teknoloji alanına merakı varsa o olabilir, el sanatları olabilir; yani ben hepsiyle de uğraştım, hala da uğraşıyorum. Arkadaşımın atölyesi var, gidiyorum bazen sağolsun, hem yardım ediyorum hem de kendim iş çıkartıyorum o şekilde değerlendiriyorum bazen boş zamanımı. Onlarla birlikte geçirebiliyorum, her zaman olmasa da stres atmaya bir şey oluyor, yani engelli kardeşlerim biraz içe kapanıktır. Herkesin dâhil olmasını da isteriz tabi, onlar seslerini duyuramıyorlar, ama onların seslerinin olmasını da isteriz." (Erkek, 30, işitme eng.).

Sosyal bir varlık olan insanın, çeşitli etkileşimlerde bulunması ve sosyalleşmesi ruh, beden ve sosyal sağlığı için bir zorunluluktur. Bu noktada, bazı sorunlar yaşayan ve eşit şekilde toplumsal yaşama katılamayan engelli bireylerin sosyal izolasyona tabi olmaları, sorunlarını daha da katmerleştirmektedir. Ancak

görüŖülen bireylerin bir kısmı, sosyalleŖmeyi yaŖadıkları sorunların üstesinden gelmenin bir yolu olarak görmektedirler. Bu bireylerin, sosyalleŖerek ve çeŖitli etkinliklerde bulunarak sorunlarıyla baŖa çıkmaya çalıştıkları görölmektedir.

4.1.4.1.4. Sosyal Yardımlar

GörüŖülen bazı bireylerin ekonomik alandaki dışlanmışlıklarını ve sorunlarını, sosyal yardımlarla çözmeye çalıştıkları görölmektedir. Bazı bireyler, iş bulamadıkları için yoksulluk içinde bir yaşam sürdürdüklerini ve sadece sosyal yardımlarla geçinmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. K-25 bu duruma örnek verilebilir. Katılımcı, sosyal yardımlarda sorun yaşadığını şöyle ifade etmektedir: *"En büyük sorunum ne oluyor biliyon mu? Bazen böyle sosyal yardımlaşmaya engel koyuyorlar ya, bir yardım isteyecek olsam, en çok beni üzen: dilekçe verirsin, mesela ihtiyacın var, bu ay diyorsun, bana bir yüz lira, iki yüz lira para versin, orda ret çıkması seni üzer."* (Erkek, 51, ortopedik eng.).

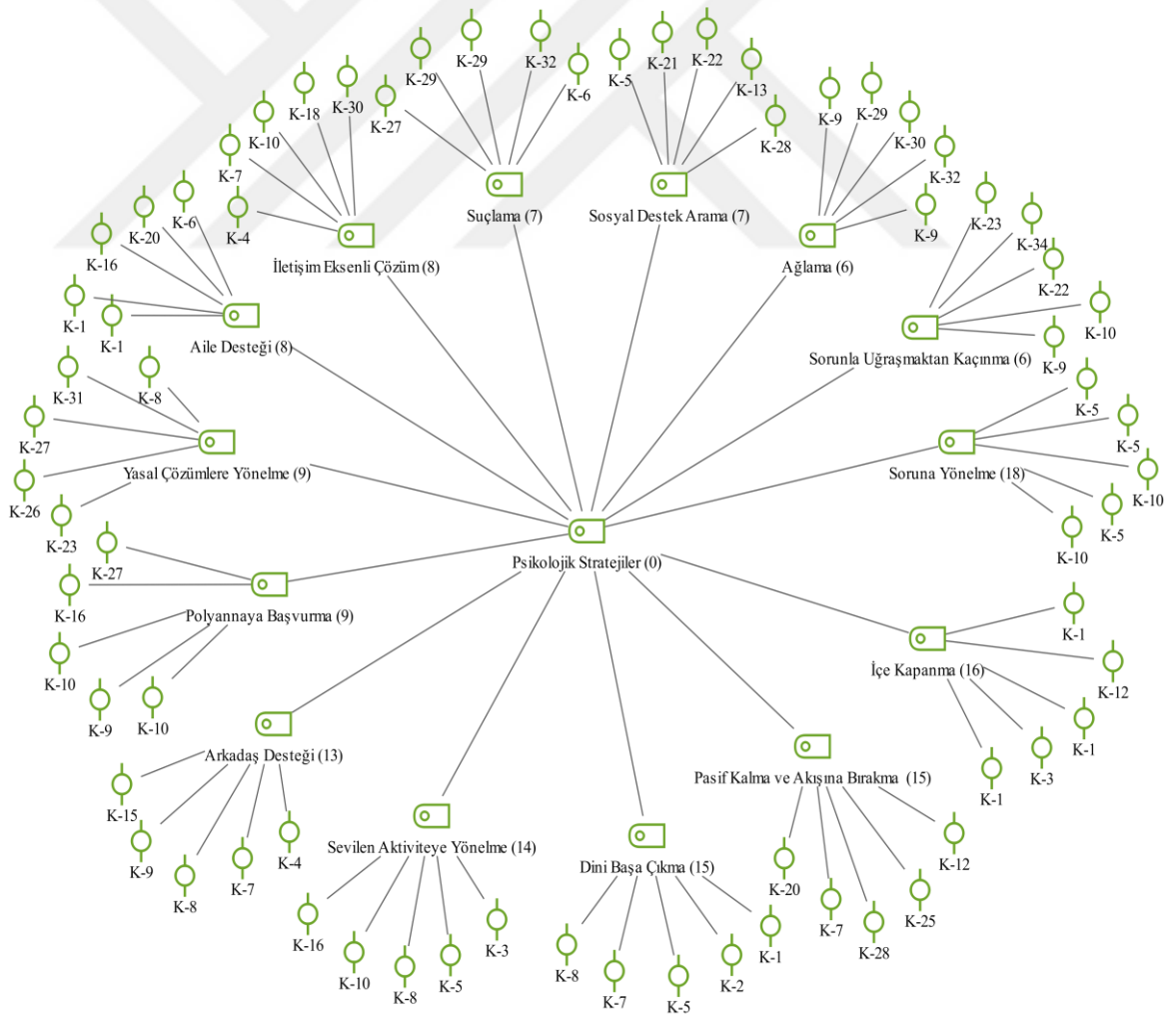
Engelli bireylerden belirli bir oranın altında geliri olanlara 2022 sayılı kanun kapsamında engellilik maaşı verilmektedir. Ancak verilen bu maaşın, bireylerin temel ihtiyaçlarını gidermede bile yetersiz kaldığı görölmektedir. Eşi de engelli olan ve bu maaş dışında herhangi bir geliri olmayan K-25, bu maaşlarla geçinemediklerini belirtmekte, bu konudaki taleplerini şöyle dile getirmektedir: *"Şu anda tek ne istiyorum biliyor musunuz? Ben şu anda engelli miyim? Engelli, 50 yaşına gelmişim. Bana yapacağı tek bir iş, iş vermedi şu zamana kadar, hiç olmazsa düzgün bir maaş versin de ben onunla geçineyim."* (Erkek, 51, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı da maaşın ve sosyal yardımların önemini vurgulamaktadır. Anne ve babasıyla birlikte yaşayan K-32, aldığı engellilik maaşının hiç olmazsa harçlığını karşıladığını ve en azından ailesinden artık harçlık istemediğini belirtmektedir: *"Eskiye göre daha iyi, hayatı para kolaylaştırdı. Eskiden benim maaşım yokken, harçlık almaya utanırdım babamdan; ama şimdi kendi ihtiyaçlarımı gideriyorum. Maaş önemli, hem gücüm olmuş oluyor. Sağlam olmuş olsaydım ben ekmeğimi taştan çıkarırdım."* (Kadın, 50, ortopedik eng.).

GörüŖülen bazı katılımcılar, ekonomik alandaki dışlanma ve sorunlarının çözümünü sosyal yardımlarda aramaktadır. Bireyler, sosyal yardımlarla bu sorunlarının üstesinden gelebileceklerini düşünmektedir. Dolayısıyla sosyal devlet

anlayışının bir gereği olan sosyal yardımların, ihtiyaç sahibi dezavantajlı bireylerin yaşantısını önemli oranda etkilediği görülmektedir.

4.1.4.2. Psikolojik Stratejiler

Engelli bireylerin yaşadıkları sorun ve dışlanmışlıklarla mücadelede çeşitli psikolojik stratejiler kullandıkları görülmektedir. Bireylerin bu konuda kullandıkları başa çıkma stratejileri, psikolojik stratejiler teması altında kodlanmıştır. Bu kategorideki kodlar şunlardır: soruna yönelme, yasal çözümlere yönelme, iletişim eksikli çözümü, sosyal destek arama, arkadaş desteği, aile desteği, içe kapanma, ağlama, pasif kalma ve akışına bırakma, dini başa çıkma, sevilen aktiviteye yönelme, polyannaya başvurma, suçlama, sorunla uğraşmaktan kaçınma. Bu kategorideki kod ve katılımcı ilişkisi Şekil 16’da verilmiştir.

Şekil 16. Psikolojik Stratejiler Tema-Kod-Katılımcı İlişkisi

4.1.4.2.1. Soruna Yönelme

Bireylerin yaşam süreçlerinde karşılaştıkları problemlerden dolayı çeşitli düzeylerde stres yaşamaları söz konusudur. Bireylerin karşılaştıkları bu problemlere yönelik yaklaşımlarını, hem kişisel bazı faktörler hem de kültürel tanımlama biçimi ve sosyal değerler etkilemektedir.

Başta sosyal dışlanma olmak üzere çeşitli problemler yaşayan engelli bireyler, birbirinden farklı başa çıkma stratejileri kullanmaktadırlar. Özellikle görüşülen bireylerin büyük bir kesimi, problem odaklı başa çıkma stratejilerini kullanmaktadır. Başka bir ifadeyle, bireyler soruna yönelerek sorunu çözmeye ve ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. K-36 bu durumu, *"En yakın ve az uğraştıran çözüm ne ise ona yönelirim. Çözüme ulaşmadığı sürece sorunlarım hep aklımda kalır"* (erkek, 43, ortopedik eng.) şeklinde ifade ederken, K-34 *"Valla kendim biraz idealist bir insanım, şahsım adına. Hani o işi çok çözmeye çalışırım, üstüne giderim. Hani üstüne giderim de çözemiyorsam mücadele ederim"* (erkek, 42, ortopedik eng.) şeklinde ifade etmektedir. K-35 ise bu konuda yaptıklarını şöyle ifade etmektedir: *"Ben onu çözmeye çalışırım, muhatabım kimse muhatabımı bulmaya çalışırım; yok ben öyle içime kapanmam, ben içime kapanık değilim."* (Kadın, 44, ortopedik eng.).

Engellilerin problem odaklı başa çıkma stratejilerini yaygın şekilde kullandıkları görülmektedir. Bireylerin bu konudaki davranışları, genellikle rasyonel bir temelle dayanmaktadır. Bu durumu, K-33 şu sözleriyle örneklendirmektedir: *"Bir sorunla karşılaştığımda önce nasıl çözülebileceğini düşünürüm, ona göre hareket ederim."* (Erkek, 29, işitme eng.). K-28 ise bununla ilgili davranışlarını şöyle açıklamaktadır: *"Çözüm odaklı olmaya çalışıyorum, bir sorun çıktığı zaman. O andaki olabilirliğe bakarım, akla mantığa uyduysa uygulamaya çalışırım, aşmaya çalışırım; çözümüm akla mantığa uymuyorsa yapmam."* (Kadın, 38, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı da nasıl problem odaklı davrandığını şu sözleriyle açıklamaktadır: *"Ben genelde sorunları çözmeyi severim, altta kalmam; eğer haklıysam her zaman o sorunu halletmeye çalışırım. Öteletmem, yani mücadelemi koşturuyorum."* (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.). Soruna yönelme başa çıkma stratejisini uygulayan başka katılımcılar da örnek verilebilir:

"...bunun için ne gerekiyorsa, o sorunu ortadan kaldırmaya yönelik çalışmaya çalışıyorum. Bunu söyleyebilirim yani. Yani agresif olmak, yırtıcı olmak, kırmak değil; mücadele, mücadele sadece hakkınızı alabilmek, var olma çabasına girmek yani." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

"Ben sabırlıyım, soğukkanlılığımı korumaya çalışırım. Bazen çok istisna değil, ama atarlı giderli hallerim de olabilir; ama genelde çözüm odaklıyım. Çünkü kendi kendimi telkin ederim; yani bunu çözeceksin, üstesinden geleceksin, başka bir çaren yok, başka bir yolu yok, kafaya takınca ne oluyor sanki gibi kendi kendimi motive edecek sözler söylerim yani." (K-6, kadın, 38, ortopedik eng.).

"Sakin kalmaya şey yaparım, yani kolay kolay sinirlenen biri değilim. Bana o sıkıntı neyse çözüme odaklanmaya şey yaparım. Hemen ateşlenip şey yapmam, yani karşı tarafı rencide etmem. O yüzen sakin olup sorunu çözmeye odaklanırım. Ona göre hareket ederim ben, yani sorun olduğu zaman." (K-21, erkek, 30, işitme eng.).

Bireylerin problem odaklı başa çıkma stratejilerini kullanarak mücadele etmeleri, onların yaşam doyumunu da olumlu etkilemektedir. Çünkü problemlerine yönelen ve onları çözen bireyler, yaşamdan haz aldıkları gibi özgüvenlerini de pekiştirmektedirler. K-10, "*çözüm odaklı davranmaya çalışıyorum*" cümlesiyle bu konudaki eğilimini belirtirken, K-17 de bu konudaki tutum ve davranışlarını şu cümlelerle belirtmektedir: "*Mesela bugün bir sorunumuz var, çözmesem bile iki, üç güne şey ederim veya bir hafta sonra veya ne yapayım derim, Allah büyüktür derim. Hep çözmeye de çabalarım yani.*" (Kadın, 40, ruhsal eng.).

K-7 ise problemi çözmeye çalıştığını ve bazen konjonktürel olarak farklı tepkiler verdiğini vurgulamaktadır: "*Mücadele etmeye çalışıyoruz, yani zaman zaman sert çıkıyoruz, yerine göre sert çıkmadan karşı tarafı ikna ediyoruz.*" (Erkek, 32, görme eng.). Başka bir katılımcı da yaşanan problemi ortadan kaldırmak için mücadele ettiğini ve konuda mücadele etmeyen diğer engelli bireylere de rol model olmaya çalıştığını belirtmektedir. Uğradığı haksızlıklara karşı mücadele etmeyen bireylerin olduğunu söyleyen K-5, sorunları ortadan kaldırmak için gerektiğinde itiraz ettiğini ve bu davranışlarıyla arkadaşlarını da cesaretlendirdiğini şöyle dile getirmektedir:

"...kendisiyle bireyse bir bireyden yola çıkacak olursak; bireyse bireye kendimizi ifade ederek, itiraz ederek, belki de bunu bütün engelliler böyle yapıyor mu hayır. Maalesef denk geldiğimiz, haksızlığa uğramasına rağmen susan, mecburen kabul eden engelli bireylerimiz, arkadaşlarımız da var. Bu konuda onlara da daha çok rol model olmayı, örnek olmaya çalışıyoruz. Biraz daha cesaretlerini arttırmaya çalışıyoruz bu konuda." (Erkek, 30, görme eng.).

Yaşanan sorunların bertaraf edilmesinde farklı perspektiflerin varlığı önem arz etmektedir. Çözüm odaklı bir bakış açısının temel odak olması gerektiğini, aksi takdirde ön yargılı bir bakış açısının insanı çözümsüzlüğe götüreceğini söyleyen K-5,

görüşlerini şöyle dile getirmektedir: "...daha çok alternatifte yönlendiriyor sizi, çünkü yöneltiyor ve siz bu şekilde rahatlıkla çözüm bulma odaklıysanız gerçekten bu sorunların üstesinden gelinebiliyor. Yoksa ön yargılı, siz de ön yargılı davrandığınız zaman sorunlar içinden çıkılmaz hal alabiliyor o zaman." (Erkek, 30, görme eng.). Özellikle alternatif yöntem ve çözümler bulmanın önemine değinen söz konusu katılımcı, sözlerini şöyle sürdürmektedir:

"Bazı şeylerde, biliyorsunuz 180 defa tekrar etmesi insanda kalıcılığa yol açar, alışkanlığa yol açar. Aslında bizde de öyle bir durum geçerli. Yani biz şu durumda bu ifade kullanıldı veya bu tutum ve davranış içerisine girildi, dediğimiz zaman, bir örneğimiz olduğu zaman, daha önce kendisiyle karşılaştığımız için ona alternatif çözümler üretiyoruz. Yani herhangi bir zorluk yaşıyoruz, sıkıntı yaşıyoruz, bir engel durumumuz var ortada, alternatifle kendimizi geliştiriyoruz. Bir çözüm veya bir laf söyleniyor, bir tutumda bulunuyor, ona karşı da bir alternatif. Bu şekilde de aslında engelinin tahammülünün, sabrının da çok daha fazla üst seviye olduğunu söylemek lazım bu konuda." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Görüşülen bireylerin önemli bir kesiminin yaşadıkları sorunlarla başa çıkmada soruna yönelme stratejisini kullandıkları görülmektedir. Bu stratejinin özünde bulunan çözüm odaklı bakış açısı, bireylerin hayatla pozitif bir ilişki kurmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla problemleri rasyonel bir paradigmanın süzgecinden geçiren bireyler, hayata daha tutarlı ve özgüvenli bir pencereden bakabilmektedir. Bu kapsamda, "soruna yönelme" ismiyle kodlanan katılımcı görüşlerinin dışında, bireylerin bu konudaki stratejileri; "yasal çözümlere yönelme" ve "iletişim eksenli çözüm" isimleriyle alt kod olarak da kodlanmıştır.

4.1.4.2.1.1. Yasal Çözümlere Yönelme

Soruna yönelen bireylerin bir bölümü de sorunlarını çözerken yasal yollara başvurmaktadır. Böylece bireyler, sorunlarını herhangi bir tartışmaya ve polemığe girmeden çözmektedirler. Ortopedik engelli olan K-28, bu konudaki görüşlerini "yetkili kişilerle çareler bulurum, yetkili makamlara söylemeye çalışırım yani" (kadın, 38, ortopedik eng.) ifadesiyle dile getirmektedir. K-27 ise yaşadığı bir sorun karşısında şunları yapmaktadır: "...örnek veriyorum; kaldırımda gidiyorum, adam tutmuş kaldırımın girişine araba park etmiş, trafiği arayıp kaldırtabiliyorum yani." (Erkek, 33, ortopedik eng.). Gündelik hayatta yaşadıkları sorunları, yasal çözümlerle halletmeye çalışan engelli bireylere başka örnekler de verilebilir:

"Ben polemığe çok girmiyorum, zaten gözden problemliyim; adam, diyorum belki kavgaya tutuşacak, belki bir tane yapıştırarak, ben göremicem falan hiç tartışmaya da

ben çok fazla girmiyorum. Olayı daha çok adli yollarla veya daha üst makamlarla çözmeye çalışıyorum." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

"...mesela kaldırımlarda engelli yerinde araba olduğu zaman polisi arıyorum. Elimden bir şey gelmiyor, adama kaldır, diyorum; geleceğim, diyor. Adam diyor ki beş dakika bekle. Yağmurun altındayım, adam bana beş dakika bekle, diyor. Ben de polisi arıyorum, trafiği arıyorum." (K-23, erkek, 33, ortopedik eng.).

Bireyler, genellikle hak temelli bir davranışta bulunurken de bu stratejiyi kullanmaktadırlar. Bireyler, yaşadıkları haksızlıklarla mücadele ederken genelde yasal ve adli yollara başvurdıklarını söylemektedir. K-5, bu konuda şunları yaptığını söylemektedir: *"Haksızlığa uğradığım zaman bizzat dile getirerek yahut sosyal, daha doğrusu mercileri, ilgili mercilere başvurarak bu şekilde aslında dile getiriyoruz."* (Erkek, 30, görme eng.). K-31 de haksızlığa uğradığında benzer şekilde yasal mercilere başvurduğunu söylemektedir: *"...yanlış olan bir şey varsa tabii ki hakkımı savunurum. Dövüşle kavgayla değil de hakaret, şey varsa ararım polisi, jandarmayı gerekeni söylerim."* (Erkek, 45, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı da haklarının ihlali halinde, haklarını yasal düzlemde savunduğunu belirtmektedir. Katılımcı, hakları için mücadele ettiğini şu şekilde ifade etmektedir: *"Mesela şimdi eğer ki devlet bana bir hak verdi ise yasal olarak bir hakkım var ise hani onu almak için şey yaparım. Yani verilmiyorsa, hani bir engel falan çıkartılıyorsa bu hakkımı bir yerlerde ararım."* (K-34, erkek, 42, ortopedik eng.). Katılımcılar, toplumsal yaşamdaki sorunlar ve hak ihlalleri karşısında yasal ve yetkili mercilere başvurdıklarını vurgulamaktadırlar. Bu duruma başka örnekler de verilebilir:

"Nasıl söyleyeyim? Öncelikle hani iletişimle çözüm, hallolmazsa yargı yoluna başvururum, yani bu gerekirse. Hem işte olsun hem sosyal hayatta olsun; benim tarafıma, ailemize böyle bir haksızlık türü ve işlevi ne olursa olsun, iletişim yoluyla hallolmazsa yargı yoluna başvururum yani." (K-19, erkek, 35, ortopedik eng.).

"...mesela en basitinden hakkımı ararım, nasıl diyeyim? Mesela bir memur, dikkatsiz davranıp moralimi bozarsa müdüre başvurup hakkımı ararım. Hemşire yaparsa doktora söylerim. Mesela bizim dernekte biri şey ederse başkana iletiriz. Yani sorunlarımızı böyle yükseklerde çözmeye çalışırız." (K-26, erkek, 34, ortopedik eng.).

Yaşadıkları sorunlara yönelerek çözmeye çalışan engelli bireylerin bir kısmı, bunu yasal çerçevede yapmaktadır. Yaşadıkları sorunları ve haksızlıkları, ilgili merciler ve kişiler vasıtasıyla çözüme kavuşturmayı yeğleyen bu bireyler, çeşitli polemiklere girmekten de imtina etmektedirler. Psikolojik bağlamda, soruna yönelen ve bunu çözme gayretinde olan bireylerin duygusal tatmin düzeyleri ve öznel iyi oluşları da pozitif yönde desteklenmektedir.

4.1.4.2.1.2. İletişim Eksenli Çözüm

Toplumsal çerçevenin önemli bir basamağı olan iletişim, doğru kullanıldığında birçok problemi çözebilmektedir. Toplumsal yaşamda yaşanan bazı sorunların kaynağında iletişim engelli bulunmaktadır. Özellikle ikili anlaşmazlıklarda ve sorunlarda iletişim hatası önemli bir etken olmaktadır. Dolayısıyla iletişim, sorunların ortadan kaldırılmasında işlevselliği olan bir mekanizmadır. Görüşülen bireylerin bir kısmı, sorunlarla mücadele etmede ve sorunları çözmede iletişime önem vermektedir. K-10, yaşadığı sorunları çözüme kavuşturmada iletişim yolunu tercih ettiğini belirtmektedir: *"Genelde konuşmayla ben, çözüme ulaştırmaya çalışırım. Hani biraz daha nasıl diyeyim; ikna edici bir tavrım veya da senin yaptığın yanlış ya da daha doğrusu şöyle söyleyeyim: en azından iletişim yolu ile çözmeye çalışanlardanım ben."* (Erkek, 31, görme eng.). K-13 de sorunlarında genelde iletişim seçeneğini kullandığını, *"genelde şey yaparım, konuşurum, yani kaşımdaki kişiyle konuşurum"* (erkek, 21, ruhsal eng.) cümlesiyle ifade etmektedir. Başka bir katılımcı da sorunlarını ve yaşadığı haksızlıkları öncelikle konuşarak ve iletişimle halletmeye çalıştığını vurgulamaktadır:

"Hak savunurken kendime ve başkasına zarar vermeden bunu yapmaya çalışırım. Taşkınlıkla veya doğrudan asilikle değil; ha şu da değil, onları da bir kenara atmam, eğer son çare asilik yapmam ise onu yaparım. Ama asilik yapana kadar başka çarelere bakarım; yani izahat etme, yani nedir? Hal ve hareketlerinden rahatsız olduğum kişiler, onlarla, normal yerken, içerken anlatırım. Onlarla olan sıkıntımı başkası yapıyormuş gibi anlatırım. Kimi bana böyle yapıyor, kimi de şöyle yapıyor, kimi de şöyle yapıyor, falan derim. Arkadaş der ki: doğru söylüyorsun, aslında onu biz de yapıyoruz aslında zaman zaman kızmıyorsun, değil mi? der mesela işe yarar yani." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

Görüşülen bireylerin bir bölümü, genelde problemlerini çözmede önce iletişim seçeneğini denemeye çalışmaktadır. İletişim eksenli çözüm geliştirme çabasında olan bireylerden biri de K-30'dur. K-30, bu konuda şunları ifade etmektedir: *"İnsanlarla iletişimde problem yaşadığımda ben bilmiyorum, konuşuyorum, konuşarak halletmiyorsam yapacak bir şey yok demektir."* (Kadın, 34, ortopedik eng.). Öncelikle iletişimle sorunlarını halletmek istediğini vurgulayan K-19, şöyle devam etmektedir: *"Valla hocam, nasıl söyleyeyim? Öncelikle hani iletişimle çözüm hallolmazsa yargı yoluna başvururum, yani bu gerekirse."* (Erkek, 35, ortopedik eng.). Bu konuda, K-4 ise her ne kadar bazen sorunları görmezden geldiğini söylese de aslında genelde sorunların konuşularak çözülmesi taraftarı

olduğunu belirtmektedir: *"Şimdi şöyle söyleyeyim: aslında sorunu görmezden geldiğim zamanlar da oluyor. Küçük deyip önemsemediğim, üzerinde durmadığım olaylar da olmuştur; ama aslında ben bu noktada görmezden gelmek yerine karşıdaki kişi ile konuşulmasının daha uygun olduğunu düşünüyorum. Yoksa bir kere görmezden geliyorsunuz, o sorunlar artabiliyor."* Söz konusu katılımcı, olaylar ve sorunlar karşısındaki davranışının bazen duruma ve ruh haline göre değiştiğini; ama genelde konuşmaktan ve iletişimden yana davrandığını vurgulamaktadır:

"Şu an düşünme ile o zaman davranışla karşılaşma arasında büyük fark olacaktır; ama hani şu an olarak düşündüğümüzde, tabi ruh halime, olaya, karşılaştığım olaya da bağlı. Sadece tek bir faktöre bağlayamam, ama sakın olmayı denerdim. Sakın olmayı deneyip karşımdaki kişi ile tabi karşımdaki kişinin de bu noktada beni anlayıp anlamaması da önemli. Hani kişiye göre de benim tutumum değişebilir, ama ilk etapta konuşmayı, uyarmayı denerdim." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Katılımcıların görüşleri ışığında, sorunlara yönelen bireylerin bir kısmının iletişim eksenli çözümü önceledikleri söylenebilir. Bu bireylerin, sorunlarını önce iletişim yoluyla halletmeye çalıştıkları, bu seçenekten bir sonuç almadıklarında; ancak o zaman başka yöntemlere başvurdıkları görülmektedir. Dolayısıyla iletişim eksenli çözümü önceleyen bireylerin, pozitif eksenli bir duruş sergiledikleri söylenebilir.

4.1.4.2.2. Sosyal Destek Arama

Bireylerin sosyal çevreleri, onların ruh, beden ve sosyal bakımdan öznel iyi oluşlarını etkilemektedir. Sosyal bir varlık olarak insanın sosyal çevresiyle etkileşim halinde olması, onun doğasının bir gereğidir. Bireylerin yaşadıkları sorunları paylaşımda bulunacağı sosyal destek ağlarının varlığı, onların yaşam doyumunu da olumlu etkilemektedir. Bu bağlamda, dezavantajlı bir grup olan engellilerin, sosyal destek ağlarına sahip olması önem arz etmektedir. Zira engelli grupları, çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Görüşülen bireylerin önemli bir kısmının sorunlarını, çevresindeki insanlarla paylaşarak rahatladıkları görülmektedir. Bu konuda, K-22 yaptıklarını, *"deşarj oluyorum; derdimi, bir şeyimi paylaştığımda"* şeklinde dile getirirken, K-13 ise güvendiği kişilerle ve kendisini anlayanlarla dertleştiğini ifade etmektedir. Bu durumu şu cümlelerle dile getirmektedir: *"...paylaşıyorum, yani mesela bir derdim olduğu zaman, güvendiğim biri olduğu zaman, ona döküyorum; ama bazen böyle derdimi döküyorum, dertleşiyoruz, ama anlamayan biri olunca da rahat etmiyorum."* (Erkek, 21, ruhsal eng.).

Bazı bireylerin, bir sorun yaşamaları veya haksızlığa uğramaları halinde çevreleriyle istişarede bulundukları görülmektedir. Özellikle bireylerin güvendikleri kişilerle paylaşımda bulundukları söylenebilir. Bu duruma, K-28 örnek verilebilir: *"Bir haksızlığa uğradığım zaman önce kişiliğine, karakterine güvendiğim insanlarla paylaşıyorum. Hani bir hatam var mı, bir yanlışım var mı? diye, ona göre ben de bir tedbir alırım."* Söz konusu katılımcı daha sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir: *"Ulaşabildiğim kadar istişare yaparım; yanlışım var mı, yoksa karşımdaki mi yanlış yapıyor? diye."* (Kadın, 38, ortopedik eng.).

Görüşülen engelli bireylerin temel sosyal destek ağları, aileleri ve arkadaş gruplarıdır. Bireyler, yaşadıkları sorunları bu destek ağlarıyla paylaşmakta, böylece hem rahatlamakta hem de çeşitli çözüm önerini almaktadır. Bu durum, K-5'in şu sözleriyle somutlaştırılabilir: *"Ailemiz veya arkadaşlarımızla çözüm odaklı görüşüyoruz sürekli, sorunlar yaşadığımız zaman; neler yapabiliriz, nasıl bir yol izleyebiliriz?"* (Erkek, 30, görme eng.). Başka bir katılımcı da sorunlarını güvendiği ve samimi olduğu kişilerle paylaşımda bulunduğunu vurgulamaktadır: *"Yani hemen hemen ailemle, yakın arkadaşlarımla paylaşıyorum; yani çok samimi olmadığım kişilerle paylaşmam. Samimi olduğum çok yakın arkadaşlarım olur, onlarla paylaşıyorum, yani ailemle paylaşıyorum."* (K-21, erkek, 30, işitme eng.).

Bireylerin deneyimledikleri sorunun içeriğine göre, bazı sorunları aileleriyle paylaştıkları bazı sorunları da arkadaşlarıyla paylaştıkları görülmektedir:

"Şöyle söyleyeyim: bu soruna göre de değişir, yani kimi sorunlar vardır ailenizle veya da arkadaşınızla görüşürsünüz. Kimi sorunlar vardır, bunu da, yani o noktada herkesin yaptığı bir şey, hani ben paylaşımamasını doğru bulmuyorum. Çünkü kişi bu noktada psikolojik bunalıma girebilir, o yüzden en iyisi paylaşılması." (K-4, kadın, 25, görme eng.).

Görüşülen bireylerin önemli bir kısmının yaşadıkları sorunlar karşısında sosyal destek ağlarından faydalandıkları görülmektedir. Bireylerin paylaşımda bulunduğu kişiler daha çok yakın çevrelerindeki güvendikleri kişilerdir. Ayrıca bireylerin konuya göre paylaşımda bulundukları söylenebilir; bazı konuları arkadaşlarıyla paylaşırken bazı konuları da aileleriyle paylaşımda bulunmaktadır. Dolayısıyla paylaşımda bulunan ve sosyal desteğe başvuran bireyler, bir yandan psikolojik bakımdan rahatlamakta bir yandan da sorunlarının çözümü noktasında

destekler ve öneriler almaktadırlar. Bu durum, biraz daha ayrıntılı bir biçimde “arkadaş desteği” ve “aile desteği” alt kodları altında ele alınmıştır.

4.1.4.2.2.1. Arkadaş Desteği

Görüşülen katılımcılardan yaşadıkları sorunlar karşısında sosyal destek ağlarına başvuranların büyük bir kesimi, bu tercihini daha çok arkadaş desteğinden yana kullanmaktadır. Bireyler, arkadaşlarıyla rahat bir şekilde paylaşımda bulunduklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla bireyler, sorunları karşısında arkadaşlarının çözüm önerilerini de alarak rahatladıklarını söylemektedirler. K-30, bu konuda şunları ifade etmektedir: *"Arkadaşlarımla otururum, gayet güzel dertleşirim. Bir sıkıntı olduğunda arkadaşlarımla bir yol buluruz, yol gösterirler, iyi gelir arkadaşlarla konuşmak."* (Kadın, 34, ortopedik eng.). Bireyler, arkadaşlarıyla daha rahat bir şekilde iletişime geçtiklerini ve kendilerini daha rahat hissettiklerini belirtmekte olup bu nedenle, daha çok onlarla paylaşımda bulunduklarını belirtmektedirler. Bu durumu, K-27 şöyle vurgulamaktadır: *"...daha çok arkadaş çevremle yapıyorum. Arkadaş çevreme gider, onlarla konuşur, onlarla dertleşirim. Ailemle de konuşum, ama daha çok arkadaş çevresiyle konuşurum."* Daha sonra K-27, sözlerini şu şekilde sürdürmektedir: *"...daha rahat konuşuyorum, ailem üzebiliyor; ama arkadaş çevresi motive etmeye çalışıyor, alttan aldığı için."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı da sorunlarını akrabalarıyla paylaşmak istemediğini belirtmektedir. Ona göre, akrabalar arasında yüksek temas olduğundan söyledikleri gizli kalmamaktadır. Bu yüzden, daha çok arkadaşlarıyla paylaşımda bulunduğunu vurgulamaktadır:

"Hocam bir sıkıntı yaşadığımız zaman ailede biriyle paylaşmayı çok tercih etmiyorum. Aile içi sorunları ailede konuşuyorsunuz zaten de; bazen canınız sıkıldı birilerine, bir şeyler anlatmak istiyorsunuz, kafanızı boşaltmak istiyorsunuz, bunu genelde arkadaşımдан yana kullanıyorum. Çünkü akraba onu dağıtıyor, diğer akrabaya bahsediyor, oradan ona bahsediyor, o olay büyüyor. Aile içerisinde akrabalarla, şeylerle, bir paylaşım yapacaksanız, sıkıntılıysanız; bu, kesinlikle akrabanız olmamalı. Eşiniz hariç akrabanız olmamalı, bu arkadaşınız olmalı." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

K-7 de ailesiyle pek paylaşımda bulunmak istemediğini belirtmektedir. Ona göre, ailesi aşırı derecede korumacı davranmaktadır; ancak arkadaşlarıyla sorunları daha rahat bir şekilde konuştuklarını ve analiz edebildiklerini vurgulamaktadır:

"...kendi dertlerime gelince, evet paylaşıyorum, bunu kendine çekenler var. Mesela nedir? Evlilik konusundaki muzdaripliğimi paylaştığımda, özellikle koruyucu olanlarla paylaşırsam; ya işte sen bizim gözümüzde hiçbir engelin yok, sana gelmeyen hata

yapıyor, sana gelen kız yaşayacak, o bunu bilmiyor. Ama kimi arkadaşlarla görüştüğüm zaman da derdi niye çektiğimi, hangi sıkıntılardan kaynaklandığımı, o sıkıntıların hangisi neden dolayı ortaya çıkıyor, onu çok güzel analiz edebiliyoruz." (Erkek, 32, görme eng.).

Sorunlarından dolayı arkadaşlarından sosyal destek aldığını söyleyen başka katılımcılar da bulunmaktadır. K-4 sorunlar karşısında yaptıklarını, *"şöyle söyleyeyim: ben, genelde arkadaşım ile konuşurum, karşımdaki kişiye anlatırım"* (kadın, 25, görme eng.) şeklinde açıklarken, K-15 yaptıklarını şöyle açıklamaktadır: *"Arkadaşlarımdan ya da tanıdığım birisinden yardım isterim."* (Erkek, 37, ortopedik eng.). K-36 ise destek aldığı kişileri, şu şekilde açıklamaktadır: *"Samimiyetine güvendiğim nadir dostlarımdan."* (Erkek, 43, ortopedik eng.). Başka bir katılımcı da benzer bir anlayış sergilediğini ifade etmektedir: *"Sorunlarımı, yani çevremde arkadaşlarım var, onlardan yardım falan istiyorum, soruyoruz, danışıyoruz."* (K-22, erkek, 41, görme eng.). K-32 de bu konudaki düşüncesi, yaşadıklarıyla pekiştirmektedir:

"Benim bir tane arkadaşım var, çocukluktan beri beraber büyüdük. O şu anda evli, iki tane çocuğu var. Kız kardeş gibiyiz. Ailelerimiz de gidip geliyor, halen benim, onunla ilişkim devam ediyor. Bir gün gitmesem, ikinci gün kesin beni arar, çağırır. Onunla paylaşıyorum her şeyi." (Kadın, 50, ortopedik eng.).

Tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engellilerin sosyal sermayeleri ve arkadaşlık grupları sınırlıdır. Zira bu bireyler, çeşitli nedenlerden ötürü toplumsal yaşama tam ve etkin şekilde katılım sağlayamamaktadır. Ancak bu bireylerin internet teknolojilerini veya sosyal medyayı kullanarak bazı arkadaşlıklar kurdukları ve onlarla paylaşımda bulundukları görülmektedir:

"Dertleştiğim internet üzerinden iki arkadaşım var, onlarla dertleşiyorum. Dışarı çıkmıyorum, kimi göreyim ki kiminle dertleşeyim. İnternet üzerinden görüşürsem görüşüyorum; internet olursa, olmazsa o da yok." (K-23, erkek, 33, ortopedik eng.).

"Daha birbirimizi yüz yüze görmeyip hep telefonda mesela dört sene, beş sene dertleştiğimiz arkadaşlarımız var. Onlarla dertleşirim, böyle oldu, şöyle oldu, işte ne yapayım falan filan, diye düşünürüm. Birlikte çözüm buluruz." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

Sorunlarla başa çıkmada sosyal destek stratejisini kullanan bireylerin çoğu, bu desteği daha çok arkadaşlarından almaktadır. Zira bireyler, arkadaş grupları içinde kendini daha rahat hissettiklerini belirtmektedirler. Ailelerin aşırı korumacı davranabildiğini söyleyen katılımcılar, arkadaş grubunun daha motive edici olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bireyler, arkadaşlarından destek alarak sorunlarına çözüm bulmaya çalışmaktadır.

4.1.4.2.2.2. Aile Desteği

Aile kurumu, bireylerin toplumsallaşmalarında birincil derecede öneme sahiptir. Çünkü bireyler, içinde yaşadıkları kültürel kodları başlangıçta aile vasıtasıyla öğrenmektedir. Ailenin çeşitli biyolojik, duygusal, sosyal ve ekonomik işlevleri vardır. Aile, yaşam sürecinde bu işlevlerini yerine getirirken bir duygusal bağlılık da oluşmaktadır. Özellikle dezavantajlı üyelerde bu bağlılık daha güçlü olmakta ve bireylerin aileden beklentileri de artmaktadır. Bu bağlamda bireyler, yaşadıkları sorunlar karşısında ailenin desteğine başvurmaktadır. Bu desteği, K-16 *"eşimden ve çocuklarımdan yardım isterim"* (erkek, 46, işitme eng.) şeklinde ifade ederken; K-6 ise şöyle ifade etmektedir: *"Canımı sıkkan bir şeyse paylaşmak isterim, evime gelip anneme anlatırım, kız kardeşlerim var onlara anlatırım. Onların çözüm üretmesi için değil, rahatlamak için yani."* (Kadın, 38, ortopedik eng.). Sorunlarını aileleriyle paylaştıklarını söyleyen katılımcılara başka örnekler de verilebilir:

"Eşimden yardım alırım, paylaşıyorum, konuşuyorum. Evde olurum genelde stresli olduğum için ekstradan bir şey yapmam, yani yapmıyorumdur. Eve geliyorum, eşime, işte böyle böyle oldu, olayı şey yapıyorum. O da işte sağ olsun, yardımcı oluyor, yani böyle geçiniyoruz." (K-19, erkek, 35, ortopedik eng.).

"Annem, anneme her şeyimi anlatırım, annemle paylaşırım genelde. Şöyle söyleyeyim, annem babam her zaman yanımda, ama kardeşlerim her zaman yanımda olmayacaklar. Ve hani ben nasıl söyleyeyim, onlar da beni destekliyorlar, ama çok farklı şeyler de oluyor. Annem ve babam her zaman arkamda, her zaman yanımda, her zaman beni çok severler ve onların sevgisini gördükçe ben onlara çok bağlıyım, bu şekilde." (K-1, kadın, 23, işitme eng.).

Aile, aynı zamanda duygusal tatmin yeridir. Bireylerin kendilerini huzurlu ve güvende hissettikleri bir kurumdur. Aile fertleri, yaşadıkları sorunları paylaşmada ve çözüm bulmada aileyi önemli bir sosyal destek merkezi olarak görmektedir. K-14, babasıyla her şeyini paylaştığını şu sözlerle belirtmektedir: *"Babamla zaten abi kardeş gibiyiz; hiçbir gizli saklımız yok, neyse oyuz. Hep beraber konuşuruz."* (Erkek, 34, ruhsal eng.). K-20 ise bu konu ile ilgili düşüncelerini şöyle vurgulamaktadır: *"Diyelim ki sabah kalkıyorsun eşini görüyorsun, çocuğunu görüyorsun, o düşünce ile kaynaşıyorsun. Evlilik, engelliliğe çok güzel oluyor. Diyelim ki çocuğun var, her şeyi paylaşıyorsun, eşinle de paylaşıyorsun, daha güzel oluyor. Anne babadan önce eş gelir yani."* (Kadın, 45, ortopedik eng.).

Engelli bireyler içinde, yaşadıkları sorunlarla başa çıkmada sosyal destek arama stratejisine başvuranların bir kısmı, aile desteğine başvurmaktadır. Bu

bireyler, sorunlarını aileleriyle paylaşarak hem duygusal olarak rahatlamakta hem de sorunlarını çözmede destek almaktadır.

4.1.4.2.3. İçe Kapanma

Psikolojik temelli birçok kuram, bireylerin öznel iyi oluşları ve duygu dünyaları için sosyal ilişkilerin önemine vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede, bireylerin ruh sağlıkları için sosyal ilişkilerin gerekliliği ortadadır. Ancak engelli bireylerin erişilebilirlik, kültürel kodların tanımlanma biçimi ve ailelerin farkındalık düzeyi gibi çeşitli nedenlerden dolayı sosyal ilişkilerin dışında kaldığı ve sosyal yaşama katılım sağlayamadığı görülmektedir. Hatta bütün ömrünü veya ömrünün büyük bir kısmını evde kapalı şekilde geçiren engelli bireyler de bulunmaktadır. Tüm bu durumlar, bireylerin sosyal ilişkilerin dışında kalmasına ve içe dönük bir kişilik inşa etmesine neden olmaktadır. Böylece düşük özgüvene sahip olan bu bireyler, yaşadıkları sorunlar karşısında kendi kabuğuna çekilerek içe kapanmaktadır. Engelli bireylerin bu konudaki görüşleri "içe kapanma" adıyla kodlanmıştır. Görüşülen bireylerin büyük bir bölümü, yaşadıkları sorunlar karşısında içe kapandıklarını belirtmektedirler. K-1 bu durumu, şöyle somutlaştırmaktadır: *"Ben genelde paylaşmamayı tercih ediyorum. Her şey içimde, tamamen her şey içimde; maalesef dışa vuramıyorum çok, hep içimde saklıyorum, içimde tutuyorum. Bu da psikolojik olarak çok rahatsızlık veriyor."* (Kadın, 23, işitme eng.). K-26 da yaşadıklarını kimseyle paylaşmadığını şu sözleriyle ifade etmektedir: *"İçimiz içimizi yiye yiye eve geliyoruz öyle, yani içimizde fırtınalar da kopsa kimseye söyleyemiyoruz."* (Erkek, 34, ortopedik eng.). K-6 ise içe dönük bir kişilik yapısına sahip olduğunu ve yaşadığı sorunlar karşısında içe kapandığını *"ben her şeyini konuşan bir kişi değilim, öyle bir yapıda değilim"* (kadın, 38, ortopedik eng.) cümlesiyle açıklamaktadır. Sorunlar karşısında içe yöneldiğini söyleyen başka bireyler de bulunmaktadır:

"Ben sorunlarla karşılaştığım zaman kendime bir kabuk örerim, yani kimseyle konuşmam. O an için kendi engelimden dolayı bir sorun yaşadysam ya da başka bir şeyden, yani içimdekini yaşarım." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

"Kendi dünyama kapanır, içimde çözümler bulmaya çalışırım. Sonra düşündüğüm planımı uygulama yönüne giderim." (K-36, erkek, 43, ortopedik eng.).

"İçime kapanırım, otururum, düşünürüm. Ne oldu da beni strese soktu? Başka yerde aramam yani. Otururum, rahatlatırım. Stresli olduğum zamanlarda içime kapanırım, dışa yansıtmam. Sessizliği ararım, çekilirim bir kenara düşünürüm." (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.).

"Evin bir odasına giderim, rahatlamayana kadar çıkmam dışarıya." (K-12, erkek, 38, ortopedik eng.).

"Sakinleşmek için yalnız kalırım. Daha çok hata yapmamak için." (K-6, kadın, 38, ortopedik eng.).

Bazı bireyler, yaşadıkları sorunlar karşısında kendini soyutlayarak sakinleştiklerini belirtmektedirler. K-23, sorun yaşadığında sakinleşmek ve kimseye zarar vermemek için odaya kapandığını şu cümlelerle ifade etmektedir: *"Rahatlamak için ne yapıyorum? Kendimi bir odaya çekerim, bırakırım. Başka birine zarar vermemek için, kırmamak için, öyle yaparım ben."* (Erkek, 33, ortopedik eng.).

Bireylerin sosyal ilişkilerini tesis etmelerinde güven önemli bir faktördür. Görüşülen bireyler, genellikle güvendikleri kişilerle özel paylaşımlarda bulunduklarını belirtmişlerdir. Bireyler, güvenilir kişiler bulamayınca içe kapanmaktadırlar. K-12'nin ifadeleri bu durumu örneklendirmektedir: *"Güvenip de anlatamıyon, hiçbir şey konuşmuyon, içine atıp oturuyon."* (Erkek, 38, ortopedik eng.). K-3 de benzer şeyler söylemektedir: *"Paylaşmam herkesle; paylaşısam, çözmek yerine dedikodusunu yaparlar."* (Erkek, 53, işitme eng.). Konuya başka örnekler de verilebilir:

"Kimseyle paylaşmam derdimi, paylaşısam ne yapacaklar? Sanki derdime çare mi olacaklar? Yok, derdim bir ise bin ederler. O yüzden kimseyle paylaşmam derdimi." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

"...birkaç kere öyle oldu, ama daha güvenip de yapmıyorum. Hayatta bir sıfır geride olduğumuz için senin kusurunu yüzüne vuruyor ya da başkasından duyuyon." (K-12, erkek, 38, ortopedik eng.).

"...böyle abartıyorlar; bir şey, söyle anaaam, öyle mi? diyorlar. Sen niye şey yapmadın? diyorlar. Hemen içine şey koyuyorlar, abartıyorlar, çoğaltıyorlar lafı." (K-17, kadın, 40, ruhsal eng.).

Bireylerin duygu durumları, onların yaşama bakış açılarını ve davranışlarını etkilemektedir. Bireyler, duygu durumuna göre olaylara ve problemlere karşı tavır takınmaktadırlar. Fakat bireylerin duygu durumlarının oluşumu, sadece kişisel ve kalıtsal etkenlerle açıklanamayacak kadar komplikedir. Bu durumu, etkileyen çeşitli toplumsal ve kültürel kodlar da bulunmaktadır. Görüşülen bireylerin söylemlerinden ve araştırmacının gözlemlerinden hareketle, yeti yitimi olan birçok bireyin içe dönük ve düşük özgüvenli bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Yeti yitimleri olan bu bireylerin aynı zamanda çeşitli psikolojik sorunlar da yaşadıkları görülmektedir. Sosyal katılımın ve ilişkilerin dışında kalan bireyler, yaşadıkları sorunlar karşısında içe kapanmaktadır.

4.1.4.2.3.1. Ağlama

Bu kod, “içe kapanma” kodunun bir alt kodu olarak kodlanmıştır. Dolayısıyla “ağlama” içe kapanan bireylerin kullandığı bir rahatlama stratejisidir. Ağlayarak rahatladığını söyleyen K-9, bu konuda şunları söylemektedir: *"Bazen olur ağlarım, ama kimseye göstermeden, kendi içimde; bazen iyi oluyor, rahatlıyorsun."* Daha sonra K-9 sözlerine şöyle devam etmektedir: *"Geçer bir köşede sesiz bir şekilde ağlarım, sonra gözümün yaşını silerim, insanlarla; yani yine kaldığım noktadan devam ederim."* (Erkek, 33, görme eng.). Başka bir katılımcı, sorunlar karşısında neler yaptığını ve nasıl rahatladığını şöyle ifade etmektedir: *"...ağlayarak ya da gider bir yerde kafamı dinlerim yani."* (K-30, kadın, 34, ortopedik eng.). Bu duruma başka örnekler de verilebilir:

"Genel olarak kimseyle paylaşmam, içime atarım, ağlarım, çok ağlarım ki çok üzülürüm. Karşıma alıp da sen bana niye böyle dedin? demem. Hiçbir zaman demedim, demem." (K-1, kadın, 23, işitme eng.).

"Mesela dışarı çıkmak isterim, biraz dolaşmak isterim, stresimi atayım, diye. En azından kafam dağılsın, derim. Öyle çıkamadığım zaman oturur ağlarım en azından, rahatlarım." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

"...ağlarım, en çok ağlarım ben. Duygusalım, oturup sineme çekilirim, niye böyle? diye ağlarım yani." (K-32, kadın, 50, ortopedik eng.).

Görüşülen bireyler içinde, özellikle içe kapanan ve duygusal olan bireylerin ağlama stratejisini kullandığı görülmektedir. Bu bireyler, sorunlarla karşılaştıklarında ve stresli olduklarında içe kapanarak ağlamayı yeğlemekte ve bunu bir rahatlama stratejisi olarak kullanmaktadırlar.

4.1.4.2.4. Pasif Kalma ve Akışına Bırakma

İnsanların olaylara yönelik tutum ve davranışları farklılaşabilmektedir. Bireylerin davranış kalıplarını etkileyen temel unsurlardan biri kişilik yapısıdır. Kişilik yapısının inşasında genetik unsurlar etkili olmakla birlikte, çevresel faktörler de önemli bir yer tutmaktadır. Ancak dezavantajlı gruplarda çevresel faktörlerin etkisi daha da artmaktadır. Özellikle bağımlı bir yaşam serüvenleri olan engelli bireylerin, atılganlık düzeyi düşük ve bağımlı bir kişilik geliştirme olasılığı daha yüksektir. Bu durum, görüşülen birçok bireyde görülmüştür. Görüşülen birçok bireyin, sorun ve haksızlıklar yaşamaları halinde pasif kaldıkları, alttan aldıkları veya akışına bıraktıkları görülmektedir. Bu noktada, K-20 *"haksızlığa uğradığım zaman susarım, savunamam; diyelim ki bir şeyimi aldı, onun olsun derim"* (kadın, 45,

ortopedik eng.); K-25 *"tartışmaya girmeyi sevmem; girsem, gücüm yetmez"* (erkek, 51, ortopedik eng.); K-24 ise *"genelde susarım, genelde öyleyim ya"* (erkek, 27, ortopedik eng.) şeklinde görüşlerini ifade etmektedirler. Bu konuya başka bireyler de örnek gösterilebilir:

"O konuda biraz zayıfım, diye düşünüyorum. Haklarımı savunmuyorum, yani sessiz kalıyorum biraz. Savunmak isterim tabii ki haklı da haksız da olsa bağırın insanlar vardır ya tartışın insanlar, öyle bir insan değilim." (K-28, kadın, 38, ortopedik eng.).

"Ailemle alakalı sorunlarda ben biraz pasifim. Belki bu engelimden kaynaklı, belki kişisel yapım, bilmiyorum. Çok pasifim, zaten damat ortadaki kişi, örneğin anne ve eş arasındaki ortadaki kişi. Sorunlar çıktığı zaman ev içerisinde, normalde ben biraz şey biri olsam, masaya yumruğumu vurup hadi şöyle yapın, diyen biri olsam, aslında bu iş olacak; ama ben biraz pasif biriyim. Bu konuda, olayın biraz kendiliğinden çözülmesine bırakıyorum, yani böyle olayı akışına bırakıyorum, çok şey yapmıyorum." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

"Ben, bu konularda bazen kendimi savunamıyorum, bazı konularda; yani ben tansiyon hastası olduğum için tansiyonum yükseliyor, işte elim, ayağım titriyor. Hocam bir şeyler oluyor yani." (K-13, erkek, 21, ruhsal eng.).

Engelliliğin toplumsal ve kültürel tanımlanma biçimi, engelli bireylerin kişilik yapılarındaki özgüveni ve atılganlığı etkilemektedir. Ancak genelde engelli bireylerin muhtaç, bağımlı, acınması ve merhamet edilmesi gerek bireyler olarak görülmesi, onların bağımsız kişilik geliştirmelerini olumsuz etkilemektedir. Böylece özgüveni ve atılganlık düzeyi düşük bir kişiliğe sahip bireyler olarak engelliler de kendilerini "muhtaç" bireyler olarak görebilmektedir. Bu durumu K-12 şöyle vurgulamaktadır: *"Nasıl diyeyim? şey yapmadan da ne diyecen ki. Sağlam kişi gibi bir şey diyemiyon, yani bir şeye bozulduğunda. Ben diyemiyorum mesela sağlam gibi, muhtaç olduğumdan dolayı bir şey diyemiyorum. Nasıl diyeyim?"* Kendisini bağımlı ve "muhtaç" olarak gören K-12, herhangi bir sorun yaşadığında her zaman alttan alan taraf olduğunu söylemektedir: *"Her şeyi alttan alıyorum ben, hiç kendimi savunamıyorum ben, tamam mı? Çocuk da olsa, vursa da; o da karşının insafına kalmış yani. Engelliyim diyom, işte öyle geçiyor, gidiyor yani. Karşılık veremiyom yani."* (Erkek, 38, ortopedik eng.). K-1 de her şeyi alttan aldığını ve hiçbir zaman sesini yükseltmediğini şu sözlerle dile getirmektedir:

"...öyle söyleyeyim, sıkıntılar oldu mu, şöyle bir şey de var: ben her şeyi alttan alan birisiyim, öyle söyleyeyim. Sürekli geçiştiririm, ben hiçbir zaman sesini yükselten bir insan değilim. Öylesine geçiştiririm." (K-1, kadın, 23, işitme eng.).

Bazı bireylerin sorunları kendi akışına bıraktığı ve sustuğu görülmektedir. Bu konuda, K-2 *"oluruna bırakırım, Allah'a bırakırım"* (erkek, 30, ruhsal eng.) diye düşüncesini ifade ederken, K-24 ise *"ben, genelde kendi haline bırakıyorum"*

(erkek, 27, ortopeidk eng.) şeklinde düşüncesini ifade etmektedir. İşitme engelli K-16 da benzer şekilde davrandığını "*çoğu zaman akışına bırakırım*" (erkek, 46, işitme eng.) cümlesiyle vurgulamaktadır. Başka katılımcılar da benzer davranışlar sergilemektedirler:

"Baktım olmuyorsa işi akışına bırakırım. Hani genelde tamam idealistliğim vardır, hani böyle çok ısrarcılığım yoktur." (K-34, erkek, 42, ortopedik eng.).

"Çekilmemiz gereken yerler de oluyor, hani en azından şimdilik susmamız gereken anlar oluyor, o zaman mesela susuyoruz." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

K-4, bu konuda kendisinde bazı değişiklikler gerçekleştirmeyi başardığını belirtmektedir. Üniversite hayatına başlamadan önce haklı da olsa haksız da olsa hep kendisinin özür dilediğini; ancak üniversiteye gittikten sonra bu durumun değiştiğini vurgulamaktadır:

"...ben o ikincisini çok yapıyordum, yani üniversiteyi bitirene kadar ben o dediğinizi çok yaptım. Hatta özellikle lisede iken bir arkadaşımınla kavga etsem suçlu da olsam, suçsuz da olsam hep özür dileyen taraf ben olurdum; ama üniversiteye gidince o davranışımı yavaş yavaş değiştirdim ve şu an iki taraflı olarak düşünüyorum." (Kadın, 25, görme eng.).

Görüşülen bireylerin çoğu, olaylar ve sorunlar karşısında pasif kaldıklarını ve kendilerini savunamadıklarını belirtmişlerdir. Olayları ve sorunları, akışına bıraktıklarını ve alttan aldıklarını vurgulayan bireylerde özgüven ve atılganlık düzeyinin de düşük olduğu görülmektedir. Bireylerdeki bu kişilik yapısının inşasında ve bu paradigmanın oluşmasında, toplumsal ve kültürel tanımlama biçiminin önemli derecede etkili olduğu söylenebilir.

4.1.4.2.5. Dini Başa Çıkma

Toplumsal bir olgu olarak engellilik, çeşitli kültürel tanımlamalara göre şekillenmektedir. Dolayısıyla bu olgunun toplumsal ve dönemsel bazda farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Neredeyse her toplumda engellilik olgusu, çeşitli dezavantajlar ve fırsat eşitsizliklerini barındırmıştır. Engelli bireylerin dışlanmasına, damgalanmasına ve çeşitli sorunlar yaşamasına neden olan toplumsal tanımlamalar, ön yargılar ve stereotipler hep varlığını korumuştur. Bu nedenlerle, engelli bireylerin yaşamı daha çetin geçmiştir. Dolayısıyla engelli bireyler, yaşadıkları bu sorunlardan dolayı çeşitli duygusal ve sosyal sorunlar da yaşamaktadır. Bireyler, bu sorunlarla mücadele etmede ve başa çıkmada başvurdukları mekanizmalardan biri de dini değerlerdir. Bireyler, dini değerler sayesinde zorluklara göğüs gerdiklerini ve sabır

göstererek huzur bulduklarını belirtmektedir. Bu konuda, K-22 şunları belirtmiştir: *"Sığınacağım başka kim var? Allah'a dua edeceğim, cenab-ı Allah rahatlatacak."* (Erkek, 41, görme eng.). K-23, sadece Allah'a sığındığını başka kimseden medet ummadığını şu sözlerle dile getirmektedir. *"Ne olursa olsun Allah'a sığınırım, ondan başka hiç güvencim yok; yani tek güveneceğim Allah'tır, başka da kimseye olmaz."* (Erkek, 33, ortopedik eng.). Bu konuda, ortopedik engelli K-36 da hayatında dini değerlerin çok önemli olduğunu *"Hayatımdaki en büyük yer, dini ve manevi değerlerime aittir."* cümlesiyle ifade etmektedir. K-36, düşüncelerini şöyle ifade etmeye devam etmektedir: *"Ben ne istersem Allah'tan isterim, Rabbim veriyor; yani bir yerde bir iş olsa, yani sığınacağım, sığındığım tek makam orası."* (Erkek, 43, ortopedik eng.). Başka katılımcılar da manevi değerlerin onlar için olmazsa olmaz olduğunu belirtmektedirler. Bireyler, ellerinden geldiği kadar manevi değerlerini geliştirmeye çalıştıklarını vurgulamaktadır:

"Manevi değerın hayatımdaki yeri olmazsa olmazdır. Birinci nokta budur, özellikle bunu belirtmek lazım. Çünkü manevi değerın getirdiği bir manevi rahatlık da vardır. Şükretmenin, fikir etmenin, akıl etmenin, bununla yetinebilmenin; yetinebilmek demek, kadere razı olmak diye her şey kaderdir, deyip kabuğuna çekilmek değildir." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

"Dinde engel yoktur. Maneviyat olmazsa olmaz, zaten bir tek sığınacak yer Allah, Allah'tan başka kimseye muhtaç değiliz bu dünyada. Maneviyatımızı biraz daha düzgün etmeye çalışıyorum, elimizden geldiğince; yani manevi açıdan kendimi düzeltmeye çalışıyorum, kendi açımdan." (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.).

Dinler, insanların gündelik kaygılardan ve stresten arınarak huzur bulmalarını sağlamaktadır. Dinin bu psikolojik işlevinden neredeyse bütün katılımcıların faydalandığı görülmektedir. Katılımcılar dini değerler, ibadetler ve ritüeller sayesinde huzur bulduklarını belirtmektedir. Birçok engelli birey, dini değerler sayesinde hayata tutunmakta ve hayatı anlamlandırmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı, engelliliği bir sınav ve mükâfat olarak anlamlandırmaktadır.² Bireyler, bu noktadan hareketle huzur bulmakta ve güçlükler karşısında sabır göstermektedirler. K-16, bu konudaki görüşünü *"her şeyin Allah'tan geldiğine inanırım, her zaman her halime şükrederim"* (erkek, 46, işitme eng.) şeklinde ifade etmektedir. K-29 ise düşüncelerini şöyle vurgulamaktadır: *"Biraz rahatlıyorum, yani huzurlu oluyorum, ne yapabilirim? Allah'ım yardım etsin diyorum; yani kendi yarattı, kendi düşünür, illaki bir sebep vardır."* (Kadın, 56, ortopedik eng.). Başka katılımcılar da dini

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için "İlahi Bir Mükâfat ve Bir Sınav Olarak Engellilik" koduna bakınız.

ibadetlerin huzur verdiğini, insanı stresten ve kaygıdan uzaklaştırdığını dile getirmektedirler:

"Dini vecibeler, işte namaz kılma, onlar sinir ve strese birebir. Yani sinir ve stres anında, zaman zaman nefsimi tatmin ederek kurtulmaya çalışıyorum; zaman zaman da kalbi yönlü tatmin ederek, gönlü tatmin ederek aldığınız kurtuluş, daha tatlı ve daha hayırlı olur." (K-7, erkek, 32, görme eng.).

"Ben her şeyin Rabbimden geldiğini bildiğim için gelen sorunları o yüzden biraz daha rahat şey yaparım, yani çok kafaya takmam. Rabbimden gelmiştir, onun takdiri ilahisidir. Kaldırabileceğimi düşünmüş ki bana göndermiş onu, o yüzden de ben inanırım. Rabbime ondan sonrasını da bırakırım, öyle Rabbim, derim ben elimden geleni yaptım, derim artık sende." (K-8, erkek, 33, görme eng.).

Dini inançların çeşitli ibadetlerle ve ritüellerle pratikleştirilmesi, bireyleri duygusal açıdan rahatlatmaktadır. Bu anlamda bireyler, dua ederek veya ibadet ederek rahatlamakta ve huzur bulmaktadır. K-2, dua ettiğini ve ibadetlerini yerine getirdiğini "*dua ediyorum, ibadetlerimi yapıyorum*" (erkek, 30, ruhsal eng.) cümlesiyle dile getirirken, K-32 ise "*maneviyatım çok iyi, dua ediyorum, Allah'tan başka kim var ki zaten*" (kadın, 50, ortopedik eng.) şeklinde dini değerlere verdiği önemi dile getirmektedir. Yaşadığı güçlükler karşısında Allah'tan yardım istediklerini ve dua ettiklerini söyleyen başka katılımcılar da örnek gösterilebilir:

"Valla kendim boş kaldığım müddetçe bol bol dua ederim, teselli buluyorum dua ettikçe. Rabbimden sabır diliyorum, sabır ver bana, diyorum." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

"Herkesin inancı kendine göredir tabii ki, Allah ile benim aramda çok kuvvetli bir bağ olduğuna inanırım. Duanın gücüne inanırım, sonra insanlara yardım ederek kalbini kazanarak da ibadet ettiğime inanıyorum. Hani kalp yıkmak Kâbe yıkmak gibidir, derler ya bir insanı gülümsetebiliyorsam o da ibadettir." (K-6, kadın, 38, ortopedik eng.).

"Her zaman dua ederim. İşe gelince bismillah ile başlarım ve hani her gün Allah kelimesini ağzımdan eksik etmem." (K-1, kadın, 23, işitme eng.).

Çalışmaya katılan bireylerin büyük bir kısmı, yaşadıkları sorunlar ve güçlükler karşısında dini değerlere başvurduklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla katılımcıların dini ve manevi değerlerinin güçlü olduğu görülmektedir. Bireyler engelliliğin bir imtihan vesilesi olduğunu ve bunun mükâfatını diğer dünyada göreceklerini belirtmektedirler. Bu durum da onlara, yaşadıkları güçlükler karşısında sabır ve direnme gücü vermektedir. Bireyler, dini vecibelerini yerine getirerek, bir yandan maneviyatlarını geliştirmeye çalışmakta olduklarını bir yandan da huzur bulduklarını vurgulamaktadır.

4.1.4.2.6. Sevilen Aktiviteye Yönelme

Sorun yaşayan ve stresörlerle karşılaşan bireylerin bir kısmı da sevdiği bir aktiviteyi yaparak rahatladığını söylemektedir. Sevilen bu aktiviteler, bireylerin tercihi ve zevkine göre değişmektedir. Bu aktivite, kimi zaman müzik, spor, bilgisayar, uyuma, aileyle zaman geçirme ve televizyon izleme gibi ev içi aktiviteler şeklinde olurken; kimi zaman da yürüyüş, temiz hava alma ve çarşıda gezme gibi dışarıya ve doğaya dönük olmaktadır. Bu kapsamda, K-16 yaptığı etkinlikleri şu şekilde açıklamaktadır: *"Ailemle zaman geçiririm, uyurum, yürüyüş yaparım, bilgisayara otururum, tv. izlerim."* (Erkek, 46, işitme eng.). K-20, yaptıklarını şöyle ifade etmektedir: *"Müzik, türkü çağırırım, konuşarak stresimi atarım, temizlik yaparım, yemek yaparım, çay yaparım."* (Kadın, 45, ortopedik eng.). K-4 ise bu konuda şunları dile getirmektedir: *"Oturur müzik dinlerim, hiçbir şey yapamazsam film izlerim."* (Kadın, 25, görme eng.). Bu konuya başka örnekler de verilebilir:

"Genelde evdeysem dışarı çıkarım çok sorun yaşarsam, tarihi hamamlarda terleyerek stres atarım. Yüzümü yıkarım, banyo yaparım, temiz havaya çıkarım." (K-3, erkek, 53, işitme eng.).

"Kimseyle paylaşmıyorum da ben kendi sıkıntım olunca, telefonla televizyonla öyle şey ederim. Psikolog dedi ki 'kendi kendine, içine atma' dedi, 'televizyona yönel' dedi 'veya telefonda müzik aç' dedi, 'evin içinde kendi kendine oyna veya dinle' dedi, 'rahatlatır' dedi, 'azıcık kafanı dinlendir' dedi. Ben de öyle rahatlıyorum yani." (K-17, kadın, 40, ruhsal eng.).

"Yani bir arkadaş ortamına gidersin, ben müzik dinlemeyi falan çok severim radyoyla falan." (K-22, erkek, 41, görme eng.).

"Bir hava almak, dolaşmak parklarda olabilir. Özellikle kaffelerde olabilir veyahut öğretmen evinde çokça bulunuyorum, o olabilir. Bu şekilde arkadaşlarımla vakit geçirerek, bunun haricinde yorulduğum zaman özellikle sürekli kızım ve eşimle aslında yorgunluğumu atmak daha çok bana iyi geliyor, diyebilirim." (K-5, erkek, 30, görme eng.).

Bireyin sevdiği bir aktiviteye yönelmesi, onu sorunlardan uzaklaştırabilmektedir. Böylece birey, dikkatini sorun yaratan durumdan uzaklaştırarak bir meşguliyet içerisine girmektedir. K-6 yaptığı psikolojik rahatlama tekniğini *"derin bir nefes alırım, sonra temiz bir hava alırım"* (kadın, 38, ortopedik eng.) şeklinde dile getirirken, K-8 şunları dile getirmektedir: *"Stresli olduğum zaman bağlama çalmak bana iyi geliyor veya evden çıkıp yürürüm hiç nereye gittiğimi bilmeden, dümdüz bir yol bulurum."* (Erkek, 33, görme eng.). K-18 ise sakinleşmek için oyalandığını ve dışarıya çıkıp gezdiğini söylemektedir: *"Uğraşmaya çabalıyorum, oyalanmak için. Şey yapmaya çalışıyorum, bir iş yapmak için dışarı"*

çıkardım, sakinleşmek için." (Erkek, 50, ortopedik eng.). K-17 de benzer şeyleri ifade etmektedir: *"Dışarı çıkıyorum evde canım çok şey olursa; çarşıya çıkardım, dolanıyorum, turluyorum, mağazaları geziyorum, yani almasam bile dolanıyorum. Parkta falan oturuyorum, eve gelirim, sakinlerim, toparlarım kendimi."* (Kadın, 40, ruhsal eng.). Bazı bireyler de yaptıkları aktiviteleri şöyle ifade etmektedirler:

"Spor yapıyorum genelde. Hani şöyle stresimi sporun aldığını düşünüyorum. Çoğu kez canım sıkıldığında falan şey yaptım, hani spora falan gittiğimde, çıkınca çok rahatladığımı hissediyordum. Hani onun dışında kitap dinlemeyi çok seviyorum; mesela sesli kitapları, onun dışında da ise futbol izlemek falan." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

"Şehir dışına gitmeyi tercih ederim; deniz kıyısı olsun, yeşillik olsun, ormanlık olsun öyle yerlere gitmeyi isterim tek başıma. Özellikle hani sorundan ziyade kendimi, beynimi, ruhumu, dinlendirmek açısından şehir dışına, deniz kıyısı olan yerlere gitmek benim tercihimdir. Gezmeyi sevdiğim için, yemeyi içmeyi sevdiğim için, genelde o şekilde yani." (K-21, erkek, 30, işitme eng.).

"Müstakil evimizin önündeki küçük bahçeye gül ekdim, çiçek ekdim. Onlara bakıyorum, bahçeye çıkıyorum, orda huzur buluyorum. Cumhuriyet meydanına gidiyorum." (K-32, kadın, 50, ortopedik eng.).

Görüldüğü gibi sorun yaşayan bireyler, stresi azaltmak ve minimize etmek için çeşitli aktivitelere başvurmaktadırlar. Bireyler, sevdikleri bu aktivitelerle meşgul olduklarını ve kendilerini daha rahatlamış hissettiklerini belirtmektedirler.

4.1.4.2.7. Polyannaya Başvurma

İnsanların, yaşadıkları olaylar ve problemler karşısında takındıkları tavırlar farklılık göstermekte; çünkü her insanın sosyal çevresi ve kişilik yapısı farklıdır. Bazı insanlar, yaşadıkları olaylara optimist bir pencereden bakmakta, daha çok olayların iyi yönlerine odaklanmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, bu bireyler, olayların ve sorunların sadece iyi yönüne vurguda bulunmaktadır. Dezavantajlı bir grup olarak engelliler de toplumsal yaşam pratiklerinde birçok sorun ve dezavantaj yaşamaktadırlar. Görüşülen bazı bireylerin de engelliliğin sağladığı "avantajlara" odaklandıkları görülmektedir. Özellikle bireyler, iş gücüne katılımdaki avantajlara ve diğer bazı ekonomik avantajlara odaklanmaktadırlar. Ortopedik engelli K-36, engelliliğin sağladığı avantajlı durumu, *"önce özel sektöre sonra da kamu sektörüne girerken engelliliğimin avantajını yaşadım, diyebilirim"* (erkek, 43, ortopedik eng.) şeklinde ifade ederken, K-16 ise yaşadığı avantajlı durumu, *"emekliliğim var, engel durumum olmasaydı, ekonomik durumum biraz daha kötü olurdu, ne oluyorsa şükretmek lazım"* (erkek, 46, işitme eng.) şeklinde ifade etmektedir. Ortopedik engelli olan K-27 de engelliliğin ekonomik anlamda kendisine avantaj sağladığını,

"...her zaman faydası var, maddi olarak" (erkek, 33, ortopedik eng.) cümlesiyle vurgulamaktadır. Başka katılımcılar da engelliliğin sağladığı maddi olanaklara vurgu yapmaktadırlar:

"Mesela özellikle bana bulunmadığım bir hayatı yaşıyorum ben. Yani şimdi altımda araba, işim var burada, gidiyorum. Bana daha verebileceği, daha tatiliydi, özellikle bu pandemi döneminde izniydi; yani ne bileyim, başka bir şey beklemiyorum." (K-34, erkek, 42, ortopedik eng.).

"Mesela bir engelli araç kullanamıyor, ama çok şükür işte ÖTV indirimli araçlar vs. falan hani dezavantajları olduğu kadar avantajları da var. Hani şimdi engelliliğe özendirmek amacıyla da söylemeyeyim, kesinlikle engelli ol demiyorum; ama hani bu noktadaki sosyal yaptırımlar, bu açığı kapatmaya yönelik. Yani önceden makas biraz daha açıldı, şimdi biraz daha daraldı, diyelim." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

Engelli bireylerin dışlandığı ve sorun yaşadığı alanlardan biri de ekonomik alandır. Özellikle engelli bireylerin, iş gücüne katılım sağlamaları noktasında çok sorun yaşadıkları görülmektedir. Ancak bu kapsamda, engelli bireylerin çalıştırılması için belirli kotaların konulması ve EKPSŞ gibi bazı uygulamaların varlığı önemlidir. Engel durumundan dolayı kamu kurumlarına atanan bazı bireyler, engelliliğin sağladığı bu avantaja odaklanmaktadırlar:

"Netice itibarı ile engelli sınavına girdik, kazandık belki. Hep şunu derdik kendi engelli arkadaş topluluğumuzda falan: engelli olmasaydık acaba hakikatten de bu şartlarda olabilir miydik? Hani derdini veren Allah, bir şekilde dermanını da veriyor." (K-10, erkek, 31, görme eng.).

"...olumlu etkilediği şöyle, yani engelim sayesinde kazanıyorum. Yoksa diğer şekilde normal KPSS’de atanamazdım, zannetmiyorum." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

Bazı ortopedik engelli bireyler de zihinsel yetilerinin sağlam olmasından duydukları memnuniyeti ifade etmekte ve buna şükretmektedirler. Bu konuda ortopedik engelli K-32 şunları ifade etmektedir: "*Çok şükür Allah akıl sağlığını vermiş, daha da ne yapayım; öyle işte, çok şükür.*" (Kadın, 50, ortopedik eng.). Bu konuda K-29 da benzer görüşlerini şöyle dile getirmektedir: "*Allah’a çok şükür aklım fikrim yerinde, elim ayağım tutuyor.*" (Kadın, 56, ortopedik eng.).

Toplumsal yaşamda birçok sorun ve engel yaşayan engelli bireylerden bazıları, yaşadıkları bu olumsuzlukların içindeki olumlu şeylere odaklanmaktadır. Polyanna mekanizmasını kullanarak pozitif bir psikolojik değerlendirmede bulunan bu bireyler, böylece sorunlarla başa çıkmaya çalışmaktadır. Görüşülen bireylerin, özellikle engelliliğin istihdama katılımdaki “avantajlı” yönlerini öne çıkarttıkları görülmektedir. Dolayısıyla bazı katılımcıların sorun ve engellerle mücadelede iyimser bir perspektif geliştirdikleri söylenebilir.

4.1.4.2.8. Suçlama

İnsanlar, genelde içinde yaşadıkları durum ve koşullarla ilgili memnuniyetsizliklerini dile getirmekte; yaşadıkları olay ve koşulların sebebini, ya başkasında görmekte ya da kendinde görmektedir. Dolayısıyla ya başkasını suçlamakta ya da kendisini suçlamaktadır. Görüşülen bireylerin de bir kısmı, yaşadıkları karşısında ya başkasını suçlamıştır ya da kendisini suçlamıştır. K-6 başlarda kendini çok suçladığını şöyle vurgulamaktadır: *"İlk başlarda kendimi çok suçladım, yalan değil yani. Çünkü hayatın bazı yerlerinde bana çok engel verdi, onu biliyordum; ama bunun da bir çaresinin olmadığını da biliyordum."* (Kadın, 38, ortopedik eng.). Başka bireyler de kendilerini suçladıklarını şöyle ifade etmektedir:

"Kendimi bir yünden suçluyorum, keşke evlenmeseydim, diyorum; bazen bunun için suçluyorum kendimi. Evet, evlenmeseydim nereye olsa sığardım. Kimin yanına gitsem, tek başıma olduğum için kim olsa bakardı yani, ama şimdi iki tane evladım var, bir de ben oluyoruz üç tane, yani insanı kimse kabul etmez. Etmiyor da daha doğrusu." (K-29, kadın, 56, ortopedik eng.).

"Kendimi suçluyorum, insan hatayı kendinde bulmalı. Karşımdaki bir kötülük gördüyse, ona yaşattığım için o bana kötü davrandı, derim. En azından hatayı kendimde ararım, keşke bunu yapmasaydım derim. Hiç o ortama girmeseydim, derim hata yaptığım zamanlarda. Kendimde ararım, başkalarında suç bulmam yani." (K-27, erkek, 33, ortopedik eng.).

Görüşülen bazı bireylerin ise anne ve babasını suçladığı görülmektedir. Çoklu engellilik yaşayan K-17 buna örnek verilebilir. Engelli çocuğu da olan K-17, anne ve babasının zamanında kendisiyle ilgilenmediklerini belirterek onları suçlamaktadır. İlgili katılımcı, bu konudaki düşünlerini şu şekilde ifade etmektedir:

"- Annemi ve babamı suçluyorum.
- Peki, niye?
- Ayağım rahatsız ya götürmemişler doktora, ilgilenmemişler. Ben şu anda evladımı kaç yıldır, bir buçuk yaşından beri uğraşıyorum, düzelttim çocuğumu." (Kadın, 40, ruhsal eng.).

Suçlama, her ne kadar bir yansıtma olarak görülse de bazen pişmanlıklar da içerebilmektedir. Bu pişmanlıklar, daha çok bireyin kendine dönük suçlamalarında görülmektedir. Görüşülen bazı bireyler, yaşadıkları sorunlardan ve koşullardan dolayı bazen kendilerini bazen de başkalarını suçlamaktadırlar. Dolayısıyla bazı bireyler, yaşadıkları sorunları ve koşulları bu şekilde değerlendirerek memnuniyetsizliklerini ifade etmektedir.

4.1.4.2.9. Sorunla Uğraşmaktan Kaçınma

İnsanlığın tarihsel sürecinde, yaşanan olumsuz ve tehlikeli olaylarla mücadele olduğu kadar, olaylardan kaçınarak kendini korumaya alma da vardır. Başka bir ifadeyle, insanların kaygı yaratan durumlar karşısında başvurdukları, organizmayı ve benliği koruma mekanizması “ya savaş ya da kaç” şeklinde olmaktadır. Sorunla uğraşmaktan kaçınma stratejisi değişik şekillerde olabilmektedir. Kaçınma stratejisi; bireyin sorunu görmezden gelmesi, bastırması, unutmaya çalışması, sigara ve alkole sığınması, sevdiği bir etkinliğe başvurması, dikkatini sorundan uzaklaştırmaya çalışması, aşırı derecede uyuması, tartışmalara girmemesi vb. şekillerde görülebilmektedir. Dolayısıyla görüşülen bireylerin bir kısmının da kaçınma stratejisine başvurdukları görülmektedir. Bu kapsamda, K-3 *"çok kere çözüm olmayacaksa görmemezden gelmek en iyisi, hakkımızı aradığımız zaman nasıl olsa vermeyecekler"* (erkek, 53, işitme eng.) şeklindeki söylemiyle kaçınma stratejisini kullandığını gösterirken, K-10 da bu stratejiyi kullandığını *"karşıdaki insan, bazen de dediğim gibi, yani kafası tamamıyla ön yargılarla dolmuş, hani hiçbir fikre açık değilse maalesef ben mücadele etmiyorum yapım gereği"* (erkek, 31, görme eng.) cümlesiyle göstermektedir. Başka bir katılımcı da sorunlarla uğraşmaktan kaçındığını şu şekilde vurgulamaktadır: *"O ne derse desin hiç ağzımı açmam, çeker giderim."* (K-23, erkek, 33, ortopedik eng.). Konuya başka örnekler de verilebilir:

"İnsanlarla genelde yani polemiğe girmek istemiyorum. Bir yerde bir sorun var, tartışma var, biliyorum ki ben, bir şeye canım sıkılırsa, üzülürsem gözlerimi etkileyecek, hemen gözlerim bulanıyor, çarpmalarım artıyor, oradan kaçırım." (K-9, erkek, 33, görme eng.).

"Stresli olduğumda, o bana stresi yaşatacak olayı hani klasik bir cevap olacak, ama unutmaya çalışırım." (K-34, erkek, 42, ortopedik eng.).

"Ben, genelde uğraşmak istemiyorum. Bazen kapatırım gitsin derim, Allah belasını versin, hani üzerine gitmeyi pek istemem." (K-22, erkek, 41, görme eng.).

Kaçınma stratejisi, engelli bireylerin yaşadıkları sorunların neticesindeki stres ve kaygıdan uzaklaşmak için sıklıkla başvurdukları bir stratejidir. Bireylerin kullandıkları stratejileri etkileyen faktörlerden biri de bireylerin kişilik özellikleridir. Bu çerçevede, gerek katılımcıların söylemleri gerekse de araştırmacının saha gözlemleri ışığında, özellikle özgüveni ve atılganlık düzeyi düşük olan katılımcılarda kaçınma stratejisinin daha yaygın şekilde kullanıldığı söylenebilir. Genellikle içe dönük bir kişilik yapısı olan bu bireylerin sorunlardan, stresten ve kaygıdan kaçınarak rahatlamaya çalıştıkları görülmektedir.

4.2. Nicel Araştırma Verilerine Dair Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, nicel araştırma yöntemiyle elde edilen verilerin analizleri yapılmıştır. Nicel veriler, Sosyal Dışlanma Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler, SPSS 25.0 ve AMOS 23.0 programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmadaki verilerin normal dağılım göstermesi, çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında olmasına bağlı bir durumdur (Shao, 2002). Dolayısıyla araştırmadaki ölçekler normal dağılım gösterdiğinden parametrik testler kullanılmıştır. Nicel verilerde, iki bağımsız grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi testi uygulanmıştır. Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda fark elde edildiğinde, farkın hangi iki gruptan kaynaklandığını test etmede Post Hoc testlerinden Bonferroni testi, sürekli değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmede ise Pearson korelasyon kullanılmıştır.

4.2.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmada kullanılan Sosyal Dışlanma Ölçeğinin (SDÖ) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin (BÇÖ) geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Bu çerçevede, ölçeklerin güvenilirliğini test etmede Güvenilirlik Analizi, madde toplam puan korelasyonu; yapı geçerliliği test etmede SPSS programı kullanılarak Açıklayıcı Faktör Analizi ve AMOS programı kullanılarak Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır.

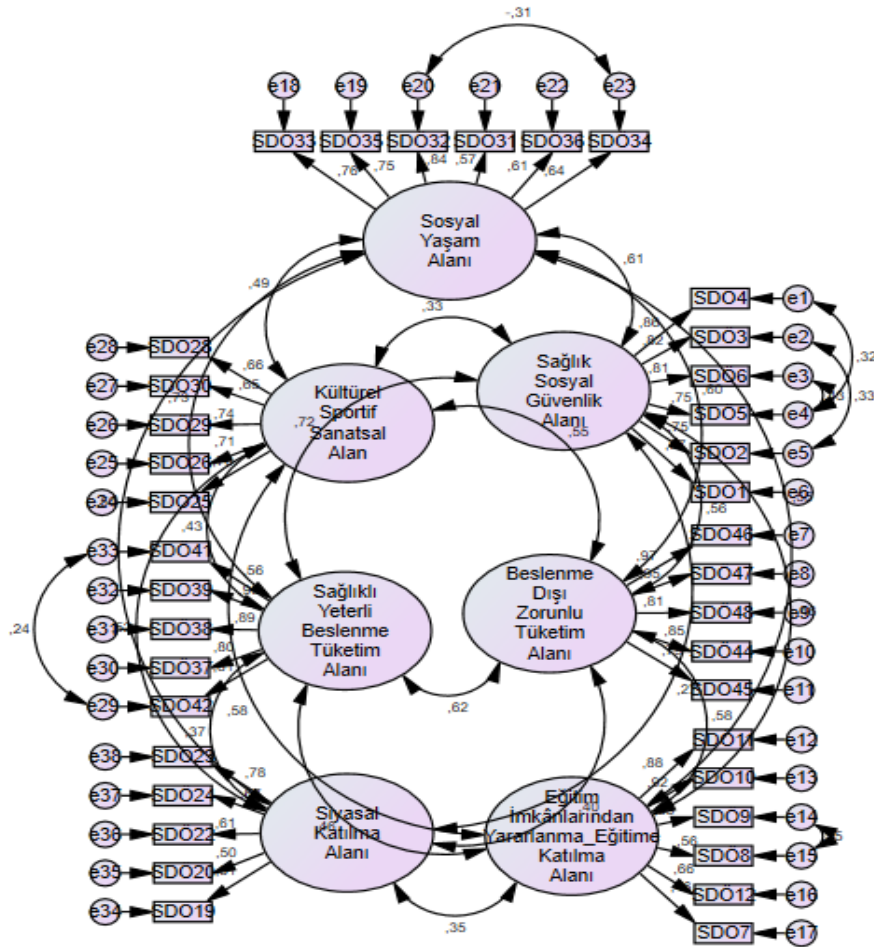
Sosyal Dışlanma Ölçeğine Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmadan önce örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygunluğunu test etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmıştır. Bunun sonucunda, KMO değerinin 0.916 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç ekseninde, örneklem yeterliliğinin faktör analizi yapmak için yeterli olduğu görülmüştür. İstatistiksel olarak 0.5-1.0 arası KMO değerleri kabul edilebilir değerlerdir. Fakat değerlerin 0.5'in altında olması, faktör analizi için verilerin uygun olmadığını göstermektedir (Altunışık vd. 2010: 266). Buna ilaveten Bartlett Küresellik testi, elde edilen ki kare değerinin kabul edilebilir bir değer olduğunu göstermektedir ($\chi^2(703) = 6725.822$; $p < 0.05$).

Tablo 6. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin (SDÖ) Açıklayıcı Faktör Analizi Sunuçları

İfadeler	Faktörler							Toplam Madde Korelasyonu
	F1: Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı	F2: Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı	F3: Eğitim İmkanlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı	F4: Sosyal Yaşam Alanı	F5: Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan	F6: Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı	F7: Siyasal Katılma Alanı	
SDÖ4	0.843							0.826
SDÖ3	0.801							0.787
SDÖ6	0.788							0.781
SDÖ5	0.778							0.749
SDÖ2	0.724							0.712
SDÖ1	0.652							0.623
SDÖ46		0.833						0.928
SDÖ47		0.826						0.900
SDÖ48		0.741						0.783
SDÖ44		0.703						0.827
SDÖ45		0.680						0.772
SDÖ11			0.745					0.723
SDÖ10			0.745					0.756
SDÖ9			0.731					0.675
SDÖ8			0.695					0.643
SDÖ12			0.695					0.637
SDÖ7			0.553					0.480
SDÖ33				0.724				0.682
SDÖ35				0.723				0.686
SDÖ32				0.713				0.711
SDÖ31				0.598				0.520
SDÖ36				0.592				0.572
SDÖ34				0.511				0.551
SDÖ25					0.744			0.681
SDÖ26					0.741			0.641
SDÖ29					0.686			0.665
SDÖ30					0.596			0.567
SDÖ28					0.562			0.580
SDÖ42						0.726		0.619
SDÖ37						0.613		0.732
SDÖ38						0.589		0.770
SDÖ39						0.565		0.805
SDÖ41						0.469		0.558
SDÖ23							0.730	0.626
SDÖ24							0.723	0.567
SDÖ22							0.699	0.517
SDÖ20							0.561	0.425
SDÖ19							0.548	0.438
Güvenirlilik	0.908	0.941	0.859	0.840	0.827	0.868	0.748	0.947
Açıklanan Varyans (%)	12.900	10.258	10.025	9.876	8.517	7.320	6.946	65.842
Öz Değer (λ)	13.464	3.417	2.175	1.612	1.552	1.531	1.268	

KMO =0.916; $\chi^2(703) =6725.822$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000

Sosyal Dışlanma Ölçeği için yapılan Açıklayıcı Faktör Analizinin sonuçları Tablo 6’da verilmiştir. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin faktör desenini belirlemek için faktörleştirme yöntemi olarak temel bileşenler analizi, döndürme olarak da dik döndürme yöntemlerinden varimax kullanılmıştır. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak için yapılan Açıklayıcı Faktör Analizinde, 10 madde ölçekten çıkarılmış (13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 27, 40 ve 43) ve geriye kalan 38 madde 7 boyutta toplanmıştır. Dolayısıyla bu faktörler, toplam varyansın %65.842’sini açıklamaktadır. Literatürde çok faktörlü desenlerde, açıklanan varyansın %40’tan daha fazla olması yeterli görülmektedir (Tavşancıl 2005; Büyüköztürk 2007). Sosyal Dışlanma Ölçeğinin ve alt boyutlarının güvenirlikleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ölçeğin geneli için 0.947 olarak bulunmuş ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 17. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Birinci Düzey Çok Faktörlü Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Model

Tablo 7. Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Faktörler	İfadeler	Parametre Tahminleri (Faktör Yükleri)	Standart Hata	t Değerleri	p
F1: Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı	SDÖ4	0.855	-	-	-
	SDÖ3	0.822	0.061	15.717	***
	SDÖ6	0.810	0.065	15.527	***
	SDÖ5	0.750	0.057	16.389	***
	SDÖ2	0.751	0.068	13.702	***
	SDÖ1	0.675	0.068	11.994	***
F2: Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı	SDÖ46	0.973	-	-	-
	SDÖ47	0.950	0.026	37.478	***
	SDÖ48	0.814	0.041	20.985	***
	SDÖ44	0.848	0.037	23.565	***
	SDÖ45	0.786	0.043	19.212	***
F3: Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı	SDÖ11	0.880	-	-	-
	SDÖ10	0.920	0.054	20.004	***
	SDÖ9	0.646	0.063	11.745	***
	SDÖ8	0.555	0.065	9.631	***
	SDÖ12	0.658	0.069	12.067	***
	SDÖ7	0.462	0.072	7.734	***
F4: Sosyal Yaşam Alanı	SDÖ33	0.761	-	-	-
	SDÖ35	0.836	0.077	12.328	***
	SDÖ32	0.836	0.078	13.560	***
	SDÖ31	0.569	0.086	9.074	***
	SDÖ36	0.609	0.088	9.766	***
	SDÖ34	0.643	0.089	10.041	***
F5: Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan	SDÖ25	0.759	-	-	-
	SDÖ26	0.711	0.081	10.933	***
	SDÖ29	0.744	0.095	11.434	***
	SDÖ30	0.649	0.097	9.952	***
	SDÖ28	0.662	0.096	10.167	***
F6: Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı	SDÖ42	0.606	-	-	-
	SDÖ37	0.803	0.140	10.226	***
	SDÖ38	0.889	0.131	10.894	***
	SDÖ39	0.898	0.123	10.956	***
	SDÖ41	0.562	0.102	9.025	***
F7: Siyasal Katılma Alanı	SDÖ23	0.783	-	-	-
	SDÖ24	0.672	0.096	9.555	***
	SDÖ22	0.608	0.092	8.740	***
	SDÖ20	0.496	0.093	7.177	***
	SDÖ19	0.513	0.092	7.428	***

***p<0.05

Bütün faktörlerin faktör yükleri Tablo 7’de verilmiş olup Sosyal Dışlanma Ölçeğinin birinci düzey doğrulayıcı faktör analiziyle ilgili modeli ise Şekil 17’de verilmiştir. Bu çerçevede, faktör yüklerinin 0.40’ın üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Yapısal Modelin Uyum İyiliği Değerleri (SDÖ)

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	1.897	≤ 5
RMSEA	0.059	≤ 0.08
GFI	0.803	≥ 0.80
CFI	0.910	≥ 0.80
NFI	0.829	≥ 0.80
SRMR	0.063	≤ 0.10

χ^2 : 1210.469, df:638, p:0.000

Modelin doğrulanıp doğrulanmadığı konusunda karar verebilmek için analiz sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Yapılan Doğrulamalı Faktör Analizine göre ölçeğin yapısal denklem model sonucunun anlamlı olduğu, ölçeği oluşturan 38 maddenin ve 7 boyutun olduğu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Modelde iyileştirme yapılmıştır. İyileştirme yapılırken uyumu azaltan değişkenler tespit edilmiş, artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryanslar oluşturulmuştur. Daha sonra yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için normal kabul edilen değerlerin elde edildiği görülmüştür.

Tablo 9. Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Faktörler			Toplam Madde Korelasyonu
	F1: Problem Odaklı Başa Çıkma	F2: Kaçınma	F3: Sosyal Destek	
BÇÖ8	0.840			0.783
BÇÖ9	0.786			0.745
BÇÖ12	0.766			0.725
BÇÖ14	0.734			0.609
BÇÖ2	0.692			0.647
BÇÖ19	0.676			0.592
BÇÖ6	0.674			0.626
BÇÖ16	0.642			0.598
BÇÖ5	0.592			0.572
BÇÖ7	0.494			0.472
BÇÖ3		0.817		0.537
BÇÖ1		0.765		0.469
BÇÖ22		0.510		0.434
BÇÖ21		0.432		0.345
BÇÖ17			0.759	0.526
BÇÖ10			0.705	0.492
BÇÖ20			0.685	0.437
BÇÖ4			0.575	0.263
Güvenirlilik	0.892	0.663	0.645	0.811
Açıklanan Varyans (%)	28.989	12.555	11.682	53.226
Öz Değer (Λ)	6.146	2.072	1.363	

KMO =0.881; $\chi^2(153) =1795.340$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000

Stresle Başa Çıkma Ölçeğine Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmadan önce, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygunluğunu test etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi kullanılmıştır. Yapılan analizde, KMO değerinin 0.881 olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, örneklem yeterliliğinin faktör analizi yapmak için

Tablo 10. Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Faktörler	İfadeler	Parametre Tahminleri (Faktör Yükleri)	Standart Hata	t Değerleri	p
F1: Problem Odaklı Başa Çıkma	BÇÖ8	0.837	-	-	-
	BÇÖ9	0.800	0.062	15.004	***
	BÇÖ12	0.775	0.070	14.332	***
	BÇÖ14	0.625	0.081	10.760	***
	BÇÖ2	0.693	0.068	12.305	***
	BÇÖ19	0.607	0.075	10.373	***
	BÇÖ6	0.654	0.072	11.377	***
	BÇÖ16	0.528	0.077	10.843	***
	BÇÖ5	0.600	0.069	10.209	***
F2: Kaçınma	BÇÖ7	0.522	0.083	8.673	***
	BÇÖ3	0.684	-	-	-
	BÇÖ1	0.642	0.131	7.589	***
	BÇÖ22	0.553	0.119	6.879	***
F3: Sosyal Destek	BÇÖ21	0.468	0.123	6.020	***
	BÇÖ17	0.622	-	-	-
	BÇÖ10	0.753	0.185	6.886	***
	BÇÖ20	0.581	0.139	6.669	***
	BÇÖ4	0.460	0.126	3.447	***

***p<0.05

Bütün faktörlere ait faktör yükleri Tablo 10’da gösterilmiş ve Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizine ait model de Şekil 18’de sunulmuştur. Faktör yüklerinin 0.40’ın üzerinde olduğu görülmüştür.

Tablo 11. Yapısal Modelin Uyum İyiliği Değerleri (BÇÖ)

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	2.311	≤ 5
RMSEA	0.071	≤ 0.08
GFI	0.890	≥ 0.80
CFI	0.899	≥ 0.80
NFI	0.837	≥ 0.80
SRMR	0.088	≤ 0.10

 χ^2 : 300.428, df:130, p:0.000

Modelin doğrulanması konusunda karar verebilmek amacıyla analiz sonuçları Tablo 11’de verilmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizine göre ölçeğin yapısal denklem model sonucu anlamlı olup Stresle Başa Çıkma Ölçeğini oluşturan 18 maddenin ve 3 boyutun olduğu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu görülmüştür. Modelde iyileştirme yapılmış, uyumu azaltan değişkenler tespit edilmiş artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryanslar oluşturulmuştur. Sonra yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için normal değerlerin elde edildiği görülmüştür.

4.2.2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

	Özellikler	n	%
Cinsiyet	Erkek	166	63.4
	Kadın	96	36.6
Yaş	18-25	53	20.2
	26-35	74	28.2
	36-45	62	23.7
	46-55	43	16.4
	56-65	30	11.5
Medeni Durum	Bekâr	137	52.3
	Evli	88	33.6
	Boşanmış	22	8.4
	Eşi vefat etmiş	15	5.7
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	18	6.9
	Okuryazar	16	6.1
	İlkokul	43	16.4
	Ortaokul	39	14.9
	Lise	54	20.6
	Ön lisans	35	13.4
Çalışma Durumu	Lisans ve üstü	57	21.8
	Evet	114	43.5
	Hayır	118	45.0
Meslek/İş	Emekli	30	11.5
	Mesleği yok	105	40.1
	Kamu çalışanı	85	32.4
	İşçi	23	8.8
	Serbest çalışan	16	6.1
	Öğrenci	17	6.5
Aylık Gelir (TL)	Diğer	16	6.1
	Yok	31	11.8
	1-800	49	18.7
	801-1500	29	11.1
	1501-2500	39	14.9
	2501-3500	28	10.7
	3501-5000	75	28.6
Engel Derecesi	5001 ve üzeri	11	4.2
	%40-50	94	35.9
	%51-60	39	14.9
	%61-70	34	13.0
	%71-80	33	12.6
Engel Zamanı	%81-90	34	13.0
	%91-100	28	10.7
Engel Türü	Doğuştan	101	38.5
	Doğduktan sonra	161	61.5
	Ortopedik	143	54.6
	Görme	40	15.3
	İşitme	23	8.8
Sosyal Güvence Durumu	Dil ve konuşma	10	3.8
	Duygusal/ruhsal	46	17.6
Anne-Baba Akrabalık Durumu	Var	213	81.3
	Yok	49	18.7
Ailede Başka Engellinin Varlığı Durumu	Evet, var	59	22.5
	Hayır, yok	203	77.5
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Var	62	23.7
	Yok	200	76.3
Toplam	Evet	89	34.0
	Hayır	173	66.0
Toplam		262	100.0

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre dağılımları incelendiğinde, katılımcıların %63,4'ünün erkek, %36,6'sının ise kadın olduğu görülmektedir. Bu bulgular, TÜİK (2011) tarafından yapılan Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nın bulgularına benzemektedir. TÜİK'in araştırmasında, katılımcıların %58,6'ü erkeklerden, %41,4'si ise kadınlardan oluşmuştur.

Katılımcıların yaşlarına göre dağılımlarına bakıldığında, %20,2'sinin 18-25, %28,2'sinin 26-35, %23,7'sinin 36-45, %16,4'ünün 46-55 ve %11,5'inin 56-65 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde ise katılımcıların %52,3'ünün bekâr, %33,6'sının evli, %8,4'ünün boşanmış ve %5,7'sinin eşi vefat etmiş olduğu görülmektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, %6,9'unun okuryazar değil, %6,1'inin okuryazar, %16,4'ünün ilkokul, %14,9'unun ortaokul, %13,4'ünün ön lisans ve %21,8'inin lisans ve lisansüstü olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, çalışmaya en fazla katılım sağlayanlar, lisans ve lisansüstü eğitim derecesine sahip olan gruptur. Katılımcıların çalışma ve iş durumlarına bakıldığında, katılımcıların %45'inin çalışmadığı, %43,5'inin çalıştığı ve %11,5'inin emekli olduğu görülmekle birlikte; %40,1'nin mesleğinin olmadığı, %32,4'ünün kamu çalışanı, %8,8'inin işçi, %6,1'inin serbest çalışan, %6,5'inin öğrenci ve %6,1'inin de diğer işlerde çalıştığı görülmektedir. Çalışma yaşamı, engellilerin hem ekonomik anlamdaki bağımsızlığını sağlamakta hem de bireylerin sosyal katılım sağlamalarını desteklemektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin iş gücüne dâhil olmaları önem arz etmektedir. Ancak görüldüğü gibi bireylerin %45'i herhangi bir işte çalışmadığını belirtmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcıların aylık gelirlerine göre dağılımları incelendiğinde, %11,8'inin herhangi bir gelirinin olmadığı, %18,7'sinin 1-800 TL, %11,1'inin 801-1500 TL, %14,9'unun 1501-2500 TL, %10,7'sinin 2501-3500 TL, %28,6'sının 3501-5000 TL ve %4,2'sinin ise 5001 TL ve üzeri aylık geliri olduğu görülmektedir. Katılımcıların %28,6'sının 3501-5000 TL arasında bir gelire sahip olmalarının nedeni, bu bireylerin kamuda çalışmalarıdır.

Katılımcıların engel dereceleri sağlık kurulu raporlarıyla belirlenmektedir. Dolayısıyla engellilik oranları, birçok kamusal hak ve hizmetin belirleyici unsurudur. Bu çerçevede, bireylerin engel derecelerine bakıldığında, katılımcıların %35,9'unun %40-50, %14,9'unun %51-60, %13'ünün %61-70, %12,6'sının %71-80, %13'ünün %81-90 ve %10,7'sinin %91-100 olduğu görülmektedir. Katılımcıların engel zamanlarına göre dağılımları incelendiğinde ise katılımcıların %38,5'inin doğuştan engelli oldukları, %61,5'inin de doğum sonrası dönemde engelli hale geldikleri görülmektedir. Bu oranlar, ÖZİDA (2010)'nın elde ettiği bulgulara benzemektedir. Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2010 yılında yapılan Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'nda doğuştan engelli olma %45,9, sonradan engelli olma %53 ve zamanı bilinmeyen %1,1 şeklinde bulunmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğunun doğduktan sonra engelli olmalarının birçok nedeni bulunmaktadır. Başlıca nedenler olarak kazalar, hastalıklar ve doğal afetler sayılabilir. Ayrıca ekonomik sorunlardan dolayı yeterli ve düzenli beslenememe, giyinememe, sağlıklı koşullarda barınamama ve göçler gibi bazı etkenler de sayılabilir.

Araştırmaya katılan katılımcıların engel türlerine göre dağılımları incelendiğinde, %54,6'sının ortopedik, %15,3'ünün görme, %8,8 işitme, %3,8'inin dil ve konuşma, %17,6'sının duygusal/ruhsal olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmaya katılan engelli bireylerin büyük bir kısmının ortopedik engellilerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 12'de katılımcıların sosyal güvenliklerinin olup olmadığı durumu incelendiğinde, bireylerin %81,3'ünün sosyal güvencesinin olduğu, %18,7'sinin ise sosyal güvencesinin olmadığı görülmektedir. Bu bulgular, Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'nda elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. ÖZİDA (2010)'nın çalışmasına göre katılımcıların %80'inin sosyal güvencesi bulunmakta, %20'sinin ise sosyal güvencesi bulunmamaktadır.

Katılımcıların anne ve babalarının akraba olup olmadığına bakıldığında, ebeveynlerin %77,5'inin akraba olmadığı, %22,5'inin ise akraba olduğu görülmektedir. Anne ve baba arasında akraba evliliğinin olması, çocukların engelli doğma riskini artırmaktadır. Ayrıca katılımcılardan, ailelerinde başka engelli

bireylerin olup olmadığının bilgisi istenmiştir. Bu kapsamda tabloya bakıldığında, katılımcıların %76,3'ünün ailelerinde başka engelli bireyin olmadığını belirttiği, %23,7'sinin de ailelerinde başka engelli bireylerin olduğunu belirttiği görülmektedir.

Son olarak katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, bireylerin %66'sının toplumdan dışlandığını düşünmediğini, %34'ünün ise toplumdan dışlandığını düşündüğü görülmektedir. Dolayısıyla araştırmaya katılan her üç kişiden biri toplumdan dışlandığını düşünmektedir. Burcu (2007)'nin çalışmasında ise engelli bireylerin %25,3 toplum tarafından dışlandıklarını ve kabul edilmediklerini belirtmişlerdir.

4.2.3. Ölçeklere ve Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve boyutlarının tanımlayıcı istatistikleri Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Kullanılan Ölçeklerin ve Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistikleri

	Madde Sayısı	Min.	Max.	Ortalama	Standart Sapma
Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı	6	6.00	30.00	23.3244	6.04499
Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı	5	5.00	25.00	16.2137	6.15385
Eğitim İmkanlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı	6	6.00	30.00	18.6985	6.18711
Sosyal Yaşam Alanı	6	6.00	30.00	20.6412	5.64678
Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan	5	5.00	25.00	11.7634	5.06484
Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı	5	5.00	25.00	17.9313	5.07672
Siyasal Katılma Alanı	5	5.00	25.00	14.8588	4.51298
Sosyal Dışlanma Ölçeği	38	38.00	188.00	123.4313	28.60085
Problem Odaklı Başa Çıkma	10	13.00	50.00	37.0420	8.47139
Kaçınma	4	4.00	20.00	13.1336	3.59987
Sosyal Destek	4	4.00	20.00	12.5420	3.65517
Stresle Başa Çıkma Ölçeği	18	31.00	88.00	62.7176	10.85945

Boyutlar bakımından sosyal dışlanma incelendiğinde, katılımcıların en çok sosyal dışlanma yaşadıkları alanın Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan olduğu görülmektedir. Engelli bireylerin bu alandaki dışlanmalarının nedenlerinden biri erişilebilirlik alanındaki engellerdir. Bireyler, erişilebilirlik standartlarının düşük olmasından mütevellit, toplumsal dâhil olmada sorun yaşamaktadırlar. Yine ilgili kültürel tanımlama biçimleri, bireylerin bu alanın dışında kalmalarına neden olmaktadır.

Engelli bireylerin, önemli oranda dışlanma yaşadıkları başka bir alanın ise Siyasal Katılma Alanı olduğu görülmektedir. Bireylerin çeşitli nedenlerden ötürü bu alanın dışında kaldığı söylenebilir. Engellilerin siyasal faaliyetlere katılmamaları ve

aktif rollerde bulunmamaları, hem siyasal öznelerin ön yargılarından kaynaklanmakta hem de erişilebilirlik alanındaki sorunlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca katılımcıların hatırı sayılı bir oranının (%32,4) kamu çalışanı olması da yasal engellerden dolayı bu alandaki dışlanmayı etkilemektedir.

Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, bireylerin dışlanma yaşadıkları bir diğer alanın Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, bireyler, çeşitli ekonomik sorunlar yaşadıklarından ulaşım, iletişim, giyinme, elektrik, su ve yakıt ihtiyaçlarını gidermede ve faturalarını zamanında ödemede güçlük yaşamaktadırlar. Yaşanan bu ekonomik sorunların kaynağında ise bireylerin istihdam alanının dışında kalmaları ve düşük statülü/ücretli işlerde çalışmaları bulunmaktadır. Ekonomik alandaki bu dışlanmışlıklara bağlı olarak bireyler, Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanında da dışlanma yaşamaktadırlar. Engellilerin, sağlıklı bir yaşam için gerekli olan şekilde beslenemedikleri görülmektedir. Bireylerin vücudun ihtiyacı kadar et, süt ürünleri, sebze, meyve ve gıda maddelerini tüketemedikleri söylenebilir. Zira ekonomik alanda yaşanan dışlanma, bireylerin bu temel ihtiyaçlarını karşılamalarını da olumsuz etkilemektedir.

Tablo incelendiğinde, engelli bireylerin dışlanma yaşadıkları diğer bir alanın Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı olduğu görülmektedir. Bireylerin bu alanda dışlanma yaşamalarının bazı ekonomik sebepleri olmakla birlikte erişilebilirlik sorunu, eğitim kurumların fiziksel donanımı, eğitim personelinin tutumları ve eğitimde kullanılan materyallerin uygun olmaması da önemli etkenlerdir.

Katılımcıların sosyal yaşama katılım durumları incelendiğinde, engellilerin Sosyal Yaşam Alanında da dışlanma yaşadıkları görülmektedir. Bu çerçevede, genel olarak bireylerin yeterli düzeyde yakın arkadaşları olmadığı ve akrabalık ilişkilerinin iyi olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bireylerin sosyal ilişkilerin dışında kaldıkları söylenebilir. Ancak tablo incelendiğinde, engelli bireylerin en az dışlandıkları alanın ise Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı olduğu görülmektedir.

Engelli bireylerin, başta sosyal dışlanma olmak üzere yaşadıkları çeşitli sorunlarla başa çıkmada hangi stratejileri kullandıklarına bakıldığında, katılımcıların

en çok Problem Odaklı Başa Çıkma stratejisini kullandıkları görülmektedir. Bu kapsamda bireyler, daha çok yaşadıkları sorunları çözmeye odaklanmakta ve bu yönde mücadele etmektedirler. Ayrıca tablo incelendiğinde, bazı bireylerin Kaçınma stratejisini kullanarak yaşadıkları sorunlardan uzaklaşmaya çalıştıkları görülmektedir. Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin bir diğer boyutu olan Sosyal Destek stratejisini kullanan bireyler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu boyutu kullanan katılımcılar, daha çok yaşadıkları sorunlar karşısında sosyal destek aramaktadırlar. Bu bireyler, paylaşımda bulunarak ve çeşitli öneriler alarak yaşadıkları sorunların üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar.

4.2.4. Sosyal Dışlanmaya Yönelik Bulguların Karşılaştırılması

Çalışmanın bu kısmında, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin ve boyutlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle, engelli bireylerin deneyimledikleri sosyal dışlanmanın, onların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin, sosyo-demografik özelliklerine göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanlarının karşılaştırılması Tablo 14’te sunulmuştur.

Tablo 14. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Puanlarının Karşılaştırılması

	Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek	166	122.6627	28.15768	t=-0.571	0.568	
	Kadın	96	124.7604	29.45317			
Yaş	18-25	53	122.0000	27.91953	F=0.735	0.569	
	26-35	74	124.2838	29.05334			
	36-45	62	119.7419	30.58229			
	46-55	43	124.3256	30.45975			
	56-65	30	130.2000	21.10140			
Medeni Durum	Bekâr	137	121.6642	29.17928	F=2.617	0.051	
	Evli	88	129.1364	27.70169			
	Boşanmış	22	111.7273	27.83315			
	Eşi vefat etmiş	15	123.2667	24.44956			
Eğitim Durumu	Okuryazar değil (1)	18	114.6667	21.27136	F=5.700	0.000*	6>3, 7>3
	Okuryazar (2)	16	111.4375	27.54383			
	İlkokul (3)	43	109.5581	31.02480			
	Ortaokul (4)	39	118.8205	26.73641			
	Lise (5)	54	124.9630	28.75397			
	Ön lisans (6)	35	131.8000	29.05249			
	Lisans ve üstü (7)	57	136.5965	22.78538			
Çalışma Durumu	Evet (1)	114	131.3158	27.53479	F=13.811	0.000*	1>2, 3>2
	Hayır (2)	118	113.6441	27.12917			
	Emekli (3)	30	131.9667	26.99998			
Meslek/İş	Mesleği yok(1)	105	117.2381	25.61870	F=5.770	0.000*	2>1, 2>6
	Kamu çalışanı (2)	85	134.9176	25.51433			
	İşçi (3)	23	126.9565	34.00599			
	Serbest çalışan (4)	16	114.4375	33.03729			
	Öğrenci (5)	17	124.2353	31.32796			
	Diğer (6)	16	106.1250	27.59197			
Aylık Gelir (TL)	Yok (1)	31	106.0645	32.00618	F=8.628	0.000*	5>1, 6>1, 5>2, 6>2
	1-800 (2)	49	110.2857	28.56498			
	801-1500 (3)	29	116.5862	21.30647			
	1501-2500 (4)	39	125.3077	28.92927			
	2501-3500 (5)	28	130.2143	19.96545			
	3501-5000 (6)	75	137.6667	23.59989			
	5001 ve üzeri (7)	11	128.0000	33.28964			
Engel Türü	Ortopedik (1)	143	125.2937	28.21318	F=2.702	0.031*	2>4
	Görme (2)	40	129.5000	25.95855			
	İşitme (3)	23	111.5217	28.86153			
	Dil ve konuşma (4)	10	105.2000	33.38263			
	Duygusal/ruhsal (5)	46	122.2826	28.75928			
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	127.9061	27.65046	t=5.576	0.000*	
	Yok	49	103.9796	24.41438			
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet	89	111.6180	28.57785	t=-5.012	0.000*	
	Hayır	173	129.5087	26.72222			

*p<0.05

Araştırmaya katılan engelli bireylerin, sosyo-demografik özelliklerine göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, katılımcıların cinsiyetlerine, yaşlarına ve medeni durumlarına göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin

puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ancak katılımcıların eğitim durumlarına göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkı yaratan grubu bulmak için Bonferroni testi kullanılmıştır. Buna göre, eğitim durumu ön lisans ve lisans-lisansüstü olan katılımcıların, Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanlarının eğitim durumu ilkokul olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Sosyal Dışlanma Ölçeğinde puanların yüksek olması düşük dışlanmayı, puanların düşük olması ise yüksek dışlanmayı ifade ettiğinden, eğitim durumu ilkokul olan engelliler, eğitim durumu ön lisans ve lisans-lisansüstü olan engellilerden daha çok dışlanma yaşamaktadırlar. Bu durumun beklenen bir durum olduğu söylenebilir, çünkü eğitim düzeyi yükseldikçe dışlanma oranı da azalmaktadır.

Tablo 14 incelendiğinde, katılımcıların çalışma durumlarına göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkı bulmak için de Bonferroni testi uygulanmıştır. Yapılan bu testin sonucunda, çalışan ve emekli olan engellilerin, Sosyal Dışlanma Ölçeği puanlarının çalışmayan engellilere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, çalışmayan engelli bireyler, çalışan ve emekli olan engellilerden anlamlı derecede daha çok dışlanmışlık yaşamaktadır. Çalışmayan engelli bireylerin diğer gruplardan daha çok dışlanma yaşamaları beklenen bir durumdur. Zira bu bireyler, çalışmadıklarından birçok alanda dezavantaj yaşamakta ve hizmetlerden mahrum kalmaktadır. Ayrıca yapılan analiz sonucunda, katılımcıların mesleklerine göre de Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkın kaynağını bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonunda, kamu çalışanı olan katılımcıların Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanlarının mesleği olmayan ve mesleği diğer olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Kamu çalışanlarının diğer gruplara nazaran daha az dışlanma yaşamalarının nedeni, kamu çalışanlarının sürekli ve düzenli bir gelire sahip olmalarıdır. Bu kapsamda, analizler incelendiğinde, katılımcıların aylık gelirlerine göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanları arasında da istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkı bulmada kullanılan Bonferroni testinin sonucunda, aylık geliri 2501-3500 TL ve

3501-5000 TL olan katılımcıların Sosyal Dışlanma Ölçeği puanlarının, aylık geliri olmayan ve 1-800 TL olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Farklı bir söylemle, aylık geliri olmayan ve 1-800 TL olan engelliler, aylık geliri 2501-3500 TL ve 3501-5000 TL olan engellilerden daha çok dışlanma yaşamaktadır. Bu durum da beklenen bir durum olup gelir yokluğu veya düşüklüğü dışlanmayı da beraberinde getirmektedir.

Analiz sonucunda, katılımcıların engel türlerine göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($p<0.05$). Bu farkı bulmak için Bonferroni kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, engel türü görme olan katılımcıların Sosyal Dışlanma Ölçeği puanlarının, engel türü dil ve konuşma olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle, dil ve konuşma engelli bireyler, görme engelli bireylerden daha çok dışlanmışlık yaşamaktadır.

Yapılan analizler incelendiğinde, katılımcıların sosyal güvence durumuna göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu çerçevede, sosyal güvencesi olan katılımcıların Sosyal Dışlanma Ölçeği puanlarının, sosyal güvencesi olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Sosyal güvencesi olmayan bireylerin daha fazla dışlanmaları beklenen bir durumdur. Zira bu bireyler, genellikle istihdamın da dışında kalmaktadırlar.

Son olarak, analiz sonucunda, katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre Sosyal Dışlanma Ölçeğinin puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Sosyal Dışlanma Ölçeği puanlarının, dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Toplumdan dışlandığını düşünen engelli bireylerin daha çok dışlanma yaşamaları beklenen bir sonuçtur.

Sosyal Dışlanma Ölçeğine dair bulgular birlikte incelendiğinde; eğitim durumu ilkökul olanların, eğitim durumu ön lisans ve lisans-lisansüstü olanlardan; çalışmayan engellilerin, çalışan ve emekli olan engellilerden; mesleği olmayan ve mesleği diğer olanların, kamu çalışanlarından; aylık geliri olmayan ve 1-800 TL olanların, aylık geliri 2501-3500 TL ve 3501-5000 TL olanlardan; dil ve konuşma

engellilerin, görme engellilerden; sosyal güvencesi olmayanların, sosyal güvencesi olanlardan ve toplumdan dışlandığını düşünenlerin, toplumdan dışlanmadığını düşünenlerden daha çok sosyal dışlanma yaşadıkları görülmektedir.

4.2.4.1. Sağlık ve Sosyal Güvenlik

Katılımcı bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması

Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek Kadın	166 96	22.6325 24.5208	6.12228 5.74544	t=-2.460	0.015*
Yaş	18-25 (1) 26-35 (2) 36-45 (3) 46-55 (4) 56-65 (5)	53 74 62 43 30	23.6604 22.6622 21.7097 24.0698 26.6333	5.32391 6.01204 6.70304 5.84480 4.90238	F=3.950	0.004* 5>2, 5>3
Medeni Durum	Bekâr (1) Evli (2) Boşanmış (3) Eşi vefat etmiş (4)	137 88 22 15	22.3796 24.5000 22.0000 27.0000	6.15024 5.28716 6.83827 5.94018	F=4.609	0.004* 4>1
Eğitim Durumu	Okuryazar değil (1) Okuryazar (2) İlkokul (3) Ortaokul (4) Lise (5) Ön lisans (6) Lisans ve üstü (7)	18 16 43 39 54 35 57	24.2778 23.5625 20.6047 22.7436 23.4630 24.3429 24.6491	6.20062 5.78468 8.05085 5.73869 5.55152 4.98788 5.07617	F=2.281	0.037* 7>3
Çalışma Durumu	Evet (1) Hayır (2) Emekli (3)	114 118 30	24.0175 22.0169 25.8333	5.63959 6.47808 4.50351	F=6.343	0.002* 1>2, 3>2
Meslek/İş	Mesleği yok (1) Kamu çalışanı (2) İşçi (3) Serbest çalışan (4) Öğrenci (5) Diğer (6)	105 85 23 16 17 16	22.9143 24.8118 22.4783 22.2500 24.1176 19.5625	6.17861 5.17203 6.52874 6.59798 4.93561 7.58040	F=2.700	0.021* 2>6
Aylık Gelir (TL)	Yok (1) 1-800 (2) 801-1500 (3) 1501-2500 (4) 2501-3500 (5) 3501-5000 (6) 5001 ve üzeri (7)	31 49 29 39 28 75 11	20.5161 20.6735 22.7241 25.1026 24.2857 25.4000 21.7273	7.67190 6.94738 4.44728 5.81647 4.60963 4.52620 6.52826	F=5.539	0.000* 4>1, 6>1
Engel Türü	Ortopedik (1) Görme (2) İşitme (3) Dil-konuşma (4) Duygusal/Ruhsal (5)	143 40 23 10 46	23.7413 24.2250 20.6522 18.6000 23.6087	6.05109 5.41833 6.22027 6.83455 5.72122	F=3.170	0.014* 2>4
Sosyal Güvence Durumu	Var Yok	213 49	24.1972 19.5306	5.53791 6.72093	t=5.101	0.000*
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet Hayır	89 173	21.1124 24.4624	6.92236 5.20566	t=-4.395	0.000*

*p<0.05

Araştırmaya katılan engelli bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik alanı boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi kullanılmış olup ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Tablo 15 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyetlerine göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Kadın katılımcıların Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanlarının erkek katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu alanda, erkek katılımcılar, daha çok dışlanmışlık yaşamaktadır.

Analiz sonucunda, katılımcıların yaşlarına göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Bu farklılığın nedeni olan grubu bulmak için Bonferroni testi uygulanmıştır. Bu testin sonucunda, yaşı 56-65 yaş aralığında olan katılımcıların Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanlarının, yaşı 26-35 ve 36-45 yaş aralığında olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanında 26-35 ve 36-45 yaş aralığında bulunan engelli bireyler daha çok dışlanma yaşamaktadır.

Tablo 15'e bakıldığında, katılımcıların medeni durumlarına göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Farkı oluşturan grubu bulmak amacıyla uygulanan Bonferroni testinin sonucunda, medeni durumu eşi vefat etmiş olan katılımcıların Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanlarının, medeni durumu bekâr olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu alanda bekâr olan katılımcılar, eşi vefat etmiş olan katılımcılardan daha çok dışlanma yaşamakta ve aralarında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumlarına göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Bu farkın nedeni olan grubu bulmak için ise Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonunda elde edilen verilere göre eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan katılımcıların, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutu puanlarının eğitim durumu ilkökul olan bireylere göre daha fazla olduğu

bulunmuştur. Başka bir söylemle, eğitim düzeyi lisans ve lisansüstü olan engelliler, eğitim düzeyi ilkokul olan engellilere oranla daha az dışlanma yaşamaktadırlar.

Yapılan analizler neticesinde, katılımcıların çalışma durumlarına göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bu farkın kaynağını bulmak için kullanılan Bonferroni testinin neticesinde, çalışan ve emekli olan katılımcıların puanlarının, çalışmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmüştür. İlgili alanda, çalışmayan engelli bireylerin, çalışan ve emekli olan engelli bireylerden daha çok dışlanma yaşadıkları anlamlı bulunmuştur.

Meslekler bazında analizler incelendiğinde, katılımcıların mesleklerine göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0.05$). Aralarındaki bu farkı oluşturan grubu bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Yapılan bu testin sonucunda ise kamu çalışanı olan katılımcıların puanlarının, mesleği diğer olan katılımcılara nazaran daha fazla olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla bireylerin düzenli ve sürekli bir işe sahip olmalarının önemi burada da ortaya çıkmaktadır. Düzenli ve sürekli bir gelire sahip olan kamu çalışanları daha az dışlanma yaşamaktadırlar. Ayrıca katılımcıların aylık gelirlerine göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($p<0.05$). Bu farkı oluşturan grubu bulmak için Bonferroni testi kullanılmıştır. Bunun sonucunda, aylık geliri 1501-2500 TL ve 3501-5000 TL olan katılımcıların puanlarının aylık geliri olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, aylık geliri olmayan engelli bireylerin daha çok dışlanmışlık yaşadıkları söylenebilir.

Çalışmada, katılımcıların engel türleri ile Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. ($p<0.05$). Tespit edilen bu farkı bulmak için uygulanan Bonferroni testinin sonucunda, engel türü görme olan katılımcıların bu boyuttaki puanlarının, engel türü dil ve konuşma olan katılımcılara göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Her engel grubunun kendine özgül bazı sorunları olmakla birlikte, bu alanda dil ve konuşma bozukluğu olanların, görme engellilere göre daha çok dışlanma yaşadıkları tespit edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların sosyal güvence durumuna göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Sosyal güvencesi olan katılımcıların Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanlarının, olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmekte; yani herhangi bir sosyal güvencesi olmayanlar, sosyal güvencesi olanlara göre daha çok sosyal dışlanma yaşamaktadır. Ayrıca yapılan analiz sonucunda, katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanları arasında da istatistiksek olarak anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutunun puanlarının, dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, toplumdan dışlandığını düşünen engelliler, ilgili alanda da daha çok dışlanma yaşamaktadır.

Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanında engelli bireylerin yaşadıkları dışlanmışlık; bireylerin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma durumu, meslek, aylık gelir, engel türü, sosyal güvence durumu ve toplumdan dışlanmayı düşünme durumu gibi sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır. Engelli bireylerin Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanındaki dışlanma derecesi her ne kadar farklı olsa da, bu alanda çeşitli sorunlar ve dışlanmalar yaşanmaktadır. Bu bağlamda elde edilen bulgular, ÖZİDA (2010); Karip (2016); Ergüden (2008); Özgökçeler, Bıçkılı (2010) ve TÜİK (2011)'in bulgularıyla örtüşmektedir.

4.2.4.2. Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim

Araştırmaya katılım sağlayan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 16'da verilmiştir.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi kullanılırken, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Buna göre katılımcıların Beslenme Dışı Zorunlu

Tüketim Alanında cinsiyete, yaşa ve engel türüne göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 16. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması

	Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek	166	15.9398	6.21698	t=-0.947	0.344	
	Kadın	96	16.6875	6.04599			
Yaş	18-25	53	15.7170	6.18428	F=1.105	0.354	
	26-35	74	17.0676	6.24243			
	36-45	62	15.5484	6.11549			
	46-55	43	15.4419	6.64509			
	56-65	30	17.4667	5.07688			
Medeni Durum	Bekâr (1)	137	15.8759	6.11825	F=4.362	0.005*	2>3
	Evli (2)	88	17.7955	6.20374			
	Boşanmış (3)	22	13.3182	5.56679			
	Eşi vefat etmiş (4)	15	14.2667	4.75795			
Eğitim Durumu	Okuryazar değil (1)	18	12.3333	5.82086	F=8.235	0.000*	6>1, 7>1
	Okuryazar (2)	16	13.0000	5.03322			
	İlkokul (3)	43	13.5814	6.87034			
	Ortaokul (4)	39	15.6667	5.31796			
	Lise (5)	54	15.7778	6.12963			
	Ön lisans (6)	35	19.2286	4.91747			
	Lisans ve üstü (7)	57	19.2632	5.09386			
Çalışma Durumu	Evet (1)	114	18.7632	5.37168	F=25.885	0.000*	1>2, 3>2
	Hayır (2)	118	13.4915	5.77165			
	Emekli (3)	30	17.2333	6.10078			
Meslek/İş	Mesleği yok (1)	105	13.9143	5.68079	F=9.931	0.000*	2>1, 2>6
	Kamu çalışanı (2)	85	19.4824	4.70717			
	İşçi (3)	23	16.7826	7.24228			
	Serbest çalışan (4)	16	16.1250	6.58154			
	Öğrenci (5)	17	16.1176	7.13164			
	Diğer (6)	16	13.3125	5.43714			
Aylık Gelir (TL)	Yok (1)	31	12.6129	5.71359	F=12.128	0.000*	5>2, 6>2, 7>2
	1-800 (2)	49	12.9796	6.10495			
	801-1500 (3)	29	13.5862	4.93904			
	1501-2500 (4)	39	16.6154	6.10701			
	2501-3500 (5)	28	17.4286	4.93235			
	3501-5000 (6)	75	19.7867	4.62745			
	5001 ve üzeri (7)	11	18.8182	7.61339			
Engel Türü	Ortopedik	143	16.2098	6.20410	F=1.771	0.135	
	Görme	40	18.0250	6.02766			
	İşitme	23	15.9130	5.12492			
	Dil ve konuşma	10	12.9000	7.75242			
	Duygusal/ruhsal	46	15.5217	5.99533			
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	17.2629	5.93172	t=6.146	0.000*	
	Yok	49	11.6531	4.93943			
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet	89	14.3258	5.86743	t=-3.645	0.000*	
	Hayır	173	17.1850	6.08758			

*p<0.05

Yapılan analizler sonucunda, katılımcıların medeni durumlarına göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0.05). Farkın nedeni olan grubu bulmak için Bonferroni testi kullanılmıştır. Bunun sonucunda, medeni durumu evli olan katılımcıların Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanlarının medeni durumu boşanmış olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Başka bir deyişle, boşanmış olan engelli bireyler, evli olan engelli bireylere oranla Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanında daha çok dışlanma yaşamaktadırlar.

Tablo 16 incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Görülen bu farkı oluşturan grubu bulmak için kullanılan Bonferroni testinin sonucunda, eğitim durumu ön lisans ve lisans-lisansüstü olan katılımcıların Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, eğitim durumu okuryazar değil olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Eğitim durumu okuryazar olmayan katılımcıların, eğitim durumu ön lisans ve lisans-lisansüstü olan katılımcılardan anlamlı derecede farklı bir dışlanma yaşamaları beklenen bir durumdur. Zira eğitim durumu ile dışlanma arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koyan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Analiz sonucunda, katılımcıların çalışma durumlarına göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında da istatistiksek olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0.05$). Söz konusu farkı oluşturan grubu bulmak için Bonferroni kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, çalışan ve emekli olan katılımcıların Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutu puanlarının, çalışmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Dolayısıyla çalışmayan engelliler, Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanında çalışanlara ve emeklilere nazaran daha çok dışlanmışlık yaşamaktadır. Bu dışlanmışlık, aynı zamanda meslekler arasında da farklılaşmaktadır. Bu kapsamda yapılan analizler incelendiğinde, katılımcıların mesleklerine göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$). Çalışmada, bu farkı bulmak için Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, kamu çalışanı olan katılımcıların Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, mesleği olmayan ve mesleği diğer olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Kamu çalışanları, Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanında mesleği olmayanlardan ve meslek olarak diğer seçeneğini işaretleyenlerden daha az dışlanma yaşamaktadırlar. Ayrıca analizler, katılımcıların aylık gelirlerine göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($p<0.05$). Fark oluşturan grubu bulmak amacıyla uygulanan Bonferroni testinin sonucunda, aylık geliri 2501-3500 TL, 3501-5000 TL ve 5001 TL

ve üzeri olan katılımcıların Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, aylık geliri 1-800 olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, bu alanda gelir düşüklüğü dışlanmaya neden olmaktadır.

Yapılan analizler incelendiğinde, katılımcıların sosyal güvence durumuna göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Sosyal güvencesi olan katılımcıların Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, güvencesi olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bireylerin sosyal güvencelerinin varlığı, dışlanmayı önleyen bir faktör olarak görünmektedir. Bu bağlamda, sosyal güvenlik, dezavantajlı grupları çeşitli risklere karşı korumakta ve dışlanmayı azaltmaktadır. Ayrıca yapılan analizler sonucunda, katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, toplumdan dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Toplumdan dışlandığını düşünen engelliler, toplumdan dışlanmadığını düşünen engellilerden Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanında daha çok dışlanmışlık yaşamaktadırlar.

Özetle, Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanındaki bulgular incelendiğinde; boşanmış olan engellilerin, evli olan engellilerden; eğitim durumu okuryazar olmayan engellilerin, eğitim durumu ön lisans ve lisans-lisansüstü olanlardan; çalışmayan engellilerin, çalışanlardan ve emeklilerden; mesleği olmayan ve mesleği diğer olanların, kamu çalışanı olanlardan; aylık geliri 1-800 olanların, aylık geliri 2501-3500 TL, 3501-5000 TL ve 5001 TL ve üzeri olanlardan; sosyal güvencesi olmayanların, güvencesi olanlardan ve toplumdan dışlandığını düşünenlerin, toplumdan dışlanmadığını düşünenlerden daha çok dışlanma yaşadıkları görülmektedir.

Engelli bireylerin, Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanında yaşadıkları dışlanmışlığın kaynağında, işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik nedenler bulunmaktadır. Zira bireylerin giyinme, barınma, iletişim, su, elektrik ve yakıt

ihtiyaçlarını eksiksiz ve zamanında karşılaması, onların maddi gelirlerine bağlıdır. Ancak engellilerin bu ihtiyaçlarını karşılamada çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgular, Beckett (2011); Köten ve Erdoğan (2014); Bucuka (2017); Ergüden (2008); ÖZİDA (2010); Sarıgül (2016); Purutçuoğlu, Doğan (2017); ÖZİDA, DİE (2009); Genç, Çat (2013); Özbulut, Özgür Sayar (2009) ve TÜİK (2011)'in bulgularıyla örtüşmektedir.

4.2.4.3. Eğitim Hizmetleri

Tablo 17. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması

	Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek	166	18.9940	5.85532	t=1.017	0.310	
	Kadın	96	18.1875	6.72358			
Yaş	18-25	53	19.2830	6.33785	F=1.505	0.201	
	26-35	74	19.2297	5.91850			
	36-45	62	18.9516	6.31269			
	46-55	43	18.4186	6.60531			
	56-65	30	16.2333	5.42461			
Medeni Durum	Bekâr (1)	137	19.3212	6.24728	F=4.296	0.006*	1>4, 2>4
	Evli (2)	88	18.8864	5.84755			
	Boşanmış (3)	22	17.5455	6.16231			
	Eşi vefat etmiş (4)	15	13.6000	5.57802			
Eğitim Durumu	Okuryazar değil (1)	18	13.5556	4.70572	F=11.377	0.000*	4>1, 5>1, 6>1, 4>2, 5>2, 6>2, 4>3, 5>3, 6>3, 7>1, 7>2, 7>3, 7>4, 7>5
	Okuryazar (2)	16	14.5000	5.37897			
	İlkokul (3)	43	15.1628	6.04322			
	Ortaokul (4)	39	18.6410	5.64981			
	Lise (5)	54	19.9259	5.37939			
	Ön lisans (6)	35	20.3143	6.16332			
	Lisans ve üstü (7)	57	22.0526	5.17349			
Çalışma Durumu	Evet (1)	114	20.7193	5.92954	F=13.899	0.000*	1>2
	Hayır (2)	118	16.6441	5.98220			
	Emekli (3)	30	19.1000	5.45420			
Meslek/İş	Mesleği yok (1)	105	16.6762	5.57207	F=10.297	0.000*	2>1, 2>4, 2>6
	Kamu çalışanı (2)	85	21.6118	5.64441			
	İşçi (3)	23	20.3043	6.20436			
	Serbest çalışan (4)	16	16.3125	5.57038			
	Öğrenci (5)	17	20.7647	7.18096			
	Diğer (6)	16	14.3750	4.28758			
Aylık Gelir (TL)	Yok (1)	31	18.4194	6.79104	F=7.050	0.000*	6>2, 6>3, 6>4
	1-800 (2)	49	16.1429	6.16441			
	801-1500 (3)	29	16.2414	4.72573			
	1501-2500 (4)	39	16.7179	6.30768			
	2501-3500 (5)	28	20.0714	4.92859			
	3501-5000 (6)	75	21.7467	5.45521			
	5001 ve üzeri (7)	11	20.0909	6.05730			
Engel Türü	Ortopedik	143	19.1189	6.36284	F=1.791	0.131	
	Görme	40	19.9000	6.11346			
	İşitme	23	17.3913	4.80283			
	Dil ve konuşma	10	15.5000	4.83621			
	Duygusal/ruhsal	46	17.6957	6.31707			
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	19.3709	6.20624	t=3.759	0.000*	
	Yok	49	15.7755	5.22520			
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet	89	16.9326	5.56122	t=-3.379	0.001*	
	Hayır	173	19.6069	6.31042			

*p<0.05

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 17’da verilmiştir.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Tablo 17’ye bakıldığında, Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanında katılımcıların cinsiyetine, yaşına ve engel türüne göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Fakat analiz sonuçları incelendiğinde, katılımcıların medeni durumlarına göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Söz konusu farkı bulmak için Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, medeni durumu bekâr ve evli olan katılımcıların Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının, medeni durumu eşi vefat etmiş olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla eşi vefat etmiş olan engelliler, daha çok dezavantajlı hale geldiklerinden daha çok dışlanma yaşamaktadırlar.

Analiz sonucunda, araştırmaya dâhil olan bireylerin eğitim durumlarına göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu anlamlı farkı oluşturan grubu bulmak için Bonferroni testi kullanılmıştır. Uygulanan bu teste göre eğitim durumu ortaokul, lise ve ön lisans olan katılımcıların Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının, eğitim durumu okuryazar değil, okuryazar ve ilkokul olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan katılımcıların Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının ise eğitim durumu okuryazar değil, okuryazar, ilkokul, ortaokul ve lise olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, katılımcılardan eğitim düzeyi düşük olanların, eğitim düzeyi nispeten daha yüksek olanlardan daha çok dışlanmışlık yaşadıklarını göstermektedir.

Tablo 17'ye bakıldığında, katılımcıların çalışma durumlarına göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu kapsamda, fark oluşturan grubu bulmak için uygulanan Bonferroni testinin sonucunda, çalışan katılımcıların Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının, çalışmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, bu alanda, çalışan engelli bireyler, çalışmayan engelli bireylerden daha az dışlanma yaşamaktadır. Zira çalışmayan engelli bireyler, birçok alanda dezavantaj yaşadıkları gibi eğitim hizmetleri alanında da daha çok dezavantaj yaşamaktadır.

Yapılan analizler incelendiğinde, katılımcıların mesleklerine göre de Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkı oluşturan grubu bulmak için Bonferroni testi kullanılmıştır. Yapılan bu testin sonucunda, kamu çalışanı olan katılımcıların Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının mesleği olmayan, mesleği serbest çalışan ve diğer olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Kamu çalışanların sürekli ve düzenli bir gelire sahip olmaları, onların diğer mesleklere göre daha az dışlanma yaşamalarını sağlamıştır. Özellikle mesleği olmayanlar, serbest çalışanlar ve mesleğini diğer olarak belirten engelli bireylerin bu alanda daha çok dışlanma yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca analiz sonucunda, katılımcıların aylık gelirlerine göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bu farkı bulmak için kullanılan Bonferroni testinin sonucunda, aylık geliri 3501-5000 TL arasında olan katılımcıların Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının, aylık geliri 1-800, 801-1500 ve 1501-3500 TL olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir söylemle, aylık geliri 3501-5000 TL arasında olan engelliler, aylık geliri 1 ile 3500 TL arasında olan bireylerden daha az dışlanma yaşamaktadırlar. Çünkü düşük gelir, bireylerin çeşitli eğitim hizmetlerinden yararlanmalarını engellemektedir.

Katılımcıların sosyal güvence durumuna göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanları arasında da anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0.05$). Sosyal güvencesi olan katılımcıların Eğitim İmkânlarından

Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının, sosyal güvencesi olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal güvencesi olmayan engelli bireyler, eğitim hizmetlerinden de daha çok dışlanmaktadır. Ayrıca analiz sonucunda, katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutunun puanlarının, toplumdan dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Toplumdan dışlandığını düşünen engelli bireyler, bu alanda daha çok dışlanma yaşamaktadırlar.

Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanındaki bulgulara bütünsellik içerisinde bakıldığında; eşi vefat edenlerin, eğitim düzeyi düşük olanların, çalışmayanların, mesleği olmayan, serbest çalışan ve diğer olanların, aylık geliri düşük olanların, sosyal güvencesi olmayanların ve toplumdan dışlandığını düşünenlerin daha çok dışlandıkları görülmektedir. Bireylerin eğitim hizmetlerinden dışlanmalarının farklı nedenleri bulunmaktadır. Bireylerin ekonomik alandaki dezavantajlı durumu bu dışlanmaya neden olabileceği gibi erişilebilirlik standartları, eğitim personelinin tutum ve davranışları ile eğitim materyalleri gibi çeşitli etkenler de bu dışlanmaya neden olabilmektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin farklı düzeylerde eğitim hizmetlerinin dışında kaldıkları görülmektedir. Bu kapsamda, elde edilen bulgular, Beckett (2011); Bucuka (2017); Burcu (2002); Burcu (2007); Ergüden (2008); Özgökçeler, Bıçkıcı (2010); Sarıgül (2016); Bahadır vd. (2016); Karakuş vd. (2017); Özbulut, Özgür Sayar (2009) ve ÖZİDA (2010)'nın bulgularıyla paralellik göstermektedir.

4.2.4.4. Sosyal Yaşam

Çalışmaya katılan engelli bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 18'de verilmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında

Bağımsız T Testi kullanılmış, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Tablo 18. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sosyal Yaşam Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması

Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek Kadın	166 96	20.3012 21.2292	5.43219 5.98327	t=-1.283	0.201
Yaş	18-25 (1) 26-35 (2) 36-45 (3) 46-55 (4) 56-65 (5)	53 74 62 43 30	19.8868 21.2703 19.7258 19.8372 23.4667	5.79011 4.86333 5.90684 6.24854 4.93218	F=3.063	0.017* 5>3
Medeni Durum	Bekâr (1) Evli (2) Boşanmış (3) Eşi vefat etmiş (4)	137 88 22 15	20.3212 21.6364 16.3636 24.0000	5.54783 5.01075 5.99639 6.11789	F=7.566	0.000* 1>3, 2>3, 4>3
Eğitim Durumu	Okuryazar değil (1) Okuryazar (2) İlkokul (3) Ortaokul (4) Lise (5) Ön lisans (6) Lisans ve üstü (7)	18 16 43 39 54 35 57	21.3333 17.8125 19.3488 19.4615 20.5000 21.5429 22.5789	6.01958 6.06870 6.26739 5.50046 5.81394 5.14692 4.54323	F=2.753	0.000* 7>2
Çalışma Durumu	Evet (1) Hayır (2) Emekli (3)	114 118 30	21.4737 19.3814 22.4333	5.17347 5.87755 5.55029	F=5.900	0.003* 1>2, 3>2
Meslek/İş	Mesleği yok Kamu çalışanı İşçi Serbest çalışan Öğrenci Diğer	105 85 23 16 17 16	20.2000 21.8588 21.1739 18.7500 20.4706 18.3750	5.79522 5.53808 4.29219 6.45497 6.12492 4.68864	F=1.868	0.100
Aylık Gelir (TL)	Yok (1) 1-800 (2) 801-1500 (3) 1501-2500 (4) 2501-3500 (5) 3501-5000 (6) 5001 ve üzeri (7)	31 49 29 39 28 75 11	17.6129 18.6122 21.1379 21.2821 21.3214 22.4667 20.4545	5.65495 6.75406 4.88967 5.07807 4.10107 5.18921 5.52021	F=4.348	0.000* 6>1, 6>2
Engel Türü	Ortopedik (1) Görme (2) İşitme (3) Dil ve konuşma (4) Duygusal/ruhsal (5)	143 40 23 10 46	20.9860 22.7750 18.6522 17.9000 19.3043	5.32730 4.28765 5.88997 7.63690 6.39399	F=3.651	0.007* 2>3, 2>5
Sosyal Güvence Durumu	Var Yok	213 49	21.2958 17.7959	5.37831 5.95462	t=4.024	0.000*
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet Hayır	89 173	18.6629 21.6590	6.12918 5.10863	t=-4.195	0.000*

*p<0.05

Yapılan analizlere bakıldığında, katılımcıların cinsiyetine ve mesleğine göre Sosyal Yaşam Alanında anlamlı bir farklılaşma görülmemektedir. Fakat analiz sonucunda, katılımcıların yaşlarına göre Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir (p<0.05). Bu çerçevede, farkı bulmak için Bonferroni testi uygulanmıştır. Bonferroni testinin sonucunda, yaşı 56-65 yaş aralığında olan katılımcıların Sosyal Yaşam Alanı

boyutunun puanlarının, yaşı 36-45 yaş aralığında olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak 56-65 yaş aralığındaki engellilerin 36-45 yaş aralığındaki engellilerden daha az dışlanma yaşamaları, 36-45 yaş aralığındaki bireylerin daha yüksek beklenti içinde olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 18'e bakıldığında, katılımcıların medeni durumlarına göre Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir fark görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkı oluşturan grubu bulmak amacıyla kullanılan Bonferroni testinin sonucunda ise medeni durumu bekâr, evli ve eşi vefat etmiş olan katılımcıların Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanlarının, medeni durumu boşanmış olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Sosyal Yaşam Alanında boşanmış olan engelli bireyler, diğer bireylerden anlamlı derecede daha çok dışlanma yaşamaktadırlar.

Analiz sonucunda, katılımcıların eğitim durumlarına göre de Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0.05$). İstatistiksel olarak anlamlı olan bu farkı bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan bireylerin Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanlarının, eğitim durumu okuryazar olan bireylere göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan engelli bireyler, eğitim durumu okuryazar olan engellilere oranla daha az dışlanma yaşamaktadırlar. Bu durum, beklenen bir sonucu ortaya koymaktadır.

Tablo incelendiğinde, katılımcıların çalışma durumlarına göre Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılaşma görülmektedir ($p<0.05$). Farkın nedeni olan grubu bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Buna göre, çalışan ve emekli olan katılımcıların Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanlarının, çalışmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışmayan engellilerin daha düşük puana sahip olmaları, bu bireylerin, çalışan ve emekli olan engellilerden daha yüksek düzeyde sosyal dışlanma yaşamaları anlamına gelmektedir. Çünkü çalışmayan bireyler, ekonomik nedenlerden dolayı çeşitli sosyal yaşam alanlarının dışında kalmaktadır. Ayrıca yapılan analizler, katılımcıların aylık gelirlerine göre de Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir

farkın olduğunu ortaya koymaktadır ($p<0.05$). Bu farkı ortaya çıkartmak için uygulanan Bonferroni testi, aylık geliri 3501-5000 TL olan katılımcıların Sosyal Yaşam Alanı boyutu puanlarının, aylık geliri hiç olmayan ve 1-800 TL arasında olan katılımcılara göre daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla aylık geliri hiç olmayan ve 1 ile 800 TL arasında olan engelli bireyler, aylık geliri 3501 ile 5000 TL arasında olan engelli bireylere nispeten daha yüksek düzeyde sosyal dışlanmışlık yaşamaktadırlar.

Analiz sonuçları, katılımcıların engel türlerine göre Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farkın varlığını ortaya koymaktadır ($p<0.05$). Farkı bulmak amacıyla Bonferroni kullanılmıştır. Buna göre, engel türü görme olan katılımcıların Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanlarının engel türü işitme ve duygusal/ruhsal olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, işitme engelli bireyler ve duygusal/ruhsal engelli bireyler, Sosyal Yaşam Alanında görme engelli bireylerden daha çok dışlanmaktadır.

Tablo 18, araştırmaya dâhil olan bireylerin sosyal güvence durumuna göre Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farkın varlığını göstermektedir ($p<0.05$). Bu bağlamda, sosyal güvencesi olan engellilerin Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanlarının, sosyal güvencesi olmayan engellilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Yani sosyal güvencesi olmayan engelliler, bu alanda daha çok dışlanmaktadır. Ayrıca analizler incelendiğinde, katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Sosyal Yaşam Alanı boyutu puanlarının, toplumdan dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir söylemle, toplumdan dışlandığını düşünen engelli bireyler, daha yüksek düzeyde dışlanmışlık yaşamaktadırlar.

Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Sosyal Yaşam Alanı boyutu ile ilgili bütün sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde; 36-45 yaş aralığındaki bireylerin, boşanmış olanların, eğitim durumu okuryazar olanların, çalışmayanların, aylık geliri hiç olmayan ve 1-800 TL arasında olanların, işitme ve duygusal/ruhsal engellilerin,

sosyal güvencesi olmayanların ve toplumdan dışlandığını düşünen engellilerin daha yüksek oranda dışlanmışlık yaşadıkları görülmektedir.

Engellilerin, Sosyal Yaşam Alanında farklı şekillerde deneyimledikleri sosyal dışlanma, onların toplumsal katılımın ve sosyal ilişkilerin dışında kalmalarına neden olmaktadır. Eşit ve etkin biçimde sosyal yaşama katılamayan engelliler, çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bireylerin toplumsal katılımın ve sosyal ilişkilerin dışında kalmalarının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerin büyük bir kısmı, kültürel tanımlamalarla inşa edilen ön yargılar, stereotipler, damgalanmalar ve ayrımcı uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, elde edilen bulgular, Bucuka (2017); Burcu (2007); Sarıgül (2016); Özgökçeler, Bıçkı (2010); Tiyek vd. (2016); Özbulut, Özgür Sayar (2009); Köten, Erdoğan (2014); Onur İnce vd. (2016) ve ÖZİDA (2010)'nın bulgularıyla paralellik göstermektedir.

4.2.4.5. Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan

Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 19'da sunulmuştur.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi uygulanmış olup ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır.

Tablo 19. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan Boyutu Puanlarının Karşılaştırılması

	Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek	166	12.0120	5.16162	t=1.045	0.297	
	Kadın	96	11.3333	4.88966			
Yaş	18-25	53	12.1887	5.31709	F=0.982	0.418	
	26-35	74	11.7568	4.98164			
	36-45	62	12.1935	5.25057			
	46-55	43	11.7674	4.97535			
	56-65	30	10.1333	4.51613			
Medeni Durum	Bekâr (1)	137	12.0073	5.11413	F=4.300	0.006*	1>4, 2>4, 3>4
	Evli (2)	88	11.9432	5.20247			
	Boşanmış (3)	22	12.5455	4.02051			
	Eşi vefat etmiş (4)	15	7.3333	2.99205			
Eğitim Durumu	Okuryazar değil (1)	18	8.5556	4.56614	F=5.411	0.000*	6>1, 7>1, 6>2, 7>2, 6>3, 7>3
	Okuryazar (2)	16	11.3125	4.34693			
	İlkokul (3)	43	9.6047	4.84099			
	Ortaokul (4)	39	10.7692	4.72653			
	Lise (5)	54	12.4259	5.01545			
	Ön lisans (6)	35	12.8571	5.35857			
	Lisans ve üstü (7)	57	13.9123	4.54847			
Çalışma Durumu	Evet (1)	114	12.7368	5.25804	F=3.857	0.022*	1>2
	Hayır (2)	118	10.9492	4.65906			
	Emekli (3)	30	11.2667	5.37512			
Meslek	Mesleği yok (1)	105	10.8571	4.88803	F=2.767	0.019*	2>1
	Kamu çalışanı (2)	85	13.2000	4.95167			
	İşçi (3)	23	12.3043	6.34203			
	Serbest çalışan (4)	16	10.4375	4.22641			
	Öğrenci (5)	17	12.2353	5.01908			
	Diğer (6)	16	10.1250	4.09675			
Aylık Gelir	Yok (1)	31	9.5484	5.30935	F=3.682	0.002*	6>1, 6>2
	1-800 (2)	49	10.5918	4.77371			
	801-1500 (3)	29	11.3448	4.86442			
	1501-2500 (4)	39	11.2821	5.04688			
	2501-3500 (5)	28	11.8214	4.07389			
	3501-5000 (6)	75	13.3867	4.89040			
	5001 ve üzeri (7)	11	14.8182	6.11258			
Engel Türü	Ortopedik	143	11.6713	4.98417	F=1.440	0.221	
	Görme	40	11.1000	5.08794			
	İşitme	23	11.1304	5.99473			
	Dil ve konuşma	10	10.4000	4.76562			
	Duygusal/ruhsal	46	13.2391	4.75247			
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	12.1878	5.03408	t=2.867	0.004*	
	Yok	49	9.9184	4.82544			
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet	89	10.5843	5.24363	t=-2.736	0.007*	
	Hayır	173	12.3699	4.87538			

*p<0.05

Yapılan analizlere bakıldığında, engelli bireylerin cinsiyet, yaş ve engel türüne göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alanda anlamlı derecede bir farklılık tespit edilememiştir. Ancak katılımcıların medeni durumlarına göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (p<0.05). Bulunan bu farkın yönünü ortaya koymak amacıyla Bonferroni testi uygulanmıştır. Bu testin neticesinde, medeni durumu bekâr, evli ve boşanmış olan katılımcıların Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutu puanlarının, medeni durumu eşi vefat etmiş olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla eşi vefat etmiş

olan engelli bireyler, diğerlerine oranla daha yüksek düzeyde sosyal dışlanma yaşamaktadırlar.

Analiz sonucunda, katılımcıların eğitim durumlarına göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmuştur ($p<0.05$). Anlamlı olan bu farkı oluşturan grubu bulmak için ise Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, eğitim durumu ön lisans ve lisans-lisansüstü olan katılımcıların Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanlarının eğitim durumu okuryazar değil, okuryazar ve ilkokul olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bulgular, eğitim düzeyi yüksek olan engelli bireylerin, eğitim düzeyi düşük olan engelli bireylerden Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alanda daha düşük düzeyde sosyal dışlanma yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 19 incelendiğinde, katılımcıların çalışma durumlarına göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanları arasında istatistiksel bağlamda anlamlı bir fark görülmektedir ($p<0.05$). Anlamlı olan bu farkı bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu uygulama sonucunda, çalışan katılımcıların Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanlarının, çalışmayan katılımcılara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Başka bir söylemle, çalışan engelliler Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alanda çalışmayan engellilerden daha az dışlanmaktadırlar. Çünkü ekonomik özgürlüğe sahip olan bireylerin Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alana katılım koşulları daha iyi olduğundan bireyler, daha az dışlanma yaşamaktadırlar. Ayrıca katılımcıların mesleklerine göre de Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0.05$). Ortaya çıkan bu farkı bulmak amacıyla kullanılan Bonferroni testinin sonucunda, kamu çalışanı olan katılımcıların Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutu puanlarının, mesleği olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, kamu çalışanlarının düzenli bir gelire sahip olmaları, onların daha düşük düzeyde dışlanma yaşamalarını sağlamaktadır. Çünkü analiz sonucunda, katılımcıların aylık gelirlerine göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanları arasında anlamlı bir fark görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkı bulmak amacıyla kullanılan Bonferroni testine göre, aylık geliri 3501-5000 TL olan katılımcıların Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanlarının, aylık geliri hiç olmayan ve 1-800 TL olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Yani hiç geliri olmayan

ve 1-800 TL arasında geliri olan engelliler, bu alanda, aylık geliri 3501-5000 TL olanlardan daha yüksek bir dışlanma yaşamaktadırlar.

Yapılan analizlere göre, katılımcıların sosyal güvence durumuna göre Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$). Bu çerçevede, sosyal güvencesi olan engellilerin Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutu puanlarının, sosyal güvencesi olmayan engellilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu alanda da sosyal güvencesi olan engelliler, daha az sosyal dışlanma deneyimlemektedirler. Katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre de Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutu puanlarının, toplumdan dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu alanda da toplumdan dışlandığını düşünenler, daha yüksek derecede bir sosyal dışlanma deneyimlemektedirler.

Özetle, Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alanda, engellilerden eşi vefat etmiş olanlar; eğitim durumu okuryazar değil, okuryazar ve ilkokul olanlar; çalışmayanlar; hiç geliri olmayan ve 1-800 TL arasında geliri olanlar; sosyal güvencesi olmayanlar ve toplumdan dışlandığını düşünenler daha fazla sosyal dışlanma yaşamaktadır. Engelli bireylerin Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alanda farklı derecelerde yaşadıkları dışlanma, onların toplumsal etkinliklerden dışlanmaları ve serbest zamanlarını evde geçirmek zorunda kalmaları anlamına gelmektedir. Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında erişilebilirliği engelleyen fiziksel çevre düzenlemeleri, toplumsal tutum ve davranışlar, ekonomik sorunlar ve siyasal nedenler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kapsamda elde edilen bulgular, Burcu (2007); Bucuka (2017); Ergüden (2008); Gezen (2014); Köten, Erdoğan (2014) ve ÖZİDA (2010)'nın bulgularıyla örtüşmektedir.

4.2.4.6. Beslenme Tüketim Alanı

Araştırmaya katılan engelli bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 20’de sunulmuştur.

Tablo 20. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması

	Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek	166	17.9096	4.97122	t=-0.091	0.928	
	Kadın	96	17.9688	5.28046			
Yaş	18-25 (1)	53	16.5849	4.59278	F=4.038	0.003*	5>1, 5>3
	26-35 (2)	74	17.8514	5.02237			
	36-45 (3)	62	17.0968	5.17152			
	46-55 (4)	43	19.1628	4.90350			
	56-65 (5)	30	20.4667	5.08367			
Medeni Durum	Bekâr (1)	137	17.4380	5.00421	F=4.123	0.007*	4>1, 4>3
	Evli (2)	88	18.6023	4.73563			
	Boşanmış (3)	22	16.0909	5.49380			
	Eşi vefat etmiş (4)	15	21.2000	5.53173			
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	18	19.5556	4.79242	F=1.652	0.133	
	Okuryazar	16	18.2500	5.36035			
	İlkokul	43	16.6512	6.05091			
	Ortaokul	39	16.8974	4.73395			
	Lise	54	17.6667	5.29507			
	Ön lisans	35	18.0857	4.37487			
	Lisans ve üstü	57	19.1579	4.48724			
Çalışma Durumu	Evet (1)	114	18.2456	4.68581	F=4.278	0.015*	3>2
	Hayır (2)	118	17.1102	5.22450			
	Emekli (3)	30	19.9667	5.37224			
Meslek/İş	Mesleği yok	105	18.1524	4.95903	F=1.809	0.112	
	Kamu çalışanı	85	18.7059	4.55867			
	İşçi	23	17.7826	4.99050			
	Serbest çalışan	16	15.8125	6.47270			
	Öğrenci	17	17.1176	5.46446			
	Diğer	16	15.5625	5.99965			
Aylık Gelir (TL)	Yok (1)	31	14.3548	6.03075	F=4.248	0.000*	4>1, 5>1, 6>1
	1-800 (2)	49	17.2653	4.94880			
	801-1500 (3)	29	17.3793	4.20386			
	1501-2500 (4)	39	18.7949	5.67626			
	2501-3500 (5)	28	18.8571	3.56645			
	3501-5000 (6)	75	19.2533	4.33120			
	5001 ve üzeri (7)	11	18.0000	6.30872			
Engel Türü	Ortopedik (1)	143	18.0140	5.10728	F=2.710	0.031*	5>3
	Görme (2)	40	18.3750	4.34232			
	İşitme (3)	23	15.6087	4.87796			
	Dil ve konuşma (4)	10	15.1000	5.42525			
	Duygusal/ruhsal (5)	46	19.0652	5.22133			
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	18.5962	4.91401	t=4.587	0.000*	
	Yok	49	15.0408	4.79565			
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet	89	16.0225	5.04745	t=-4.525	0.000*	
	Hayır	173	18.9133	4.81863			

*p<0.05

Araştırmaya dâhil olan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, engellilerin

cinsiyetlerine, eğitim durumlarına ve mesleklerine göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak katılımcıların yaşlarına göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0.05$). Farkın nedeni olan grubu bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin neticesinde, yaşı 56-65 yaş aralığında olan katılımcıların Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, yaşı 18-25 ve 36-45 yaş aralığında olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu alanda, 56-65 yaş aralığında olan engelli bireylerin, 18-25 ve 36-45 yaş aralığındaki bireylerden daha az dışlanma yaşamlarının nedeni, bu bireylerin daha kanaatkâr olmaları ve azla yetinebilen bir alışkanlığa sahip olmaları olduğu düşünülmektedir. Öte yandan 18-25 ve 36-45 yaş aralığındaki bireylerin daha yüksek yaşam standartları beklentisi olduğundan ve bunu karşılayabilecek imkânlarla da sahip olmadıklarından daha çok dışlanma yaşadıkları söylenebilir.

Tablo 20 incelendiğinde, katılımcıların medeni durumlarına göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek bakımdan anlamlı bir fark görülmektedir ($p<0.05$). Anlamlı olan bu farkı bulmak için uygulanan Bonferroni testinin sonucunda, medeni durumu eşi vefat etmiş olan katılımcıların Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, medeni durumu bekâr ve boşanmış olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre bekâr ve boşanmış olan engelliler, eşi vefat etmiş olan engellilerden daha çok dışlanmışlık yaşamaktadırlar.

Analiz sonucunda, katılımcıların çalışma durumlarına göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bu farkı bulmak amacıyla kullanılan Bonferroni testi sonucunda, emekli olan katılımcıların Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, çalışmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, çalışmayan engelliler Sosyal Dışlanma Ölçeğinin bu boyutunda emekli engellilerden daha çok dışlanma yaşamaktadırlar. Çünkü bireylerin sağlıklı ve yeterli derecede beslenebilmesi için belirli bir gelirin varlığı gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmayan engelliler, genellikle bu gelirden yoksun olduklarından daha çok dışlanma yaşamaktadırlar. Bu bağlamda, analizlere bakıldığında, katılımcıların aylık

gelirlerine göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında da anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Görülen bu farkı ortaya çıkartmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, aylık geliri 1501-2500, 2501-3500 ve 3501-5000 TL arasında olan katılımcıların Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, aylık geliri olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Dolayısıyla aylık geliri olmayan engellilerin, aylık geliri 1501 ile 5000 TL arasında olan engellilerden daha çok dışlanmışlık yaşadıkları görülmektedir.

Yapılan analizler incelendiğinde, katılımcıların engel türlerine göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkı bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin neticesinde, engel türü duygusal/ruhsal olan katılımcıların Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, engel türü işitme olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir söylemle, bu alanda engel türü duygusal/ruhsal olan engelliler, işitme engellilerden daha az dışlanma yaşamaktadırlar.

Tablo 20'ye bakıldığında, katılımcıların sosyal güvence durumuna göre de Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bu kapsamda, sosyal güvencesi olan engellilerin Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, sosyal güvencesi olmayan engellilere göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla ölçeğin bu alanında da sosyal güvencesi olmayan engelliler daha çok dışlanma deneyimlemektedirler. Ayrıca yapılan analiz sonucunda, katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutunun puanlarının, dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Yani toplumdan dışlandığını düşünen engelliler daha çok dışlanmaktadır.

Özetle, bu alanındaki bulgulara göre yaşı 18-25 ve 36-45 aralığında olanlar, bekâr ve boşanmış olanlar, çalışmayanlar, aylık geliri olmayanlar, işitme engelliler,

sosyal güvencesi olmayanlar ve toplumdan dışlandığını düşünenler daha çok dışlanmaktadır. Bu alanda, farklı derecelerde dışlanma yaşayan engellilerin sağlıklı bir biçimde ve yeterince beslenebilmeleri için belirli ekonomik standartlara ihtiyaç vardır. Çünkü bireylerin yeterince et, süt ürünleri, sebze ve meyve gibi gıdaları tüketmeleri onların maddi gelirlerine bağlıdır. Ancak genellikle iş gücünün dışında kalan bireyler, ekonomik alanda dışlanma yaşamaktadırlar. Bu bağlamda, elde edilen bulgular, Burcu (2007); ÖZİDA, DİE (2009); ÖZİDA (2010); Purutçuoğlu, Doğan (2017) ve Ergüden (2008)'in bulgularıyla örtüşmektedir.

4.2.4.7. Siyasal Katılım

Tablo 21. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Siyasal Katılma Alanı Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması

	Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek	166	14.8735	4.33474	t=0.069	0.945	
	Kadın	96	14.8333	4.82901			
Yaş	18-25	53	14.6792	4.61925	F=0.902	0.463	
	26-35	74	14.4459	4.71123			
	36-45	62	14.5161	4.05188			
	46-55	43	15.6279	4.87473			
	56-65	30	15.8000	4.20509			
Medeni Durum	Bekâr	137	14.3212	4.43405	F=2.499	0.060	
	Evli	88	15.7727	4.47657			
	Boşanmış	22	13.8636	5.46239			
	Eşi vefat etmiş	15	15.8667	2.94877			
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	18	15.0556	3.97747	F=0.643	0.695	
	Okuryazar	16	13.0000	4.61880			
	İlkokul	43	14.6047	4.37601			
	Ortaokul	39	14.6410	4.49261			
	Lise	54	15.2037	4.77169			
	Ön lisans	35	15.4286	5.22599			
	Lisans ve üstü	57	14.9825	4.09918			
Çalışma Durumu	Evet (1)	114	15.3596	4.64896	F=3.873	0.022*	3>2
	Hayır (2)	118	14.0508	4.28443			
	Emekli (3)	30	16.1333	4.43912			
Meslek/İş	Mesleği yok	105	14.5238	4.22013	F=0.958	0.444	
	Kamu çalışanı	85	15.2471	4.43714			
	İşçi	23	16.1304	5.53751			
	Serbest çalışan	16	14.7500	5.20897			
	Öğrenci	17	13.4118	4.03204			
	Diğer	16	14.8125	4.96949			
Aylık Gelir (TL)	Yok (1)	31	13.0000	3.63318	F=2.467	0.025*	5>1
	1-800 (2)	49	14.0204	4.79796			
	801-1500 (3)	29	14.1724	4.44063			
	1501-2500 (4)	39	15.5128	4.57609			
	2501-3500 (5)	28	16.4286	4.22890			
	3501-5000 (6)	75	15.6267	4.41059			
	5001 ve üzeri (7)	11	14.0909	5.02901			
Engel Türü	Ortopedik (1)	143	15.5524	4.42890	F=3.626	0.007*	1>3
	Görme (2)	40	15.1000	4.23538			
	İşitme (3)	23	12.1739	4.42772			
	Dil ve konuşma (4)	10	14.8000	4.46716			
	Duygusal/ruhsal (5)	46	13.8478	4.56054			
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	14.9953	4.59029	t=1.021	0.308	
	Yok	49	14.2653	4.15219			
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durum	Evet	89	13.9775	4.60972	t=-2.285	0.023*	
	Hayır	173	15.3121	4.40741			

*p<0.05

Araştırmaya dâhil olan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 21’de verilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları, eğitim durumları, meslekleri ve sosyal güvenlik durumlarına göre Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı saptanmıştır. Fakat katılımcıların çalışma durumlarına göre Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farkın bulunduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkın sebebi olan grubu bulmak amacıyla Bonferroni testi uygulanmıştır. Bu testin neticesinde, emekli olan katılımcıların Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanlarının, çalışmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir söylemle, çalışmayan engelliler, Siyasal Katılma Alanında emeklilerden daha çok dışlanmaktadır. Zira bireylerin gelirleri, onların dışlanmışlıklarını etkilemektedir. Bu bağlamda, analizler incelendiğinde, katılımcıların aylık gelirlerine göre Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanları arasında da istatistiksek olarak anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkın kaynağını bulmak amacıyla kullanılan Bonferroni testinin sonucunda, aylık geliri 2501-3500 TL arasında olan katılımcıların Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanlarının, aylık geliri olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla aylık geliri olmayanların, aylık geliri 2501-3500 TL arasında olan engellilerden daha çok dışlandıkları söylenebilir.

Tablo 21 incelendiğinde, katılımcıların engel türlerine göre Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanları arasında da anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkı oluşturan grubu bulmak için Bonferroni uygulanmıştır. Bu analizin sonucunda, engel türü ortopedik olan katılımcıların Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanlarının, engel türü işitme olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Farklı bir ifadeyle söylenecek olursa, Siyasal Katılma Alanında işitme engelli bireyler, ortopedik engelli bireylerden anlamlı derecede yüksek bir dışlanma yaşamaktadırlar.

Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Siyasal Katılma Alanı boyutunun puanlarının, toplumdan dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Toplumdan dışlandığını düşünen engelliler daha çok sosyal dışlanma yaşamaktadırlar.

Siyasal Katılma Alanındaki bulgular birlikte ele alındığında; çalışmayanların emeklilerden, aylık geliri olmayanların aylık geliri 2501-3500 TL arasında olanlardan, işitme engellilerin ortopedik engellilerden ve toplumdan dışlandığını düşünenlerin dışlanmadığını düşünenlerden daha çok sosyal dışlanma yaşadıkları görülmektedir.

Siyasal katılım ve haklar alanında yaşanan dışlanma, sadece oy kullanma hakkıyla sınırlı bir durum değildir. Bu katılım ve haklar alanındaki dışlanma, bireylerin siyasal haklarını kullanarak siyasal görüşlerini ifade etmesi ve siyasal partilere üye olarak partilerin çatısı altında siyasal etkinliklerde bulunması gibi durumları da kapsamaktadır. Ancak siyasal katılımın erişilebilirlik standartlarıyla da ilişkisi bulunmaktadır. Zira engelli bireylerin, siyasal nitelikteki kurumlara ve etkinliklere erişebilmesi için fiziksel çevre tasarımının da uygun olması gerekmektedir. Ayrıca bu alandaki dışlanmanın nedenleri arasında, siyasi öznelerin ve toplumun olumsuz tutum ve davranışları da bulunmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın bulguları, Karataş (2017) ve ÖZİDA (2010)'nın bulgularıyla örtüşmektedir.

4.2.5. Başa Çıkma Stratejilerine Yönelik Bulguların Karşılaştırılması

Çalışmanın bu kısmında, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin ve boyutlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle, engelli bireylerin kullandıkları başa çıkma stratejilerinin onların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanlarının karşılaştırılması Tablo 22'de sunulmuştur.

Tablo 22. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Puanlarının Karşılaştırılması

	Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek	166	12.3675	3.52531	t=-1.290	0.198	
	Kadın	96	12.8438	3.86980			
Yaş	18-25 (1)	53	12.3962	3.20660	F=3.420	0.010*	5>1, 5>2, 5>3, 5>4
	26-35 (2)	74	12.1757	3.60881			
	36-45 (3)	62	12.6129	3.43251			
	46-55 (4)	43	12.4186	4.22145			
	56-65 (5)	30	13.7333	4.06782			
Medeni Durum	Bekâr (1)	137	12.2117	3.69306	F=4.375	0.005*	4>2
	Evli (2)	88	12.7386	3.72779			
	Boşanmış (3)	22	12.8182	2.97027			
	Eşi vefat etmiş (4)	15	14.0000	3.64496			
Eğitim Durumu	Okuryazar değil (1)	18	14.1111	3.98363	F=2.190	0.044*	7>4
	Okuryazar (2)	16	11.9375	3.23458			
	İlkokul (3)	43	12.3023	3.96734			
	Ortaokul (4)	39	11.9231	3.42118			
	Lise (5)	54	12.9444	3.59463			
	Ön lisans (6)	35	12.6286	3.45633			
	Lisans ve üstü (7)	57	12.3860	3.74526			
Çalışma Durumu	Evet (1)	114	12.6053	3.37513	F=5.320	0.005*	3>2
	Hayır (2)	118	12.3390	3.83689			
	Emekli (3)	30	13.1000	3.99439			
Meslek/İş	Meslek yok	105	12.6095	3.68598	F=1.837	0.106	
	Kamu çalışanı	85	12.9882	3.43475			
	İşçi	23	11.9130	3.04382			
	Serbest çalışan	16	11.9375	4.63995			
	Öğrenci	17	12.5294	3.79338			
	Diğer	16	11.2500	4.21900			
Aylık Gelir (TL)	Yok (1)	31	11.6774	3.51556	F=3.461	0.003*	6>1, 6>2
	1-800 (2)	49	11.5918	3.90469			
	801-1500 (3)	29	13.4138	3.19058			
	1501-2500 (4)	39	12.7692	4.01616			
	2501-3500 (5)	28	12.6071	2.88469			
	3501-5000 (6)	75	13.2800	3.65971			
	5001 ve üzeri (7)	11	10.9091	3.30014			
Engel Türü	Ortopedik (1)	143	12.4895	3.68833	F=4.800	0.001*	1>3, 2>3
	Görme (2)	40	12.3000	3.48771			
	İşitme (3)	23	11.0000	2.15322			
	Dil ve konuşma (4)	10	13.6000	4.14193			
	Duygusal/ruhsal (5)	46	13.4565	3.99281			
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	12.8779	3.59299	t=3.898	0.000*	
	Yok	49	11.0816	3.59882			
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet	89	11.5393	3.01155	t=-2.336	0.020*	
	Hayır	173	13.0578	3.85298			

*p<0.05

Araştırmaya katılan engelli bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, katılımcı bireylerin cinsiyetlerine ve mesleklerine göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Fakat katılımcıların yaşlarına göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0.05). Bulunan bu farkın yönünü ortaya koymak için Bonferroni testi kullanılmıştır. Yapılan bu testin sonucunda, yaşı 56-65 yaş

aralığında olan bireylerin Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanlarının yaşı 18-25, 26-35, 36-45 ve 46-55 yaş aralığında olan bireylere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, 56-65 yaş aralığındaki engelli bireylerin, diğer gruplardan daha çok başa çıkma stratejilerini kullandıklarını göstermektedir.

Analiz sonucunda, katılımcıların medeni durumlarına göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında da anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bu farkı bulmak amacıyla uygulanan Bonferroni testinin sonucunda, medeni durumu eşi vefat etmiş olan katılımcıların Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanlarının, medeni durumu evli olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, medeni durumu eşi vefat etmiş olan engelliler, medeni durumu evli olan engellilerden daha çok başa çıkma stratejilerini kullanmaktadırlar.

Tablo 22 incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Farklılığın kaynağını bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin neticesinde, eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan katılımcıların Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanlarının, eğitim durumu ortaokul olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan engellilerin, eğitim durumu ortaokul olan engellilerden daha çok başa çıkma stratejilerini kullandıklarını göstermektedir.

Yapılan analizler, katılımcıların çalışma durumlarına göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır ($p<0.05$). Farkı oluşturan grubu bulmak için kullanılan Bonferroni testine göre, emekli olan katılımcıların Stresle Başa Çıkma Ölçeği puanları, çalışmayan katılımcılara göre daha fazladır. Farklı bir söylemle, emekli olan engelliler, çalışmayan engellilerden daha çok başa çıkma stratejilerini kullanmaktadır. Ayrıca uygulanan analizler sonucunda, katılımcıların aylık gelirlerine göre de Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0.05$). Farkı bulmak amacıyla kullanılan Bonferroni testi neticesinde, aylık geliri 3501-5000 TL olan katılımcıların Stresle Başa Çıkma Ölçeği puanlarının aylık geliri olmayan ve 1-800 TL olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Analiz sonucunda, katılımcıların engel türlerine göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür ($p<0.05$). Bu farkı bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, engel türü ortopedik ve görme olan katılımcıların Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanlarının, engel türü işitme olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, engel türü ortopedik ve görme olan bireylerin başa çıkma stratejilerini, işitme engellilerden daha çok kullandıklarını göstermektedir.

Tablo 22'ye bakıldığında, katılımcıların sosyal güvence durumuna göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Sosyal güvencesi olan katılımcıların Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanlarının, sosyal güvencesi olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca engellilerin toplumdan dışlanma durumuna göre Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Toplumsal dışlanma yaşamadığını düşünen katılımcıların Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin puanları, toplumsal dışlanma yaşadığını düşünen katılımcılara göre daha fazladır.

4.2.5.1. Problem Odaklı Başa Çıkma

Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 23'te verilmiştir.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi kullanılırken, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Tablo 23. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Problem Odaklı Başa Çıkma Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması

	Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek	166	36.5060	8.31118	t=-1.349	0.179	
	Kadın	96	37.9688	8.70747			
Yaş	18-25	53	36.3396	9.27557	F=2.321	0.057	
	26-35	74	37.0811	8.98668			
	36-45	62	36.4194	7.00011			
	46-55	43	35.7907	9.23904			
	56-65	30	41.2667	6.25291			
Medeni Durum	Bekâr (1)	137	36.6861	8.58157	F=5.341	0.001*	1>3, 2>3, 4>3
	Evli (2)	88	38.4205	8.13496			
	Boşanmış (3)	22	31.3182	8.06159			
	Eşi vefat etmiş (4)	15	40.6000	5.96178			
Eğitim Durumu	Okuryazar değil (1)	18	35.1667	9.42618	F=2.846	0.011*	7>4
	Okuryazar (2)	16	33.3125	8.60789			
	İlkokul (3)	43	37.2791	8.13671			
	Ortaokul (4)	39	33.8718	7.45223			
	Lise (5)	54	37.5185	9.17696			
	Ön lisans (6)	35	37.5143	9.13098			
	Lisans ve üstü (7)	57	39.9298	6.99964			
Çalışma Durumu	Evet (1)	114	37.7895	8.88916	F=5.445	0.005*	3>2
	Hayır (2)	118	35.4153	8.26001			
	Emekli (3)	30	40.6000	6.05492			
Meslek	Mesleği yok	105	35.9524	8.21394	F=2.069	0.070	
	Kamu çalışanı	85	38.6824	8.18275			
	İşçi	23	34.6087	10.89512			
	Serbest çalışan	16	40.6875	7.01160			
	Öğrenci	17	35.9412	9.43710			
	Diğer	16	36.5000	6.26099			
Aylık Gelir	Yok (1)	31	34.2258	7.81328	F=2.984	0.008*	6>3
	1-800 (2)	49	35.9796	8.20185			
	801-1500 (3)	29	33.0690	9.09839			
	1501-2500 (4)	39	38.6667	8.89510			
	2501-3500 (5)	28	37.6071	8.59517			
	3501-5000 (6)	75	39.1067	8.13995			
	5001 ve üzeri (7)	11	38.9091	4.67877			
Engel Türü	Ortopedik (1)	143	38.4825	8.04552	F=6.592	0.000*	1>3, 2>3
	Görme (2)	40	39.1500	7.24852			
	İşitme (3)	23	31.3913	8.76843			
	Dil ve konuşma (4)	10	31.7000	9.12932			
	Duygusal/ruhsal (5)	46	34.7174	8.57040			
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	37.8169	8.42107	t=3.139	0.002*	
	Yok	49	33.6735	7.92251			
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet	89	35.7753	8.52503	t=-1.743	0.083	
	Hayır	173	37.6936	8.39392			

*p<0.05

Yapılan analizler sonucunda, araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetleri, yaşları, meslekleri ve toplumdan dışlanma düşüncelerine göre Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak katılımcıların medeni durumlarına göre Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0.05$). Bu bağlamda, farkı oluşturan grubu bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda medeni durumu bekâr, evli ve eşi vefat etmiş olan katılımcıların Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanlarının,

medeni durumu boşanmış olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu ölçekte puanların fazla olması, o boyuttaki stratejinin fazla kullanıldığını gösterdiğine göre medeni durumu bekâr, evli ve eşi vefat etmiş olan engelliler, medeni durumu boşanmış olan engellilere oranla daha çok Problem Odaklı Başa Çıkma stratejisini kullanmaktadırlar.

Analiz sonucu incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumlarına göre Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu farkın kaynağını bulmak için uygulanan Bonferroni testinin sonucunda, eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan katılımcıların Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanlarının, eğitim durumu ortaokul olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan engelli bireyler, eğitim durumu ortaokul olan bireylerden anlamlı derecede daha çok Problem Odaklı Başa Çıkma stratejisini kullanmaktadır. Bireylerin karşılaştıkları sorunlara odaklanarak mücadele etmeleri, eğitim düzeyi lisans ve lisansüstü olan bireylerde daha çok öne çıkmaktadır.

Tablo 23'e bakıldığında, katılımcıların çalışma durumlarına göre Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu anlamlı derecedeki farkı oluşturan grubu bulmak için Bonferroni kullanılmıştır. Bonferroni sonucunda, emekli olan katılımcıların Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanlarının, çalışmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla problemlerle karşılaşan engellilerden emekli olanların, çalışmayanlardan daha çok bu stratejiyi kullandıkları söylenebilir. Ayrıca yapılan analiz sonucunda, katılımcıların aylık gelirlerine göre de Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanları arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir ($p<0.05$). Söz konusu olan bu farkı bulmak amacıyla uygulanan Bonferroni testi sonucunda, aylık geliri 3501-5000 TL olan katılımcıların Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanlarının, aylık geliri 801-1500 TL olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir söylemle, aylık geliri 3501-5000 TL olan engelliler, aylık geliri 801-1500 TL olan engellilerden daha çok Problem Odaklı Başa Çıkma stratejisini kullanmaktadırlar.

Analiz sonucunda, araştırmaya katılan bireylerin engel türlerine göre Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0.05$). Bu farkı yaratan grubu bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda, engel türü ortopedik ve görme olan katılımcıların Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanlarının, engel türü işitme olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ortopedik ve görme engelli bireylerin Problem Odaklı Başa Çıkma stratejisini işitme engellilerden daha çok kullandıkları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların sosyal güvence durumuna göre de Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Sosyal güvencesi olan katılımcıların Problem Odaklı Başa Çıkma boyutunun puanlarının, sosyal güvencesi olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, sosyal güvencesi olan engelli bireyler, Problem Odaklı Başa Çıkma stratejisini sosyal güvencesi olmayan engellilerden daha çok kullanmaktadırlar.

Problem Odaklı Başa Çıkma stratejiyle ilgili bulgular birlikte incelendiğinde; medeni durumu bekâr, evli ve eşi vefat etmiş olanların, medeni durumu boşanmış olanlardan; eğitim durumu lisans ve lisansüstü olanların, eğitim durumu ortaokul olanlardan; emekli olanların, çalışmayanlardan; aylık geliri 3501-5000 TL olanların, aylık geliri 801-1500 TL olanlardan; ortopedik ve görme engellilerin, işitme engellilerden ve sosyal güvencesi olanların, sosyal güvencesi olmayanlardan daha çok bu stratejiyi kullandıkları görülmektedir.

4.2.5.2. Kaçınma

Araştırmaya dâhil olan katılımcı bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Kaçınma boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 24'te verilmiştir.

Tablo 24. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Kaçınma Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması

Özellikler		N	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p
Cinsiyet	Erkek	166	13.1867	3.62250	t=0.314	0.754
	Kadın	96	13.0417	3.57746		
Yaş	18-25	53	12.2830	3.62352	F=2.256	0.064
	26-35	74	13.7432	3.66045		
	36-45	62	12.6129	3.21551		
	46-55	43	13.1628	3.63141		
	56-65	30	14.1667	3.81543		
Medeni Durum	Bekâr	137	13.1314	3.72159	F=0.630	0.596
	Evli	88	12.9545	3.69190		
	Boşanmış	22	13.0455	2.76848		
	Eşi vefat etmiş	15	14.3333	3.01583		
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	18	12.3333	4.25648	F=0.915	0.485
	Okuryazar	16	14.4375	3.44420		
	İlkokul	43	13.3721	3.63857		
	Ortaokul	39	12.5128	3.21896		
	Lise	54	13.2963	3.71448		
	Ön lisans	35	12.6286	3.33507		
	Lisans ve üstü	57	13.4211	3.69820		
Çalışma Durumu	Evet	114	12.9211	3.76087	F=1.213	0.299
	Hayır	118	13.1017	3.42287		
	Emekli	30	14.0667	3.62875		
Meslek	Mesleği yok	105	13.1810	3.48011	F=0.260	0.935
	Kamu çalışanı	85	13.2353	3.59446		
	İşçi	23	12.6522	3.61322		
	Serbest çalışan	16	13.2500	4.44972		
	Öğrenci	17	13.5294	4.03295		
	Diğer	16	12.4375	3.42479		
Aylık Gelir (TL)	Yok	31	12.0323	3.75485	F=1.735	0.113
	1-800	49	13.6735	3.04404		
	801-1500	29	12.0690	3.26158		
	1501-2500	39	14.0769	3.68771		
	2501-3500	28	12.5714	3.81448		
	3501-5000	75	13.3733	3.88613		
	5001 ve üzeri	11	13.0909	2.38556		
Engel Türü	Ortopedik	143	13.2587	3.67273	F=0.303	0.876
	Görme	40	13.1000	3.34204		
	İşitme	23	12.7826	3.30229		
	Dil ve konuşma	10	12.1000	4.20185		
	Duygusal/ruhsal	46	13.1739	3.70168		
Sosyal Güvence Durumu	Var	213	13.2441	3.60117	t=1.036	0.301
	Yok	49	12.6531	3.59137		
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet	89	13.2360	3.45432	t=0.330	0.742
	Hayır	173	13.0809	3.68124		

*p<0.05

Araştırmaya katılan engelli bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Kaçınma boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi kullanılmış olup ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Ancak yapılan analiz sonucunda, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Kaçınma boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Başka bir ifadeyle, araştırmaya katılan engelli bireylerin Kaçınma stratejisini kullanmaları, onların sosyo-demografik özelliklerine göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermemektedir.

4.2.5.3. Sosyal Destek

Katılımcı bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Sosyal Destek boyutunun puanlarının karşılaştırılması Tablo 25’te verilmiştir.

Tablo 25. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sosyal Destek Boyutunun Puanlarının Karşılaştırılması.

Özellikler	n	$\bar{X}$	SS	t/F değeri	p	Bonferroni
Cinsiyet	Erkek Kadın	166 96	12.3675 12.8438	3.52531 3.86980	t=-1.016	0.310
Yaş	18-25 26-35 36-45 46-55 56-65	53 74 62 43 30	12.3962 12.1757 12.6129 12.4186 13.7333	3.20660 3.60881 3.43251 4.22145 4.06782	F=1.022	0.396
Medeni Durum	Bekâr Evli Boşanmış Eşi vefat etmiş	137 88 22 15	12.2117 12.7386 12.8182 14.0000	3.69306 3.72779 2.97027 3.64496	F=1.300	0.275
Eğitim Durumu	Okuryazar değil Okuryazar İlkokul Ortaokul Lise Ön lisans Lisans ve üstü	18 16 43 39 54 35 57	14.1111 11.9375 12.3023 11.9231 12.9444 12.6286 12.3860	3.98363 3.23458 3.96734 3.42118 3.59463 3.45633 3.74526	F=0.972	0.445
Çalışma Durumu	Evet Hayır Emekli	114 118 30	12.6053 12.3390 13.1000	3.37513 3.83689 3.99439	F=0.547	0.579
Meslek/İş	Mesleği yok Kamu çalışanı İşçi Serbest çalışan Öğrenci Diğer	105 85 23 16 17 16	12.6095 12.9882 11.9130 11.9375 12.5294 11.2500	3.68598 3.43475 3.04382 4.63995 3.79338 4.21900	F=0.882	0.494
Aylık Gelir (TL)	Yok 1-800 801-1500 1501-2500 2501-3500 3501-5000 5001 ve üzeri	31 49 29 39 28 75 11	11.6774 11.5918 13.4138 12.7692 12.6071 13.2800 10.9091	3.51556 3.90469 3.19058 4.01616 2.88469 3.65971 3.30014	F=2.067	0.058
Engel Türü	Ortopedik Görme İşitme Dil ve konuşma Duygusal/ruhsal	143 40 23 10 46	12.4895 12.3000 11.0000 13.6000 13.4565	3.68833 3.48771 2.15322 4.14193 3.99281	F=2.036	0.090
Sosyal Güvence Durumu	Var Yok	213 49	12.8779 11.0816	3.59299 3.59882	t=3.154	0.002*
Toplumdan Dışlanmayı Düşünme Durumu	Evet Hayır	89 173	11.5393 13.0578	3.01155 3.85298	t=-3.242	0.001*

*p<0.05

Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre Sosyal Destek boyutunun puanlarını karşılaştırmak için iki grup karşılaştırılmasında Bağımsız T Testi kullanılırken, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Yapılan bu analizler neticesinde, engelli bireylerin cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları, eğitim durumları, çalışma durumları,

meslekleri, aylık gelirleri ve engel türlerine göre Sosyal Destek boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ancak analiz sonucunda, katılımcıların sosyal güvence durumuna göre Sosyal Destek boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Bu bağlamda, sosyal güvencesi olan katılımcıların Sosyal Destek boyutunun puanlarının, sosyal güvencesi olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal güvencesi olan engellilerin Sosyal Destek stratejisini sosyal güvencesi olmayan engellilerden daha çok kullandıkları söylenebilir.

Yapılan analizler sonucunda, katılımcıların toplumdan dışlanmayı düşünme durumuna göre de Sosyal Destek boyutunun puanları arasında istatistiksek olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Toplumdan dışlandığını düşünmeyen katılımcıların Sosyal Destek boyutu puanlarının, toplumdan dışlandığını düşünen katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, toplumdan dışlanmadığını düşünen engelliler, Sosyal Destek stratejisini toplumdan dışlandığını düşünenlerden daha çok kullanmaktadırlar.

4.2.6. Ölçekler ve Boyutları Arasındaki İlişkiler

Araştırmada kullanılan Sosyal Dışlanma Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Ölçeği ve bunların alt boyutları arasındaki ilişki Tablo 26’da gösterilmiştir.

Tablo 26. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Boyutları Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1- Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı	1.000	0.541	0.387	0.527	0.280	0.657	0.259	0.723	0.163	0.126	0.282	0.264
p	-	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.008*	0.042*	0.000*	0.000*
2- Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı		1.000	0.568	0.579	0.535	0.592	0.362	0.824	0.186	0.179	0.120	0.245
p		-	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.003*	0.004*	0.052	0.000*
3- Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı			1.000	0.492	0.562	0.412	0.328	0.738	0.159	0.133	0.074	0.193
p			-	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.010*	0.031*	0.230	0.002*
4- Sosyal Yaşam Alanı				1.000	0.447	0.635	0.436	0.796	0.309	0.197	0.258	0.393
p				-	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*	0.001*	0.000*	0.000*
5- Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan					1.000	0.385	0.415	0.695	0.129	0.221	0.025	0.182
p					-	0.000*	0.000*	0.000*	0.037*	0.000*	0.683	0.003*
6- Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı						1.000	0.336	0.779	0.195	0.163	0.228	0.283
p						-	0.000*	0.000*	0.002*	0.008*	0.000*	0.000*
7- Siyasal Katılma Alanı							1.000	0.581	0.779	0.085	0.112	0.196
p							-	0.000*	0.000*	0.171	0.070	0.001*
8- Sosyal Dışlanma Ölçeği								1.000	0.581	0.214	0.215	0.341
p								-	0.000*	0.000*	0.000*	0.000*
9- Problem Odaklı Başa Çıkma									1.000	0.515	-0.101	0.917
p									-	0.000*	0.102	0.000*
10- Kaçınma										1.000	-0.200	0.666
p										-	0.000*	0.000*
11- Sosyal Destek											1.000	0.191
p											-	0.002*
12-Stresle Başa Çıkma Ölçeği												1.000
p												-

*p<0.05

Araştırmada kullanılan ölçekler ve boyutları arasındaki ilişkiyi test etmek için Pearson korelasyon uygulanmıştır. Yapılan analizlere bakıldığında, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanı boyutu ile Problem Odaklı Başa Çıkma boyutu arasında ($r=0.163$, $p<0.05$), Kaçınma boyutu arasında ($r=0.126$, $p<0.05$), Sosyal Destek boyutu arasında ($r=0.282$, $p<0.05$) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeği arasında ($r=0.264$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutuna bakıldığında, bu boyut ile Problem Odaklı Başa Çıkma boyutu arasında ($r=0.186$, $p<0.05$), Kaçınma boyutu arasında ($r=0.176$, $p<0.05$) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeği arasında ($r=0.245$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 26 incelendiğinde, Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyutu ile Problem Odaklı Başa Çıkma boyutu arasında ($r=0.159$, $p<0.05$), Kaçınma boyutu arasında ($r=0.133$, $p<0.05$) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeği arasında ($r=0.193$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Aynı şekilde tablo, Sosyal Yaşam Alanı boyutu ile Problem Odaklı Başa Çıkma boyutu arasında ($r=0.309$, $p<0.05$), Kaçınma boyutu arasında ($r=0.197$, $p<0.05$), Sosyal Destek boyutu arasında ($r=0.258$, $p<0.05$) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeği arasında ($r=0.393$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Yapılan analizler Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutu ile Problem Odaklı Başa Çıkma boyutu ($r=0.129$, $p<0.05$), Kaçınma boyutu ($r=0.221$, $p<0.05$) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeği arasında ($r=0.182$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan analizler, Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutu ile Problem Odaklı Başa Çıkma boyutu ($r=0.195$, $p<0.05$), Kaçınma boyutu ($r=0.163$, $p<0.05$), Sosyal Destek boyutu ($r=0.228$, $p<0.05$) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeği arasında da ($r=0.283$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Korelasyon analizleri incelendiğinde, Siyasal Katılma Alanı boyutu ile Problem Odaklı Başa Çıkma boyutu ($r=0.779$, $p<0.05$) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeği arasında ($r=0.196$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Son olarak, Sosyal Dışlanma Ölçeğine bakıldığında, bu ölçek

ile Problem Odaklı Başa Çıkma boyutu ($r=0.581$, $p<0.05$), Kaçınma boyutu ($r=0.214$, $p<0.05$), Sosyal Destek boyutu ($r=0.215$, $p<0.05$) ve Stresle Başa Çıkma Ölçeği arasında ($r=0.341$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Engelli bireyler, deneyimledikleri sosyal dışlanma ve sorunlara karşı bir mücadele alanı olarak başa çıkma stratejilerini kullanmaktadırlar. Bu bağlamda, yapılan analizlerin, Sosyal Dışlanma Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Ölçeği ve onların alt boyutları arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koyması beklenen bir durumdur. Dolayısıyla bu sonuçlar, konuyla ilgili hipotezi doğrulamaktadır.

4.3. Nitel ve Nicel Bulguların Karşılaştırılması, Birleştirilmesi ve Değerlendirilmesi

Bu araştırmanın temel amacı, engelli bireylerin sosyal dışlanma deneyimlerini boyutlarıyla birlikte ortaya koymak ve bireylerin başta sosyal dışlanma olmak üzere karşılaştıkları sorunlarla mücadelede kullandıkları başa çıkma stratejilerini belirlemektir. Bu amaç ekseninde yapılan araştırmada, daha zengin ve farklı veriler elde etmek için karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Böylece bulguların güvenilirliği ve geçerliliği artırılmaya çalışılmıştır. Karma araştırma yönteminin çeşitli desenleri vardır, fakat bu araştırmada yakınsayan paralel desen kullanılmıştır. Bu desende, nitel ve nicel veriler eş zamanlı olarak toplanmakta ve ayrı ayrı analiz edilmektedir. Daha sonra ayrı şekilde yapılan analizler, birleştirilerek yorumlanmaktadır.

Araştırmada, nitel verilerin toplanmasında fenomenolojik desen kullanılmıştır. Bu desenin kullanılmasının nedeni, bireylerin olgularla ilgili kişisel deneyimlerini ve anlamlandırma biçimlerini ortaya çıkartmaktır. Bu ekseninde, nitel veriler, 36 kişiden yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Diğer yandan nicel veriler ise 262 kişiye anket uygulanarak elde edilmiştir. Daha sonra elde edilen bu veriler, ayrı şekilde analiz edilmiştir.

Araştırmanın bu kısmında, analizleri yapılmış olan nitel bulgular ile analizleri yapılmış olan nicel bulguların birleştirilmesi, karşılaştırılması ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

4.3.1. Engellilik Deneyimiyle İlgili Bulgular

Engelli bireylerin deneyimledikleri sosyal dışlanmanın ortaya konabilmesi için onların, engellilikle ilgili öznel deneyimlerinin ele alınması gerekmektedir. Çünkü ancak bu şekilde sosyal dışlanmanın kaynağı, boyutları ve yönü belirlenebilmektedir. Başka bir ifadeyle, sosyal dışlanmanın doğru bir biçimde anlaşılması ve belirlenmesinin kökeninde bireylerin öznel deneyimleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, fenomenolojik desen ekseninde yapılan görüşmelerle bireylerin öznel engellilik deneyimleri ortaya konulmuştur. Öncelikle bireylerin, engelliliği anlamlandırma biçimleri ele alınmıştır. Bu çerçevede, engelli bireylerin büyük bir kısmı, engelliliği İlahi bir mükâfat ve bir sınav olarak görmüştür. Bireyler, bu dünyanın bir imtihan olduğunu ve bu dünyada yaşadıkları dezavantajların, öbür dünyada onlara mükâfat olarak döneceğini belirtmiştir. Bazı bireyler de kendi durumlarını başkalarının durumuyla karşılaştırarak, kendi durumlarına şükretmektedir. Dolayısıyla bu bireylerin, “beterin beteri var” anlayışıyla hareket ettikleri görülmektedir. Engelliliği farklılık olarak görenler de bulunmaktadır. Onlara göre engelli bireyler, diğer bireylerden bazı farklılıklar göstermekle birlikte, bu bireylerin toplumsal düzlemde kabul görmeleri gerekmektedir. Yine engelliliği kısıtlılık olarak anlamlandıran bireylere göre engelliler, “kanadı kırık bir kuş” gibi olup onların desteğe ihtiyaçları bulunmaktadır. Bazı bireylerin de engelliliği, sadece zihinsel düzeye indirgeyerek kendi engel durumlarını reddettikleri görülmektedir.

Çalışmanın teorik perspektifinde tartışıldığı gibi yeti yitimleri olan bireyler, çeşitli fiziksel ve toplumsal engellerden ötürü bağımsız hareket etmede sorun yaşamaktadır. Çalışmanın temel argümanı olan engelliliğin toplumsal olarak inşa edildiği anlayışı, çalışmanın bulgularıyla desteklenmiştir. Özellikle çalışmanın görüşme boyutunda, bireyler toplumsal perspektifin engelliliğe bakışını değerlendirmişlerdir. Bu ekseninde ortaya çıkan bulguların, ilgili alanyazın ile de uyumlu olduğu görülmektedir.

Görüşülen bireylere göre toplumsal sistemin engelliliğe bakışı genellikle olumsuzdur. Bu bağlamda, bireylere göre toplum, engellilere acıma ve merhamet ekseninde bakmaktadır. Bu toplumsal perspektifin kaynağında ise engelli bireylerin “yetersiz” ve “muhtaç” görülmesi anlayışı olmakla birlikte, engellilerin hayır

işlenecek bireyler olarak görülmesi anlayışı da bulunmaktadır. Bu bakış açısı ise bireyleri bağımlı hale getirerek toplumsal katılımın dışında tutmaktadır. Engelli bireylere göre toplumsal perspektifin bir diğer olumsuz bakış tipi, ön yargısal duruş ve kalıp yargılardır. Toplumsal yapı tarafından inşa edilen ve sosyalleşme süreciyle birlikte diğer nesillere de aktarılan ve süreklileştirilen bu ön yargılar ve kalıp yargılar, birçok temel sorunun kaynağını teşkil etmektedir. Aslında engelli bireylerin yaşadıkları sorunların büyük bir kısmının, kültürel tanımlama biçimleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu olumsuz bakışın, özellikle engelli bireyleri tanımayanlarda daha yaygın olduğu söylenebilir. Çünkü engellileri tanımayanlar, kültürel düzlemde inşa edilen olumsuz hazır şablonlarla hareket etmektedir. Dolayısıyla birçok sorunun kaynağında, toplumsal inşayla vücut bulan bu ön yargıların ve stereotiplerin bulunduğu görülmektedir.

Görüşülen bireylerin önemli bir kısmı, toplumdaki bireylerin kendilerini küçümsediğini, alay ettiğini ve kendilerine tuhaf baktığını belirtmiştir. Bu olumsuz bakış açısı, bireylerin toplumsal katılımın dışında kalmasına neden olduğu gibi bireylerin özgüvenlerinin de kırarak dışlanmasına neden olmaktadır. Çünkü Cooley (1902)'in belirttiği gibi bireyler, kendilerini değerlendirirken başkalarının tutum ve davranışlarından etkilenmektedirler. Ayrıca engelliler, gündelik yaşam pratiklerinde diğer bireyler tarafından bağımsız ve özgür irade sahibi bireyler olarak görülmediklerini belirtmişlerdir. Engelli bireylerin başkalarına bağlı ve başkasının yardımıyla hareket eden “edilgen” bireyler olarak görülmesi, hem bireylerin onurunu zedelemekte hem de bazı psikolojik ve sosyal sorunlara neden olmaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin bir kısmının deneyimledikleri bir başka sorun ise örtük ayrımcılıktır. Bireyler, gerek çalışma yaşamında gerekse de gündelik toplumsal yaşam pratiklerinde zaman zaman örtük ayrımcılık yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, toplumsal söylem ile eylemin uyuşmadığı görülmektedir. Ayrıca bireylerin söylemleri, engellilik olgusuyla ilgili toplumsal düzlemdeki zihinsel bilinç ve farkındalık düzeyinin yetersiz olduğu yönündedir. Toplumsal ve kültürel çerçevede yaşanan pek çok sorunun temelinde de bu bilinç ve farkındalık eksikliği bulunmaktadır.

Bireyler, engellilerin toplumsal yaşamda hak ettikleri değeri göremediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca bireyler, kendilerine dönük hizmetlerin de istenen düzeyde olmadığını belirtmişlerdir. Bu noktada bireyler, hem kamu kurumları hem de sivil toplum örgütleri ve özel teşebbüsler tarafından yapılan çalışmaların büyük bir kısmının gösteriş amaçlı ve yüzeysel olduğunu vurgulamışlardır. Ancak bireylerin deneyimledikleri sorunların, sığ bir bakış açısıyla ve popülist söylemlerle çözülemeyeceği aşikardır.

4.3.2. Sosyal Dışlanmayla İlgili Elde Edilen Bulgular

Sosyal dışlanma, çok boyutlu ve dinamik bir olgu olduğundan komplike bir özellik taşımaktadır. Sosyal dışlanmaya uğrayan birey ya da gruplar, genellikle dezavantajlı bir yapıya sahiptir. Bu dezavantajlı gruplardan biri de engelli bireylerdir. Dolayısıyla engelli bireylerin çeşitli boyutlarda ve derecelerde sosyal dışlanma yaşadıkları görülmektedir. Engelli bireylerin deneyimledikleri sosyal dışlanmanın bir tek nedeni bulunmamakta; dışlanmanın çeşitli ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel düzlemde nedenleri bulunmaktadır.

Araştırmanın sonucunda, sosyal dışlanma ile ilgili elde edilen bulgular, araştırmanın teorik çerçevesindeki literatür ekseninde yapılan tartışmaları desteklemektedir. Araştırmanın bu kısmında, sosyal dışlanmayla ilgili elde edilen nitel bulgular ve nicel bulgular birleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, ekonomi alanında yaşanan dışlanma; eğitim alanında yaşanan dışlanma; siyasal ve bürokratik alanda yaşanan dışlanma; sağlık alanında yaşanan dışlanma; kültürel, sanatsal ve sportif alanda yaşanan dışlanma; toplumsal katılım ve sosyal ilişkilerden dışlanma başlıkları altında birleştirilmiştir.

4.3.2.1. Ekonomi Alanında Yaşanan Dışlanma

Yeryüzündeki her insanın barınma, beslenme, giyinme, sağlık hizmeti alma ve eğitim hizmeti alma gibi temel gereksinimlerini karşılama hakkı bulunmaktadır. Ancak dezavantajlı bir grup olan engelli bireylerin bu temel gereksinimlerini karşılamada bazı sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Bireylerin ekonomi alanında dışlanma yaşamaları, onların toplumsal-kültürel katılımın ve diğer hizmetlerin de dışında kalmalarına neden olmaktadır.

Görüşme sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında, bireylerin ekonomik bağımsızlıklarının temeli olan çalışma yaşamına katılımı sorun yaşadıkları görülmektedir. Bu bağlamda bireyler, özel sektörde çalışma şanslarının çok düşük olduğunu ve daha çok kamu kurumlarında çalışmak istediklerini belirtmiştir. Anketlerden elde edilen bulgulara göre de katılımcıların yaklaşık yarısı iş gücünün dışında kalmıştır. Çalışma yaşamı, bireylerin bağımsız ve etkin bir şekilde toplumsal katılım sağlayarak, sosyalizasyon sürecine dâhil olmalarını sağlamaktadır. Ancak engelli bireylerin, bazı toplumsal ve siyasal etkenlerden dolayı istihdamın dışında kalmaları, onların yoksullaşmalarına neden olmaktadır. Ayrıca bireylerin genellikle eğitim düzeylerinin de düşük olması, işsizliğe neden olmakta ve kariyerlerini olumsuz etkilemektedir. Ölçeğin, Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunda eğitim durumu okuryazar olmayan bireylerin, eğitim durumu ön lisans ve lisans-lisansüstü olan bireylerden daha çok dışlanma yaşamaları bu durumu desteklemektedir.

Nitel bulgular, çalışan engelli bireylerin düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalıştıklarını göstermektedir. Nicel bulgulara bakıldığında, yine bulguların bu ekseninde olduğu görülmektedir. Buna göre, bireylerin sadece üçte birinin sürekli ve düzenli bir mesleği ve geliri bulunmakta olup üçte ikisinin ise ya mesleği olmadığı ya da düşük ücretli ve alt statülü işlerde çalıştığı görülmektedir. Ölçeğin, Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutunda, mesleği olmayan ve mesleği diğer olan bireylerin, mesleği kamu çalışanı olan bireylerden daha çok dışlanmaları bu durumu açıklamaktadır. Dolayısıyla bireylerin sadece iş sahibi olmaları, dışlanmanın ortadan kalkması için yeterli olmamakta; bireylerin, sürekli bir iş sahibi olmaları ve yeterli derecede bir gelirinin olması gerekmektedir. Ayrıca çalışan bireylerin de iş yerlerinde fiziksel tasarım sorunları, kariyer sorunları, yöneticilerin ve diğer personelin olumsuz tutumları gibi bazı sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Özellikle yöneticiler, ön yargılı bir biçimde “düşük beklenti” içinde oldukları gibi, çalışma arkadaşları da bireyleri “düşük işlevli” görmektedir.

Görüşmelerin sonucunda, istihdamın dışında kalan veya düşük geliri olan engelli bireylerin beslenme, barınma, giyinme ve faturalarını ödeme gibi temel ihtiyaçlarını gidermede güçlük çektikleri görülmektedir. Engelli bireylerin, aynı zamanda, yaşadıkları yeti yitimlerinden dolayı bazı ek maliyetleri de olabilmektedir.

Zira engelliler, yeti yitimlerinden dolayı çeşitli teknolojik donanımlara ve ek desteklere gereksinim duyabilmektedir. Bu durum ise onların, maddi anlamda ek harcamalar yapmalarına neden olmaktadır. Çalışmayan ve şartları uygun olan bireyler, engellilik maaşı almaktadır. Ancak “bağımlı bireyler” olarak görülen engelliler, 2022 sayılı kanun kapsamında aldıkları engellilik maaşı da düşük olduğundan, ekonomik sorunlar yaşamaya devam etmekte ve ihtiyaçlarını giderememektedir. Sosyal Dışlanma Ölçeğinde bulunan Beslenme Dışı Zorunlu Tüketim Alanı boyutu ile Sağlıklı ve Yeterli Beslenme Tüketim Alanı boyutu, bireylerin temel ihtiyaçlarını giderme durumunu ölçmüştür. Bu alt boyutların ortalama puanlarına bakıldığında, bireylerin bu alanlarda dışlanma yaşadıkları görülmektedir. Başka bir ifadeyle, bireylerin su, elektrik, iletişim ve yakıt faturalarını ödemede güçlük çektikleri görülmektedir. Ayrıca bireylerin, sağlıklı ve yeteri kadar et, süt ürünleri, sebze ve meyve gibi gıdaları tüketmede de sorun yaşadıkları görülmektedir. Dolayısıyla nicel bulgular, nitel bulguların paralellinde olup bireylerin beslenme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını gidermede sorun yaşadıklarını ve dışlandıklarını ortaya koymaktadır.

4.3.2.2. Eğitim Alanında Yaşanan Dışlanma

Eğitim, bireylerin toplumsallaşmalarında önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Formel eğitim, bireylere sadece kişisel bir donanım sağlamamakta, bireylerin sosyalleşmelerini, meslek sahibi olmalarını ve istihdam edilmelerini de sağlamaktadır. Ancak engelliler açısından bu alanda, fırsat eşitliğinin olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda elde edilen veriler, eğitim hizmetleri alanında çeşitli sorun ve engellerin varlığını ortaya koymaktadır. Nitel araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre engelli bireylerin eğitim hizmetinden dışlanmalarının nedenlerinden biri erişim standartlarıyla ilgilidir. Çünkü hem eğitim kurumlarına erişimde çeşitli mimari tasarım engelleri bulunmakta hem de eğitim kurumların iç tasarımında ve donanımında çeşitli engelleyici bariyerler bulunmaktadır. Eğitimde kullanılan materyal de engel gruplarına uygun olmayıp bu konuda da bazı sorunlar söz konusudur. Ayrıca eğitim personelinin ve bireylerin arkadaşlarının tutum ve davranışlarından kaynaklı bazı dışlanmışlıkların da yaşandığı görülmektedir. Yine kaynaştırma eğitiminde bazı sorunların varlığı dikkat çekicidir. Eğitim alanında

yaşanan bu sorun ve dışlanmışlıkların anket tekniğiyle ortaya konulması mümkün olmamıştır. Bu noktada, nitel görüşmelerin derinlemesine ve zengin veri verebilme avantajı kullanılarak, bu bilgiler elde edilmiştir. Ancak anketlerden elde edilen sonuçlara göre de engelliler, eğitim hizmetlerinde çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Buna göre, araştırmaya katılan engellilerin sadece üçte biri ön lisans ve üstü eğitim düzeyine sahip olup geriye kalanlar ise lise ve altı eğitim düzeyine sahiptir.

Sosyal Dışlanma Ölçeğinde bulunan Eğitim İmkânlarından Yararlanma/Eğitime Katılma Alanı boyunun puan ortalamalarına bakıldığında, engellilerin bu alanda dışlanma yaşadıkları görülmektedir. Bu çerçevede, engelli bireylerin, gerek kişisel olarak kendini geliştirmek için gerekse de mesleki anlamda kendini geliştirmek için kurslara katılım sağlayamadıkları görülmektedir. Ayrıca bireylerin, ekonomik nedenlerden dolayı eğitim hizmetlerinde dışlanma yaşadıkları tespit edilmiştir. Özellikle bu alanda, çalışmayan engellilerin, düşük geliri olanların, mesleği olmayanların ve serbest çalışanların daha çok dışlanma yaşadıkları saptanmıştır.

Nitel ve nicel bulgular birlikte değerlendirildiğinde; bireylerin, hem eğitim kurumlarına erişimde hem de eğitim kurumlarının içinde, fiziksel tasarımların standart bir şekilde yapılması, eğitim personelinin ve arkadaşlarının olumsuz tutumlar taşıması, eğitim materyalinin uygun olmaması, engellilerin kişisel ve mesleki kurslara katılamaması ve maddi sorunlar yaşaması şeklinde çeşitli engeller yaşadıkları söylenebilir. Bu bağlamda, fırsat eşitliğinin sağlanması ve eğitimin kapsayıcı olması önem arz etmektedir. Eğitim alanında yaşanan dışlanma, başka alanlarda da dışlanmaya sebebiyet vermektedir. Bu kapsamda, özellikle bireylerin istihdamın dışında kalarak yoksullaşmaları, toplumsal bütünleşmenin ve sosyal sermayenin dışında kalmaları gibi çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

4.3.2.3. Siyasal ve Bürokratik Alanda Yaşanan Dışlanma

Demokratik sistemlerde, her bireyin siyasal katılım sağlama hakkı bulunmaktadır. Siyasal katılım hakkı, sadece oy kullanma ile ilişkili bir durum olmayıp daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Ancak görüşme bulgularına göre, bireyler oy kullanmada da çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bu konuda, görme engellilerin, refakatsiz ve bağımsız oy kullanma sorunları söz konusudur. Aynı

zamanda bireyler, siyasal ve bürokratik alandaki hiyerarşide, üst düzey görevlere gelmede sorun yaşamaktadır. Özellikle bireylerin milletvekili, belediye başkanı ve il genel meclis üyesi gibi siyasal konumlarda temsil edilme oranları düşük düzeyde kalmaktadır. Bireylerin siyasal partilere üyeliklerinde ve faaliyetlere katılımlarında da bazı sorunlar söz konusudur. Katılımcılar, siyasal öznelerin kendilerine hak ettikleri değeri vermediklerini, genelde reklam amacıyla kullanıldıklarını düşünmektedir. Diğer yandan, Sosyal Dışlanma Ölçeğindeki Siyasal Katılma Alanı boyutundaki puanların ortalamasına bakıldığında da engelli bireylerin dışlanma yaşadıkları görülmektedir. Bu bağlamda, bireylerin siyasal partilere üyeliklerinde ve çeşitli siyasal nitelikli faaliyetlere katılımda sorun yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca bireyler, toplumda siyasal görüşlerini ifade etmede de sorun yaşamaktadır. Bireylerin deneyimledikleri bu dışlanma, onların yaşlarına, cinsiyetlerine, medeni durumlarına, eğitim durumlarına ve mesleklerine göre farklılaşmamaktadır. Ancak çalışmayanların, aylık geliri olmayanların ve işitme engellilerin daha çok siyasal dışlanma yaşadıkları görülmektedir.

Görüşme bulguları, bireylerin kamu kurumlarından ve bürokrasiden hizmet alımında da bazı sorunlar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan personelin tutum ve davranışlarının kimi zaman olumsuz unsurlar barındırdığı görülmekle birlikte, kurumların mimari düzenlemelerinde de bazı erişilebilirlik sorunları olduğu görülmektedir. Ayrıca yasal düzenlemelerden kaynaklı bazı bürokratik engellerin varlığı söz konusudur

Anket sonuçları, görüşmelerden elde edilen sonuçlarla birlikte değerlendirildiğinde; engellilerin çeşitli düzeylerde siyasi, hukuki ve bürokratik sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Sorunlar, sadece bağımsız oy kullanma hakkıyla sınırlı olmayıp bireylerin siyasal partilere üye olmalarında, siyasal faaliyetlere katılımda ve üst düzey görevlere gelmedeki engelleri de kapsamaktadır. Ayrıca siyasi öznelerin, engelliler konusunda bazı ön yargılara sahip oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla engelli bireyler, eşit yurttaşlık ekseninde siyasal haklarını kullanarak katılım sağlayamamaktadır. Zira sosyal adaleti zedeleyen, toplumsal ve kültürel perspektifte inşa edilen ve engelleyici bariyer olarak görev yapan çeşitli dışlayıcı ön yargılar bulunmaktadır. Bu nedenle bireyler, aynı zamanda kamu kurum ve

kuruluşlarından hizmet alımında da bazı dışlayıcı pratiklerle karşı karşıya kalmaktadır.

4.3.2.4. Sağlık Alanında Yaşanan Dışlanma

Engelli bireylerin sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinden engelsiz bir biçimde hizmet alma hakları vardır. Bazı yeti yitimleri olan bu bireylerin sağlık hizmetlerine olan gereksinimleri daha fazla olabilmektedir. Engellilerin eşit koşullarda sağlık hizmeti alarak bedensel, ruhsal ve sosyal iyilik hallerini korumaları gerekmektedir. Ancak nitel bulgular incelendiğinde, bireylerin yapısal ve kişisel etkenlerden ötürü bazı sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Yapısal etkenler kapsamında, sağlık kurumlarının fiziksel donanım engelleri ve yasal-sistemsel engeller söz konusuysen, kişisel etkenler kapsamında ise sağlık çalışanlarının negatif tutum ve davranışlarından kaynaklanan engeller söz konusudur. Sağlık çalışanlarının negatif tutum sergilemesi, bireylerin hizmet alım durumlarını olumsuz etkilemekte, bununla birlikte, sağlık kurumlarındaki prosedürler ve bürokratik işleyiş de bireylerin bağımsız şekilde sağlık hizmeti almasını güçleştirmektedir. Ayrıca bazı katılımcıların, medikal malzeme teminindeki yasal engellere vurgu yaptıkları görülmektedir. Görüldüğü üzere nitel görüşme sonuçlarına göre engelliler, sağlık hizmeti alımında belirli dışlanmışlıklar yaşamaktadır. Ancak bu durum, bütünsel bir biçimde değerlendirildiğinde, engellilerin sağlık alanında yaşadıkları dışlanmanın düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, anket sonuçları da benzer bulgular ortaya koymaktadır. Ölçeğin, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Alanındaki puanların ortalaması da bireylerin ileri derecede herhangi bir dışlanma yaşamadıklarını göstermektedir. Bulgular, aynı zamanda bireylerin sosyal güvenlik alanında da yüksek bir dışlanma yaşamadıklarını göstermektedir.

Sağlık alanında düşük düzeyde dışlanma yaşanmasında, son yıllarda yapılan iyileştirmelerin etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle son yıllarda inşa edilen sağlık kurumları binalarında erişilebilirlik standartlarına önem verildiği ve bütün engel gruplarının dikkate alındığı söylenebilir. Ayrıca uygulamada, her ne kadar bazı sorunlar olsa da sağlık sistemiyle ilgili yasal mevzuatta çeşitli iyileştirmeler yapılmıştır. Yine evrensel ölçekte, engellilik olgusuyla ilgili gelişmelere bağlı olarak sağlık çalışanlarının da bu konuda farkındalık kazandığı düşünülmektedir. Ancak

engelliler açısından mevcut sağlık sisteminde, hem yapısal düzlemde hem de kişisel düzlemde çeşitli sorunlar yaşanmaya devam edilmektedir. Başka bir ifadeyle, engelliler, halen sağlık kurumları binalarıyla ilgili mimari düzenlemelerden, yasal-sistemsal nedenlerden ve kişisel davranışlardan dolayı bazı sorunlar yaşamaya devam etmektedir.

4.3.2.5. Kültürel, Sanatsal ve Sportif Alanda Yaşanan Dışlanma

İnsan, birçok yönü olan komplike bir varlıktır. Bu yüzden insanın, bir yandan çalışma hayatına katılması gerekirken bir yandan da dinlenmesi ve eğlenmesi için rekreasyonel faaliyetlere katılması gerekmektedir. Bireylerin çalışma yaşamı ve kişisel yaşamının dışındaki serbest zamanını değerlendirmesi için çeşitli kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerde bulunması önemlidir. Böylece birey, rahatlamakta olup bedensel, duygusal ve sosyal anlamda iyilik halini koruyabilmektedir. Bu çerçevede, görüşmeler yoluyla elde edilen bulgular incelendiğinde, engellilerin çeşitli sebeplerle kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklere eşit, aktif ve bağımsız biçimde katılım sağlayamadıkları görülmektedir. Onların önüne çeşitli bariyerler koyan ise toplumsal, ekonomik ve siyasal tanımlama biçimleridir. Genel olarak, Tokat'ta kültürel ve sanatsal etkinliklerin yetersiz olduğu düşünüldüğünde, bu duruma engellilerin deneyimledikleri dezavantajlar da eklendiğinde, bireylerin yaşadıkları dışlanma daha da artmaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmının sadece Türkiye Sakatlar Derneği Tokat Şubesine ait olan Engelsiz Park'a gidip oturdukları, çay içtikleri ve arkadaşlarıyla sohbet ettikleri görülmektedir. Onun dışında bireyler kültür, edebiyat, spor, sinema, tiyatro, kurs, seminer vb. herhangi bir etkinliğe katılmamaktadır. Özellikle erişilebilirlik engelleri ve toplumsal ön yargılar, engellilerin kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklerin dışında kalmalarına neden olmaktadır. Çünkü toplumsal ve kültürel tanımlamalar, dışlayıcı öğeleri beslemekte olup engelli bireylerin daha çok kendi aralarındaki faaliyetlere katılmalarına müsaade etmektedir. Başka bir ifadeyle, yaygın anlayış, engelli bireylerin kendi aralarında etkileşimde bulunmaları ve çeşitli faaliyetlere katılmaları yönündedir. Yine bu alanda, kimi zaman yapılan bazı etkinliklerin gösteriş eksenli olduğu düşünülmektedir.

Analizleri yapılan anket sonuçlarına bakıldığında ise yine engelli bireylerin, bu alanda yüksek derecede dışlanmışlık yaşadıkları görülmektedir. Bu bağlamda, Sosyal Dışlanma Ölçeğinin Kültürel, Sportif ve Sanatsal Alan boyutunun puan ortalamaları, bireylerin yüksek derecede dışlanma yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bireylerin sinema, tiyatro, konser gibi etkinliklere katılmadıkları görülmektedir. Bireyler, aynı zamanda düzenli olarak spor yapmamakta ve tatile gitmemektedir. Ayrıca bu alanda eşi vefat edenlerin, eğitim düzeyi düşük olanların, çalışmayanların, mesleği olmayanların ve aylık geliri hiç olmayan veya çok düşük olanların daha çok dışlanmışlık yaşadıkları görülmektedir.

Bulgular birlikte düşünüldüğünde, engelli bireyler kültürel, sanatsal ve sportif alanda yüksek düzeyde sosyal dışlanma yaşamaktadır. Bireyler, serbest zamanlarını diğer bireyler gibi çeşitli etkinliklere katılarak değerlendirememektedir. Dezavantajlı olan bu grubun önündeki bariyerler, onları kendi içlerine ve evlerine kapatmaktadır. Bu bariyerlerin temelinde, negatif toplumsal tanımlama biçimi ve siyasal bakış açısı bulunmaktadır. Engellilerin, bu alanda yüksek düzeyde dışlanma yaşamalarının nedenlerinden biri de bireylerin ekonomik anlamdaki dışlanmışlıklarıdır. Zira dar gelirli olan engellilerin başka öncelikleri vardır; doğal olarak beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçların giderilmesi öncelenmektedir. Ayrıca bireylerin eğitim durumları da bu alandaki faaliyetlere katılımı etkileyen bir değişkendir. Eğitim düzeyi yüksek olanlar kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlere katılım sağlamada daha bilinçli davranmakta ve daha çok katılım sağlamaktadır.

4.3.2.6. Toplumsal Katılım ve Sosyal İlişkilerde Yaşanan Dışlanma

İnsanlar, sosyal varlık olduklarından sosyal ilişki kurmak ve toplumsal yapıyla bütünleşmek zorundadır. Dolayısıyla insanların sosyal yapıdan kopuk bir yaşam sürdürmesi, sosyal bir özne olan insanın doğasına aykırıdır. Bu bağlamda, her bireyin adil fırsatlara sahip bir biçimde ve eşit koşullarda yaşama katılım sağlama hakkı vardır. Sosyal adalet için gerekli olan bu hakkın korunması ve sağlanması, kamusal otorite tarafından güvence altına alınmalı ve denetlenmelidir. Ayrıca dezavantajlı grupların toplumsal katılımları çeşitli düzenlemelerle teşvik edilerek sağlanmalıdır. Dezavantajlı gruplardan biri olan engellilerin, toplumsal katılımlarına ve sosyal etkileşimlerine bakıldığında, bu konuda çeşitli engellerin olduğu

görülmektedir. Hem anket sonuçları hem de görüşme sonuçları, bu engelleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, görüşme sonuçlarına göre engelliler, toplumsal katılım sağlarken fiziksel çevre düzenlemelerinde ve toplu taşıma sisteminde çeşitli dışlayıcı pratiklerle karşılaşmaktadır. Çünkü fiziksel çevre tasarımı kaldırım, yollar, binalar vb. alanlar standart bir biçimde düzenlenmiş olup engelli bireyler dikkate alınmamıştır. Bu noktada, görme engellilerin ve tekerlekli sandalye-akülü araba kullanan ortopedik engellilerin daha çok sorun yaşadığı görülmektedir. Bu dışlayıcı düzenlemeler, engellilerin bağımsız ve etkin şekilde toplumsal katılım sağlayarak işe, okula, hastaneye, alışverişe ve gezmeye gitmesini önlemektedir. Zira erişilebilirlik standartlarının uygunluğu, bireylerin diğer hizmetlerden faydalanabilmesi için gereklidir. Aynı şekilde, toplu taşıma sisteminde de dışlayıcı unsurlar bulunmaktadır. Taşıma sisteminde, gerek araçların donanım bakımından uygun olmaması gerekse de çalışan personelin olumsuz tutumları söz konusudur. Ayrıca toplumsal yaşamda, ailenin ve diğer kişilerin davranışları da engelleyici unsurlar barındırabilmektedir. Özellikle ailenin aşırı derece korumacı davranması, bireylerin sosyal yapıdan izole edilmesine neden olabilmektedir.

Engelli bireylerin sosyal ilişki ağlarının güçlü olması, onların fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlıklarını da olumlu etkilemektedir. Ancak hem nicel bulgular hem de nitel bulgular, bireylerin bu alanda dışlanma yaşadıklarını ve sosyal ilişkilerin dışında kaldıklarını göstermektedir. Bireylerin yakın arkadaşlarının varlığı ve akrabalarıyla etkileşim halinde olması önemlidir. Aynı şekilde evlilik ve aile, bireylerin sosyal açıdan hayatlarını zenginleştirmekte ve sağlam sosyal destek ağlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, nicel bulgulara bakıldığında, engellilerin sadece üçte birinin evli olduğu görülmektedir. Nitel görüşmeler de bu bulgunun paralellinde olup bireylerin evlenmede sorun yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle toplumsal ön yargılar, bireylerin evlenmelerini güçleştirdiği gibi ailelerin ve sosyal çevrelerinin de bu konudaki bazı engelleri evliliği güçleştirmektedir. Toplum, daha çok engelli bireylerin sadece kendi aralarında evlenmelerine sıcak bakmakta; engellilerin, herhangi bir engelli olmayan bireyle evlenmesine olumsuz bakmaktadır. Kimi zaman da aileler, bireyler adına karar almaktadır.

Bireylerin sosyalizasyon sürecinde, arkadaşlık gruplarının önemli etkisi vardır. Özellikle çocukluk ve ergenlik çağında akran ilişkileri, bireyleri

toplumsallaştırarak, onların kimlik kazanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bireylerin, sosyal destek ve etkileşim kapsamında arkadaşlık ilişkilerine sahip olması, toplumsallaşma için gereklidir. Ancak görüşme sonuçları, engellilerin yakın ve samimi arkadaşlarının pek olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, toplumsal katılımda sorun yaşayan engellilerin, sosyal dayanışma ağlarına erişimlerini de olumsuz etkilemektedir. Anketlerden elde edilen bulgular da bireylerin genellikle arkadaşlık ilişkilerinin dışında kaldığını göstermektedir. Sosyal ilişkilere katılımda çalışmayan engelliler, geliri olmayanlar ve düşük geliri olan engelliler, daha çok dışlanma yaşamaktadır. Ancak bütünsellik içinde dışlanma ölçeğinin, Sosyal Yaşam Alanı boyutunun puan ortalamalarına bakıldığında, bu alanda yaşanan dışlanmanın düşük olduğu görülmektedir. Oysaki nitel bulgular, bireylerin sosyal katılım ve ilişkiler alanında yüksek derecede dışlanma yaşadıklarını betimlemektedir. Bu durum, bazen sosyal dışlanma gibi hassas konuların anketlerle ortaya konulmasının güç olduğunu göstermektedir. Çünkü anket tekniğiyle derinlemesine ve zengin bilgi elde etmek imkân dâhilinde değildir.

Engelli bireylerin toplumsal katılım sağlamaları, sosyal sermayelerini geliştirmeleri ve arkadaşlık ilişkilerini kurmaları açısından kültürel tanımlama biçimi önemlidir. Bilhassa engellilere yönelik negatif tutum ve davranışların yaygın olduğu çevrelerde, engelliler daha çok sorun yaşamaktadır. Zira erişilebilirlik sorunları ile toplumsal ön yargılar, stereotipler ve damgalamalar, bireylerin toplumsal katılım ve sosyal ilişkilerin dışında kalmalarına neden olmaktadır. Ancak kimi zaman, her ne kadar internet teknolojileri ve sosyal medya, sosyal ilişkiler için çözüm gibi görünse de aslında bu mecralar, var olan yalnızlığı daha da derinleştirebilmektedir.

4.3.3. Başa Çıkma Stratejileriyle İlgili Elde Edilen Bulgular

Dezavantajlı bir grup olan engelli bireyler, tarih boyunca çeşitli sorunlar yaşamıştır. Bireylerin deneyimledikleri bu sorunlar, geleneksel toplumsal yapıdan modern toplumsal yapıya geçişle beraber daha da derinleşmeye başlamıştır. Ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel etkenlerden kaynaklanan bu sorunlar, bireyleri birçok kurumsal hizmetin dışında bırakmıştır. Dolayısıyla yaşanan bu durum, sadece sosyal problemlere neden olmamış, aynı zamanda çeşitli psikolojik problemlere de neden olmuştur. Bireyler, gündelik yaşam pratiklerinde başta sosyal

dışlanma olmak üzere birçok sorun yaşamaktadır. Bu sorunlar, bireylerin sosyal uyumlarını olumsuz etkilemekte ve bireylerin çeşitli düzeylerde stres ve kaygı yaşamalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin deneyimledikleri bu sorunlarla nasıl mücadele ettikleri hususu önem kazanmaktadır. Çünkü bireylerin bedensel, ruhsal ve sosyal iyilik halinin devam etmesi için bu sorunların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ancak bu sorunlarla mücadelede öznel, farklı yöntemler kullanmaktadır. Çünkü her bireyin sosyalizasyon sürecinden geçtiği toplum farklı olmakla birlikte, içinde büyüdüğü ailenin değerleri de farklılık göstermektedir. Ayrıca kültürel tanımlamaların farklı olması, bireylerin farklı mücadele yöntemleri kullanmalarına neden olmaktadır.

Engelli bireyler, çeşitli nedenlerden dolayı hem sosyal problemler yaşamakta hem de duygusal problemler yaşamaktadır. Bu problemler karşısında bireylerin direnmeleri ve mücadele etmeleri önemlidir. Bu çerçevede, bireylerin kullandıkları başa çıkma stratejileri, onların duygu, davranış ve düşüncelerine bağlı olduğundan farklılık göstermektedir. Ayrıca bireylerin sosyal öğrenmeleri, kültürel kalıpları, inanç sistemleri ve kişisel nitelikleri de başa çıkma biçimini etkilemektedir. Dolayısıyla bireyler, başta sosyal dışlanma olmak üzere karşılaştıkları sorunlarla mücadelede farklı başa çıkma stratejilerini kullanmaktadır. Çalışmada bireylerin, problem odaklı başa çıkma, sosyal destek alma, kaçınma, dini başa çıkma ve sosyo-ekonomik başa çıkma stratejilerini kullandıkları tespit edilmiştir.

4.3.3.1. Problem Odaklı Başa Çıkma Stratejisi

Bu stratejiyi kullanan bireyler, yaşadıkları sorunlara odaklanmakta ve sorunu çözmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla problem odaklı başa çıkma stratejisini kullanan engelli bireylerin soruna yönelerek sorunu elemine etmek için mücadele ettikleri söylenebilir. Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin bir alt boyutu olan Problem Odaklı Başa Çıkma stratejinin puan ortalamasına bakıldığında, bu stratejinin, engelliler tarafından ağırlıklı olarak kullanılan bir strateji olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, engelli bireylerin deneyimledikleri başta sosyal dışlanma olmak üzere, diğer sorunları da bertaraf etmek için mücadele ettikleri söylenebilir. Bireylerin sorunlara yönelerek sorunları çözmeye çalışması, onlara direnme gücü vermektedir. Problem odaklı başa çıkma stratejisini, medeni durumu boşanmış olanların, ortaokul mezunu olanların,

çalışmayanların ve sosyal güvencesi olmayanların daha az kullandıkları görülmektedir. Ayrıca bu stratejiyi, işitme engelliler, görme ve ortopedik engellilerden daha az kullanmaktadır. Görüşme sonuçlarına bakıldığında da bireylerin en çok başvurdukları stratejinin problem odaklı başa çıkma olduğu görülmektedir. Burada da bireylerin büyük bir kısmı, sorunlarına yönelmekte ve sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Bu noktada, nitel yöntemin avantajı kullanılarak bireylerin, bu sorunlarını daha çok hangi çözüm teknikleriyle hallettiklerine de bakılmıştır. Bu eksenle, bireylerin bir kısmının yasal çözümlere yöneldiği, bir kısmının da iletişim eksenli çözüm yoluna başvurduğu görülmüştür. Bireyler, öncelikle sorunlarını iletişim yoluyla çözmeye çalışmaktadır. Buradan bir sonuç alamayınca adli veya resmi yollara yönelmektedir. Yasal çözümlere yönelenler, yaşamlarını olumsuz etkileyen bir haksızlık veya sorun karşısında, resmi mercilere başvurarak problemi ortadan kaldırmaya ve rahatlamaya çalışmaktadır.

Engelli bireylerin sorunlarla mücadelede problem odaklı başa çıkma stratejisini sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Hem nicel bulgular hem de nitel bulgular, bu yönde bir sonuç vermektedir. Bireylerin problem odaklı başa çıkma stratejisini kullanmaları, rasyonel davranım biçimiyle de ilgilidir. Zira problemlerine odaklanan ve onları çözen bireylerin yaşam doyumu ve özgüveni de artmaktadır. Dolayısıyla bireyler, yaşama daha pozitif bir perspektiften bakmakta ve yaşamdan daha çok haz almaktadır.

4.3.3.2. Sosyal Destek Stratejisi

Sosyal bir özne olarak insanın, sosyal destek ağlarından yararlanmaya çalışması beklenen bir durumdur. Sorun yaşayan engelli bireylerin, sorunları karşısında sosyal destek almaları, onların öznel iyi oluşunu olumlu etkilemektedir. Çünkü paylaşımda bulunan ve sosyal destek ağlarına başvuranların, hem duygusal dayanıklılığı artmakta hem de bu bireyler, psikolojik olarak rahatlamaktadır. Bu kapsamda görüşme bulgularına bakıldığında, bireylerin yaşadıkları sorunlar karşısında sosyal destek aldıkları görülmektedir. Bireyler, bu sosyal desteği genellikle ailelerinden ve arkadaşlarından almakla birlikte, sivil toplum örgütlerinden de almaktadır. Anket sonuçları da aynı şekilde bireylerin, sosyal destek stratejisini kullandıklarını göstermektedir. Ölçeğin, Sosyal Destek alt boyutu puanları, bireylerin

sosyal destek stratejisine başvurduğunu göstermektedir. Bu stratejiyi, sosyal güvencesi olanlar ve toplumdan dışlanmadığını düşünen engelli bireyler daha çok kullanmıştır.

Sosyal destek stratejisini kullanan bireylerin önemli destek ve dayanışma ağlarından biri ailedir. Aile, bireylerin ilk sosyalleşme yeri olup bireylerin duygusal tatmin sağladıkları ve kendilerini güvende hissettikleri önemli bir kurumdur. Bireyler, sorunları anlattıklarında hem deşarj olduklarını hem de çeşitli çözüm önerilerini aldıklarını belirtmektedir. Ancak bireyler, genelde sorunlarını çevrelerinde güvendikleri kişilerle paylaşmaktadır. Bu çerçevede bireyler, bazı konuları aileleriyle paylaşmakta, bazı konuları da arkadaşlarıyla paylaşmaktadır. Çünkü bireyler, bazı konuları arkadaşlarıyla daha rahat konuştuklarını ve onlardan çeşitli öneriler aldıklarını vurgulamaktadır.

Görüşme sonuçlarına göre bireyler, sorunlarının yayılacağını düşündüğünden çoğunlukla sorunlarını akrabalarıyla paylaşmamaktadır. Bu yüzden, daha çok güvendikleri kişilerle paylaşımında bulunmaktadır. Bireyler, ailelerinin de bazen aşırı korumacı davranmasından dolayı arkadaşlarıyla paylaşımında bulunmayı tercih etmektedir. Ayrıca katılımcılar, arkadaşlarıyla daha iyi iletişim kurduklarını ve arkadaşlarının daha motive edici olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda, arkadaş grubu sınırlı olan bazı engelliler ise sosyal medya ve çeşitli iletişim teknolojilerini kullanmaktadır.

Engelli bireylerin sorunları, sanayileşme ve kentleşmeyle beraber artmaya ve komplike bir hal almaya başlamıştır. Engelliler açısından, kentleşmeyle beraber sivil toplum örgütleri de önem kazanmıştır. Dolayısıyla engellilere ait sivil toplum örgütleri, bireylerin yaşama tutunmalarında önemli bir işlev görmektedir. Bu bağlamda görüşme sonuçları, bireylerin sosyal destek ağlarından birinin de sivil toplum örgütleri olduğunu göstermektedir. Sivil toplum örgütleri, bireylerin çıkarlarını siyasal ve yasal zeminde korumanın dışında, bireylere çeşitli sosyal ve ekonomik destekler de sunmaktadır. Bireyler, dernekler aracılığıyla arkadaş edinmekte ve sosyal sermayelerini güçlendirmektedir. Böylece bireyler, bazı sosyal ve psikolojik sorunlarıyla mücadelede sosyal destek alma imkânına kavuşmaktadır.

4.3.3.3. Sorunla Uğraşmaktan Kaçınma Stratejisi

Bireylerin, sorunların zorluk derecesine göre hareket etme olasılığı yüksektir. Eğer yaşanan sorun kolay çözülebilecek bir niteliğe sahipse birey, sorunu çözmeye yaklaşabilir; fakat sorun biraz daha karmaşık ve çözümü zor ise birey, soruna yönelmekten kaçınabilir. Ancak bu durum, bireylerin hafif düzeydeki tüm sorunları çözmeye çalıştığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bireylerin yaşadıkları sorunlarla mücadelede kullandıkları yöntemlerden biri de sorundan uzaklaşmaktır. Çünkü insan, kaygı yaratan bir sorunla karşılaştığında, organizmayı ve benliği koruyan mekanizma “savaş ya da kaç” şeklinde kendini konumlandırmaktadır. Sorunla uğraşmaktan ve sorunu çözmekten kaçınanlar, bunu farklı şekillerde yapabilmektedir. Bunu, sorunu görmezden gelerek, sorunu inkâr ederek, sevdiği başka bir aktiviteye yönelerek, suçu başkasına atarak, sigara ve alkol kullanarak, soruna önem vermeyerek veya sorunu akışına bırakarak yapabilmektedir.

Nitel analizlerde, sorunla uğraşmaktan kaçınma stratejisiyle ilgili katılımcı görüşleri “sorunla uğraşmaktan kaçınma”, “sevilen aktiviteye yönelme”, “pasif kalma ve akışına bırakma”, “içe kapanma”, “ağlama”, “suçlama” ve “polyannaya başvurma” isimleri altında kodlanmıştır. Dolayısıyla görüşme sonuçları, bireylerin sorunlarla uğraşmaktan kaçınma stratejisini yaygın şekilde kullandığını ortaya koymaktadır. Dezavantajlı bir yaşam süren ve çeşitli yeti yitimleri olan bireyler, genelde bağımlı bir yaşam sürmektedir. Bu bağımlılığı, normalleştiren ise kültürel tanımlama kalıplarıdır. Bu durum ise bireylerin özgüvenlerini ve atılganlık düzeylerini olumsuz etkileyerek, bireylerin olaylara bakışını etkilemektedir. Bu yüzden engelli bireyler, genellikle herhangi bir sorun yaşadıklarında geri çekilmekte, sorunu alttan almaya çalışmakta veya akışına bırakmaktadır. Bazı bireylerin de stresörden ve sorundan kaçınmanın yolu olarak dışa yöneldiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, bireyler kitap okuma, müzik dinleme, spor yapma, televizyon izleme, oyun oynama, bilgisayar kullanma, uyuma, temiz hava alma ve gezme gibi sevdiği bir aktiviteye yönelerek sorunlardan kaçınmaya çalışmaktadır. Anketlerden elde edilen sonuçlar da bireylerin kaçınma stratejisini kullandıklarını göstermektedir. Bireyler, sorunları aklına getirmeyerek unutmaya çalışmakta ve sevdiği bir aktiviteye yönelerek dikkatini sorundan uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Stresle Başa Çıkma

Ölçeğinin alt boyutlarından olan Kaçınma stratejisinin puan ortalamaları, bu stratejinin bireyler tarafından yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Sosyal ilişkiler, bireylerin öznel iyi oluşları ve duygu durumları için önem arz etmektedir. Fakat engelliler, çeşitli nedenlerden dolayı sosyal yaşama katılım sağlayamamakta ve sosyal ilişkilerin dışında kalmaktadır. Sosyal ilişkilerin dışında kalan ve destek ağlarından mahrum kalan bu bireyler, içe dönük bir kişilik inşa etmektedir. Görüşme sonuçları, bu bireylerin sorunlar karşısında içe kapandıklarını ve zaman zaman da ağlayarak rahatladıklarını göstermektedir.

Bireyler, bazen de yaşadıkları sorunlar karşısında ya kendisini suçlamakta ya da başkasını suçlamaktadır. Dolayısıyla bireyler, soruna yönelerek sorunu çözmek yerine, çeşitli suçlayıcı edimlerde bulunarak sorunu çözmekten kaçmaktadır. Görüşme sonuçları, bu durumu ortaya koymaktadır. Bazı engelli bireylerin, suçlama yolunu kullanarak sorunların nedenlerini başkalarına bağladığı ve böylece sorunlardan kaçarak rahatlamaya çalıştığı görülmektedir.

Fırsat eşitliğine sahip olmayan engelliler, bazen deneyimledikleri sorun ve olayların iyi yönüne odaklanmakta ve sorunun yıkıcı etkisinden kaçmaktadır. İyimser bir paradigma ekseninde düşünen ve hareket eden bireyler, böylece sorunun üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Engellilik olgusu, bireylerin çeşitli düzlemlerde dezavantaj yaşamalarına neden olmaktadır. Ancak bireyler, bu olumsuzluk ve dezavantajlar içinden bir olumlamaya giderek, bunların iyi tarafını görmektedir. Dolayısıyla pozitif bir değerlendirmede bulunan engelliler, böylece sorunlarla başa çıkmaya çalışmaktadır. Bu noktada bireylerin, özellikle engelliliğin ekonomik ve istihdama katılımdaki avantajlı yönlerini öne çıkarttıkları görülmektedir.

Araştırmanın hem nicel bulguları hem de nitel bulguları, engelli bireylerin yaşadıkları sorunların neticesindeki stres ve kaygıdan uzaklaşmak için yaygın biçimde sorunla uğraşmaktan kaçınma stratejisine başvurdıklarını göstermektedir. Ancak bu stratejiyi kullanmada, bireylerin engel türleri, yaşları, cinsiyetleri, ekonomik durumları ve eğitim durumları arasında bir fark yoktur. Bu stratejiyi, daha çok özgüveni ve atılganlık düzeyi düşük olanların kullandığı söylenebilir.

4.3.3.4. Dini Başa Çıkma Stratejisi

Dinlerin temel görevlerinden biri de insanların, sorunlardan ve kaygılardan arınarak huzur bulmalarını sağlamaktır. Dolayısıyla dinler, insanların duygu durumundaki çalkantıları gidermede ve rahatlatmada önemli bir işlev görmektedir. Bu çerçevede, görüşmelerin sonuçları incelendiğinde, neredeyse bütün katılımcıların dinin bu psikolojik işlevinden faydalandığı görülmektedir. Engelli bireyler, dini değerler, ibadetler ve ritüeller yoluyla huzur bulduklarını belirtmektedir. Yaşadıkları sorun ve kaygı karşısında Allah’a sığınan bireyler, yaşadıklarını imtihanın bir parçası olarak görmektedir. Böylece birçok engelli birey, dini değerler sayesinde hayata tutunmakta ve hayatı anlamlandırmaktadır.

Genel olarak katılımcıların dini eğilimlerinin güçlü olduğu görülmüştür. Bu yüzden bireyler, bu dünyada yaşadıklarını bir sınav olarak görmek ve bu durumun geçici olduğunu düşünerek rahatlamaktadır. Onlara göre hayat, bir sınavdır ve mutlaka bu yaşadıklarının mükâfatı öbür dünyada vardır. Bireyler, bu noktadan hareketle huzur bulmakta ve güçlükler karşısında sabır göstermektedir. Güçlükler karşısında dua ederek ve Allah’a sığınarak teslimiyet gösteren engelliler, böylece direnme gücü kazanmakta ve içsel huzur bulmaktadır. Bu durumu, anketlerden elde edilen sonuçlar da desteklemektedir. Engelli bireylerin deneyimledikleri sorunlar karşısında dini inançlarından ve değerlerinden güç aldıkları görülmektedir. Stresle Başa Çıkma Ölçeğindeki “dini inançlarımdan güç alırım” maddesinin puan ortalamasının yüksek olması da bu durumu desteklemektedir. Dolayısıyla bireylerin dini eğilimlerinin güçlü olduğu ve sorunlarla mücadele etmede sıklıkla başvurdukları stratejilerden birinin de dini başa çıkma olduğu görülmektedir.

4.3.3.5. Sosyo-Ekonomik Başa Çıkma Stratejileri

Engellilik olgusunun paralellinde kullanıldığında yanlış olmayan kavram olan sosyal dışlanma, ekonomik alanda da yaşanmaktadır. Genellikle bireyler, iş gücünün dışında kaldıklarından veya düşük ücretle çalıştıklarından, ihtiyaçlarını karşılamada zorlanmaktadır. Bununla birlikte, toplumsal katılımın dışında kalan engelliler, sosyal ilişki kurmada ve geliştirmede de zorlanmaktadır. Dolayısıyla bu dışlanmışlıkların kaynaklık ettiği çeşitli sorunları deneyimleyen bireyler, bu sorunlarla mücadele

etmektedir. Bu kapsamda, bireylerin başvurdukları başa çıkma stratejilerini ortaya koymak için görüşmelerin sağladığı avantajlardan yararlanılmıştır.

Görüşme sonuçları, bireylerin ekonomik dışlanma ile mücadelede etmede istihdamı kullandıklarını göstermektedir. Sadece iş bulamadığını belirten bazı katılımcılar, sosyal yardımları ekonomik sorunlarını gidermede kullanmaktadır. Bireyler, ekonomik nedenlerden ötürü birçok alanın ve hizmetin de dışında kalmaktadır. Bu yüzden, ekonomik dışlanmayla mücadele eden bireyler açısından çalışma yaşamı, yalnızca ekonomik anlamda bir bağımsızlık sağlamamakta, bireylerin toplumsal katılım sağlamaları ve sosyalleşmelerini de desteklemektedir. Böylece engelli bireyler, toplumsal katılım sağlamak ve sosyal sermayelerini geliştirmektedir. Ayrıca bireyler, özgüvenlerini geliştirmekte ve duygusal tatmin sağlayarak, yaşam doyumlarını artırmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, engelli bireylerin deneyimledikleri dışlanma pratiğini boyutlarıyla birlikte ortaya koymak ve bireylerin başta sosyal dışlanma olmak üzere deneyimledikleri sorunlarla başa çıkmada kullandıkları stratejileri belirlemektir. Bu amaç ekseninde, zengin ve güvenilir bilgiler elde etmek için karma araştırma modeli kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle, hem nitel araştırma yönteminin hem de nicel araştırma yönteminin avantajlarından faydalanılmıştır. Bu kapsamda, bir karma araştırma modeli deseni olan yakınsayan paralel desen kullanılmıştır.

Çalışmada, engellilik deneyiminden kaynaklı dışlanmışlıklar, boyutları ve şiddeti ekseninde ele alınmış ve bireylerin mücadeleleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın teorik kısmında, engellilik ve sosyal dışlanma olguları, kuramsal ve kavramsal düzlemde tartışılmıştır. Ayrıca kavramsal ve kuramsal çerçevede, bireylerin engellilik deneyimi ve boyutları tartışılmış olup bireylerin ekonomi ve çalışma yaşamı, erişilebilirlik, eğitim, sağlık, siyaset, sosyal güvenlik, sosyal ve kültürel yaşama katılım alanlarında dışlanma yaşadıkları vurgulanmıştır.

Bu çalışmanın evrenini, Tokat il merkezinde ikamet eden 18-65 yaş aralığında olup en az %40 engellilik durumu olan ortopedik, görme, dil ve konuşma, işitme ve ruhsal/duygusal engelli bireyler oluşturmuştur. Çalışmanın amacı ekseninde, fenomenolojik nitel desen kullanılarak 36 kişiyle Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu yardımıyla görüşmeler yapılmış, ayrıca 262 kişiye de anket uygulanmıştır. Bu ankette Sosyal Dışlanma Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Ölçeği ve Sosyo-Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Böylece elde edilen veriler, ayrı şekilde analiz edilmiş, daha sonra bulgular karşılaştırılmış, birleştirilmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışmanın perspektifi, sosyal modelin temel argümanları ve sosyal inşacılık yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiştir. Buna göre, engelli bireylerin her ne kadar bazı yeti yitimleri olsa da sorunların asıl kaynağı, toplumsal ve kültürel tanımlama biçimleridir. Bu anlamda engellilik, “normallik” ve “sağlam bedenlilik” anlayışının dışında kalan toplumsal düzlemdeki bir ideolojik inşadır. Zira gündelik yaşam pratiğinde, bütün kurumsal düzenleme ve hizmetler standart bir şekilde dizayn

edilmiştir. Bu temel paradigma ekseninde elde edilen sonuçlar da sorunların asıl kaynağının toplumsal yapı olduğunu ortaya koymuştur.

Engelli bireylerin yaşamında, merkezi bir yer işgal eden sosyal dışlanma sorununun doğru biçimde anlaşılmasında, bireylerin engelliliği anlamlandırma şekli önemlidir. Bu anlamlandırma şekli, aynı zamanda bireylerin sorunlara bakışını, beklentilerini, tutumlarını ve davranışlarını da etkilemektedir. Bu bağlamda, engellilik, genellikle dünyevi bir imtihan olarak görülmüş ve bu zorlu imtihanın mutlaka ilahi bir mükâfatının da olduğu hususu öne çıkmıştır. Ayrıca engellilik, kısıtlılık ve farklılık olarak görülmüştür. Çeşitli yeti yitimleri olan bireylerin, bazı işlevsel kısıtlılıklar yaşaması bir yana, toplumun negatif bir yörüngede hareket etmesi bir yanadır. Toplumun engelliliğe bakışı, bireylerin yaşam akışının yönünü belirlemektedir. Çünkü yapı-fail ilişkisinde fail, yapının değerlendirme perspektifinden etkilenmektedir. Bu kapsamda engelliler, toplumun kendilerine yönelik bakışının genel olarak olumsuz olduğunu değerlendirmiştir. Toplum acıma, küçümseme, alay etme, tuhaf bakma ve bağımsız birey olarak görmeme yönünde negatif bir perspektif geliştirmiştir. Buna ilaveten, toplumsal perspektifin odağında, ön yargılar ve stereotipler olduğundan toplum, bazen doğrudan dışlayıcı olmakta, bazen de örtük bir şekilde dışlayıcı olmaktadır.

Sosyal dışlanmanın birçok ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel nedeni bulunmaktadır. Dinamik ve çok boyutlu bir olgu olan sosyal dışlanma ile dezavantajlılık arasındaki ilinti, engellilik olgusunda somutlaşmaktadır. Farklı bir söylemle, engelliler dezavantajlı koşullara sahip olduklarından sosyal dışlanmışlık yaşamaktadır. Çalışmanın sonunda, engellilerin dışlanmışlıkları, ekonomi; siyaset ve bürokrasi; toplumsal katılım ve sosyal ilişkiler; kültürel, sanatsal ve sportif alan; sağlık ve eğitim alanları ekseninde toplamış ve değerlendirilmiştir. Genel olarak, engellilerin deneyimledikleri sosyal dışlanma, onların yaşlarına, cinsiyetlerine ve medeni durumlarına göre herhangi bir anlamlı farklılık göstermemiştir. Ancak eğitim düzeyi düşük olanlar, mesleği olmayanlar, çalışmayanlar, aylık geliri olmayan ya da çok düşük olanlar ve sosyal güvencesi olmayan engelliler daha çok dışlanma yaşamıştır. Engel türüne göre ise en çok dil ve konuşma engelliler dışlanma yaşamış, ardından işitme engelliler gelmiştir.

Engelli bireylerin büyük oranda dışlanma yaşadıkları alanlardan biri ekonomi alanıdır. Bu alanda yaşanan dışlanmışlık, diğer birçok alanda da dışlanmaya neden olmuştur. Ekonomik alanda deneyimlenen dışlanmanın temel nedeni, bireylerin, özellikle iş gücüne katılımın dışında kalmalarıdır. Bu yüzden, düzenli ve yeteri kadar geliri olmayan bireyler beslenme, barınma, giyinme, faturalarını ödeme gibi temel ihtiyaçlarını gidermede ve diğer temel hizmetleri almada sorun yaşamıştır. İş gücünün dışında kalan engelliler, sadece çeşitli fizyolojik ihtiyaçlarını gidermede sorun yaşamamış, sosyal alana katılım sağlamada da sorun yaşamıştır. Çünkü temel ihtiyaçlarını gidermekte sorun yaşayanların kültür, sanat, edebiyat ve spor gibi alanlara harcama yapma olasılığı düşüktür. Çalışma yaşamı, bir yandan bireylerin ekonomik anlamda bağımsızlaşmasını sağlarken bir yandan da bireylerin toplumsal katılım sağlayarak sosyalleşmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, çalışma yaşamı aynı zamanda bireylerin kendilerini ifade etme biçimidir. Ancak dışlanmamak için bireylerin çalışması tek başına yeterli bir ölçüt değil, bireylerin sürekli ve yeterli derecede bir gelire sahip olması gerekmektedir. Çalışan engelliler de genellikle alt ve orta statülü mesleklerde istihdam edildikleri için onlar da çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca çalışan bireylerin, iş yerindeki mimari sorunların dışında, yöneticilerin ve çalışma arkadaşlarının olumsuz tutumlarından kaynaklı bazı sorunlar yaşadıkları görülmüştür.

Bireylerin yalnızca üçte birinin düzenli bir mesleği ve geliri bulunmakta, diğer bireylerin mesleği olmadığı ve düşük gelire sahip olduğu görülmüştür. Ekonomik alanın dışında kalan engellilerin, bazı ek maliyetleri de olabilmektedir. Engellilerin yeti yitimleri olduğundan çeşitli teknolojik donanımlara ve desteklere ihtiyaç duyabilmektedir. Bunun için bireylerin, ek harcamalar yapmak zorunda kaldıkları görülmüştür. Bu bağlamda, çalışmayanlar, mesleği olmayanlar, düşük geliri olanlar, sosyal güvencesi olmayanlar ve eğitim düzeyi düşük olan engellilerin ekonomik alanda daha çok dışlanmışlık yaşadıkları görülmüştür. Özellikle eğitim düzeyinin düşük olması, bireylerin istihdam ve kariyer olanaklarını olumsuz etkilemektedir. Çünkü eğitim, bireylere aynı zamanda mesleki donanım da kazandırmaktadır.

Eğitim, bireylerin mikro alandan makro alana katılmasında merkezi bir işleve sahiptir. Sosyalizasyon sürecinin gerçekleşmesinde etkin bir kurum olan eğitim,

toplumsal katılım sağlamakta ve istihdama giden yolun taşlarını düşmektedir. Ancak çalışma, eğitim alanında fırsat eşitliğinin olmadığını, engellilerin çeşitli sorun ve dışlanmışlıklar yaşadığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, bireylerin yalnızca üçte birinin ön lisans ve üstü bir eğitim derecesine sahip olduğu görülmüştür. Bireyler, erişilebilirlik standartlarının düşük olması, ekonomik sorunlar ve toplumsal ön yargılar gibi nedenlerle eğitim hizmetlerinin dışında kalmışlardır. Ayrıca eğitimde kullanılan materyalin uygun olmaması, eğitim kurumlarının tasarımlarının standart olması, eğitim personelin ve bireylerin okul arkadaşlarının tutumları nedeniyle çeşitli sorunların yaşandığı tespit edilmiştir.

Eğitim, bireylere kişisel ve mesleki bir donanım sağlamanın yanında, bireylerin sosyal sermayelerini geliştirmekte ve toplumsal katılımlarını desteklemektedir. Mesleki donanımları olan bireylerin iş gücüne katılımları ve kariyer ilerlemeleri daha kolaylaşmaktadır. Fakat bu alanda yaşanan ekonomik, toplumsal ve yasal/siyasal engeller, engellilerin formel eğitimlerini ve çeşitli kurslara katılarak mesleki gelişim sağlamalarını olumsuz etkilemiştir. Engellilerin ekonomik alanda yaşadıkları dezavantajlı durum, onların fırsat eşitliği çerçevesinde eğitim hizmeti almalarını da engellemiştir. Bu çerçevede çalışmayan engellilerin, düşük gelirli olanların, mesleği olmayanların ve serbest çalışanların daha çok eğitsel dışlanmışlık deneyimledikleri görülmüştür. Bu durum, mesleki rehabilitasyon ve eğitimin merkezi önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eğitimin fırsat eşitliği ekseninde sunulması ve kapsayıcı olması, diğer alanlarda yaşanan dışlanmayı da azaltmaktadır. Çünkü eğitim alanında dışlanan engellilerin, toplumsal katılım sağlamada, sosyal ilişki kurmada ve sosyal sermayelerini geliştirmede de dışlanma yaşadıkları görülmüştür.

Engellilerin, toplumsal katılımın ve sosyal ilişki ağlarının dışında kalmalarının nedenlerinden biri eğitim olsa da başka önemli nedenlerin de olduğu görülmüştür. Fiziksel çevre tasarımlarının standart bir şekilde yapılması, engellilerin erişilebilirlik standartlarını düşürmüş ve bireyleri sosyal katılımın dışında tutmuştur. Ayrıca toplu taşıma sisteminin engellilere uygun bir donanıma sahip olmaması ve toplu taşıma araçlarında çalışan personelin negatif tutum ve davranışlar taşıması, bireylerin toplumsal katılımını engellemiştir. Dolayısıyla engellilerin bağımsız, etkin

ve eşit biçimde toplumsal katılım sağlayamadığı ve sosyal ilişkilerin dışında kaldığı görülmüştür.

Sosyal bir özne olarak insanın, diğer insanlarla etkileşim kurma ve kurumsal hizmetlerden yararlanma hakkı bulunmaktadır. Bu yüzden fırsat eşitliğinin sunulması, sosyal adaletin sağlanması için gereklidir. Ancak engelli bireylerin bu fırsat eşitliğine sahip olmadığı ve sosyal bütünleşmenin dışında kaldığı görülmüştür. Yolların, kaldırımların, binaların ve diğer mimari düzenlemelerin standart tipte inşa edilmesi, bireylerin bağımsız bir şekilde toplumsal katılım sağlamasını önlemiştir. Bu noktada, görme engellilerin ve tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engellilerin daha çok sorun yaşadığı görülmüştür. Bu tek tipli ve homojen düzenlemeler, engellilerin işe, okula, hastaneye, camiye, alışverişe, gezmeye vs. gitmesini engellemiş, bireyi eve kapatmıştır. Bu dışlayıcı düzenlemelerle birlikte, ailenin de bazen aşırı korumacı davranması, bireyi sosyal ilişkilerden izole edebilmektedir.

Toplumsal katılım sağlayamayan ve sosyal ilişki kuramayan bireylerin bedensel, duygusal ve sosyal iyilik halleri de tehlikeye girmektedir. Araştırma sonucu, bu tehlikeli durumun varlığını ortaya koymuş, bireylerin çeşitli sosyal ve psikolojik sorunlar yaşadıklarını göstermiştir. Zira bireylerin, genelde sosyal ilişkilerin dışında kaldığı ve arkadaş çevrelerinin çok sınırlı olduğu saptanmıştır. Ayrıca aile kurmada ve evlilikte sorun yaşayan engelliler, aile kurumunun sağladığı duygusal tatminden ve sosyal destekten de dışlanmıştır. Çalışmada, bireylerin üçte birinin evli olduğu bulunmuş olup toplumun, engellilerin evlenmeleri hususunda, çeşitli ön yargı ve kalıp yargılar ekseninde hareket ettiği görülmüştür. Bu kapsamda engellilerin, diğer engelli olmayan bireylerle evliliğine sıcak bakılmadığı, sadece bireylerin kendi aralarındaki evliliğe vize verildiği saptanmıştır.

Sosyal ilişki ekseninde, bireylerin yakın arkadaşlarının varlığı merkezi önem taşımaktadır. Çünkü bireylerin sosyalleşmelerinde ve sosyal destek almalarında arkadaş gruplarının etkisi yüksektir. Farklı bir ifadeyle, bireylerin sosyal destek ve etkileşim kapsamında arkadaşlık ilişkilerine sahip olması, toplumsallaşma için gereklidir. Bireylerin sosyal yaşama katılımında yaşadıkları dışlanmaya bakıldığında; çalışmayan, düşük geliri olan, eğitim düzeyi düşük olan ve boşanmış olan engellilerin daha çok dışlanmışlık deneyimledikleri görülmüştür. Ayrıca sosyal

yaşama katılımında, işitme engelliler ve ruhsal/duygusal engelliler daha çok dışlanma yaşamıştır.

Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımında ve sosyal ilişkilerde yaşadıkları dışlanmışlığın kaynağındaki kültürel tanımlama şekli, aynı zamanda bireylerin kültürel, sanatsal ve sportif alanda da dışlanma yaşamasına neden olmuştur. Bireylerin serbest zamanlarını değerlendirmesi ve rekreasyonel faaliyetlere katılması, onların öznel iyi oluşlarını olumlu yönde etkilemektedir. Çünkü bireylerin dinlenmesi, hoşça vakit geçirmesi ve sevdiği bir aktiviteye katılım sağlaması, onların yaşam doyumlarını artırmaktadır. Fakat çalışma sonucu, engellilerin kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklere katılmadığını ve bu alanda, yüksek düzeyde dışlanmışlık yaşadığını ortaya koymuştur. Bu merkezi dışlanmışlığın çerperinde ise onu sarmalayan ve besleyen toplumsal, siyasal ve ekonomik faktörler bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, failin sinema, konser, tiyatro, spor, edebiyat, seminer ve kurs gibi çeşitli aktivitelere katılamadığı saptanmış, bu durumun nedeni ise yapıdaki ön yargı, damgalama ve dışlayıcı perspektiftir.

Engelliler, genelde iş gücünün dışında kaldıklarından geniş bir serbest zaman sarmalına sahiptir. Ancak bağımsız ve etkin şekilde toplumsal yaşama katılım sağlayamayan bireyler, zamanlarının büyük bir kısmını evde geçirmek zorunda kalmaktadır. Tokat ilinin, kültür ve sanat alanında çerperde kalması, bireylerin önündeki toplumsal, ekonomik ve siyasal engelleyici bariyerlerle birleşince, yaşanan dışlanmanın düzeyinin arttığı görülmüştür. Ayrıca kolektif hafıza, daha çok engellilerin kendi aralarındaki aktivitelere katılımlarını desteklemekte, heterojen aktivitelere karşı mesafeli durmaktadır. Dolayısıyla birçok konuda olduğu gibi bu konuda da bir tabakalaşmanın yaratıldığı görülmüştür. Böylece bireyler, hem içlerine hem de evlerine kapatılmıştır.

Kültürel, sanatsal ve sportif alana katılımında, mali bağımsızlığın ve koşulların belirleyiciliği yüksek düzeydedir. Çünkü bireylerin bir ihtiyaçlar hiyerarşisi bulunmakta ve bireyler, bu hiyerarşiye göre hareket etmekte; yani fizyolojik gereksinimlerini karşılayamayan bireyler, kültür ve sanata yönelmemektedir. Bu çerçevede, iş gücüne katılım sağlamayanlar, mesleği olmayanlar, geliri olmayanlar ve düşük geliri olanların daha çok kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklerin dışında

kaldıkları görülmüştür. Bununla birlikte, eğitim düzeyi düşük olan engelli bireylerin de daha çok bu alandaki etkinliklerin dışında kaldığı görülmüştür. Zira eğitim derecesi yükseldikçe, bireylerin hem imkânları hem de kültür düzeyi ve farkındalıkları arttığından katılımları da artmaktadır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli bireylerin dışlanmışlık yaşadıkları bir alan da siyasal haklar ve katılım alanıdır. Bireylerin bu alanda deneyimledikleri dışlanmanın, yalnızca oy kullanma hakkıyla sınırlı olmadığı, daha kapsamlı bir içerikle ilintili olduğu görülmüştür. Sadece görme engelliler, bağımsız ve refakatçisiz bir şekilde oy kullanmada sorun yaşamaktadır. Ancak engellilerin, siyasal ve bürokratik hiyerarşide üst görevlere seçilmede ve siyasal partilere üye olarak siyasal faaliyetlere aktif şekilde katılım sağlamada bazı engellerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bireyler, siyasi aktörler tarafından kendilerine gereken değerin verilmediğini, daha çok kendileri üzerinden çeşitli reklamların yapıldığını düşünmektedir. Bireylerin yaşadıkları bu dışlanmışlık, onların yaşlarına, cinsiyetlerine, medeni durumlarına, eğitim durumlarına ve mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Ancak çalışmayan engellilerin, aylık geliri olmayanların ve toplumdan dışlandığını düşünen engellilerin daha çok dışlandıkları görülmüştür. Engelli grupları içinde ise en çok işitme engelliler, siyasal alanda dışlanmışlık yaşamıştır.

Kamu kurum ve kuruluşları tarafından sunulan hizmetlerde de bazı engeller tespit edilmiştir. Bürokratik alanda yaşanan bu dışlanmanın, genellikle erişilebilirlik ve personelin tutum ve davranışlarıyla ilintili olduğu görülmüştür. Ayrıca bireylerin, çeşitli yasal düzenleme eksikliğinden ve uygulamadaki yetersizliklerden kaynaklı bazı sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Özellikle, kamu hizmet binalarının fiziki yapısının uygunsuzluğu, bireylerin hizmetlere erişimlerini olumsuz etkilemiştir. Ancak son yıllarda inşa edilen kamu binalarında engellilerin dikkate alınmaya başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yeni yapılarda erişim sorunları, minimum seviyeye indirgenmiştir.

Kamu kurumu binalarındaki bu erişim sorunlarının, sağlık kuruluşlarında da minimize edildiği görülmektedir. Ancak yine de sağlık kuruluşların içsel düzenlemelerinde bazı engellerin varlığı söz konusudur. Dolayısıyla katılımcıların,

sağlık alanında yapısal ve kişisel nedenlerden dolayı bazı sorunlar yaşadıkları saptanmıştır. Başka bir ifadeyle, bireyler, hem fiziksel tasarım, yasal ve bürokratik engeller gibi yapısal sorunlar hem de çalışan sağlık personelin olumsuz tutum ve davranışları gibi kişisel sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca sağlık hizmeti alımında bürokratik prosedürlerin varlığı, bireylerin bağımsız şekilde hizmet alımını olumsuz etkilemektedir. Engelli bireyler, bazı yeti yitimleri olan bireyler olduğundan, sağlık ve rehabilitasyon uygulamalarına daha çok ihtiyaç duyabilmektedir. Çalışmanın sonucu, engellilerin sağlık hizmeti alımında bazı engeller yaşadıklarını ortaya koyarken, bu engellerin neden olduğu dışlanma ise düşük düzeyde kalmıştır. Dolayısıyla engelliler, sağlık alanında bazı sorunlar yaşamakta, fakat genel bağlamda düşük dışlanmışlık yaşamaktadır.

Engelli bireylerin deneyimledikleri bu sorun ve dışlanmışlıklar, bireylerin toplumsal bütünleşme ve konsensüslerini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, bireylerin birçok kamusal ve kurumsal hizmetin dışında kalmasına neden olmaktadır. Çeşitli dışlanmışlıklar ve engeller yaşayan öznelerin bu durumu, bazı sosyal ve psikolojik problemlere neden olmaktadır. Dolayısıyla bu dışlanmışlık ve sorunlar, bireylerin çeşitli düzeylerde kaygı ve stres yaşamasına zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede, öznelerin bu sorun ve dışlanmışlıklarla nasıl mücadele ettiği önem kazanmaktadır. Zira bireylerin fizyolojik, ruhsal ve sosyal iyilik halinin devam etmesi için bu sorunların elemine edilmesi gerekmektedir. Bu noktada, bireylerin farklı başa çıkma stratejilerini kullandıkları görülmüştür. Bireylerin kullandıkları başa çıkma stratejileri, onların duygu, düşünce ve davranış örüntülerine bağlı olduğundan farklılık göstermiştir. Buna ilaveten, bireylerin sosyal öğrenmeleri, kültürel kalıpları, kişisel özellikleri ve inanç sistemleri de başa çıkma biçimini etkilemiştir.

Engellilerin, başta sosyal dışlanma olmak üzere deneyimledikleri sorunları çözmek ve tahribatı azaltmak için yaygın şekilde kullandıkları stratejinin problem odaklı başa çıkma stratejisi olduğu görülmüştür. Bu stratejiyi kullanan bireyler, problemlerine odaklanmış ve problemi elemine etmek için mücadele etmiştir. Dolayısıyla soruna yönelen bireyler, rasyonel ve pragmatik bir çerçevede hareket etmiş, sorunu bertaraf etmeye çalışmıştır. Öznelerin soruna yönelerek, sorunu ortadan kaldırmak ve çözmek için mücadele etmesi, onların direnme gücünü

artırmakta ve yaşam doyumlarını yükseltmektedir. Ayrıca problemlerini çözen öznel, rahatlamakta ve özgüven kazanmaktadır. Problem odaklı başa çıkma stratejisini, eğitim düzeyi lisans ve lisansüstü olan bireylerin, emekli olanların, aylık geliri yüksek olanların ve sosyal güvencesi olan engellilerin daha çok kullandıkları görülmüştür. Bununla birlikte, engelli grupları içinde ise bu stratejiye, görme engelli ve ortopedik engelliler daha çok başvurmuştur.

Sosyal bir özne olarak insanın, yaşadığı sorunlar karşısında sosyal etkileşimde ve paylaşımda bulunmak istemesi beklenen bir durumdur. Bu bağlamda, engellilerin, yaşadıkları sorunlar karşısında sosyal destek alma stratejisini kullandıkları görülmüştür. Bireyler, sosyal desteği, genellikle ailesinden ve yakın arkadaşlarından aldıklarını belirtmiş olmakla birlikte, bazen de sivil toplum örgütlerinden bu desteği aldıklarını belirtmiştir. Bireyler, güvendikleri kişilerle paylaşımda bulunduklarını ve çeşitli öneriler aldıklarını savunmuştur. Ancak sosyal paylaşımda bulunulan konunun içeriğine göre davranan bireyler, bazı konuları aileleriyle bazı konuları ise arkadaşlarıyla paylaşmaktadır. Engellilerin sosyal destek stratejisini kullanmaları, onların yaşlarına, cinsiyetlerine, medeni durumlarına, eğitim durumlarına, çalışma durumlarına ve engel türlerine göre herhangi bir farklılık göstermemiştir.

Sosyal destek alımında başvuru alan yerlerden biri de engellilere ait olan sivil toplum örgütleridir. Bireyler, sivil toplum örgütleri aracılığıyla arkadaş edinmiş ve sosyal sermayelerini geliştirmeye çalışmıştır. Sosyal destek ağları vasıtasıyla birçok sosyal ve duygusal sorun eleme edilmektedir. Dolayısıyla sosyal destek alan bireylerin öznel iyi oluşları olumlu etkilenmekte, duygusal dayanıklılıkları artmakta ve bireyler rahatlamaktadır.

Çalışmada, engellilerin deneyimledikleri sorunlar karşısında kullandıkları bir diğer stratejinin ise kaçınma olduğu görülmüştür. Bireylerin karşılaştıkları sorunların güçlük ve karmaşıklık derecesi, onların mücadele yöntemini etkileyebilmektedir. Bu stratejiye başvuran bireylerin, soruna yönelerek sorunu çözmekten ziyade sorunla uğraşmaktan uzaklaştıkları görülmüştür. Zira insan, kaygı yaratan bir sorunla karşılaştığında, organizmayı ve benliği koruyan mekanizma, ya mücadele etmekte ya da bu olumsuz durumdan kaçmaktadır. Sorunla uğraşmaktan kaçınanlar, bunu farklı

şekillerde yapmışlardır. Bireyler, genellikle bu kaçınmayı; sorunu düşünmeme, sevdiği aktiviteye yönelme, akışına bırakma, suçu başkasına atma, içe kapanma ve pasif kalma şeklinde gerçekleştirmiştir. Ancak bu stratejiyi kullanmada, bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre herhangi bir farklılık görülmemiştir.

Araştırmaya katılan engelliler, sorunlar karşısında dini değerlerden faydalanarak kaygı ve sorunlardan arınmaya ve huzur bulmaya çalışmışlardır. Diğer bir ifadeyle, failler sorunlarla savaşmada dini başa çıkma stratejisini kullanmıştır. Çalışmada, katılımcıların dini eğilimlerinin güçlü olduğu görülmüş olmakla beraber, yapılan dini ibadet ve ritüellerin onlara huzur verdiği görülmüştür. Dolayısıyla bireyler, dinin huzur ve dinginlik sağlama işlevinden faydalanmıştır. Engelli bireyler, bu dünyada yaşadıkları güçlükleri bir sınav olarak gördüklerini ve mutlaka bu yaşadıklarının mükâfatını öbür dünyada göreceklerini belirtmiştir. Bireylerin, bu noktadan hareketle huzur buldukları ve güçlükler karşısında sabır gösterdikleri görülmüştür. Güçlükler karşısında dua ederek ve Allah'a sığınarak teslimiyet gösteren engelliler, böylece direnme gücü kazanmış ve içsel huzur bulmuştur.

Katılımcılar, çeşitli alanlarda yaşadıkları sorun ve dışlanmışlıklarla mücadelede, bazı sosyo-ekonomik yöntemler de kullanmıştır. Diğer birçok alandaki sorun ve dışlanmışlıkların nedeni ekonomik engellerdir. Bu kapsamda, engelliler iş gücüne katılım sağlama yöntemiyle sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır. İş gücüne katılım, aynı zamanda sosyalleşmede ve sosyal ilişki kurmada da fonksiyonel olmuştur. Buna ilaveten bireylerin, sivil toplum örgütleri gibi çeşitli yöntemlerle sosyalleşmeye ve toplumsal katılım sağlamaya çalıştığı görülmüştür.

Sonuç olarak, bu alan çalışmasının kavramsal ve kuramsal perspektifinde ele alındığı gibi engelli bireylerin çeşitli alanlarda ve derecelerde dışlanmışlık yaşadıkları görülmüştür. Bu çerçevede, bireylerin ekonomide, istihdamda, eğitimde, siyasette, erişilebilirlikte, sağlıkta, toplumsal yaşama katılımı ve serbest zamanını değerlendirmede çeşitli düzeylerde dışlanmışlık yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu dışlanmışlıklar, aynı zamanda onların bazı sosyal ve demografik özelliklerine göre de farklılık göstermiştir. Deneyimlenen bu dışlanmışlıkların temelinde ise toplumsal ve kültürel düzlemde üretilen kültürel tanımlama biçimleri bulunmaktadır. Engellilere dönük toplumsal perspektifin, genellikle ön yargılar, damgalamalar ve stereotipler

ekseninde şekillenmesi, dışlanmanın besleyici unsurudur. İdeolojik bir inşa olarak üretilen “muhtaçlık”, “normallik” ve “sağlamlık” söylemleri, engellileri ötekileştiren kültürel anlayışın temel argümanlarıdır. Dolayısıyla çalışmada, genelde söylem ve eylem uyumsuzluğu da olan toplumsal perspektifin kaynaklık ettiği dışlanmışlık saptanmıştır. Ayrıca deneyimlenen bu dışlanmışlık ve sorunlarla mücadele eden engellilerin, çeşitli başa çıkma stratejileri kullandıkları belirlenmiştir.

ÖNERİLER

Bu araştırmada, engellilik ve sosyal dışlanma gibi iki hassas konu çalışılmıştır. Başka araştırmacılar tarafından da bu konuların farklı illerde sosyal perspektif ekseninde çalışılması önem arz etmektedir. Şüphesiz bu yöndeki hassas konuların, sadece niceliksel yöntemlerle çalışılması yeterli değildir. Yapılacak engellilik çalışmalarının mutlaka nitel boyutu da olmalıdır. Ancak bu çalışmada kullanılan sosyal dışlanma ölçeğinin, her ne kadar geçerlilik ve güvenilirlik analizleri araştırmacı tarafından yeniden yapılsa da ilgili ölçek, sadece engelliler için geliştirilmemiştir. Bu araştırmanın uygulama kısmı gerçekleştirildikten sonra, Bucuka (2020) tarafından Engellilerde Sosyal Dışlanma Ölçeği geliştirilmiştir. Dolayısıyla yapılacak olan yeni çalışmaların niceliksel boyutunda, bu ölçeğin kullanılması önerilir.

Engelli bireylerin, her ne kadar bazı yeti yitimleri olsa da deneyimlenen sorunlar, toplumsal düzlemde inşa edilmiştir. Dolayısıyla sorun ve engellerin asıl kaynağı toplumsal yapı olduğuna göre, bu sorun ve engelleri ortadan kaldıracak olan da toplumsal yapıdır. Bireylerin tek başına bir mücadele alanı geliştirmesi, engelleyici bariyerleri elemine etmede yeterli değildir. Bu yüzden, toplumsal sistemdeki bütün birey, grup ve kurumların sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, ilgili olması ve eyleme geçmesi gerekmektedir. Farklı bir ifadeyle, yeni bir engellilik kültürünün inşa edilmesi, kurumsallaşmış dışlanmışlıkları ortadan kaldıracaktır. Bu noktada, engelliliğin geleneksel siyasal kültürü de değişime giderek, sosyal adaletin sağlanması yönünde hareket etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, engellilik alanındaki dışlanmışlıkların ve bariyerlerin ortadan kaldırılması için ilgili kamu kurum ve kuruluşların, yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerin, özel teşebbüslerin ve her yurttaşın sorumluluk alması önemlidir. Dolayısıyla araştırmanın sonuçları ekseninde şu öneriler geliştirilmiştir:

- Engelli bireylerin çeşitli yeti yitimleri bulunmakta ve yeti yitimleri doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrasında gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla halka yönelik yeti kaybını önleyici ve koruyucu bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır.

- Engellilerle ilgili bütün yasal mevzuat gözden geçirilerek dışlayıcı, damgalayıcı ve ayrımcı bütün ibareler kaldırılmalıdır. Dolayısıyla bütün

düzenlemeler, acıma ve merhamet eksenli bir anlayıştan ziyade hak temelli bir anlayış ekseninde yapılmalıdır. Ayrıca engellilik alanındaki sosyal politikalara önem verilmelidir.

- Türkiye’de engellilere yönelik bir veri tabanının mutlaka oluşturulması gerekmektedir. Bireylerin sosyal, demografik, ekonomik ve kültürel yapılarını kapsaması gereken bu veri tabanı, yılda bir kez güncellenmelidir.

- Engellilik alanında çalışan araştırmacılara, ilgili kamu kurum ve kuruluşları istatistikî bilgi, izin vb. konularda kolaylık sağlamalı ve bürokratik engeller çıkartmamalıdır.

- İlgili kamu kurumları, bireylerin istihdam sorunlarını çözmek için çeşitli önlemler almalıdır. Bu kapsamda, kamu kurum ve kuruluşlarına engelli alım kontenjanları artırılmalı ve kariyer ilerlemeleriyle ilgili sorunlar giderilerek, bireylerin üst görevlere gelmelerinin önü açılmalıdır. Ayrıca özel sektördeki kota vb. uygulamaların denetlenmesi ve caydırıcı yaptırımların uygulanması gerekmektedir. Yine özel sektörün engelli istihdamını sağlaması için çeşitli desteklerle teşvik edilmesi gerekmektedir. İstihdam için bir diğer önemli husus ise engellilerin mesleki rehabilitasyon ve eğitimle desteklenmesidir.

- Engellilerin aldıkları engellilik maaşı ve evde bakım ücreti artırılmalıdır. Bu maaşların bağlanmasında, tüm ailenin gelir durumuna bakmak yerine, sadece ilgili kişinin gelirine bakılmalıdır.

- Erişilebilirlik sorunları giderilmeli ve fiziksel çevre tasarımları, tüm engel grupları dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu kapsamda, yollar, kaldırımlar, binalar, rampalar, asansörler vb. bütün fiziki düzenlemeler gözden geçirilmeli ve uygun hale getirilmelidir. Özellikle kamu kurum ve kuruluşlarının fiziki yapıları, erişilebilirlik açısından yenilenmelidir. Bankaların ATM’leri ve belediyelerin dijital hizmet noktaları vb. yerlerin erişilebilirlikleri sağlanmalıdır. Engelli yolları, sarı çizgiler ve rampa gibi yerlerin üzerinde veya önünde ağaç, tabela, durak vb. engeller bulunmaktadır. Düzenlemelerde bu engellere dikkat edilmeli ve bu sorunlar giderilmelidir. Ayrıca rampaların eğimi usulüne uygun yapılmalıdır.

- Engelli yollarına, kaldırımlara ve rampa önlerine malzeme koyan esnaf ve araba park eden sürücüler bilinçlendirilmeli ve caydırıcı cezalar uygulanmalıdır.

- Eğitim kurumlarının ve okulların fiziki yapıları tüm engel gruplarına uygun hale getirilmeli ve kullanılan materyal engel grubuna göre seçilmelidir. Ayrıca eğitim personelinin, engellilik alanındaki farkındalığı artırılmalı. Bu kapsamda, özellikle eğitim fakültelerindeki bütün bölümlere engellilikle ilgili ders konulmalıdır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı, okullardaki idarecilere ve öğretmenlere, engelliliğe dönük farkındalığı artırıcı hizmet içi eğitim vermelidir. Okullardaki diğer öğrencilerin de farkındalıklarını artırıcı çalışmalar yapılmalı, bu kapsamda ders kitaplarında engellilik konusu işlenmeli; mevcut kitaplardaki dışlayıcı, damgalayıcı ve acıma eksenli konular müfredattan çıkartılmalıdır. Özellikle okullardaki rehberlik servislerinin bilinçlendirme çalışması yapması sağlanmalıdır. Ayrıca hem engellilik sorunlarının eleme edilmesi için hem de genel anlamdaki dezavantajların eleme edilmesi için okullarda sosyal çalışmacılar da istihdam edilmelidir.

- Toplu taşıma sisteminde, araçlar engellilere uygun hale getirilmeli ve araç şoförleri mutlaka engellilik konusunda bilinçlendirilmelidir. Araçların, hem ortopedik engelliler için fiziksel donanımları uygun hale getirilmeli hem de araçlara görme engelliler için sesli sistem konulmalıdır. Ayrıca tüm ışıklara, görme engelliler için sesli sistem konulmalıdır.

- Kaynaştırma eğitimindeki sorunlar giderilmelidir. Bireyler için özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri yaygınlaştırılmalı ve daha fonksiyonel hale getirilmelidir.

- Sağlık kuruluşlarındaki bürokratik prosedürler ortadan kaldırılmalı, fiziksel donanım sorunları giderilmeli ve sağlık çalışanlarının farkındalığı artırılmalıdır. Ayrıca sağlık kuruluşlarından hizmet alımında, ihtiyacı olanlara destek sunacak bir birim kurulmalıdır.

- Engellilerin kullandıkları protez, ortez, tekerlekli sandalye gibi çeşitli medikal malzeme ödemelerinde SGK'nın karşıladığı oran artırılmalıdır.

- Dini ibadet yerlerinin engellilere uygunluğu sağlanmalı ve Diyanet İşleri Başkanlığı kapsamında çalışan bireylerin farkındalığını artırıcı çalışmalar yapılmalıdır. Dolayısıyla engellilere acıma eksenli bakmayan, hak temelli çeşitli çalışmaların yapılması gerekmektedir.

- Kitle iletişim araçlarındaki dışlayıcı, damgalayıcı ve acıma eksenli yayınlar kaldırılmalı, bunun yerine farkındalığı artırıcı nitelikteki yayınlar yapılmalıdır. Ayrıca sinema, edebiyat ve tiyatro gibi alanlardaki olumsuz durum ve tutumlar ortadan kaldırılmalıdır.

- Toplumdaki ön yargıların, damgalamaların ve olumsuz tutumların ortadan kaldırılması için ülke genelinde kamu spotları vb. yollarla farkındalık çalışmaları yapılmalıdır.

- Engelli bireylere psikolojik ve sosyal destek hizmeti sunacak fonksiyonel merkezler ve birimler kurulmalıdır.

- Engellilere ait sivil toplum örgütleri, kamu kurumları tarafından desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. Bu derneklerin de sosyal ve kültürel faaliyetlerini artırması gerekmektedir.

- Toplumsal yaşamdaki kültürel, sanatsal ve sportif alanlardaki engeller kaldırılmalı, bu alanlar engellilere uygun hale getirilmelidir.

- Yerel yönetimler kapsamında, engellilere yönelik spesifik hizmet birimleri oluşturulmalıdır. Bu hizmet birimleri, aynı zamanda çeşitli sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerin organizesinde de fonksiyonel olmalıdır. Mevcut engelli birimleri ise uygulamada işlevsel kılınmalıdır.

KAYNAKLAR

- 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun (1976). *T. C. Resmi Gazete*, 15642, 10 Temmuz 1976.
- Abberley, Paul (1987). “The Concept of Oppression and The Development of a Social Theory of Disability”. *Disability, Handicap & Society*. 2(1): 5-19.
- Abberley, Paul (1999). “The Significance of Work for The Citizenship of Disabled People”. *University College Dublin*. 1-15. Erişim tarihi: 17.01.2020. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Abberley-sigofwork.pdf>
- Adaman, Fikret ve Keyder, Çağlar (2006). *Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*. Avrupa Komisyonu’nun Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi Raporu. Erişim Tarihi: 15.10.2019. https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf
- Ağargün, Mehmet Yücel; Beşiroğlu, Lütfullah; Kıran, Ümit Kemal; Özer, Ömer Akil ve Kara, Hayrettin (2005). “COPE (Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği): Psikometrik Özelliklere İlişkin Bir Ön Çalışma.” *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6: 221-226.
- Akbaba, Muhsin; Uludağ Kis, Selen; Nazlıcan, Ersin ve Gündüz, Esra (2012). “Adana Havutlu Beldesinde Özürlülük Sıklığı ve Özürlülerde Akraba Evliliği Sıklığının Araştırılması”. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(6): 725-730.
- Akbulut, Süleyman (2012). Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (s. 149-162). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Alacahan, Osman ve Duman, Betül (2011). “Dışlanma, Ayrımcılık, Mezhep ve Etniklikler Arası Eşitsizlikler”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1): 1-29.
- Alkan Meşhur, Filiz (2017). “Engelli Bireylerin Kentsel ve Sosyal Yaşama Katılımında Bilişim Teknolojilerinin Önemi”. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 4(13): 1518-1524.
- Alkan Vesile, Şimşek Selçuk ve Armağan Erbil, Burcu (2019). “Karma Yöntem: Öyküleyici Alanyazın İncelemesi”. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2): 558-581. doi: 10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.5m
- Alpman, Polat S. (2018). “Sosyal Teorinin Konusu Olarak Kimlik: Sosyal İnşacı Yaklaşım”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2): 1-28.
- Altunışık, Remzi; Coşkun, Recai; Bayraktaroğlu, Serkan ve Yıldırım, Engin (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Altuntaş Duman, Nezahat ve Doğanay, Gülmelek (2017). “Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon’da Engelli Kadınlar”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(2): 1-48.
- Altuntaş, Betül ve Atasü-Topçuoğlu, Reyhan (2016). *Engelli Bakımı*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Amponsah-Bediako, Kofi (2013). “Relevance of Disability Models From The Perspective of A Developing Country: An Analysis”. *Developing Country Studies*. 3(11): 121-133.
- Anbarlı Bozatay, Şeniz ve Ayyıldız, Muhammet Tolga (2018). “Türkiye’de Engellilerin İstihdam Sorunlarına Yönelik Kamu Politikaları”. *Kesit Akademi Dergisi*, 4(14): 75-93.
- Anderson, Elizabeth M.; Clarke, Lynda and Spain, Bernie (1982). *Disability in Adolescence*. London: Methuen.

- Arıkan, Çiğdem (2001). “Aile ve Özürlülük: ‘Görme Özürlüler Derneği’ Üye Özürlü Aileleri Üzerine Bir Araştırma”. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 1(1): 45-60.
- Arıkan, Çiğdem (2002). “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1): 11-25.
- Aron, Raymond (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Çev: Korkmaz Alemdar). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslan, Hakan ve Altıntaş, Gülşen (2014). “Engellilerin Çalışma Yaşamına Katılımını Arttırarak Toplumla Kaynaşmalarını Sağlamayı Hedefleyen Bir Model Önerisi”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 165-186.
- Arslan, Hakan (2013). “Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Dışlanma: Narlıdere Kentsel Yenileme Projesinin Sosyal Dışlanma Ekseninde İncelenmesi”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16(1): 1-45.
- Aslan, Mustafa ve Şeker, Selim (2013). “Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği)”. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Kitabı*, s. 449-463. Erişim tarihi: 25.11.2018. <http://Acikerisim.Siirt.Edu.Tr/Handle/123456789/699>
- Atış, Malik (2019). *Mevsimlik İşçilerde Sosyal Dışlanmışlık: Adıyaman İli Örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Avrupa Komisyonu (2010). *Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa için Yenilenmiş bir Taahhüt*, Brüksel.
- Ayan Ceyhan, Müge (2015). Engelli Ayrımcılığıyla Mücadele: Sahadan Anlatılar ve Gözlemler. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün (Der.), *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde (s. 109-124). İstanbul: Karekök Yayınları.
- Aykara, Aslıhan ve Çelik, Gizem (2011). “Fiziksel Engelli Birey Olmak: Varoluşçu Bir Bakış”. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 11(2): 05-18.

- Aykara, Aslıhan ve Özkan, Semra (2017). “Mağdur Hakları ve Gereksinimleri Bağlamında Engelli Mağdur Bireyler”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1): 143-165.
- Aysan, Ferda (2003). “Başçıkma Stratejisi Ölçeğinin Türkçe Formunun Oluşturulması.” *Ege Eğitim Dergisi*, 3(1): 123-132.
- Aysoy, Mehmet (2008). *Hayatı Paylaşmak İçin ‘‘ENGEL ÇOK’’*. İstanbul: Açık Kitaplar.
- Bacanlı, Hasan; Sürücü, Mustafa ve İlhan, Tahsin (2013). “Baş Çıkma Stilleri Ölçeği Kısa Formunun (BÇSÖ-KF) Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1): 81-96.
- Bahadır, Şerife; Dinçer, Emine; Öner, Esra; Özkaya, Ayşe ve Öztekin, Özlem (2016). “Üniversitede Engelli Öğrenci Olmak”. *Ufukun Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1): 27-55.
- Bahçekapılı, Mehmet (2016). “Biyopsikososyal Açıdan Dinin Engellilik ve Farklı Sağlık Problemleri Üzerindeki Etkisi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1: 19-44.
- Baki, Adnan ve Gökçek, Tuba (2012). “Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42): 1-21.
- Banks, Michael H. and Jackson, Paul R. (1982). “Unemployment and Risk of Minor Psychiatric Disorder in Young People: Cross-Sectional and Longitudinal Evidence”. *Psychological Medicine*. 12: 789-798.
- Barnes, Colin and Mercer, Geof (2005). Understanding Impairment and Disability: Towards an International Perspective. Colin Barnes and Geof Mercer (Eds.), *The Social Model of Disability: Europe and the Majority World* in (pp. 1-16). Leeds: The Disability Press.
- Barnes, Colin (1991). “Discrimination: Disabled People and The Media”. *Contact*. 70: 45-48.

- Barnes, Colin (2007). "Disability, Higher Education and The Inclusive Society". *British Journal of Sociology of Education*. 28(1): 135–145.
- Barnes, Colin (2012). "Re-thinking Disability, Work and Welfare". *Sociology Compass*. 6(6): 472-484. Erişim tarihi: 19.01.2020. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2012.00464.x>
- Barnes, Colin (2013). "Disability Studies and the Academy - Past, Present and Future". *Ars Vivendi Journal*. 4: 3-12. Erişim tarihi: 16.12.2019. <https://www.ritsumei-arsvi.org/en/publication/ars-vivendi-journal/back-issues/special-issue-no-4-march-27-2013/>
- Barton, Len (1993). "The Struggle for Citizenship: The Case of Disabled People". *Disability, Handicap & Society*. 8(3): 235-248.
- Barton, Len (1997). "Inclusive Education: Romantic, Subversive or Realistic?". *International Journal of Inclusive Education*. 1(3): 231-242.
- Barton, Len (2001). Disability, Struggle and The Politics of Hope. Len Barton (Eds.), *Disability; Politics and The Struggle for Change* in (pp. 1-10). London: David Fulton Publishers.
- Barton, Len (2005). "Emancipatory Research and Disabled People: Some Observations and Questions". *Educational Review*. 57(3): 317-327.
- Barton, Len ve Armstrong, Felicity (2011). Sakatlık, Eğitim ve Dâhil Etme: Kùltürler Arası Meseleler ve İkilemler. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 299-323). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2018). *Sosyolojik Düşünmek*. (Çev: Abdullah Yılmaz). 17. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baybora, Dilek (2006). "Çalışma Hayatında Özürlülere Karşı Ayrımcılık". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 51: 229-269.
- Bayram, Nuran; Sam, Neslihan; Aytaç, Serpil ve Aytaç, Mustafa (2010). "Yaşam Tatmini ve Sosyal Dışlanma". *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan*

- Beckett, Angharad E. (2011). Toplumsal Gerçekleri Anlamak: Geç Modernlik Koşullarında Sakat Hareketini Kuramsallaştırmak. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 415-434). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Berger, Peter and Luckmann, Thomas (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. (Çev: Vefa Saygın Öğütle). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Berman, Yitzhak and Phillips, David (2000). "Indicators Of Social Quality and Social Exclusion at National and Community Level". *Social Indicators Research*, 50: 329-350.
- Bezmez Dikmen, Yardımcı Sibel ve Şentürk Yıldırım (Der.), (2011). Giriş. (Çev: Ferit Burak Aydar). *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 17-25). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bezmez, Dikmen; Shakespeare, Tom and Yardımcı, Sibel (2019): "Family Role in in-Patient Rehabilitation: The Cases of England and Turkey", *Disability and Rehabilitation*, <https://doi.org/10.1080/09638288.2019.1632941>
- Bilsin, Elif ve Başbakkal, Zümrüt (2014). "Dünyada ve Türkiye'de Engelli Çocuklar". *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 30(2): 65-78.
- Bogdan, Robert and Taylor, Steven J. (1989). "Relationships with Severely Disabled People: The Social Construction of Humanness". *Social Problems*. 36(2): 135-148.
- Boman, Tomas; Kjellberg, Anders; Danermark, Berth and Boman, Eva (2015). "Employment Opportunities for Persons with Different Types of Disability". *ALTER, European Journal of Disability Research*. 9: 116-129.
- Braddock, L. David ve Parish, Susan L. (2011). Sakatlığın Kuramsal Tarihi. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 101-186). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Bruce, Anna; Quinn, Gerard and Kenna, Padraic (2002). Disability and Social Justice: The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. *Human Rights and Disability in* (pp. 79-131). New York and Geneva: United Nations.
- Bucuka, Yunus (2017). *Dini Sosyalleşme ve Sosyal Dışlanma Ekseninde Engellilik (Bingöl İli Örneği)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bucuka, Yunus (2019). “Engelliler, Din ve Sosyal Dışlanma.” *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18): 899-929. DOI: 10.29029/busbed.581022
- Bucuka, Yunus (2020). “Engellilerde Sosyal Dışlanma Ölçeğinin (ESDÖ) Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması.” *Turkish Studies - Social*, 15(5): 2427-2443. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.43181>
- Burcu, Esra (2002). “Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1): 83-103.
- Burcu, Esra (2007). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma, Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, Esra (2011). “Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1): 37-54.
- Burcu, Esra (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Burcu, Esra (2017). “Türkiye’de Engelli Bireylerin Dezavantajlı Konumlarına Engellilik Sosyolojisinin Eleştirel Tavrıyla Bakmak”. *Toplum ve Demokrasi*, 11(24): 107-125.
- Buz, Sema ve Akbulut, Abdülkadir (2015). “Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7: 25-45.

- Büyüköztürk, Şener (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Byrne, David (2005). *Social Exclusion*. Second Edition, Maidenhead: Open University Press.
- Can, Mustafa (2013). *Günümüz Refah Politikaları Bağlamında Sosyal Hizmetlerin Farklı Modelleri: Dünya Örnekleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Carr, Janet ; Pearson, Althea and Halliwell, M. (1983). "The Effect of Disability on Family Life". *Zeitschrift für Kinderchirurgie*, 38(2): 103-106.
- Casas, Irene (2007). "Social Exclusion and The Disabled: An Accessibility Approach". *The Professional Geographer*, 59 (4): 463-477.
- Cass, Noel; Shove, Elizabeth and Urry, John (2005). "Social Exclusion, Mobility and Access". *The Sociological Review*, 53(3): 539-555.
- Chimedza, Robert and Peters, Susan (1999). Disabled People's Quest for Social Justice in Zimbabwe. Felicity Armstrong and Len Barton (Eds.), *Disability, Human Rights and Education* in (pp. 7-23). Buckingham - Philadelphia: Open University Press.
- Cılga, İbrahim (2001). "Özürlülerin Yaşam Kalitesi". *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 1(1): 79-89.
- Coleman, Lerita M. (1986) Stigma, An Enigma Demystified. Stephen C. Ainlay, Gaylene Becker and Lerita M. Coleman (Eds.), *The Dilemma of Difference* in (pp. 211-232). New York- London: Plenum Press.
- Collins, Kathryn and Valentine, Deborah (2003). "Discovering Women with Disabilities: Responsive and Relevant Practice". *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 2(4): 29-44.
- Cooke, Kenneth; Bradshaw, Jonathan and Lawton, Dorothy (1983). "Take-Up of Benefits By Families with Disabled Children". *Child: Care, Health and Development*. 9(3): 145-156.

- Cooley, Charles Horton (1902). *Human Nature and The Social Order*. NewYork: Charles Scribner's Sons.
- Corbett, Jenny (1994). "A Proud Label: Exploring The Relationship between Disability Politics and Gay Pride". *Disability & Society*, 9(3): 343-357.
- Creswell, John W. ve Plano Clark, Vicki L. (2018). *Karma Yöntem Araştırmaları*. (Çev. Ed. Yüksel Dede ve Selçuk Beşir Demir), 3. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Creswell, John W. (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (Çev. Ed. Mustafa Sözbilir), Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, John W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Çev. Ed. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir), 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çağlar, Selda (2011). Tanım-Sınıflama ve Modellerin Engelli Çocukların Kamusal Hakları Üzerine Etkisi. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s. 45-65). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Çaha, Havva (2016). "Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri". *İnsan ve Toplum*, 5(10): 123-150.
- Çakır, Özlem (2002). "Sosyal Dışlanma". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3): 83-104.
- Çolak, Murat ve Çetin, Cemile (2014). "Öğretmenlerin Engelliliğe Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1): 191-211.
- Davis, Lennard J. (1998). "Who Put the The in the Novel?: Identity Politics and Disability in Novel Studies". *NOVEL: A Forum on Fiction*, 31(3): 317-334.
- Davis, Lennard J. (2011). Kimlik Siyasetinin Sonu ve Dismodernizmin Başlangıcı: İstikrarsız Bir Kategori Olarak Sakatlık Üzerine. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal*

- Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 501-520). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Davis, Lennard J. (2013). The End of Identity Politics: On Disability as an Unstable Category. Lennard J. Davis (Eds.), *The Disability Studies Reader* in (pp. 263-277). New York and London: Routledge.
- Degener, Theresia (2016). “Disability in a Human Rights Context”. *Laws*, 5(35): 1-24. Erişim tarihi: 05.01.2020. <https://www.mdpi.com/2075-471X/5/3/35>
- Demirbilek, Melahat (2013). “Zihinsel Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Gereksinimleri”. *Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care*, 7(3): 58-64.
- Deniz İş kanunu (1967). *T. C. Resmi Gazete*, 12586, 29 Nisan 1967.
- Dervishaliaj, Erjona (2013). “Parental Stress in Families of Children with Disabilities: A Literature Review”. *Journal of Educational and Social Research*, 3(7): 579-584.
- Devlet Memurları Kanunu (1965). *T. C. Resmi Gazete*, 12056, 23 Temmuz 1965.
- Doğan, İsmail ve Çitil, Mahmut (2011). Engelli Çocuk ve Ergenlere Sosyolojik Bir Yaklaşım. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s. 27-44). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Dowling, Monica and Dolan, Linda (2001). “Families with Children with Disabilities - Inequalities and The Social Model”. *Disability & Society*, 16(1): 21-35.
- Duyan, Veli (2016). *Sosyal Hizmet Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Sosyal Çalışma Yayınları.
- Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası (2011). *Dünya Engellilik Raporu*. Erişim Tarihi: 10.10.2019
. <https://static.ohu.edu.tr/uniweb/media/portallar/engelsizuniversite/duyurular/1345/diwnu3i5.pdf>
- Düşkün, Yeliz (2016). Engeli Olan Çocukların Eğitimine İlişkin Mevzuat ve Politikalar. Z. Hande Sart, Sevede Barış, Yaprak Sarıışık ve Yeliz Düşkün

- (Der.), *Engeli Olan Çocukların Türkiye’de Eğitime Erişimi: Durum Analizi ve Öneriler* içinde (s. 10-18). İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Düzgün Öncel, Burcu ve Karaoğlu, Deniz (2016). “Türkiye’de Engelli Erkeklerin İş Gücü Durumları Üzerine Betimsel Bir Çalışma”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1): 169-185.
- Eddey, Gary E. & Robey, Kenneth L. (2005). “Considering the Culture of Disability in Cultural Competence Education”. *Academic Medicine*. 80(7): 706-712.
- Ellis, Katie (2015). *Disability and Popular Culture*. Surrey: Ashgate.
- Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik (2014). *T. C. Resmi Gazete*, 28906, 07 Şubat 2014.
- Engelliler Hakkında Kanun. (2005). *T. C. Resmi Gazete*, 25868, 7 Temmuz 2005.
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Karar (2009). *T. C. Resmi Gazete*, 27288, 14 Temmuz 2009.
- Eraslan, Meriç; Karafil, Ahmet Yavuz ve Atay, Emrah (2017). “Üniversiteler Arası Spor Müsabakalarına Katılan Muay Thai Sporcularının Stres ile Başa Çıkma Stratejilerinin Değerlendirilmesi.” *Journal of Human Sciences*, 14(3): 2915-2924. doi:10.14687/jhs.v14i3.4591
- Eraslan, Meriç; Özmaden, Murat; Bayansaldüz, Mehmet; Göktepe, Mehmet ve Koç, İbrahim İlhami (2015). “İşitme Engelli Sporcularda Atılganlık Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”. *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(2): 50-57.
- Ergüden, A. Deniz (2008). *Sosyal Dışlanma Açısından Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergün, Melike (2017). *Ders Kitaplarında Engellilik: Durum Analizi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik (2019). *T. C. Resmi Gazete*, 30692, 20 Şubat 2019.

- Erkan, Gönül (2003). “Özürllülerle Sosyal Hizmet Uygulamaları”. *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4): 34-38.
- Erkul, Ali ve Koca, Mehmet (2016). “Yoksul Yardımlarını Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Bağlamında Yeniden Düşünmek”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3): 615-628.
- Ersoy, Figen (2017). Fenomenoloji. Ahmet Saban ve Ali Ersoy (Ed.), *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri* içinde (s. 81-138). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ertürk, Korhan Levent; Şimşek, A. Aslı; Songür, Damla Gülseren ve Şengül, Gökhan (2014). “Türkiye’de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bilgi Dünyası*, 15 (2): 375-395.
- Fazlıoğlu, Yeşim (2011). Zihinsel Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s. 141-158). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Ferri, Beth A. and Connor, David J. (2005). “Tools of Exclusion: Race, Disability, and (Re)segregated Education”. *Teachers College Record*, 107(3): 453-474.
- Fichter, H. Josept (2012). *Sosyoloji Nedir*. (Çev: Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayınları.
- Finkelstein, Vic (1988). “To Deny or Not to Deny Disability”. *Physiotherapy*, 74(12): 650-652.
- Finkelstein, Victor (1980). *Attitudes and Disabled People: Issues for Discussion*. New York: World Rehabilitation Fund.
- Folkman, Susan and Lazarus, Richard S. (1985). “If It Changes It Must Be a Process: Study of Emotion and Coping During Three Stages of a College Examination.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(1): 150-170.
- Forber-Pratt, Anjali J. (2018). “(Re)defining Disability Culture: Perspectives from The Americans with Disabilities Act Generation”. *Culture & Psychology*. 25(2): 241-256. <https://doi.org/10.1177/1354067X18799714>

- Galusca, Roxana (2011). Kurmaca Sağlamlıktan Ulusal Kimliğe: Ellis Adası'nda Sakatlık, Sağlık Muayenesi ve Kamu Sağlığı Düzenlemeleri. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 243-265). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Galvin, Rose (2011). Çalışma ve Cinsellikle İlişkisi İçinde Sakat Kimliğinin Soykütüğü. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 483-499). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Garland-Thomson, Rosemarie (2011). Sakatlığın Dâhil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 521-548). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Garland-Thomson, Rosemarie (2017). Building a World with Disability in It. Anne Waldschmidt, Hanjo Berressem and Moritz Ingwersen (Eds.), *Culture - Theory - Disability* in (pp.51-62). Bielefeld: Transcript Verlag.
- Genç, Yusuf (2015). "Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15(35/2): 65-92.
- Genç, Yusuf ve Çat, Güldane (2013). "Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1): 363-393.
- Genç, Yusuf ve Dalkılıç, Pelin (2013). "Yaşlıların Sosyal Dışlanma Sendromu ve Toplumsal Beklentileri". *International Journal of Social Science*, 6(4): 461-482.
- Gezen, Bayram (2014). *Bedensel ve Görme Engelli Bireylerin Trafikte Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gleeson, Brendan (2011). Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir Mi? Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 363-384). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Goffman, Erving (2019). *Damga, Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çev: Şerife Geniş, Levent Ünsaldı ve Suphi Nejat Ağırnaslı). 4. Baskı, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Gray, Caroline (2009). "Narratives of Disability and The Movement from Deficiency to Difference". *Cultural Sociology*, 3(2): 317–332.
- Gül, İdil Işıl (2015). Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün (Der.), *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde (s. 45-59). İstanbul: Karekök Yayınları.
- Güngör, Fethi ve Güneş, Güler (2012). "Dünya'daki Gelişmeler Paralelinde Türkiye'de Değişen Özürlülük Politikaları". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3). 25-44.
- Haan, Arjan De (2007). *Reclaiming Social Policy: Globalization, Social Exclusion and New Poverty Reduction Strategies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hacking, Ian (1999). *The Social Construction of What?* Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Hassanein, Elsayed Elshabrawy Ahmad (2015). *Inclusion, Disability and Culture*. Rotterdam/Boston/Taipei: Sense Publishers.
- Hughes, Bill and Paterson, Kevin (1997). "The Social Model of Disability and The Disappearing Body: Towards a Sociology of Impairment". *Disability & Society*, 12(3): 325-340.
- Hughes, Bill ve Paterson, Kevin (2011). Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 63-80). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hyde, Mark (2001). "Exploring Disability: A Sociological Introduction". *Sociology*, 35(1): 219–258.
- Ife, Jim (2017). *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*. Ankara: Nika Yayınevi.

- Imrie, Rob (2011). Sakatlayıcı Çevre Tasarımı. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 325-362). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- İnal, H. Tamer (2011). Engelli Çocuğun ve Ergenin Özel Hakları. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s. 67-97). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- İnal, H. Serap (2011). Bedensel Engelli Olan Çocuk ve Ergenlerin Hakları. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s. 179-195). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- İnan, Serpil; Peker, Gülsen Ceyhun; Tekiner, Selda; Ak, Filiz ve Dağlı, Zehra (2013). “Engellilik, Türkiye’de Engellilerin Durumu ve Sağlık Hizmet Sunumuna Bir Bakış”. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 12(6): 723-728.
- İş Kanunu (2003). *T. C. Resmi Gazete*, 25134, 10 Haziran 2003.
- Jackson, Mary Ann (2018). Models of Disability and Human Rights: Informing The Improvement of Built Environment Accessibility for People with Disability at Neighborhood Scale? Anna Arstein-Kerslake (Eds.), *Disability Human Rights Law 2018* in (pp. 38-58). Basel: MDPI.
- Kalebaşı, Adem (2018). “Liselerde Öğrenim Gören Özel Gereksinimli (Kaynaştırma) Öğrencilerin Sosyal Dışlanma ve Yalnızlık Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Çalışma”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(76): 519-537.
- Kang, Qi; Chen, Gang; Lu Jun and Yu Huijiong (2016). “Health Disparities by Type of Disability: Health Examination Results of Adults (18-64 Years) with Disabilities in Shanghai, China”. *PLoS ONE*. 11(5): 1-13. Erişim tarihi: 15.01.2020. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0155700>
- Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2013). *T. C. Resmi Gazete*, 28636, 3 Mayıs 2013.

- Kara, Bülent (2016). “Türkiye’deki Engelli Bireylerin Yasal Hakları ve Uygulamadaki Yeri”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48: 249-260.
- Kara, Bülent (2017). “Dünyada ve Türkiye’de Zihinsel Engellilerde Eğitim”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 61: 277-288.
- Karagöz, İsmail (2008). *Toplumsal Emanet: Engelliler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karakaş, Mehmet (2010). “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, XII(2): 1-16.
- Karakuş, Özlem; Kalaycı Kırlioğlu, H. İrem; Kırlioğlu, Mehmet ve Başer, Doğa (2017). “Üniversitelerde Engelli Öğrencilerin Eğitim Alanında Karşılaştıkları Sorunlar: Selçuk Üniversitesi Örneği”. *Journal of Human Sciences*, 14(3): 2577-2589.
- Karataş, Kasım (2017). Engellilerin Siyasal Yaşama Katılma Hakları: Engellilerin Siyasete İlgi ve Algı Düzeyi. Turhan İçli, Zehra Karayel (Der.), *Engellilerin Siyasal Yaşama Katılma Hakkı* içinde (s. 63-72). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Karataş, Kasım ve Oran, Bayram (2007). “Engelliler: Siyasetin Periferinde Kalanlar.” *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2: 4-19.
- Karip, Salih (2016). *Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetlerine Ulaşılabilirlik Düzeylerinin Belirlenmesi: Konya Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Kaygusuz, Şeval (2018). *İstanbul İli Avrupa Yakası Fitness Antrenörlerinin Tükenmişlik Duygu Durumu, Stresle Başa Çıkma Tarzları ile Yardım Arama Tutumlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Kazou, Katerina (2017). “Analysing The Definition of Disability in The UN Convention on The Rights of Persons with Disabilities: Is It Really Based on A 'Social Model' Approach?”. *International Journal of Mental Health and Capacity Law*, 23: 25-48.

- Koç, Merve (2017). “Dramaturjik Teori Çerçevesinde Sosyal Medyada Engelli Bireylerin Benlik Sunumu”. *Selçuk İletişim*, 10(1): 262-281.
- Kolat, Serkan (2010). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları*. Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayını.
- Köten, Esra ve Erdoğan, Barış (2014). *Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Kula, Naci (2006). “İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI(2): 73-94.
- Kulaksızoğlu, Adnan (2011). Türkiye’de Özel Eğitim ve Engelli Çocuk ve Ergen Hakları. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s. 15-26). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Küçükali, Adnan (2014). “Engellilere Uygulanan Sosyal Politikaların Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1): 59-86.
- Küçükşen, Kübra (2017). “Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5): 2399-2413.
- Lane, Harlan (1995). “Constructions of Deafness”. *Disability & Society*, 10(2): 171-190.
- Lawson, John (2001). “Disability as a Cultural Identity”. *International Studies in Sociology of Education*. 11(3): 203-222.
- Layder, Derek (2010). *Sosyal Teoriye Giriş*. (Çev: Ümit Tatlıcan). 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Lazarus, Richard S. and Folkman, Susan (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer Publishing Company.

- Lengermann, Patricia Madoo ve Niebrugge, Gillian (2018). Çağdaş Feminist Kuram. George Ritzer ve Jeffery Stepnisky (Ed.), *Modern Sosyoloji Kuramları* içinde (s. 296-343). Ankara: De Ki Yayınları.
- Levitas, Ruth (1998). *The Inclusive Society?: Social Exclusion and New Labour*. London: Macmillan.
- Lloyd, Margaret (2001). "The Politics of Disability and Feminism: Discord or Synthesis?". *Sociology*, 35(3): 715–728.
- Maviş, İlknur (2011). Konuşma Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s. 117-140). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- McRuer, Robert (2006). *Crip Theory Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York and London: New York University Press.
- Meşe, İlknur (2014). "Engelliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33): 79-92.
- Mies, Maria (2012). *Ataerki ve Birikim*. (Çev: Yıldız Temurtürkan). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2000). *T. C. Resmi Gazete*, 23937, 18 Ocak 2000.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). *T. C. Resmi Gazete*, 14574, 24 Haziran 1973.
- Morris, Jenny (1993a). "Feminism and Disability". *Feminist Review*, 43: 57-70.
- Morris, Jenny (1993b). *Independent Lives? Community Care and Disabled People*. London: Macmillan Press.
- Morris, Jenny (2001). "Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care That Promotes Human Rights". *Hypatia*, 16(4): 1-16.
- Naçar, Melis; Çetinkaya Fevziye ve Baykan, Zeynep (2012). "Kayseri İl Merkezinde Özürlülük, Sakatlık ve Engellilik Prevalansı". *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(1): 71-80.
- Nazlı, Aylin (2012). " 'Öteki Beden': Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden ve Engellilik". *Sosyoloji Dergisi*, 27: 17-32.

- Neuman, W. Lawrence (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (Çev. Sedef Özge), 9. Basım, Ankara: Yayın Odası.
- Newman, David M. (2013). *Sosyoloji*. (Çev. D. Ali Arslan), 3. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nijs, Greg and Heylighen, Ann (2015). “Turning Disability Experience into Expertise in Assessing Building Accessibility: A Contribution to Articulating Disability Epistemology”. *ALTER, European Journal of Disability Research*. 9: 144-156.
- O'grady, A.; Pleasence, P.; Balmer , N.J.; Buck, A. and Genn, H. (2004). “Disability, Social Exclusion and the Consequential Experience of Justiciable Problems”. *Disability & Society*,19(3): 259-272.
- Oğuz, Ayla (2015). “Engelli Bireylerde Bir Sosyal Baskı Aracı Olarak Damga: Gizli Ajan”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi/GOSOS*, 10(2): 1-10.
- Okur, Nejla ve Erbil Erdugan, Fatma (2010). “Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme”. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II*, 4-5-6 Kasım 2010, Denizli. Petrol-İş Yayını, İstanbul, 2010, s.(245-263).
- Oliver, Michael. (2011a). Sakatlık ve Kapitalizmin Yükselişi. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 209-225). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Oliver, Michael. (2011b). Sakatlığın İdeolojik İnşası. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 227-242). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Oliver, Mike and Barnes, Colin (2010). “Disability Studies, Disabled People and The Struggle for İnclusion”. *British Journal of Sociology of Educatio.*, 31(5): 547–560.

- Oliver, Mike and Barton, Len (2000). “The Emerging Field of Disability Studies: A View from Britain”. *Disability Studies: A Global Perspective*, Washington DC, October 2000.
- Oliver, Mike (1986). “Social Policy and Disability: Some Theoretical Issues”. *Disability. Handicap & Society*. 1(1): 5–17.
- Oliver, Mike (2004). The Social Model in Action: if I had a Hammer. Colin Barnes and Geof Mercer (Eds.), *Implementing The Social Model of Disability: Theory and Research* in (pp. 18-31). Leeds: The Disability Press.
- Oliver, Mike (2013). “The Social Model of Disability: Thirty Years on”. *Disability & Society*. 28(7): 1024–1026.
- Onur İnce, Hilal; Babaoğlu, Cenay ve Yaralı Akkaya, Aysun (2016). “Belediye Hizmetleri ve Engelli Vatandaşların Beklentileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2): 86-109.
- Oran, Bayram (2011). “Siyasal Yaşama Katılımda Yeni Bir Perspektif Önerisi: Engellilik Bakış Açısı”. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 11(2): 19-36.
- Oran, Bayram (2017). Engellilerin Siyasal Yaşama Katılımı. Turhan İçli, Zehra Karayel (Der.), *Engellilerin Siyasal Yaşama Katılma Hakkı* içinde (s. 25-62). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Ören, Kenan (2013). *Sosyal Politika*. 3. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özateş Gelmez, Özge Sanem (2018). “Engelliğe İlişkin Varsayımların Keşfi: ‘Görmezden Gelme’ ya da ‘Normal Dışı Görme’ ”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5): 192-200.
- Özbulut, Mahmut ve Özgür Sayar, Özge (2009). “Bir Sosyal Dışlanma Fotoğrafı”. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 5(17): 59-76.
- Özgökçeler, Serhat (2015). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalar. Aysen Tokol ve Yusuf Alper (Ed.), *Sosyal Politika* içinde (s. 336-364). Bursa: Dora Yayıncılık.

- Özgökçeler, Serhat ve Alper, Yusuf (2010). “Özürlüler Kanunu’nun Sosyal Model Acısından Değerlendirilmesi”. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 33-54.
- Özgökçeler, Serhat ve Bıçk, Doğan (2010). “Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar”. *II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, Denizli.
- Özgül, Hakan (2015). Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye’de Erişilebilirlik. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün (Der.), *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde (s. 61-79). İstanbul: Karekök Yayınları.
- Özmen, Dilek ve Çetinkaya, Aynur (2012). “Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadığı Sorunlar”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28(3): 35-49.
- Özsan, Meltem ve Hasret, Feride (2017). “Görme Engelli Bireylerin Günlük Yaşamını Kolaylaştırmak Adına Bir Önerme: Braille Alfabeli Giysiler”. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 5: 89-94.
- Öztabak, Muhammet Ü. (2017). “Engelli Bireylerin Yaşamdan Beklentilerinin İncelenmesi”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9: 355-375.
- Öztürk, Mustafa (2011). *Türkiye’de Engelli Gerçeği*. İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları.
- Öztürk, Mustafa (2013). *Hayata Renk Katanlar ‘Engelli grupları’*. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2009). *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor*. Ankara: ÖZİDA.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2010). *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*. Ankara: ÖZİDA.

- Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (2009). *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*. 2. Baskı, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Peace, Robin (2001). "Social Exclusion: A Concept in Need of Definition?". *Social Policy Journal of New Zealand*, 16: 17-36.
- Peters, Susan (2000). "Is There a Disability Culture? A Syncretisation of Three Possible World Views". *Disability & Society*.15(4): 583-601.
- Pfeiffer, David (2002). "The Philosophical Foundations of Disability Studies". *Disability Studies Quarterly*. 22(2): 3-23.
- Pierson, John (2010). *Tackling Social Exclusion*. 2nd Edition, London & New York: Routledge.
- Priestley, Mark and Hemingway, Laura (2007). "Disability and Disaster Recovery". *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 5(3-4): 23-42.
- Priestley, Mark; Waddington, Lisa and Bessozi, Carlotta (2010). "Towards an Agenda for Disability Research in Europe: Learning from Disabled People's Organisations". *Disability & Society*, 25(6): 731-746.
- Purutçuoğlu, Eda ve Doğan, İrfan (2017). "Engelli Yakınlarının Engelli Yoksulluğuna İlişkin Düşünceleri ve İnançları: Ankara Keçiören Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49): 348-361.
- Reid, D. Kim and Knight, Michelle G. (2006). "Disability Justifies Exclusion of Minority Students: A Critical History Grounded in Disability Studies". *Educational Researcher*, 35(6): 18-23.
- Rioux, Marcia (1999). Inclusive Education in Canada: A Piece in The Equality Puzzle. Felicity Armstrong and Len Barton (Eds.), *Disability, Human Rights and Education* in (pp. 87-99). Buckingham - Philadelphia: Open University Press.
- Ritzer, George (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. (Çev: Himmet Hülür). Altıncı Edisyon, Ankara: De Ki Yayınları.

- Ritzer, George ve Stepnisky, Jeffery (2018). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (Çev: Himmet Hülür). Sekizinci Edisyon, Ankara: De Ki Yayınları.
- Sallan Gül, Songül; Cantürk, Duygu Samav ve Gül, Hüseyin (2016). “Türkiye’de Engellilik Politikalarında Paradigma Değişimi: Muhtaç Sakattan İhtiyaç Sahibi Bireye Geçiş”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı: 785-793.
- Sanay, Eyyüp (2014). *Sosyoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sapancalı, Faruk (2005). *Sosyal Dışlanma*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Sarı, Hakan (2009). “Farklı Ortamlarda Öğrenim Gören İşitme Engelli Öğrencilerin Sosyal ve Etik Kurallarla İlgili Bilgilerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21: 391-406.
- Sarıgül, Abdulselami (2016). *Bedensel Engellilerde Sosyal Dışlanma Ağrı İli Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Sart, Z. Hande ve Barış, Sevde (2016). Türkiye’de Engeli Olan Çocukların Eğitimine İlişkin Deneyimler. Z. Hande Sart, Sevde Barış, Yaprak Sarıışık ve Yeliz Düşkün (Der.), *Engeli Olan Çocukların Türkiye’de Eğitime Erişimi: Durum Analizi ve Öneriler* içinde (s. 24-43). İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Schriner, Kay (2011). Sakatlık Çalışmaları Perspektifinden Sakat İstihdamı Sorunları ve Politikaları: Bir Uluslararası Yaklaşım. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 269-298). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sen, Amartya (2000). *Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny*. Manila: Asian Development Bank.
- Seyyar, Ali (2006). *Özürlülere Adanmış Sosyal Politika Yazıları*. Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi.

- Seyyar, Ali (2011). (Zihinsel) Engelli Çocukların Cinsel İstismara Karşı Korunmaları. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s. 159-178). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Shakespeare, Tom (2004). "Social Models of Disability and Other Life Strategies". *Scandinavian Journal of Disability Research*, 6(1): 8-21.
- Shakespeare, Tom (2005). "Review Article: Disability Studies Today and Tomorrow". *Sociology of Health & Illness*, 27(1): 138-148.
- Shakespeare, Tom (2011). Sakatlık Sosyal Modeli. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 51-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, Tom ve Watson, Nick (2011). Farkı Yaratmak: Sakatlık, Siyaset ve Tanınma. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 387-414). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, Tom; Hameed, Shaffa and Kiama, Lizzie (2019). "Actions, Not Words: Progress Since ICPD on Disability and SRHR". *Sexual and Reproductive Health Matters*, 27(1): 340-342.
- Shakespeare, Tom; Mugeere, Anthony; Nyariki, Emily and Simbaya, Joseph (2019). "Success in Africa: People with Disabilities Share Their Stories". *African Journal of Disability*, 8(0), a522. <https://doi.org/10.4102/ajod.v8i0.522>
- Shakespeare, Tom; Thompson, Sue and Wright, Michael (2010). "No Laughing Matter: Medical and Social Experiences of Restricted Growth". *Scandinavian Journal of Disability Research*, 12(1): 19-31.
- Shao, Alan T. (2002). *Marketing Research: An Aid to Decision Making*. Cincinnati, Ohio: South-Western/Thomson Learning.
- Sheppard, Michael (2006). *Social Work and Social Exclusion*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Siebers, Tobin (2011). Teoride Sakatlık: Toplumsal İnşacıktan Bedenin Yeni Gerçekliğine. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.),

Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak içinde (s. 81-98). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Siebers, Tobin (2013). Disability and the Theory of Complex Embodiment-For Identity Politics in a New Register. Lennard J. Davis (Eds.), *The Disability Studies Reader* in (pp. 278-297). New York and London: Routledge.

Silver, Hilary and Miller, S.M. (2003). “Social Exclusion: The European Approach to Social Disadvantage”. *Indicators*, 2(2): 1-17.

Silver, Hilary (1994). “Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms”. *International Labour Review*, 133(5-6): 531-578.

Silver, Hilary (2007). *The Process of Social Exclusion: The Dynamics Of An Evolving Concept*. Providence: Chronic Poverty Research Centre.

Silver, Hilary (2016). Social Exclusion. John Stone, Rutledge M. Dennis, Polly S. Rizova, Anthony D. Smith, and Xiaoshuo Hou (Eds.).*The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism* in (pp. 1-7), Hoboken: John Wiley & Sons. DOI: 10.1002/9781118663202.wberen591

Silver, Hilary (2019). Social Exclusion. Anthony Orum (Eds.),*The Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban and Regional Studies* in (pp. 1-6), Hoboken: John Wiley & Sons. DOI: 10.1002/9781118568446.eurs0486

Sloane, Peter J. and Jones, Melanie K. (2012). Disability and Social Exclusion. Giuliana Parodi and Dario Sciulli (Ed.), *Social Exclusion*, in (pp. 127-148). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.

Smart, Julie F. and Smart, David W. (2006). “Models of Disability: Implications for the Counseling Profession”. *Journal of Counseling & Development*, 84: 29-40.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu (1983). *T. C. Resmi Gazete*, 18059, 27 Mayıs 1983

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu (1986). *T. C. Resmi Gazete*, 19134, 14 Haziran 1986.

- Strindlund, Lena; Abrandt-Dahlgren, Madeleine and Ståhl, Christian (2018). "Employers' Views on Disability, Employability and Labor Market Inclusion: A Phenomenographic Study". *Disability and Rehabilitation*, 41(24): 2910-2917. <https://doi.org/10.1080/09638288.2018.1481150>
- Swingewood, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev: Osman Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şahin, H. Nesrin ve Durak, Ayşegül (1995). "Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği: Üniversite Öğrencileri İçin Uyarlanması." *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34): 56-73.
- Şahin, Hande ve Cengiz, İhtar (2017). "Üniversite Personelinin İşyerinde Engelliye Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi". *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2): 473-481.
- Şen, Mustafa (2018). "Türkiye'de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler". *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2): 129-152.
- Şenol, Esin (2010). *İşsizliğin Sosyal Dışlanma Üzerindeki Etkileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şenyurt Akdağ, Arzu; Tanay, Gizem; Özgül, Hakan; Kelleci Birer, Lütfiye ve Kara, Özlem (2011). *Türkiye'de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu 2010*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Şimşek, Kamuran (2018). "Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar". *Belgi Dergisi*, 2(15): 728-740.
- Şişman, Yener (2011). "Türkiye'de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 60: 169-221.
- Şişman, Yener (2012). "Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(28): 69-85.
- Şişman, Yener (2014). "Engelliler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 32: 57-85.
- Tartanoğlu, Şafak (2010). "Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası". *Sosyoloji Konferansları*, 42: 1-13.

- Tartanoğlu, Şafak (2015). Sosyal Dışlanma. Aysen Tokol ve Yusuf Alper (Ed.), *Sosyal Politika* içinde (s. 284-296). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Tavşancıl, Ezel (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Taylan, Hasan Hüseyin ve Barış, İsmail (2015). *Romanlar ve Sosyal Dışlanma*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Teater, Barbra (2015). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri*. (Çev: Abdullah Karatay, Melike Boztilki). Ankara: Nika Yayınevi.
- Tekindal, Melike ve Attepe Özden, Seda (2017). “Özel Eğitim Merkezlerinde Sosyal Hizmet Uygulamaları Özel Eğitim ve Sosyal Hizmet”. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2): 186-203.
- Thomas, Carol (2011). Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde (s. 31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tiyek, Ramazan; Eryiğit, Burak Hamza ve Baş, Emrah (2016). “Engellilerin Erişebilirlik Sorunu ve TSE Standartları Çevresinde Bir Araştırma”. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12: 225-261.
- Tobias, Elina I. and Mukhopadhyay, Sourav (2017). “Disability and Social Exclusion: Experiences of Individuals with Visual Impairments in The Oshikoto and Oshana Regions of Namibia”. *Psychology and Developing Societies*, 29(1): 22-43.
- Tokarski, Tomasz and Roman-Liu, Danuta (2016) “Influence of Disability Type on Upper-Limb Motor Skills”. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*. 22(4): 463-472. Erişim tarihi: 17.01.2020. <https://doi.org/10.1080/10803548.2016.1182398>
- Toker, Huriye (2017). Medya ve Etik. *Engellilik ve Etik* içinde (s. 30-33). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

- Topateş, Hakan (2009). “Araçsallaştırılmış Bir Kavram Olarak Sosyal Dışlanma”. *Çalışma ve Toplum*, 2009/4 (23): 115-130.
- Topgül, Seda (2016). “Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği”. *Sosyoloji Dergisi*, 33: 269-289.
- Türk Ceza Kanunu (2004). *T. C. Resmi Gazete*, 25611, 12 Ekim 2004.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2011). *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013). *Nüfus ve Konut Araştırması 2011*. Erişim tarihi: 12.10.2019. <https://ailevecalisma.gov.tr/media/5677/nufus-ve-konut-arastirmasi-engellilik-arastirma-sonuclari.pdf>
- Türküm, A. Sibel (1999). *Stresle Başa Çıkma ve İyimserlik*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türküm, Ayşe Sibel (2002). “Stresle Başa Çıkma Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışmaları”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(18): 25-34.
- Twenge, Jean M. ; Catanese, Kathleen R. and Baumeister, Roy F. (2002). “Social Exclusion Causes Self-Defeating Behavior”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3): 606-615.
- Uyan Semerci, Pınar (2012). Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (s.189-198). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ünal, Vehbi (2018a). “Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22 (3): 1457-1482.
- Ünal, Vehbi (2018b). “Toplumsal Değişim Sürecinde Engelliler.” *Turkish Studies, Social Sciences*, 13(18): 1323-1342. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14089>
- Waldschmidt, Anne (2017). Disability Goes Cultural: The Cultural Model of Disability as an Analytical Tool. Anne Waldschmidt, Hanjo Berressem and

- Moritz Ingwersen (Eds.), *Culture - Theory – Disability* in (pp.19-27). Bielefeld: Transcript Verlag.
- Wallace, Ruth A. ve Wolf, Alison (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*. (Çev: Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ward, Nicki (2009). “Social Exclusion, Social Identity and Social Work: Analysing Social Exclusion from a Material Discursive Perspective”. *Social Work Education: The International Journal*, 28(3): 237-252.
- Ware, Linda (2001). “Writing, Identity, and The Other Dare We Do Disability Studies?”. *Journal of Teacher Education*, 52(2): 107-123.
- World Health Organization (2002). *Towards a Common Language for Functioning, Disability and Health ICF*, Geneva.
- Yardımcı, Sibel (2015). Sakatlığın Tarihsel İnşası. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün (Der.), *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde (s.7-17). İstanbul: Karekök Yayınları.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 11. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Neşide ve Yıldırım, Kazım (2008). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yaklaşımlar*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Yıldırım, Sinem ve Yenihan, Bora (2013). “Sosyal Dışlanma ve İşgücü Piyasasında Gençler”. *Mevzuat Dergisi*, 16(184): 1-13. Erişim tarihi: 05.11.2019 <https://www.mevzuatdergisi.com/>
- Yıldız, Mehmet Ali (2017). “Çocuk ve Ergenler İçin Baş Etme Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışmaları.” *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 24 (2): 125-136.
- Yıldız, Recep ve Özgedey, Oktay (2018). *Engellinin Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri*. İstanbul: Kitabı Yayınları.
- Yılmaz, Volkan (2015). Engellilerin Eğitime Erişiminde Kamusal Sosyal Destek Programlarının Önemi. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün (Der.),

Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler içinde, (s. 81-92). İstanbul: Karekök Yayınları.

Yılmaz, Volkan (2016). Tarihsel Gelişimi ve Güncel İkilemleriyle Türkiye’de Engellilik ve Sosyal Politikalar. Altuntaş, Betül (Der.), *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politikalar İçinde* (s. 57-77). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yücedağ, İbrahim (2013). “Bir Sentez Girişimi Olarak Gerçekliğin Sosyal İnşası”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2): 15-26.

Zaim Gökbay, İnci; Ergen, Ahu ve Özdemir, Nesrin (2011). “Engelli Bireylerin İstihdamına Yönelik Bir Vaka Çalışması: ‘Engelsiz Eğitim’ ”. *Öneri Dergisi*, 9(36): 1-8.

Zarb, Gerry (1992). “On the Road to Damascus: First Steps towards Changing The Relations of Disability Research Production”. *Disability, Handicap & Society*, 7(2): 125-138.

Zarb, Gerry (1995). “Modelling the Social Model of Disability”. *Critical Public Health*, 6(2): 21-29.

Zencirkıran, Memet (2016). *Sosyoloji*. 4. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.

Web Kaynakları

Tokat Belediyesi (2014). Ekonomik Yapı. Erişim tarihi: 20.04.2020.

<http://tokat.bel.tr/sayfa/detay/45>

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). Erişim tarihi: 12.12.2019.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (t.y.). Erişim tarihi: 23.04.2020.

<https://tokat.ktb.gov.tr/TR-60574/genel-bilgiler.html>

Türkiye İstatistik Kurumu (2019). İl ve İlçelere Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/Köy Nüfusu ve Yıllık Nüfus Artış Hızı, 2019. Erişim tarihi: 23.04.2020.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059

Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.). 2000 Genel Nüfus Sayımı Veri Tabanı. Erişim tarihi: 20.01.2020. <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusapp/idari.zul>

EKLER

Ek 1: Sosyo-Demografik Bilgi Formu

Sayın Katılımcı,

Bu anket çalışması, C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Doç. Dr. Ercan ŞAHBUDAK danışmanlığında engellilikle ilgili yürütülmekte olan Doktora tezine veri sağlamak için yapılmaktadır. Vereceğiniz bütün bilgiler gizli tutulacaktır. Dolayısıyla tüm soruları içtenlikle cevaplamanız beklenmektedir. Değerli katkılarınız için teşekkür ederiz.

Not: Adınız, soyadınız ve T.C. kimlik numaranız gibi özel bilgileriniz **istenmemektedir.**

Öğr. Gör. Behçet KALDIK

1	Cinsiyetiniz? ☐ Erkek ☐ Kadın
2	Yaşınız? ☐ 18-25 ☐ 26-35 ☐ 36-45 ☐ 46-55 ☐ 56-65
3	Medeni durumunuz? ☐ Bekâr ☐ Evli ☐ Boşanmış ☐ Eşi vefat etmiş
4	Öğrenim durumunuz nedir? ☐ Okuryazar değil ☐ Okuryazar ☐ İlkokul mezunu ☐ Ortaokul mezunu ☐ Lise mezunu ☐ Ön lisans mezunu ☐ Lisans ve Lisansüstü mezunu
5	Herhangi bir işte çalışıyor musunuz? ☐ Evet ☐ Hayır ☐ Emekli
6	İşiniz/Mesleğiniz? ☐ Mesleği yok ☐ Kamu çalışanı ☐ İşçi ☐ Serbest çalışan ☐ Öğrenci ☐ Diğer.....
7	Aylık gelirin ne kadardır (TL)? ☐ Yok ☐ 1-800 ☐ 801- 1500 ☐ 1501- 2500 ☐ 2501-3500 ☐ 3501-5000 ☐ 5001 ve üzeri
8	Engel dereceniz % kaçtır? ☐ 40-50 ☐ 51-60 ☐ 61-70 ☐ 71-80 ☐ 81-90 ☐ 91-100
9	Engel zamanınız? ☐ Doğuştan ☐ Doğduktan sonra
10	Engel türünüz nedir? ☐ Ortopedik ☐ Görme ☐ İşitme ☐ Dil ve konuşma ☐ Ruhsal/ Duygusal
11	Sosyal güvenceniz var mı? ☐ Var ☐ Yok
12	Anne ve babanız arasında akraba evliliği var mı? ☐ Evet, var ☐ Hayır, yok
13	Ailenizde başka engelli birey var mıdır? ☐ Var ☐ Yok
14	Toplumdan dışlandığınızı düşünüyor musunuz? ☐ Evet ☐ Hayır

Ek 2: Sosyal Dışlanma Ölçeği

Lütfen, aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katıldığınızı işaretleyiniz.		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Hasta olduğumda mutlaka bir doktora giderim					
2	Hastalığının tedavisi için gerekli olan ilaçları kolaylıkla satın alabilirim					
3	Ameliyat ve bakım gerektiren tıbbi hizmetlerden yararlanabilirim					
4	Sosyal güvenlik sistemi tarafından korunmak bana güven veriyor					
5	Geleceğimin sosyal güvence altında olması (emeklilik vb.) bana güven veriyor					
6	Hastalık/engellilik durumunda sosyal güvencemin olduğunu bilmek bana güven veriyor					
7	Eğitim hayatım sırasında hiç maddi zorluk çekmedim					
8	Kendimi geliştirmek amacıyla çeşitli kurslara katılmak benim için zor olmaz					
9	Mesleğimde/işimde geliştirmek için çeşitli kurslara katılmak benim için zor olmaz					
10	Kendimi geliştirebilmek için kitap/dergi vb. yayınları kolaylıkla satın alabilirim					
11	Mesleğimde/işimde geliştirmek için ihtiyaç duyduğum kitap/dergi vb. yayınları kolaylıkla alabilirim					
12	Ekonomik (maddi yetersizlik, çalışma vb.) nedenlerle eğitimime hiç ara vermedim					
13	Kendi kazancım ile sağlıklı yaşayabileceğim bir ev/konut satın alabilirim/aldım					
14	Kiralık da olsa sağlıklı koşullarda bir evde/konutta yaşayabiliyorum					
15	Kirada oturuyor olsam/oturduğum evin kirasını düzenli olarak ve rahatça ödeyebilirim					
16	Oturduğum evin sağlık koşullarına uygun bir tuvaleti vardır					
17	Oturduğum evin sağlık koşullarına uygun bir banyosu vardır					
18	Oturduğum evde bana ait bir odaya sahibim					
19	Siyasi görüşlerime uygun bir partiye oy veriyorum					
20	Siyasi görüşlerimi temsil eden bir partinin faaliyetlerine aktif olarak katılıyorum					

21	Siyasi nitelikli toplantılara (konferans, panel vb.) düzenli olarak katılıyorum					
22	Siyasi görüşlerim nedeniyle toplumda bir sorun yaşamıyorum					
23	Siyasal faaliyetlere katılma konusunda hiçbir zorlukla karşılaşmadım					
24	Bir siyasi partinin yasal üyesi olma konusunda bir engel hissetmiyorum					
25	Düzenli olarak sinemaya film izlemeye giderim					
26	Düzenli olarak tiyatro izlemeye giderim					
27	Okumak istediğim bir kitabı satın almak benim için zor olmaz					
28	Sevdiğim sanatçıların konserlerine giderim					
29	Düzenli olarak her yıl tatile giderim (Yaz ya da kış tatili)					
30	Düzenli olarak spor yapabiliyorum					
31	Akrabalarım ile birbirimizi düzenli olarak ziyaret ederiz					
32	Bana çok yakın ve samimi olan arkadaşlarım var					
33	Arkadaşlarımla çok sık görüşürüm					
34	Başkalarına (yaşlılar, kimsesizler vb.) yardım amacıyla düzenlenen etkinliklere katılıyorum					
35	Bayram vb. ortak günlerde dost ve arkadaşlarımla birlikte olurum					
36	Maddi olarak zor düştüğümde dostlarımdan hep yardım görmüşümdür					
37	Beslenmem için yeterli olacak kadar et tüketebiliyorum					
38	Beslenmem için yeterli olacak kadar süt ürünü (yoğurt, peynir vb.) tüketebiliyorum					
39	Beslenmem için yeterli olacak kadar sebze tüketebiliyorum					
40	Beslenmem için gereken bütün gıda maddelerini alırken güvenilir yerler olmasına dikkat ederim					
41	Yemek zamanlarımı hiçbir zaman sağlıklı olmayan gıdalarla geçiştirmem (ekmek-peynir vb.)					
42	Düzenli olarak günde üç öğün yemek yiyebiliyorum					
43	Günün ve zamanın (yaz-kış) şartlarına uygun olarak giyim ihtiyaçlarımı karşılayabiliyorum					
44	Telefon faturalarımı/iletişim masraflarımı karşılamakta zorlanmıyorum					
45	Ulaşım giderlerimi (işe giderken/sosyal faaliyetlerim sırasında) karşılamakta zorluk çekmiyorum					
46	Elektrik faturalarımı düzenli olarak ve zorlanmadan öderim					
47	Su faturalarımı düzenli olarak ve zorlanmadan öderim					
48	Yakıt faturalarımı düzenli olarak ve zorlanmadan öderim					

Ek 3: Stresle Başa Çıkma Ölçeği

Lütfen, aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katıldığınızı işaretleyiniz. Bir sorun yaşadığınızda;		Tamamen uygun	Oldukça uygun	Kararsızım	Biraz uygun	Hiç uygun değil
1	Dikkatimi sorundan uzaklaştırmaya çaba gösteririm					
2	Bütün olası çözümleri aklımdan geçiririm					
3	Olabildiğince bu konu / durumdan uzak durmaya çabalarım					
4	Sıkıntılarımı paylaşacak birini ararım					
5	Kendimi güçlü hissetmeye çabalarım					
6	Sıkıntılarımı çözerken benzer durumların ortaya çıkmaması için de tedbirler alırım					
7	Kendime ödülleri vaat ederek mücadele gücü toplarım					
8	Problemin benim gücümle çözülebilecek yönlerini bulmaya çalışırım					
9	Bu durumun üstesinden gelebileceğime ilişkin kendi kendimi inandırmaya çalışırım					
10	Sıkıntılarımı çevremdeki insanlardan gizlemeye çalışırım					
11	Sıkıntılı olduğumda, kendimi iyi hissettirecek hayaller kurarım					
12	Problemin nedenlerini bulmaya çalışırım					
13	Fikirlerine güvendiğim kişilere danışırım					
14	Dini inançlarımdan güç alırım					
15	Sorunun çözümüyle bağlantılı adaklar adarım					
16	Yapabileceklerimi en kolaydan zora doğru sıralayarak, sıkıntılarımı çözmeye çalışırım					
17	Sıkıntılarımı içimde tutar, kimseye anlatmam					
18	Dostlarımla dertleşirim					
19	Sıkıntılı bir durumla karşılaştığımda “beterin beteri var” deyip teselli bulurum					
20	Yalnız kalmayı yeğlerim					
21	Kitap okuma, tv-sinema izleme, ev işi-spor yapma gibi uğraşlara yönelirim					
22	Beni rahatsız eden konuyu aklıma hiç getirmemeye çalışırım					
23	Sıkıntılarımı güvendiğim kişilere anlatarak içimi boşaltırım					

Ek 4: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Sosyal Dışlanma

1. Engelliliği nasıl anlamlandırıyorsunuz?
2. Engellilik hayatınızı nasıl etkiliyor?
3. Sizce toplum engelli bireylere nasıl bakmaktadır?
4. Engellilik, ekonomik durumunuzu nasıl etkiliyor?
5. Engellilik, iş yaşantınızı nasıl etkilemektedir?
6. Ulaşım ve erişim alanında ne gibi sorunlar yaşıyorsunuz?
7. Sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri hakkında neler söylersiniz?
8. Eğitiminiz ile ilgili olarak neler söylemek istersiniz?
9. Sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere katılım konusunda neler söylersiniz?
10. Siyasal haklarınızı kullanma konusunda neler söylemek istersiniz?
11. Arkadaşlarınız, akrabalarınız ve komşularınızla ilişkileriniz hakkında neler söylersiniz?
12. Sizce, engelliler evlilikte ve aile hayatında ne tür sorunlar yaşıyorlar?

Başa Çıkma Stratejileri

13. Bir sorunla karşılaştığınızda neler yaparsınız?
14. Haklarınızı nasıl savunuyorsunuz?
15. Genelde kimlerden ve nasıl bir sosyal destek alıyorsunuz?
16. Kamu kurum ve kuruluşlarından hizmet alımı hususunda neler söylersiniz?
17. Sorun yaşadığınızda veya stresli olduğunuzda rahatlamak için neler yaparsınız?
18. Dini ve manevi değerlerin hayatınızda nasıl bir yeri var?
19. Engelli sivil toplum örgütleriyle ilişkileriniz hakkında neler söylersiniz?
20. Serbest zamanınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ek 5: Etik Kurulu Raporu

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI
ETİK KURULU KARARLARI

KARAR TARİHİ	OTURUM NO	KARAR SAYISI
06.05.2020	06	01-08

Üniversitemiz Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR Başkanlığında toplandı.

KARAR 06.01- Üniversitemiz Pazar Meslek Yüksekokulu Müdürlüğünün 10.04.2020 tarih ve 20160 sayılı yazısına istinaden raportör Prof. Dr. Mehmet KARATAŞ'ın raporu görüşülmüş olup, aşağıda bilgileri yer alan araştırmacının yapmak istediği uygulamaların ve kullanacağı veri toplama araçlarının etik açıdan uygunluğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

ÇALIŞMANIN TÜRÜ	Doktora Tez Çalışması
BAŞLIK	Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri ve Sosyal Dışlanma ile Başa Çıkma Stratejileri: Tokat İli Örneği
TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ/YAZARI	Öğr. Gör. Behçet KALDIK
RAPORTÖR GÖRÜŞÜ	OLUMLU

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR
Etik Kurul Başkanı
(İmza)

Doç. Dr. Mehmet KARGÜN
Başkan Yardımcısı
(İmza)

Doç. Dr. Mehmet Serkan UMUZDAŞ
Üye
(İmza)

Doç. Dr. Emine ÖĞÜK
Üye
(İmza)

Doç. Dr. Yücel EROL
Üye
(İmza)

Doç. Dr. Fatih YAZICI
Üye
(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Özlem GÖK
Üye
(İmza)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Behçet KALDIK
Uyruğu : T.C.
Doğum Yılı ve Yeri : 1979- Karlıova
e-posta : bkaldik@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Üniversitesi	2002
Yüksek Lisans	Maltepe Üniversitesi	2015

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2004-2015	Özel Bilge Çözüm Dergisi Dershanesi	Kurum Müdürü
2015- devam	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Öğretim Görevlisi

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce YDS (x) YÖKDİL (....) TOEFL (....) EILTS (....)